

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ
КАФЕДРАИ ҲУҚУҚИ СОҶИБКОРӢ ВА ТИҶОРАТ

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО И
КОММЕРЧЕСКОГО ПРАВА

МАВОДИ

конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои
мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ»
(8-уми октябри соли 2020)

МАТЕРИАЛЫ

республиканской научно-практической конференции на тему:
«Актуальные проблемы законодательства по развитию села, туризма и
народных ремёсел»
(8 октября 2020 года)

ДУШАНБЕ - 2020

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРАИ ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ ВА ТИҶОРАТ
КАФЕДРА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО И
КОММЕРЧЕСКОГО ПРАВА

Ба «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ
ва ҳунарҳои мардумӣ 2019-2021»
бахшида мешавад.

Посвящается «Годам развития
села, туризма и народных ремёсел,
2019-2021».

МАВОДИ

конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои
мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ»
(8-уми октябри соли 2020)

МАТЕРИАЛЫ

республиканской научно-практической конференции на тему:
«Актуальные проблемы законодательства по развитию села, туризма и
народных ремёсел»
(8 октября 2020 года)

ДУШАНБЕ – 2020

УДК:
ББК:

Муҳаррири масъул:

1. Сангинов Д.Ш. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибқорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ.

Муқарризон:

1. Гаюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ.

2. Қурбонов Қ.Б. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи нақлиёт ва ҳуқуқи истифодабарии сарватҳои табиӣ факултети ҳуқуқшиносии ДМТ.

Мурағиб:

1. Зайнидинов Ф.А – ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибқорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ.

Отвественный редактор:

1. Сангинов Д.Ш. – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой предпринимательского и коммерческого права юридического факультета ТНУ.

Рецензенты:

1. Гаюров Ш.К. – доктор юридических наук, профессор, заведующей кафедрой гражданского права юридического факультета ТНУ.

2. Курбонов К.Б. – кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой транспортного права и права пользования природными ресурсами юридического факультета ТНУ.

Составитель:

1. Зайнидинов Ф.А - ассистент кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического факультета Таджикского национального университета.

Масъалаҳои мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ аз 8– уми октябри соли 2020)/ Зери таҳрири докторҳои илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессорон Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. Душанбе: «Матбааи ДМТ». 2020. -356 саҳ.

Актуальные проблемы законодательства по развитию села, туризма и народных ремёсел (Материалы республиканской научно-практической конференции от 8 октября 2020 года) // Под редакцией докторов юридических наук, профессоров Рахмона Д.С. и Сангинова Д.Ш. Душанбе: «ТПО СИНО». 2020. – 356 с.

©Кафедраи ҳуқуқи соҳибқорӣ ва тиҷорат, 2020 с.
© Кафедра предпринимательского и коммерческого права, 2020 г.

Рамзи «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон гардидани солҳои 2019-2021

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон рамзи «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон гардидани солҳои 2019-2021-ро бо мақсади муаррифии ҳамаҷонибаи иқдоми мазкур тасдиқ намуданд.

Гирдогирди рамзро се хати доирашакли сурх, сафед ва сабз фаро гирифтааст, ки таҷассумгари Парчами давлатӣ маҳсуб меёбанд. Инчунин, ду хати иловагии доирашакли кабудранг ва ҳафт ситора низ рамзҳои миллиро ифода мекунанд. Дар гирди рамз бо забонҳои тоҷикиву англисӣ «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ 2019-2021» навишта шудааст.

Дар маркази доира чузъиёти асосии рамз - кӯҳҳои сарбафалаккашидаи Тоҷикистон, офтоби оламоро, манзараҳои зебои ҳаёти деҳот, роҳу нақбҳо ва сайёҳ чун нишонаи рушди сайёҳӣ, рубоб, кӯза ва анору ангур ҳамчун рамзи кишоварзӣ ҷой дода шудааст, ки таҷассумкунандаи макони меваҳои шаҳдбор будани диёри зебоманзари Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд.

Ҳамзамон, мусаввараҳо бо нақшу нигорҳои миллӣ оро дода шудааст, ки идомаи ҳунарҳои мардумӣ мебошанд.

Дар маҷмӯъ, рамзи мазкур чор ҳадафи стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон – расидан ба истиқлолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва саноатикунонии босуръати мамлакатро бо тасвир кардани дарғот, нақб, роҳ ва мевачот ифода мекунад.

Сангинов Д.Ш. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тижорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ

БАВУЧУДОӢ ВА РУШДИ ЗАМИНАҲОИ ҲУҚУҚИИ РУШДИ ДЕҲОТ, САӢӢӢИ ВА ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Ғишурда: Мақолаи мазкур ба яке аз соҳаҳои мухталифи қонунгузорӣ, соҳаи сайӢӢи баҳшида шуда дар заминаи он масъалаҳои бавучудоӣ ва заминаҳои ҳуқуқии рушди деҳот, сайӢӢи ва ҳунарҳои мардумӣ дар Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф бар он назар аст, ки рушди босуръати ҳунарҳои мардумӣ метавонад аҳолии ҷумҳуриро бо зиндагии шоиста, маҳсулоти сифатан тоза таъмин намояд ва асос барои шукуфоӣ пешравиӣ иқтисодиёти кишвар гардад. Дар ин раванд пешниҳод карда шудааст, ки барои рушди нумуи соҳаи мазкур Кодекси сайӢӢи қабул карда шуда мувофиқи он қонунгузориӣ соҳа ба стандартҳои байналмиллалӣ мувофиққунонида шавад.

Қалидвожаҳо: соҳаи сайӢӢи, рушди деҳот, ҳунарҳои мардумӣ, ҳуқуқи сайӢӢ, уҳдадорҳои сайӢӢ, намудҳои сайӢӢи, бучети деҳот.

Аннотация. Данная статья посвящена одной из различных сфер законодательства, туризму, и на ее основе анализируются вопросы его создания и нормативно-правовая база для развития сельской местности, туризма и народных промыслов в Таджикистане. Автор считает, что стремительное развитие народных промыслов может обеспечить население страны достойной жизнью, качественными продуктами и стать основой экономического процветания и прогресса страны. В этом процессе предлагается принять Кодекс туризма для развития сектора и привести законодательство в соответствие с международными стандартами.

Ключевые слова: туризм, развитие села, ремесла, туристическое право, туристические обязательства, виды туризма, сельский бюджет.

The summary: This article is devoted to one of the various spheres of legislation, tourism, and on its basis the issues of its creation and the regulatory framework for the development of rural areas, tourism and folk crafts in Tajikistan are analyzed. The author believes that the rapid development of folk crafts can provide the country's population with a decent life, quality products and become the basis for economic prosperity and progress of the country. In this process, it is proposed to adopt a Tourism Code for the development of the sector and bring legislation in line with international standards.

Keywords: tourism, rural development, crafts, tourism law, tourism obligations, types of tourism, rural budget.

Дар паёми худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 26-уми декабри соли 2018 таъкид намуданд, ки: “Соли рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳамияти самтҳои мазкур дар ҳаёти иқтисодии мардум тақони ҷиддӣ бахшида, шумораи сайёҳоне, ки соли 2018 ба Тоҷикистон омаданд, нисбат ба соли 2017 дуо ним баробар афзуд, вале барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда як сол басанда нест. Дар баробари ин, соли ҷорӣ “Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030” қабул гардид ва имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон то ҳадди имкон муаррифӣ шуданд, лекин барои рушди инфрасохтори соҳа дар ҳамаи минтақаҳои кишвар бояд тадбирҳои иловагӣ андешида шаванд. Бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот пешниҳод менамоем, ки солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд. Мақсади асосӣ аз ин пешниҳод амалигардонии талошҳои

Ҳукумати мамлакат ба хотири боз ҳам обод кардани Тоҷикистон ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳоли бо роҳи беҳтар намудани инфрасохтор, пеш аз ҳама, дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, таъмин кардани аҳолии деҳот бо оби босифати ошомиданӣ, бунёду таҷдиди роҳҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва инкишофи ҳунарҳои мардумӣ, ба талаботи муосир мутобиқ сохтани сатҳи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии мардум дар ҳар як деҳа ва маҳалли аҳолинишин мебошад”.¹

Дар заминаи паёми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуда зарур аст, ки дар Тоҷикистон дар даври Истиқлолияти давлатӣ асосҳои ҳуқуқии устувор барои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ муқаррар карда шудааст ва ин ташаббуси Пешвои миллат боиси боз ҳам ободу зебо гаштани деҳа, ноҳия, шаҳр ва кишвари маҳбубамон хоҳад шуд.

Барои рушди деҳот дар замони соҳибистиклолии кишвар санадҳои зерин қабул гардидаанд: Қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 1993, №134 “Дар бораи таъсиси Вазорати сохтмони деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳодияи ҷумҳуриявии “Тоҷикколхозстрой”, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 1998, №513 “Дар бораи тасдиқи Низомномаи барӯйхатгирии техникии қитъаҳои замин, иморатҳо, иншоот, шабакаҳои инженерӣ ва объектҳои ободонии атроф дар шаҳрҳо, маркази ноҳияҳо, шаҳракҳо ва деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 августи соли 2009, №549 “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот”, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2019, №1170 “Дар бораи «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намудани солҳои 2019-2021” ва ғайра.

---

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018// <http://www.president.tj/node/19088>.

Дехот - воҳиди маъмурию худудӣ мебошад, ки дар худуди он худидоракуни бевосита ва ё ба воситаи мақомоти худидоракунии дехот амалӣ мешавад. Манбаҳои молиявии дехот аз инҳо иборатанд: маблағҳои буҷети дехот; маблағҳои мақсаднок аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ дар шакли кӯмаки молиявии беподош (дотатсия); мусоидати молиявӣ (субвенсия); маблағҳои хайрия; даромад аз хизматрасонии пулакӣ мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; даромад аз иҷрои ваколатҳои алоҳидаи воғузоршудаи давлатие, ки мақомоти худидоракунии дехот анҷом медиҳад; даромад аз молу мулки дехот; даромад аз грантҳо ва сармоягузориҳо; дигар манбаҳое, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст. Манбаҳои молиявии дехот тибқи талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда мешаванд. Лоихаи буҷети дехот аз рӯи манбаҳои даромад ва самтҳои хароҷот бо тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, аз ҷониби Ҷамоат баррасӣ ва дар шакли қарор қабул карда мешавад. Қисми даромади буҷети дехот аз ҳисоби даромадҳои андозӣ ва ғайриандозӣ ташақкул дода мешавад. Ба даромади буҷети шаҳрак ва дехот маблағҳо аз ҳисоби андозҳо аз молу мулки ғайриманқули шахсони воқеӣ дохил мешаванд. Даромадҳои ғайриандозӣ аз мусоидати молиявӣ (субвенсия), пардохтҳои ихтиёрӣ, даромадҳои хизматрасонии пулакӣ ва даромадҳо аз ҳисоби амалисозии ваколатҳои алоҳидаи давлатӣ, ки ба зиммаи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот воғузор шудаанд, инчунин аз дигар манбаҳое, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ манъ накардаанд, иборат мебошанд. Хароҷоти буҷети шаҳрак ва дехот бо мақсади рушди вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии дехот аз ҷониби Ҷамоат амалӣ карда мешавад. Ба буҷети шаҳрак ва дехот бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҷамоат тағйиру иловаҳо ворид карда мешаванд¹.

---

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 августи соли 2009, №549 “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот”// Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №7-8, мод.503; соли 2012, №4, мод.277; №8, мод.833. Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 № 1431.

Дар асоси Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 декабри соли 2016, № 636 ба сифати яке аз афзалиятҳои рушди минтақаҳо рушди маҷмӯии минтақаҳои деҳот ҷудо карда шудааст. Дар самти рушди маҷмӯии манотиқи деҳот корҳои зерин бояд ба анҷом расонида шавад: муайян намудани афзалиятҳои ҳар як минтақа дар асоси иқтидорҳои мавҷуда, вазъи ба миён омада, дар бозори меҳнат ва хусусиятҳои хоси рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва демографӣ, имкониятҳои воқеии амалисозии вазифаҳои аввалиндараҷа барои ояндаи миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат; амалисозии тадбирҳо оид ба бунёди инфрасохтор, ки тавассути сохтмони роҳҳои оҳану автомобилӣ, фурудгоҳҳо, шабакаҳои алоқа, ки гардиши мол, хизматрасониҳо, сармоя ва мардумро дар сатҳи маҳаллӣ, миллӣ, байналмиллалӣ ва минтақавӣ ба ҳам мепайвандад; ташаккулдиҳӣ ва амалисозии сиёсати самараноки минтақавии экологӣ, ки ба коҳиш додани таъсири антропогенӣ ба муҳити атроф, бехтар намудани сифати замин ва оби нӯшиданӣ нигаронида мешавад.

Инчунин дар ин санад муқарар шудааст, ки дар айни ҳол дар деҳоти кишвар чунин камбудҳои ҷой доранд:

- теъдоди зиёди мактабҳои деҳот ва муассисаҳои тиббӣ ба шароитҳои хуби бехдошт ё манбаъҳои об дастрасӣ надоранд;

- аҳолии деҳоти Тоҷикистон бештар аз таназзулӯбии муҳити зист осебпазиранд;

- ҷалби нокифояи ҷавонон, занон, бахусус мардуми деҳот ва шахсони маъҷуб дар ислоҳоти иҷтимоию иқтисодӣ;

- фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ҳамчун сатҳи идоракунии ба аҳоли наздик ба талаботи худидоракунии маҳаллӣ пурра ҷавобгӯ намебошад;

- тафовут дар сатҳи дастрасӣ ва хизматрасонии тиббӣ аз рӯи намудҳои махсусгардонидашудаи кумак ба аҳолии деҳот ва шаҳр ҷой дорад;

- сифати пасти маълумот ва малакаҳои қувваи корӣ, бахусус дар байни занон ва аҳолии деҳоҳ ва ғайра¹.

Дар даврони Истиқлолияти давлатӣ беш аз 35 санади меъёрии ҳуқуқӣ танзимкунандаи соҳаи сайёҳӣ қабул гардидааст, ки онҳо ба рушди соҳа шароити мусоид фароҳам овардаанд. Аз ҷумла: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994; Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» аз 3 сентябри соли 1999, №824; «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72; «Дар бораи сайёҳии дохилӣ» аз 18 июли соли 2017, № 1450; Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намудани соли 2018 аз 29 декабри соли 2017, №977; Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаи истироҳат ва туризм эълон кардани ноҳияи Варзоб» аз 18 августи соли 1999, № 373; «Дар бораи тасдиқи Низомномаи Кадастри давлатии захираҳои туристии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 майи соли 2000, №199; «Дар бораи минтақаи истироҳат ва туризм эълон кардани дараи Ромит» аз 18 сентябри соли 2000, №358; «Дар бораи тасдиқи Кадастри давлатии захираҳои туристии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 9 ноябри соли 2000, №460; «Дар бораи эълон намудани ҳудуди ноҳияи Балҷувони вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон минтақаи туризми байналмилалӣ» аз 3 ноябри соли 2001, №498; «Дар бораи Барномаи маҷмӯи рушди ноҳияи Балҷувон ба сифати минтақаи туризми байналмилалӣ дар давраи солҳои 2002-2012» аз 3 июли соли 2002, №276; «Дар бораи масъалаҳои дастгирии давлатии рушди туризми экологӣ, кӯҳию варзишӣ ва кӯҳнавардӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 марти соли 2005, №80; «Дар бораи тасдиқи Концепсияи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019» аз 2 апрели соли 2009, №202; «Дар бораи тасдиқи Барномаи мақсадноки комплекси рушди ноҳияи Варзоб ҳамчун минтақаи истироҳатӣ, табобатӣ,

---

¹ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 декабри соли 2016, № 636// Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан ADLIA. Версия 7.0.

санитариву курортӣ ва туризм дар давраи солҳои 2000-2010» аз 9 ноябри соли 2000, №461; «Дар бораи Барномаи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2017» аз 1 декабри соли 2014, № 738; «Дар бораи Шӯрои байниидоравӣ оид ба ҳамоҳангсозӣ дар соҳаи туризм дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 5 сентябри соли 2015, №564; «Дар бораи Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 27-уми майи соли 2017, таҳти №258, Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 августи соли 2018 № 372, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳӣ” аз 7 августи соли 2020, № 1717 ва ғайра¹.

Дар асоси Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 августи соли 2018, № 372 барои рушди сайёҳи корҳои зерин бояд ба анҷом расонида шавад: ташаккули асосҳои институтсионалии рушди соҳаи сайёҳӣ; ташаккули инфрасохтори муносири соҳаи сайёҳӣ; тақвияти иқтидорҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкили дурусти тарғибу ташвиқи ҳаматарафаи он; таъмини рақобатпазирии маҳсулоти сайёҳӣ дар асоси баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ; ташаккул ва муаррифии бренди миллии мавзӯҳои сайёҳӣ -маркетинг ва пешбурди маҳсулоти соҳаи сайёҳӣ, ҳифз, инкишоф ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣю рекреатсионӣ ва мероси таърихӣю фарҳангӣ; тақвияти неруи инсонӣ, таъминоти кадрӣ ва шуғли пурмаҳсул дар соҳаи сайёҳӣ; мутобиқгардонӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва таъмини бехатарии сайёҳон; таъсис ва рушди кластерҳои сайёҳӣ (маҷмӯи минтақаҳои алоҳидаи сайёҳӣю рекреатсионии иқтисодӣ) ва таъмини инноватсионӣю сармоягузорию рушди соҳаи сайёҳӣ².

---

¹ Сангинов Д.Ш. Қонунгузорию сайёҳӣ дар даврони Истиқлолияти давлатӣ. Рушди қонунгузорию соҳибкорӣ, тиҷорат ва сайёҳӣ дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ аз 18 – уми майи соли 2018)/ Зери таҳрири номзадҳои илмҳои ҳуқуқ, дотсентон Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. Душанбе: «Матбааи ДМТ». 2018. С.37-43.

² Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 августи соли 2018, № 372// Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан ADLIA. Версия 7.0.

Рушди босуръати хунарҳои мардумӣ метавонад аҳолии ҷумҳуриро бо зиндагии шоиста, маҳсулоти сифатан тоза таъмин намояд ва асос барои шукуфоӣ пешрави иқтисодиёти кишвар гардад. Дар заминаи Соли рушди сайёҳӣ ва дар пайвастагӣ бо хунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 аз ҷониби Президенти кишварамон бесабаб набуд, чунки яке аз масъалаҳои муҳим, ки ҳамчун воситаи аёни муаррифи фарҳанг ва тамаддун арзёбӣ гардида, шавқу рағбат ва тавачҷуҳи бевоситаи сайёҳонро ҷалб намудааст, ин молу маҳсулот ва маснуоти сайёҳӣ дар шакли савғотӣ, тухфа, рӯқъа, фитта ва ғайра мебошанд. Дар кулли кишварҳои ҷаҳон ба ин намуди қору истеҳсолот аксар вақт дар маҳалҳо оилаҳои хунармандӣ машғул мегарданд, чун маҳсулоти дастӣ бо назардошти сатҳу сифат маъруфияти хосро доро мебошад ва талаботи бозор низ ба истеҳсоли маҳсулоти мардумӣ зиёд аст. Зимнан, ҳавасмандгузори ва имтиёзгузори ин намуди фаъолият - рушди хунарҳои мардумӣ аз ҷониби Пешвои миллат саривақтӣ ва бисёр муҳим арзёбӣ мегардад, ки дар навбати худ он метавонад ба ташкил ёфтани ҳазорҳо ҷойи нави қорӣ ва ба ин восита беҳтар шудани имкониятҳои иҷтимоии иқтисодии оилаҳо сабаб гардад¹. Дар ин замина ҷиҳати боз ҳам аз нобудшавӣ наҷот додани қасбу ҳанрҳои қухани мардумӣ қарори Ҳукумати ҚТ аз 13 феввали соли 2018, №60 бароварда шуд, ки дар замиаи он Номгӯи як қатор намудҳои фаъолият оид ба истеҳсоли молҳои ниёзи мардум дар хона, ки қурӯш, иҷрои қор ва хизматрасонӣ вобаста ба онҳо аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озод мебошанд, муқаррар гардид².

Санади муҳими танзимкунандаи хунарҳои мардумӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2003, №43 “Дар бораи хунарҳои бадеии халқӣ” буд, ки асосҳои ҳуқуқӣ ва муносибатҳоеро, ки дар байни шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар соҳаи хунарҳои бадеии халқӣ ба миён меоянд ба танзим дароварда, принципҳои асосии дастгирии давлатии

¹ Қиёмиддин Миралиён. Рушди сайёҳӣ ба пешрафти устувори кишвар замина хоҳад гузошт.// <https://andoz.tj/news/rushdi-sayohi.aspx>.

² Шарифов И. М. Доир ба баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқи хунармандӣ ҳамчун шакли фаъолияти соҳибқорӣ// Ҳаёти ҳуқуқӣ, 2019, № 1 (25). С.147-157.

хунарҳои бадеии халқиро ҳамчун қисми чудонашавандаи фарҳанги миллӣ ва таърихи халқи тоҷик муайян намуда, ба нигоҳдории анъанаҳои хунарҳои бадеии халқӣ мусоидат мекунад¹.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хунармандӣ” аз 20 июни соли 2019, № 1619 асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, вазифаҳо ва принципҳои асосии дастгирии давлатии соҳаи хунармандиро муқаррар менамояд. Хунармандӣ - истехсолоти дастӣ, ки хунарманд дар хона ё корхонаи хурд барои тайёркунӣ, коркард ва исғохсоли молу маҳсулоти истифодаи маишӣ ва армуғон амалӣ менамояд.

Самтҳои хунармандӣ инҳоянд: кандакорӣ ва дуредгарӣ дар (бо) чӯб; коркарди метал, коғаз; дӯзандагӣ; коркарди матоъ, пӯст ва пашм; пазандагӣ; наққошӣ, рассомӣ; ҳайкалтарошӣ (пайкарасозӣ), сангтарошӣ; кулолгарӣ; шишакорӣ, гачкорӣ; заргарӣ; бофандагӣ, ресандагӣ; эҳёгарӣ (реставратсия); дигар самтҳои хунармандӣ.

Барои дар соли 2021 ноил шудан ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ пешниҳод карда мешавад, ки Кодекси сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шавад ва дар асоси он қонунгузори соҳа ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиққунонида шавад. Чунки дар сатҳи байналмилалӣ чунин санадҳо қабул шудаанд: Хартиаи сайёҳӣ ва Кодекси сайёҳ аз 22-юми сентябри соли 1985, Кодекси глобалии ахлоқии сайёҳӣ аз 1-уми октябри соли 1999 ва ғайра.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018// <http://www.president.tj/node/19088>.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 августи соли 2009, №549 “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот”// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №7-8, мод.503; соли 2012, №4, мод.277; №8, мод.833. Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 № 1431.

---

¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003, №8, мод.466. ҚҚТ аз 22.07.2013 с., № 1006; аз 2.01.2019 с., № 1570.

3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 декабри соли 2016, № 636// Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан ADLIA. Версия 7.0.

4. Сангинов Д.Ш. Қонунгузори сайёҳӣ дар даврони Истиклолияти давлатӣ. Рушди қонунгузори соҳибкорӣ, тичорат ва сайёҳӣ дар даврони Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ аз 18 – уми майи соли 2018)/ Зери таҳрири номзадҳои илмӣ ҳуқуқ, дотсентон Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. Душанбе: «Матбааи ДМТ». 2018. С.37-43.

5. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 августи соли 2018, № 372// Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан ADLIA. Версия 7.0.

6. Қиёмиддин Миралиён. Рушди сайёҳӣ ба пешрафти устувори кишвар замина хоҳад гузошт.// <https://andoz.tj/news/rushdi-sayohi.aspx>.

7. Шарифов И. М. Доир ба баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқи хунаромандӣ ҳамчун шакли фаъолияти соҳибкорӣ// Ҳаёти ҳуқуқӣ, 2019, № 1 (25). С.147-157.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2003, №43 “Дар бораи хунаромандии бадеии халқӣ”// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003, №8, мод.466. ҚҶТ аз 22.07.2013 с., № 1006; аз 2.01.2019 с., № 1570.

*Раҳимзода М.З. - узви вобастаи АМИ
ҚТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор, Арбоби илм ва техникаи
Тоҷикистон*

ДОИР БА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИМҚОННОПАЗИРИИ ИҶРОИ УҲДАДОРИҲОИ ШАРТНОМАВИИ СОҲИБКОРОН ДАР ШАРОИТИ СИРОЯТИ ВИРУСИ КОРОНО (COVID-19)

Фишурда: Дар мақола масъалаҳои имқоннопазирӣ иҷрои уҳдадорӣҳои шартномавии соҳибкорон дар шароити сирояти вируси короно (COVID-19) мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф масъалаҳои иҷрои уҳдадорӣҳои соҳибкоронро ҳангоми бастанӣ шартнома, ба таври пурра таҳлил кардааст. Дар баробари ин ба таври

возеҳ масъалаҳои иҷроиши фаъолияти соҳибкорӣ ҳангоми сар задани бемории фарогир равшании худро пайдо намудааст.

Калидвожаҳо: фаъолияти соҳибкорӣ, иҷрои уҳдадориҳо, шартномаҳои соҳибкорӣ, бемории фарогир, омилҳои рафъи он.

Аннотация: В статье анализируется невозможность выполнения договорных обязательств предпринимателей в условиях коронавирусной инфекции (ковид-19). Автор подробно проанализировал вопросы исполнения обязательств предпринимателей при заключении договора. В то же время вопросы ведения бизнеса проясняются в случае вспышки.

Ключевые слова: деловая активность, выполнение обязательств, хозяйственные контракты, распространенное заболевание, факторы его устранения.

The summary: The article analyzes the impossibility of fulfilling the contractual obligations of entrepreneurs in the context of coronavirus infection (kovid-19). The author has thoroughly analyzed the issues of fulfillment of obligations of entrepreneurs at the time of concluding the contract. At the same time, the issues of doing business are becoming clearer in the event of an outbreak of a widespread disease.

Keywords: business activity, fulfillment of obligations, business contracts, widespread disease, factors of its elimination.

Паҳншавии эпидемияи вирусӣ короно ба иқтисодиёти тамоми мамлакатҳои дунё, аз ҷумла Тоҷикистон таъсири манфӣ расонида, таваккали иҷрои уҳдадориҳои субъектҳои фаъолияти соҳибкориро баланд бардошт. Дар чунин шароит иҷрои уҳдадориҳои субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ қисман ё пурра душвор гардида, эҳтимолияти зиён دیدани онҳо афзуд. Соҳибкорӣ, ки фаъолияти ба таваккал алоқаманд мебошад ба қувваи тасодуфии дарназарнадошташудаи объективӣ дучор шуда, ноил шудан ба натиҷаи ниҳоии фаъолияти соҳибкорӣ,

гирифтани фоида, барои аксарияти субъектҳои он муваққатан душвор гардид. Дар чунин шароит бо сабабе, ки таваккал сарчашмаи ба даст овардани фоидаи соҳибкор ба ҳисоб меравад, барои соҳибкор таваккал кардан беҳтар аст нисбат ба оне, ки барои оқибати ба вучудмеомада бетафовутӣ зоҳир намояд. Бояд қайд намоем, ки соҳибкор ҳангоми бастании шартномаҳо ба шарикӣ худ кафолат медиҳад, ки уҳдадориро иҷро менамояд, вале онро мумкин аст бо сабабҳои ба вучуд омадани ҳолати имконнопазири иҷроӣ тасодуфӣ анҷом дода натавонад. Ба чунин ҳолат дар шароити ҳозира метавонад эпидемияи вируси короно дохил карда шавад, ки барои иҷро нашудан ё бо таври матлуб иҷро нашудани уҳдадорӣҳои соҳибкорон мамониат намояд. Қонунгузори амалкунанда эпидемияро ҳамчун дараҷаи шиддатнокии чараёни эпидемики маънидод менамояд, ки боиси мубталои оммавии аҳоли ё гурӯҳҳои алоҳидаи онҳо ба бемориҳои сироятӣ гардида, ва аз сатҳи бемориҳои маъмулан дар ҳудуди мазкур қайдшаванда ба таври назаррас бештар бошад (м.1 Кодекси тандурустии ҚТ аз 30 майи соли 2017).¹ Масъалаи бо дараҷаи бошиддат паҳншавии эпидемияи вируси нави короно (COVID-19), дар тамоми олам аз тарафи Ташкилоти ҷаҳонии тандурустӣ 11 мартӣ соли 2020 эълон карда шуд. Дар кишварамон речай омадагии баланд бо мақсадӣ бартараф намудани паҳншавии сирояти нави короновирус (COVID-19) аз тарафи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҷорӣ карда шуд. Аз ҷумла, бо мақсади амалӣ намудани чораҳои зиддиэпидемикӣ барои пешгирии интиқол ва пайдоиши сирояти нави вируси корона (COVID-19), Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 мартӣ соли 2020, №АП-1365 қабул карда шуд, ки дар он масъалаи таъсис додани ситоди ҷумҳуриявӣ оид ба пурзӯр намудани чораҳои зиддиэпидемикӣ барои пешгирии интиқол ва пайдоиши сирояти нави короновирус (COVID-19) дар мамлакат пешбинӣ карда шуда, инчунин вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ вазифадор карда шуданд, ки ситодҳои дохилидоравӣ ва мақомоти

---

¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 70.

ичроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ситодҳои маҳаллӣ таъсис диҳанд. Ҳамзамон, масъалаи дар гузаргоҳҳои сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пурзӯр намудани назорат аз тарафи вазорату идораҳо ва ташкилотҳои масъул пешбинӣ карда шуд.

Дар шароити бавучудомада, яке аз масъалаҳои мубрами фаъолияти соҳибкорӣ ба таври матлуб иҷро намудани ухдадорихо дар байни соҳибкорони ватанӣ, инчунин соҳибкоронӣ ватанӣ ва хориҷӣ мебошад, ки ин ҳолати тасодуфи объективӣ сабабгори имконнопазирии иҷрои ухдадорӣ шуданаш мумкин аст. Чунин имконнопазирии иҷро дар муносибатҳои соҳибкорӣ танҳо аз вазъияти фавқуллода ва дар шароити муайян ногузир, яъне қувваи рафънопазир (қ.3 м. 432 КГ ҚТ) эътироф намудан ё нанамудани ҳолати бавучудомада вобастагӣ дорад. Ба қувваи рафънопазир (форс-можор), ҳолатҳои объективонаи тасодуфии рафънашаванда (мувофиқи вазъият), аз ҷумла заминчунбӣ, обхезӣ ва дигар намуди офатҳои табиӣ, корпартоӣ, амалиётҳои ҳарбӣ, эпидемия (аз ҷумла вируси короно) ва ғайра дар мавриди мавҷудият ва эътирофи онҳо дохил шуда метавонанд.

Барои қувваи рафънопазир аломатҳои зерин хос мебошад:

- 1) фавқулоддагӣ;
- 2) ногузир (бартарафнашаванда) будан.

Дар мафҳуми қувваи рафънопазир ба фавқулодда будани он ишора карда мешавад. Фавқулоддагӣ зухуроти объективие мебошад, ки субъекти муносибати соҳибкорӣ онро пешбинӣ карда наметавонад. Бо сабабе, ки пешбининашаванда аст, барои ҳамин ҳам, ҳама вақт барои шахси ҷавобгар ҳолати фавқулодда мебошад. Агар соҳибкор метавонист зухуроти фавқулоддаро пешбинӣ намояд, он гоҳ онро ба қувваи рафънопазир дохил намудан мумкин набуд.

Аломати зарурии қувваи рафънопазир бартарафнашаванда (ногузир) будани он барои соҳибкоре мебошад, ки ухдадориро ба зимма дорад. Ҳамзамон, зӯхуроти қувваи рафънопазир, бояд бартарафнашаванда на танҳо барои субъекти мазкур, балки барои ҳама,

бо дарназардошти имконияти илмӣ-техникӣ ва иқтисодии ҳар як ҳуқуқвайронкунандаи мушаххас бошад. Олимони соҳаи ҳуқуқ ба он ақидаанд, ки ҳамон як ҳодиса дар як ҳолат метавонад бартаарафнашаванда ва дар ҳолати дигар бартаарафшаванда бошад. Вале ин нисбият объективӣ буда, на аз заминаҳои субъективӣ, балки аз шароит, ҷой ва вақте, ки қувваи рафънопазир ба вучуд омадааст вобаста мебошад.

Дар бораи қувваи рафънопазир ҳамон вақт сухан рондан мумкин аст, ки гуноҳи тарафҳо набошад. Дар ин маврид озодшавӣ аз ҷавобгарӣ бо гуноҳ алоқаманд набуда, балки бо имконпазирии иҷрои он вобастагӣ дорад. Ҳамзамон, зухуроти қувваи рафънопазир нисбати фаъолияти соҳибкор ҳамчун ҳодисаи зоҳирӣ баромад карда, ба соҳаи истехсолии соҳибкор ягон алоқа надорад ва аз ин рӯ, барои озод намудани соҳибкор аз ҷавобгарӣ асос мешавад.

Омили қувваи рафънашаванда, худуде мебошад, ки дар байни ҳуқуқвайронкунии гунаҳгорона ва зиёни расонидашуда ё иҷро накардани шартҳои шартномаи басташуда дар натиҷаи амали қувваи рафънопазир ба вучуд омадааст. Он ҳолате, ки қувваи рафънопазир ҳамчун омили беруна нисбат ба фаъолияти ҳуқуқвайронкунанда баромад менамояд, маънои онро дорад, ки алоқаи сабабӣ дар байни қувваи рафънопазир ба вучудомада ва фаъолияти соҳибкор мавҷуд намебошад. Зухуроти қувваи рафънопазир, ҳамчун категорияи объективӣ натиҷаи сабабҳои дигаре мебошад, ки на танҳо ба иродаи субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ вобаста намебошад, балки ба соҳаи фаъолияти соҳибкор низ дохил намешавад. Вале барои соҳибкорро аз ҷавобгарӣ озод кардан, қувваи рафънопазир ба вучуд омада, бояд ба фаъолияти соҳибкор таъсири муайяни манфии худро расонад. Рафтори зидди ҳуқуқӣ, ки боиси воқеан иҷро нагардидани уҳдадорӣ ё зарари расонидашуда гардидааст, бояд ҳамчун оқибати таъсири қувваи рафънопазир баромад намояд.

Дар воқеъ, на ҳамагуна зухуроти фавқулоддаро ба қувваи рафънопазир дохил намудан мумкин мебошад, аз ин ҷо соҳибкор бояд барои аз ҷавобгарӣ озод шудан исбот намояд, ки тамоми чораҳои имконпазирро дидааст, ки оқибати таъсири манфии қувваи рафънопазиро бартараф намояд. Вале иҷрои ухдадории дахлдор маҳз дар натиҷаи қувваи рафънопазир имконнопазир гардидааст. Ва танҳо дар ҳолати исбот шудан, ки соҳибкор тамоми чораҳоро барои бартараф намудани оқибати ҳолати қувваи рафънопазир дидааст, суд метавонад онро аз ҷавобгарӣ озод намояд.

Ба ҳолати 30 майи соли 2020 дар сатҳи ҷумҳуриявӣ эпидемияи вирусӣ корона қувваи рафънопазир нисбат ба ҳамаи фаъолияти соҳибкорӣ эътироф карда нашудааст. Бо сабабе, ки аз тарафи мақомоти ҳокимияти давлатии Тоҷикистон чораҳои карантини пурра ҷорӣ карда нашудааст, масъалаи эпидемияи вирусӣ корона ва маҳдудиятҳои ҷорӣ, ки боиси имконнопазирии иҷрои ухдадорӣ мешаванд дар ҳолати баҳс аз тарафи судҳо бояд вобаста ба ҳар ҳолати мушаххас ҳал карда шавад.

Азбаски фаъолияти соҳибкорӣ ба таваккал алоқаманд мебошад имконияти талафи молумулкӣ низ бояд дар назар дошта шавад, ки дар натиҷаи ҳолати имконнопазир будани иҷрои воқеъӣ ё ҳуқуқии ухдадорӣ ба вучуд меояд. Тибқи қ. 2 м. 448 КГ ҚТ, агар дар қонунгузорӣ ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, имконнопазирии иҷро аз ҷониби ин ё он тарафи ухдадорӣ ба ҳолатҳое вобаста бошад, ки барои он ҳеч кадоме аз тарафҳо ҷавобгар нестанд, як тараф ҳақ надорад аз тарафи дигар иҷрои ухдадориро талаб кунад. Ҳамин тавр, Кодекси граждани имконнопазир будани иҷроро танҳо ба ҳолате вобаста медонад, ки агар барои он ҳеч кадоме аз тарафҳои ухдадорӣ ҷавобгар набоянд. Яъне ҳангоми набудани гуноҳи тарафҳо. Аз ин ҷо дар ин маврид Кодекси граждани имконнопазир будани иҷроро бо гуноҳ ҳаммаъно намедонад. Онро ҳамчун категорияи мустақил эътироф менамояд, ки ба иродаи тарафҳо вобаста намебошад, яъне объективӣ мебошад. Танҳо оқибати қатъ гардидани ухдадориро бо гуноҳи тарафҳо

хангоми имконнопазир будани ичро вобаста медонад. Ҳамин тавр, “имконнопазирии ичро” ҳолати объективие мебошад, ки тарафҳо оид ба ичрои предмети уҳдадорӣ, бо сабаби ҳолатҳои воқеан истиснокунандаи содир намудани амалҳо дучор шудаанд.²

Бояд қайд намоем, ки қатъ гардидани уҳдадорӣ танҳо дар ҳолати доимо имконнопазир гардидани он, яъне имконнопазирие, ки характери номуайянии дурудароз дорад, раво мебошад. Пас имконнопазирии муваққатӣ, бояд ҳамчун тарзи муайяни душвори ичрои уҳдадориҳо баррасӣ карда шавад. Вай боиси қатъ гардидани уҳдадорӣ нагардида, танҳо лаҳзаи ичрои онҳоро ба таъхир меандозад.³ Ҳамин тавр, ичрои воқеии имконнопазире, ки дар натиҷаи ҷорӣ намудани чораҳои маҳдудкунанда бо сабаби таҳдиди паҳн гаштани сирояти вируси короно ба миён омадааст, дар бисёр ҳолатҳо мумкин аст ба критерияи зикршуда ҷавобгӯ набошад. Аз ин ҷо мумкин аст таваккали ҳавола оид ба қатъ намудани уҳдадорӣ бо сабаби ичрои имконнопазири уҳдадорӣ аз тарафи суд рад карда шавад.

Бояд қайд намоем, ки имконнопазир будани ичро ба ичрои воқеии уҳдадорӣ алоқаманд мебошад. Вақте, ки мо дар бораи қатъ гардидани уҳдадорӣ сухан меронем, мо бо таври воқеӣ ичро карда натавонистани уҳдадориро дар назар дорем. Танҳо дар ҳолати набудани гуноҳ, ки боиси зарурияти озод кардан аз бо таври воқеӣ ичро намудани уҳдадорӣ мегардад, амали уҳдадорӣ бо таври пурра қатъ мегардад. Ин чунин маъно дорад, ки дар ҳамаи ҳолатҳо имконнопазирии ичро қатъ гардидани уҳдадорӣ танҳо ба он қисме тааллуқ дорад, ки ба таври воқеӣ уҳдадорӣ ичро карда нашудааст. Категорияи имконнопазир будани ичрои уҳдадорӣ бо таври возеҳ ва мушаххас на ба ичрои ҳамагуна уҳдадориҳои шартномавӣ равона карда шудааст, балки ба ичрои ҳамон уҳдадориёе равона карда шудааст, ки бояд бо таври воқеӣ

---

² Ойгензихт В. А. Избранные труды.- Душанбе, 2019. -С. 109.

³ Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации . Часть первая. – М., 2000. – С. 792.

ичрокарда шавад, агарчанде, ки қисман номумкин будани ичро раво мебошад.

Агар ҳангоми паҳн гаштани эпидемияи вируси короно, соҳибкор, ба ичрои имконнопазири ҳуқуқӣ (м. 449 КГ ҚТ) дучор гардад, он гоҳ уҳдадорӣ новобаста аз он ки имконнопазирии ичро муваққатӣ ё доимӣ мебошад, бояд қатъ гардад. Дар ин ҳолат имконнопазирии ичро асоси қатъ гардидани уҳдадорӣ гардида, субъекти соҳибкорӣ аз ҷавобгарӣ озод мегардад. Барои ҳамин ҳам, агар бо сабаби ҷорӣ намудани чораҳои хислати маҳдудкунӣ дошта, ичрои шартнома, объективан номумкин бошад, тарафҳои шартнома ҳақ доранд, ки ба далели имконнопазирии ичрои он тибқи талаботи моддаи 449 КГ ҚТ шартномаро қатъ намоянд. Аз ин ҷо имконнопазир будани ичрои уҳдадорӣ ба монанди, ҳамагуна тасодуфи объективӣ, аз ҷумла қувваи рафънопазир боиси имконнопазир гардидани ичрои уҳдадорӣ гардида, асос барои аз ҷавобгарӣ озод намудани тарафҳои уҳдадорихои шартномавӣ мегардад.

Бояд қайд намоем, ки фаро расидани ҳолати қувваи рафънопазир (форс-мажор) ҷавобгариро бари ичро накардан ё бо таври матлуб ичро намудани уҳдадорӣ истисно менамояд, вале амали онро қатъ намегардонад. Дар фарқият ба қувваи рафънопазир, дар ҳолати имконнопазирӣ объективии ичрои уҳдадорӣ, уҳдадорӣ бо таври автоматикӣ қатъ мегардад (қ. 1 м. 448 КГ ҚТ). Ба истисноии уҳдадорихои пулӣ, ки имконнопазирии ичрои онҳо боиси қатъ гардидани уҳдадорӣ намешавад (қ.1. м. 448 КГ ҚТ). Зеро, ҳангоми мавҷуд будани қувваи рафънопазир, ки имконнопазирии ичро танҳо ба он вобаста мебошад, дар мавриди соҳибкорӣ, қарздор надоштани маблағҳои пулии зарурӣ, онро аз ҷавобгарӣ озод намудан мумкин намебошад, агарчанде ки чунин ҳолат новобаста аз гуноҳи он бавучуд омада бошад ҳам, чунки пул ҳамеша дар муомилот мебошад.⁴ Ҳангоми имконнопазирии ичро ва мавҷуд будани қувваи рафънопазир проблемаи ба зиммаи кӣ гузоштани

---

⁴ Рахимов М. З. Избранные труды по гражданскому и предпринимательскому праву.-Душабе.: Бухоро, 2014. -С. 303.

таваккали ичро нагардидани ухдадориҳои шартномавии соҳибкорон ба миён меояд. Қайд бояд намоем, ки ҳангоми имконнопазирии ичро асос барои ба ҷавобгарии граҷданӣ кашидан мавҷуд намебошад. Аз ин ҷо тақсими зиён берун аз доираи ин ҷавобгарӣ гузаронида мешавад, зеро чунин шартӣ ҷавобгарӣ, ба монанди гуноҳ вучуд надорад. Ҳангоми мавҷуд набудани ҳуқуқвайронкунӣ қонунгузор мучозотро татбиқ наменамояд, танҳо масъалаи тақсими зиёнро, ки бе гуноҳи тарафҳо бавучуд омадааст ҳал менамояд. Дар чунин ҳолат таваккал асос барои тақсими боадолотонаи зиён мебошад.

Ҳамзамон бояд қайд намоем, ки тибқи қисми 2 моддаи 436 КГ ҚТ қарздоре, ки муҳлати иҷрои ухдадориро гузаронидааст, дар назди кредитор барои зиёни дар натиҷаи гузаронидани муҳлат расида, ва барои оқибати тасодуфе (имконнопазирии иҷрое) ҷавобгар мебошад, ки аз гузаронидани муҳлат фаро расидааст. Дар ин ҳолат қарздор на танҳо барои муҳлатгузаронии гунаҳгорона, балки барои оқибати таваккали тасодуфии имконнопазирии иҷрои ухдадорӣ ҷавобгар мебошад. Вақте, ки сухан дар бораи имконнопазирии иҷрое меравад, ки тасодуфан баъди муҳлатгузаронӣ ба вучуд меояд мо ба ду ақидаҳои ба ҳам зид дучор мешавем. Баъзе муаллифон онро ба ҳолати ҷавобгарии бегуноҳӣ дохил менамоянд.⁵ Ба ақидаи дигарон ҷавобгарии қарздор барои тасодуфи имконнопазирии иҷрое, ки баъди муҳлатгузаронӣ ба вучуд омадааст, принципи ҷавобгарӣ барои гуноҳро сарфи назар кардан намебошад.⁶ Қайд намудан лозим аст, ки ҳангоми имконнопазирии иҷрое, ки баъди муҳлатгузаронӣ ба вучуд омадааст, ба ғайр аз гуноҳи қарздор, барои гузоштани ҷавобгарии дар натиҷаи муҳлатгузаронӣ бавучудомада, алоқаи сабаби дар байни муҳлатгузаронӣ ва имконнопазирии иҷрои бавучудомада зарур мебошад. Вале, маҳз муҳлатгузаронӣ дар иҷрои саривақтӣ сабаби ноил нагардидан ба натиҷаи ниҳой мегардад. Ҳамин тавр, ҳангоми муҳлатгузаронии дар натиҷаи ҳолати тасодуфӣ ба миён

⁵ Брагинский В. В., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. -М., 1998. -С. 616.

⁶ Яковлева Е. М. Ответственность за несвоевременное исполнение плановых обязательств.- Душанбе, 1962.-С.155.

омада, на танҳо оид ба зиёни тасодуфии муҳлатгузаронии муқаррарӣ, мо ба проблемаи таваккал дучор мешавем, ки асоси субъективӣ гузоштани оқибати ҷавобгарии бавучудомада ба зиммаи қарздор мегардад. Ба муҳлатгузаронӣ роҳ дода, варианти мушаххаси рафторо интихоб намуда, соҳибкор имконияти таваккали зиёни бавучудомадаро, агар он тасоддуфан ба миён омада бошад, ба зимма мегирад. Аз ин ҷо ба зиммаи соҳибкор гузоштани товони зиёнро бо гуноҳи он дар муҳлатгузаронӣ маънидод кардан раво мебошад.⁷ Таваккал дар ин ҷо характери гунаҳгорона дорад. Алоқаи сабабӣ мумкин зарур мебошад, вале он ба сифати шарти объективи гузоштани ҷавобгарӣ баромад менамояд.⁸ Нисбат ба кредиторе, ки ба муҳлатгузаронӣ роҳ додааст қоидаи қ. 2 м. 437 КГ ҚТ татбиқ карда мешавад, ки тибқи он ҳангоми гузаронидани муҳлат, ҳамаи оқибати номусоидӣ имконнопазирии фавқулоддаи иҷрои дар давраи гузаронидани муҳлат бамиёномадаи уҳдадорӣ ба зиммаи он гузошта мешавад.

Адабиёт:

1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 70.
2. Ойгензихт В. А. Избранные труды.- Душанбе, 2019.
3. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации . Часть первая. – М., 2000.
4. Рахимов М. З. Избранные труды по гражданскому и предпринимательскому праву.-Душанбе.: Бухоро, 2014.
5. Брагинский В. В.,Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. -М., 1998.
6. Яковлева Е. М. Ответственность за несвоевременное исполнение плановых обязательств.- Душанбе, 1962.
7. Рахимов М. З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование. –Душанбе, 2007.

---

⁷ Рахимов М. З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование. –Душанбе, 2007.С-255;

⁸ Ойгензихт В. А. Риск при просрочке исполнения.\Укрепление законности и правопорядка в период строительства коммунизма. -Душанбе, 1973.-Ч.3. –С.184.

8. Ойгензихт В. А. Риск при просрочке исполнения.\Укрепление законности и правопорядка в период строительства коммунизма. -Душанбе, 1973.-Ч.3.

Мирзозода П.З. – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ

ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ ТАЛАБОТ ОИД БА СИФАТ ВА БЕХАТАРИИ МОЛ, КОР ВА ХИЗМАТ

Фишурда: Мақолаи мазкур ба масъалаи ҷавобгарӣ барои вайрон кардани талабот оид ба сифат ва бехатарии мол, кор ва хизмат бахшида шудааст. Дар мақола фикру ақидаи муаллиф ба самтҳои асосии масъалаи мазкур равона карда шуда, ба таври дақиқ паҳлуҳои мухталифи он ошкор карда шудааст. Бояд зикр намуд, ки барои ҳаллу фасл ва татбиқи усулҳои ҷавобгарӣ имруз аз тарафи қонунгузор як қатор санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ қабул карда шуда, моҳияти мавзӯи мазкурро дар худ таҷассум менамояд. Аз ин лиҳоз, дар ҷараёни эҷоди мақола муаллиф бевосита ба онҳо таъия намуда, дар баробари он фикру пешниҳодҳои худро барои ифшо намудани самтҳои проблемавии масъалаи мазкур дар мақола дарҷ намудааст.

Калидвожаҳо: бехатарии мол, сифат, кор, хизмат, ҷавобгари барои вайрон кардани талабот, шартномаҳои бехатарии мол, ҷавобгари шартномавӣ.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос об ответственности за нарушение требований к качеству и безопасности товаров, работ и услуг. В статье выделены основные направления авторского мнения по данному вопросу и наглядно раскрыты его различные аспекты. Следует отметить, что на сегодняшний день законодательным органом принят ряд правовых актов для решения и внедрения методов отчетности, что

отражает суть вопроса. Поэтому в процессе написания статьи автор опирался непосредственно на них, и в то же время высказывал в статье свои взгляды и предложения по раскрытию проблемных сторон данного вопроса.

Ключевые слова: сохранность товара, качество, работа, услуга, ответственность за нарушение требований, договора о сохранности товара, договорная ответственность.

The summary: This article addresses the issue of liability for violation of the requirements for quality and safety of goods, works and services. The article focuses on the main directions of the author's opinion on this issue and clearly reveals its various aspects. It should be noted that today a number of legal acts have been adopted by the legislature to address and implement the methods of accountability, which reflects the essence of the issue. Therefore, in the process of writing the article, the author relied directly on them, and at the same time expressed his views and suggestions in the article to reveal the problematic aspects of this issue.

Keywords: safety of the goods, quality, work, service, the responsibility for infringement of requirements, contracts of safety of the goods, the contractual liability.

Бешубҳа, на бо низомномаи техникӣ, на бо стандартҳо ё шартномаҳо бехатарии комили молро (кор, хизмат) ба даст овардан ғайриимкон аст, зеро камбудӣ ва хосиятҳои хатарноки баъзе аз молҳо танҳо пас аз гузаштани якчанд вақт аз мавриди истеҳсол ё оғози истифодабарӣ ошкор мегардад. Шакли ба таври васеъ домангустурдаи он расонидани зарар дар натиҷаи камбудии мол, кор ё хизмат мебошад.

Муҳаққиқи соҳа А.Р. Товмасын қайд менамояд, ки дар низоми чораҳои ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ институти дахлдор дар ҷараёни зарари аз камбудии мол расонидашуда функцияи «зинаи алоқамандкунанда»-ро байни ҷавобгарии умумии ғайришартномавӣ, ки ба принсипи деликти генералӣ асос ёфтааст ва ҷавобгарӣ барои вайрон

кардани уҳдадорихои шартномавӣ иҷро мекунад, химояи самараноки ҳуқуқи шаҳрванд ва ташкилотҳоро аз оқибатҳои фаъолияти соҳибкории бо хатари расонидани зарар алоқаманд дар мавриди кифоя набудани чораҳои анъанавии ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ таъмин менамояд¹.

Эътироф намудан лозим аст, ки дар кишварҳои Чануб хеле барвақт концепсияи «ҷавобгарӣ барои маҳсулот» коркард карда шудааст, ба асоси санади меъёрӣ, ки ҷавобгарии истеҳсолкунандаро барои зарари бо камбудии мол расонидашуда ба танзим мебарорад. Аломатҳои хоси концепсияи мазкур инҳоянд: ҷавобгарии истеҳсолкунанда (фурӯшанда), новобаста аз гуноҳ; мустақил будани ҳуқуқ ба ҷуброн намудани зарар аз мавҷуд будани муносибатҳои шартномавӣ бо истеҳсолкунанда (фурӯшанда); имконияти муроҷиат намудан бо даъвои бевосита ба истеҳсолкунанда бе миёнрав².

Табиати ҳуқуқии ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ то ҳол пурра омӯхта нашудааст. Дар оилаи ҳуқуқии англо-саксонӣ мафҳуми «ҷавобгарии бегуноҳона» ба истилоҳи «ҷавобгарии ҷиддӣ» («strict liability») мутобиқат мекунад, дар баъзе аз мамлакатҳои аврупоӣ бошад ин намуди ҷавобгарӣ «ҷавобгарии объективӣ» номида мешавад.

Тибқи ақидаи олимони амрикоӣ ва аврупоӣ, корхона дар назди ҷабрдида (кредитор) «ҷавобгарии ҷиддӣ» дорад, зеро он мавқеи хубро аз нуқтаи назари тақсим кардани хатар ба тӯфайли низоми судии ҷавобгарӣ ишғол менамояд.

«Ҳуқуқи деликтӣ ба низоми суғуртакунии ҳатмӣ мубаддал гашт, ки бо ёрии он хатари расонидани зарари калон ба шумораи ками фардон байни ҳама истеъмолкунандагони мол ё хизмати корхонаи мазкур ба воситаи аз онҳо рӯёнидани пардохти на он қадар калони иловагӣ, ки нархи молро гарон мекунад, ҷудо карда мешавад»³.

---

¹ Товмасын А.Р. Обязательства по возмещению вреда причиненного недостатками товара (работы, услуги): Рис. ... номз.илм.ҳук: 12.00.08, 12.00.03 / МВД РФ, Юридический институт. — М., 1999. — С.50.

² Кулагин М.И. Защита интересов потребителей и развитие современного французского права // Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран: Сб. норматив. актов: Обязательственное право. — М., 1989. — С.20.

³ Palmer V. Trois principes de la responsabilite sans tatue II Revue intern, de droit compare. — 1987. — №4. — P.187.

О.В. Дмитриева чунин меҳисобад, ки «то айни замон дар Россия чунин таносуби ҷавобгарӣ «барои гуноҳ» ба ҷавобгариҳои бегуноҳона, ҳамчун дар дигар давлатҳои Аврупои континенталӣ ба вучуд омад, ки дар он ҷо қонунгузориҳои танзимкунандаи ғайриқонунии соҳибкорӣ ва қонунгузорӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар муқоиса бо Россия пештар инкишоф ёфтааст»⁴.

Дар қонунгузориҳои граждании ҚТ институти ҷаброне зарар, ки бо камбудии мол (қор, хизмат) расонида шудааст, ба принсипи гунаҳгоркунии объективӣ бунёд ёфтааст, ки ин намуди уҳдадориро ба ҷавобгарӣ барои зарар, ки бо манбаи хатар расонида шудааст, наздик мекунад.

Он бо худ меъёрро оид ба ҷавобгариҳои шартномавӣ ва ғайришартномавӣ бекор ва иваз намекунад, тавассути он ки қувваи ҳуқуқи худро нигоҳ медорад ва дар баробари қоидаҳо оид ба ҷавобгариҳои махсуси мушқил (деликатӣ) амал мекунад.

Дар ҳолати мазкур сухан оид ба пурра қардани ҳолигии танзими ҳуқуқӣ вобаста ба он муносибатҳои ҷамъиятӣ меравад, ки ҳимояи он наметавонад на бо қоидаҳои умумӣ оид ба ҷавобгарӣ барои вайрон қардани уҳдадорӣ, на бо қоидаи умумӣ оид ба ҷаброне зарари расонидашуда таъмин гардад.

Ба ақидаи В.А. Тархова «уҳдадорӣ аз расонидани зарар муносибатҳои ҳуқуқиро ифода мекунад, ки байни шахсони барои расонидани зарар ҷавобгар, аз як тараф ва шахси аз расонидани зарар ҷабрдида, аз тарафи дигар, пайдо мешавад»⁵. Шарҳи мафҳуми мазкур аз ҷониби В.А. Тархов вобаста ба умумиятнокии ва номушаххасӣ ба танқиди зиёд рӯ ба рӯ шуд.

Ба андешаи мо, уҳдадорӣ дар натиҷаи расонидани зарар ба камбудии мол, қор, хизмат расонидашударо метавон чунин муносибати граждани-ҳуқуқӣ номид, ки тибқи он ҷабрдида (кредитор) ҳуқуқ дорад аз зараррасон

---

⁴ Дмитриева О.В. Ответственность без вины в гражданском праве. — Воронеж, 1997. — С.45-46.

⁵ Тархов В.А. Обязательства, возникающие из причинения вреда: Учеб. пособие. — Саратов: Изд-во «Коммунист», 1957. — С. 18.

(қарздор) талаб намояд, қарздор бошад ухдадор аст дар ҳаҷми пурра зарарро, ки бо амали зараррасон расонида шудааст, чуброн намояд, агар расидани зарар дар натиҷаи қасди ҷабрдида, қувваи рафънашаванда ё бо вайрон кардани қоидаҳои муқаррарнамудаи истифодаи мол, натиҷаи қор, хизмат ёнигоҳдории онҳо аз ҷониби ҷабрдида исбот нагардад.

Мутобиқи м. 1111 КГ ҚТ «Зараре, ки ба ҳаёт, саломатӣ ё амволи шахрванд ё амволи шахси ҳуқуқӣ дар натиҷаи камбудии конструктивӣ, дастурӣ (ретсептурӣ) ё дигар норасоии мол (қор, хизматрасонӣ), инчунин дар натиҷаи иттилооти нодуруст ё нокифоя будани иттилоот оид ба мол (қор, хизматрасонӣ) расонида шудааст, бояд аз ҷониби фурӯшанда ё таҳиякунанда (ичроқунанда), сарфи назар аз гуноҳи онҳо ва он, ки ҷабрдида бо онҳо муносибатҳои шартномавӣ дошт ё на, чуброн карда шавад. Қоидаҳои мазкур танҳо дар ҳолатҳои ба даст овардани мол (қор, хизматрасонӣ) бо мақсадҳои истеъмоли истифода бурда мешаванд».

Моддаи мазкур инчунин намудҳои зарарро нишон медиҳад, ки дар натиҷаи камбудии мол, қор ё хизмат чуброн карда мешавад, доираи шахсон, ки ҳуқуқи талаб намудани чуброни чунин зарарро доранд, инчунин таркиби махсусро барои пайдоиши ҳолатҳо муқаррар мекунад.

«Таркиби махсус аввало хусусияти ҳолатҳо, ки зарар расонида мешавад, фаро мегирад, дуюм, муҳлат муқаррар мекунад, ки дар давоми он бояд расонидани зарар ҷой дошта бошад».

Таркиби он кӯтоҳқардашуда мебошад, зеро дар он чунин шарт ба монанди гуноҳи зараррасон нест»⁶.

Шарти зарурии пайдоиши ухдадорӣ муқаррар намудани робитаи бевосита байни зарари пайдошуда ва амали ғайриҳуқуқӣ мебошад, яъне исботкунии он далеле, ки зарар натиҷаи камбудии сохторӣ, ретсептурӣ ё дигар камбудии мол, сифати номатлуби хизмат, натиҷаи қорҳои пудратӣ, инчунин дар натиҷаи иттилооти нодуруст ва нокифояи мол

---

⁶ Тафсири ба Кодекси граждани ФР, қисми дуюм: В 3 т. / Мух.масъ. Т.Е. Абовой, А.Ю. Кабалкина / Ин-т государства и права РАН. — М: Юрайт-Издат, 2004. — С.996.

(кор, хизмат) бошад.

Мутобиқи § 3 б. 55 КГ ҚТ шахсе, ки молро (кор, хизмат) ба мақсади истеъмоли истифода мебарад, дар ҳолати расонидани зарар бо камбудихои мол (кор, хизмат), набояд зиддиҳуқуқӣ будани амали зараррасонро ба туфайли эҳтимолият гунаҳгории ӯ (зараррасон) исбот кунад. Аммо тибқи қоидаи умумӣ (б.1 м. 511 КГ ҚТ), вазнинии исботкунии мавҷудияти камбудӣ (аз ҷумла, бо пешниҳод намудани натиҷаи ташхис) ба ҷабрдида вогузор карда шудааст. Аммо агар ба мол муҳлати кафолат муқаррар шуда бошад, пас эҳтимолияти сифати номатлуб амал мекунад. дар ҳолати мазкур вазнинии исботкунии сифати дахлдор мутаносибан ба истехсолкунанда ё фурӯшанда вогузор карда мешавад (б. 2. м. 512 КГ).

Ба ин усул, ба ақидаи мо, розӣ наметавон шуд. Шахсе, ки ба ӯ зарар расидааст, пеш аз ҳама шахси воқеӣ дар ҳолати расонидани зарар ба саломатӣ, дар «ҳолати камқувватӣ» қарор дорад ва дар ин замина зарур мешуморем, ки дар сарҳати дуёми м. 1111 КГ ҚТ ин нукта илова гардад: «Дар ҳолати зарар расонидан ба ҳаёт, саломатӣ ё молумулки шахрванд вазнинии исботкунии набудани камбудӣ бар дӯши фурӯшанда аст».

Ба ғайр аз ин, дар номгузории м. 1111 КГ ҚТ «Асосҳои ҷуброни зарари дар натиҷаи каммоади мол, кор, хизматрасонӣ расонидашуда» бо мазмуни зерин тағйирот бояд ворид намуд: «Муҳлатҳое, ки дар давоми он зарари бо камбудии мол, кор ё хизмат расонидашуда ҷуброн карда мешавад», дар ин асос номи моддаи мазкур бапуррагӣ ба мазмуни он мувофиқат намекунад.

Дар илми ҳуқуқи граждани эътирофи хусусияти ғайришартномавии зарари дар натиҷаи камбудии мол расонидашуда аз ҷониби муҳаққиқ А.Я. Куник сурат гирифтааст, ки зарурати ба истеъмолкунанда пешниҳод намудани ҳуқуқ ба даъвои бевосита ба истехсолкунанда вогузор карда шудааст.

То қабули Қонун «Дар бораи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» А.Ю. Кабалкин ва В.П. Мозолин низ ба роҳ додани рақобати даъвоҳо аз

шартнома ва деликт баромад намуданд. Моли тибқи шартнома бадастомада, ки дорой нуқсонӣ истеҳсоли ё сохторӣ аст, ба шахсият ё молумулки харидор ё шахси сеюм зарар мерасонад⁷.

Баъдан Р.О. Халфина ва муаллифони дигар муқобили ба харидорон додани ҳуқуқи пешниҳод намудани даъвои деликати ба фурӯшанда баромад намуданд ва онро ба таври худ баррасӣ карданд: тибқи шартнома ба контрагент пешниҳод намудани даъво оид ба иҷроиши номатлуби шартнома, оид ба ҷуброн намудани арзиши ашёи пастсифат ё харочот ба ислоҳкунии он, ба истеҳсолкунанда бошад – даъво аз деликат оид ба ҷуброни зарар лозим аст⁸.

Эътироф бояд намуд, ки уҳдадорӣ оид ба ҷуброни зарари бо камбудии мол расонидашуда қисми таркибии механизми ҳуқуқии таъмини бехатарии харидорон (истеъмолкунандагон) ва яке аз тарзҳои таъмини сифати мол, кор ва хизмат мебошад.

Ҷабрдида (кредитор) ҳуқуқ дорад оид ба ҷуброни зарари ба ҳаёт, саломатӣ ё молумулки шахрванд ва ё ба молумулки шахси ҳуқуқӣ дар натиҷаи камбудии сохторӣ, ретсептурӣ ё дигар камбудии мол, кор ё хизмат, инчунин дар натиҷаи иттилооти нопурра ё нодуруст оид ба мол (кор, хизмат), дар он ҳолате агар зарар дар давоми муҳлати муқаррарнамудаи хизмат ё муҳлати коршоямии мол (кор, хизмат) ба вучуд омадааст, иддао пешниҳод намояд. Инчунин истеъмолкунанда ҳуқуқи ба кӣ иддао пешниҳод намуданро – ба истеҳсолкунандаи мол ё ба ташкилоте, ки онро дар бозор мефурӯшад, яъне ба фурӯшанда, дорад.

Ҳоло дар Тоҷикистон суғуртакунии ҷавобгарӣ барои сифати мол, кор ё хизмат паҳн нагардидааст. Дар ҳолате, ки агар суғуртакунанда (метавонад ба сифати он истеҳсолкунанда, фурӯшанда, иҷроқунанда баромад кунад) шартномаи суғурта дошта бошад, ҷавобгарӣ барои сифати мол, кор ё хизмат, ҳама масъалаҳои бо ин гуна иддаоҳо алоқамандро ширкати суғурта ҳал мекунад. Моҳияти ин суғуртакунии ба

⁷ Кабалкин А.Ю., Мозолин В.П. Охрана прав граждан-потребителей // Советское государство и право. — 1983. — № 4. — С.43.

⁸ Халфина Р.О. Соотношение договорного и деликтного права в связи с охраной интересов потребителя // Качество продукции, стандартизация и право. — М., 1982. — С.35-36.

суғуртакунии бехатарӣ барои шахси сеюм (воқеи ва ҳуқуқӣ) дар вақти истеъмоли мол аз ҷониби онҳо, натиҷаи кор (хизмат)-ро ифода менамояд. Он имкон медиҳад, ки суғуртакунандаро аз хароҷотҳои моддӣ химоя кунад, ин раванд ба уҳдадории ӯ тибқи қонунгузори ҚТ ҷуброн намудани зарари ба ҳаёт, саломатӣ ё молумулки шахрванд, ё ки молумулки шахси ҳуқуқӣ дар натиҷаи камбудии сохторӣ, ретсептурӣ ва дигар камбудии мол, кор ё хизмат расонида шудааст, алоқаманд мебошад.

Тибқи шартномаи суғуртакунии дар ҳолати сар задани ҳолати суғуртавӣ суғуртакунанда ҷуброн мекунад:

– зарар ва хароҷотҳои вобастаи бо расонидани зарар ба молумулки истеъмолкунанда (гум кардан, нобуд шудан, зарар задан ва ғ.) дар натиҷаи истеъмоли мол, хизмати (натиҷаи кор) сифатан номатлуб алоқаманд аст;

– зарар ва хароҷотҳои вобастаи дар натиҷаи расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатии истеъмолкунанда (зарари ҷисмонӣ);

– хароҷотҳои судии суғурташаванда бо парванда оид ба ҷуброни зарар ба истеъмолкунанда.

Дар айни замон барномаҳои суғуртавӣ коркард шуда, шартномаҳои суғуртаи ҷавобгарӣ барои сифат тибқи намудҳои гуногуни фаъолияти касбӣ баста мешаванд. Миёни онҳо намудҳои зерини суғурта вомехӯранд: ҷавобгарии аудиторон ва кормандони тиббӣ; ҷавобгарии ширкатҳои сайёҳӣ барои расонидани хизмати сайёҳии босифат; ҷавобгарии ташкилот, ки фонди итиқоматӣ ва ғайриистиқоматиро бо хизматҳои ҳамроҳии муштарӣ истифода мебарад; ҷавобгарии корхонаҳо, ки маҳсулоти озӯқаворӣ истеҳсол мекунанд ва ғ.

Бо тартиби қонунгузорӣ ҷорӣ намудани суғуртакунии хатмии таваккали ҷавобгарии фурӯшандаро (истеҳсолкунанда, пудратчӣ, иҷрокунанда), ки дорои хатари баланди расонидани зарар мебошад, барои зарари ба шахси сеюм бо камбудии мол, кор ё хизмат расонидашуда зарур мешуморед.

Адабиёт:

1. Товмасын А.Р. Обязательства по возмещению вреда причиненного недостатками товара (работы, услуги): Рис. ... номз.илм.хук: 12.00.08, 12.00.03 / МВД РФ, Юридический институт. — М., 1999. — С.50.
2. Кулагин М.И. Защита интересов потребителей и развитие современного французского права // Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран: Сб. норматив. актов: Обязательственное право. — М., 1989. — С.20.
3. Palmer V. Trois principea de la responsabilite sans tatue II Revue intern, de droit compare. — 1987. — №4. — Р.187.
4. Дмитриева О.В. Ответственность без вины в гражданском праве. — Воронеж, 1997. — С.45-46.
5. Тархов В.А. Обязательства, возникающие из причинения вреда: Учеб. пособие. — Саратов: Изд-во «Коммунист», 1957. — С. 18.
6. Тафсири ба Кодекси граждании ФР, қисми дуум: В 3 т. / Мух,масъ. Т.Е. Абовой, А.Ю. Кабалкина / Ин-т государства и права РАН. — М: Юрайт-Издат, 2004. — С.996.
7. Кабалкин А.Ю., Мозолин В.П. Охрана прав граждан-потребителей // Советское государство и право. — 1983. — № 4. — С.43.
8. Халфипа Р.О. Соотношение договорного и деликтного права в связи с охраной интересов потребителя // Качество продукции, стандартизация и право. — М., 1982. — С.35-36.

**Кабутов Э.Д. - кандидат юридических наук,
доцент кафедры предпринимательского и
коммерческого права юридического
факультета ТНУ**

ПОНЯТИЕ И ФОРМЫ ТОРГОВ

Фишурда: Дар мақола масъалаи мафҳум ва шакли савдо мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф дар доираи мақола кушиш намудааст паҳлуҳои мухталифи мавзӯро кушояд. Дар баробари ин моҳияти масъала таърихи пайдоиш аз руи адабиётҳои ҳуқуқӣ ва як

катор санадҳои байналмиллалӣ равшаниро худро дар мақола пайдо намудааст.

Калидвожаҳо: мафҳуми савдо, донишкадаи савдо, соҳаи тиҷорат, фаъолияти соҳибкорӣ.

Аннотация: В статье анализируются понятие и форма торговли. Автор постарался осветить различные аспекты темы в контексте статьи. Вместе с тем в статье раскрывается суть вопроса, история его возникновения в юридической литературе и ряде международных документов.

Ключевые слова: понятие торговли, института торговли, торговли, предпринимательства.

The summary: The article analyzes the concept and form of trade. The author has tried to cover different aspects of the topic in the article. At the same time, the essence of the issue is clarified in the article, the history of its origin in the legal literature and a number of international documents.

Keywords: the concept of trade, trade institute, trade, entrepreneurship.

Торги являются одним из способов, предусмотренных гражданским законодательством. Одновременно сам институт торгов существовал в течение длительного периода времени и сейчас применяется в различных сферах хозяйствования. Следует отметить, что история торгов ведет свой отсчет еще со времен Римской империи. В римском частном праве торги разделялись на принудительные и проводимые в добровольном порядке. Аукционы могли проводиться как государством, так и частным лицом¹. Приобретение у государства на торгах участков государственной земли (так называемой *agri quaestorii*) признавалось способом приобретения права собственности частными лицами.

В формулярном процессе *venditio bonorum* - продажа с публичного торга - являлась последней частью исполнения приговора в форме обращения взыскания на все имущество (*bona*) осужденного

---

¹ Институты Гая с объяснительным словарем. - СПб., 2003. - С. 272

гражданским судом. Обращение взыскания на имущество появляется, по мнению одной группы исследователей (к примеру, Д.Д. Гримм)² с принятием закона Петелия (*Lex Poetelia*, IV в. до н.э.), отменившего личное взыскание. Другие исследователи (И.А. Покровский) связывают освобождение личности должника от непосредственной ответственности (личная экзекуция) и переводение взыскания на имущество с принятием закона Цезаря или Августа (*lex Julia de cessione bonorum*), предоставившего должнику «право передать все свое имущество кредитору под присягой, что у него более ничего нет, и тем освободить себя вовсе от личной ответственности»³. С публичных торгов производилась также реализация предмета *pignus in causa judicis* (залог для целей исполнения приговора), если ответчик не исполнял приговора. В праве европейских государств в Средние века торги существовали как способ реализации предмета реального кредита (в форме залога (ипотеки) и в других вариациях)⁴.

В законодательстве советского периода применение института торгов по идеологическим причинам было сведено к процессуальным вопросам исполнения судебных решений. Таким образом, советский этап развития правового института торгов можно охарактеризовать как этап гражданского процессуального регулирования.

Новый этап в развитии правового регулирования правоотношений по организации и проведению торгов связан с принятием Основ гражданского законодательства Союза ССР и республик от 31 мая 1991 г. Этот этап характеризуется возвратом правового регулирования торгов в лоно материального права, а также дальнейшим развитием этого правового регулирования. На этом промежуточном этапе формирования современного механизма правового регулирования отношений по организации и проведению торгов продолжает развиваться организационная правовая база торгов.

---

² Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права. - М., 2003. - С. 294.

³ Покровский И.А. История римского права. - М., 2004. - С. 194-195.

⁴ Базанов И.А. Происхождение современной ипотеки. - М., 1900. - С. 19-24

Новейший современный этап в развитии правового регулирования торгов связан уже с принятием первой части ГК РТ в 1999 году, когда законодатель в целом определился с систематикой данного правового института. С 1999 г. блок норм о торгах приобрел характер материально-правового. Тем самым законодатель окончательно укрепился в своей позиции, что торги представляют собой, прежде всего, способ заключения гражданско-правового договора.

В современном гражданском обороте заключение договора на торгах является весьма значимым способом заключения гражданско-правового контракта. Несмотря на это в современной правовой науке до конца еще не сформировано общее представление о торгах. В частности не достаточно исследованы проблемы сущности этого явления, как способа заключения договора и как сделки в гражданском праве.

Современное правовое регулирование отношений в области заключения договора на торгах носит довольно разветвленный характер, что подтверждается отражением в законодательстве значительного количества торгов. Ярким тому примером выступает законодательство о торгах, проводимых для цели размещения государственного заказа и в области заключения договоров поставки товаров, выполнение работ, оказание услуг отдельными видами юридических лиц⁵. Это законодательство носит комплексный характер и в настоящее время находится в процессе реформирования. Особое внимание следует уделить современному реформированию гражданского законодательства, и прежде всего ГК РТ⁶.

Таким образом, на данном этапе формирования современного механизма правового регулирования отношений по организации и проведению торгов продолжает развиваться организационная правовая база торгов. Существующий в отечественном гражданском праве

---

⁵ Белов В.Е. Закон о государственных и муниципальных заказах: проблемы правового регулирования и правоприменительной практики // Власть закона. - 2010. - № 2. - С. 59-72.

⁶ Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 30 июня 1999 г. (часть первая) // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1999 г., № 6; Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 11 декабря 1999 г. (часть вторая) // Ахбори Маджлиси Оли РТ, 1999 г., № 12, ст. 323.

субинститут торгов отражает опыт дореволюционного российского права, а также опыт современного правового регулирования в иностранном праве. Вместе с тем российский институт торгов представляет собой уникальное правовое образование, которое в целом отвечает потребностям современного гражданского и торгового оборота.

Существенным отличием института торгов является то, что он закреплен в основном кодифицированном гражданско-правовом акте - ГК РФ. Одновременно законодательство закрепляет нормы о торгах как об одном из способов заключения гражданско-правового договора.

Действующая редакция ГК РФ предусматривает, что торги проводятся в форме аукциона (в том числе в электронной форме) или конкурса. Ст. 497 ГК РФ уже предусматривает, что торги (в том числе электронные) проводятся в форме аукциона, конкурса или в иной форме, предусмотренной законом.

В юридической литературе уже давно высказывается мнение о том, что торги являются способом заключения договора на любой конкурентной основе⁷. То есть, торги основаны на принципе состязательности. Состязательность - конститутивный признак любых торгов, объективно определяющий их сущность, ибо в отсутствие состязательности торги утрачивают всякий смысл. Вместе с тем состязательность сама по себе может быть присуща не только торгам, но и другим способам заключения договора. Такие способы следует именовать конкурентными процедурами заключения договора. Например, когда существует несколько альтернативных контрагентов, конкурирующих (соперничающих) друг с другом за право стать стороной (контрагентом) в одном и том же договоре. Торги являются неизбежным следствием рыночных отношений, когда отсутствуют твердо фиксированные цены и присутствуют разнообразные

---

⁷ Сухадольский Г.А. Спорные вопросы правового регулирования торгов // Вестник Московского университета МВД России. - 2009. - № 5. - С. 158.

предложения на рынке товаров, работ и услуг.

Общими целями законодателя при определении контрагентов в конкурентной борьбе являются совмещение публичных интересов с интересами бизнеса, наличие социально-экономических эффектов функционирования законодательства о закупках (повышение эффективности расходования денежных средств), сокращение и предотвращение коррупции и сговора в сфере закупок. В свою очередь целью процедуры торгов является определение наиболее выгодного контрагента.

К конкурентным процедурам заключения договора наряду с торгами следует относить конкурентные переговоры, запрос предложений и котировок цен, продажу имущества посредством публичного предложения и без объявления цены. Так, с точки зрения В.В. Романовой, конкурентные переговоры - это особая форма торгов, не предусмотренная в п. 4 ст. 447 ГК РФ⁸. К.В. Кичик также относит к торгам запросы котировок и запросы предложений, называя их упрощенными видами торгов.

Например, под запросом котировок понимается способ определения поставщика (подрядчика, исполнителя), при котором информация о закупаемых для обеспечения государственных или муниципальных нужд товарах, работах или услугах сообщается неограниченному кругу лиц путем размещения в единой информационной системе извещения о проведении запроса котировок. Победителем закупки при этом признается участник, предложивший наиболее низкую цену контракта.

На первый взгляд запрос котировок как способ определения поставщика (подрядчика, исполнителя) в определенных ситуациях является наиболее привлекательным при проведении конкурентной закупки, ведь данная процедура отличается сжатыми сроками и относительной простотой проведения по сравнению с другими

---

⁸ Романова В.В. Правовые вопросы, возникающие при заключении договоров на торгах, проводимых предприятиями энергетического комплекса с использованием электронных торговых площадок // Третьейский Кичик К.В. Государственный (муниципальный) заказ России: правовые проблемы формирования, размещения и исполнения. - М., 2012. - С. 213-214.суд. - 2009. - № 3. - С. 164-165.

способами закупки. В то же время запрос котировок часто являлся предметом споров и жалоб участников размещения заказа. В качестве альтернативы такому способу можно предложить проводить короткие аукционы в электронной форме.

Вместе с тем общность конкурентных процедур не означает исключения самостоятельных правил их проведения: торги должны оставаться торгами, продажа посредством публичного предложения - иным способом заключения договора, схожим с торгами, но не тождественным им. Торги должны позиционироваться как частный случай проявления конкуренции при заключении договора, их особенность - ужесточение именно процедурных требований: извещение о торгах, заблаговременное определение условий участия в них, включая возможность обеспечения заявок, обязательное заключение договора по результатам торгов с их победителем.

Выигравшим торги на аукционе признается лицо, предложившее наиболее высокую цену, а по конкурсу - лицо, которое по заключению конкурсной комиссии, заранее назначенной организатором торгов, предложило лучшие условия. Именно с этим лицом и заключается договор. Торги, проведенные с нарушением правил, установленных законом, могут быть признаны судом недействительными по иску заинтересованного лица, в том числе по иску антимонопольного органа⁹.

В судебной практике также намечается тенденция применения правил о торгах к любым способам заключения договора, для которых характерна состязательность. Причина банальна: многие конкурентные процедуры, широко востребованные в предпринимательской практике, не имеют законодательной регламентации (например, запрос предложений). В результате правила о торгах применяются к тому, что торгами, собственно говоря, не является.

Правила о торгах не могут обезличивать правила, установленные

---

⁹ Лескова Ю.Г. К вопросу об основаниях признания оспоримых сделок недействительными в свете реформирования ГК РФ // Правовое государство: Теория и практика. - 2014. - Т. 3. - № 37. - С. 38-41.

для других конкурентных способов заключения договора. В противном случае происходит ущемление прав граждан и юридических лиц в части свободы усмотрения при выборе своего контрагента. Это не что иное, как посягательство на один из основополагающих принципов гражданского права¹⁰- свободы договора, когда каждый вправе не только самостоятельно выбирать того, с кем заключать договор. В связи с этим представляется, что новая редакция п. 4 ст. 479 ГК РТ (Торги проводятся в форме аукциона или конкурса (тендера). Выигравшим торги на аукционе признается лицо, предложившее наиболее высокую цену, а по конкурсу (тендеру) - лицо, которое по заключению конкурсной (тендерной) комиссии, заранее назначенной организатором торгов, предложило лучшие условия) выглядит не вполне удачной, а дихотомическое деление торгов на аукционы и конкурсы целесообразно было сохранить. Считаем, что в модернизации нуждаются отнюдь не положения ГК РТ, а нормы специального законодательства, например о контрактной системе закупок.

Важным этапом модернизации гражданско-правового регулирования заключения договора на торгах стало появление электронных торгов. Система электронных торгов стала основным инструментом борьбы со сговорами на торгах как между самими участниками размещения заказа, так и между участниками и заказчиками.

Можно представить в обобщенной форме виды уловок между участниками (заказчиками, операторами и участниками закупок) по сговору в электронных торгах.

1. Так называемые «слепые закупки», подразумевающие размещение заведомо неверной и искаженной информации на официальном сайте закупок, для того чтобы укрыть закупку от многочисленных потенциальных участников. Выявлены типовые способы, такие как

---

¹⁰ Диденко А.А. К вопросу о моделях заключения гражданско-правовых договоров в сфере государственных закупок // Власть Закона. - 2013. - № 3 (15). - С. 72-84.

замена кириллицы на латинские буквы в названии лота в ключевых поисковых словах, опечатки или грамматические ошибки, отсутствие ключевых слов в названии предмета лота, разделение букв пробелами и знаками «тире», замена букв на похожие цифры. Причиной данных нарушений является несовершенство электронной системы, которые, однако, в настоящее время устранены.

2. Предоставление информации о других участниках торгов за вознаграждение. Например, необходимая аффилированная информация может быть о том, кто под каким номером подал заявки, причем такую информацию могут давать исключительно торговые площадки. Причиной такого типа злоупотребления правом является материальная заинтересованность операторов торгов.

3. Сбои в системе торгов, в связи с чем приостанавливаются торги либо не допускаются к торгам «не свои» участники. Ограничение в доступе к информации о предстоящих торгах.

4. Так называемый «картельный сговор». Сговорившись при определении поставщика, участники подают формальные заявки, цены превышают предложение победителя. При таком способе, как «карусель», участники договариваются, кем осуществляется прикрытие и по какому лоту. Широко распространено использование фирм-однодневок, которые исчезают после процесса закупок. Предприниматели-конкуренты при подаче предложений используют инфраструктуру друг друга. То есть обмениваются электронными цифровыми подписями, торгуются сами с собой, внушая видимость соперничества. Таких нарушителей контролирующий орган научился вычислять по их IP-адресам.

Участники, недовольные результатами торгов, фиксируют скриншоты как доказательство «якобы неработоспособности площадок» и подают жалобы в контролирующий орган. Так, признаками сговора между участниками можно считать факты, если большинство торгов выиграно одной компанией, или ряд компаний выиграла торги по

очереди, или на торгах присутствовало минимальное снижение начальной цены контракта, или присутствовало завышение цен на торгах от рыночных, или зафиксирована неявка участников на процедуру торгов.

Таким образом, из проведенного выше анализа следует, что сговором на торгах можно называть процедуру, если при заключении договора его цена ненамного отличается от начальной (максимальной) цены либо осталась равна ей. Можно заметить, что самым отрицательным критерием открытого аукциона в электронной форме является то, что нормами закона установлена важность именно цены товара, работы или услуги, что обуславливает простую подготовку заявки-предложения. С одной стороны, это увеличивает возможность сговора с использованием таких несложных заявок и заявок-прикрытий, а с другой - предоставляет всем возможность участия и повышает количество претендентов на заключение договора (контракта), что усложняет координацию действий участников.

Рассмотрение основных нарушений в сфере процедуры проведения торгов показало, что правило согласно которому торги, проведенные с нарушением правил, установленных законом, могут быть признаны судом недействительными по иску заинтересованного лица, способствует необоснованно широкому судебному усмотрению при разрешении таких споров. Поэтому проблема определения критериев отнесения этих нарушений к существенным представляется особо актуальной.

В заключение отметим, что торги в гражданском праве могут рассматриваться в двух аспектах: как способ заключения гражданско-правового договора и как самостоятельный вид гражданско-правового договора. Как способ заключения гражданско-правового договора - это особая процедура поиска договорного контрагента. Основным критерием при этом служит оптимальное сочетание для сторон договора стоимостных и качественных характеристик обязательства. Как самостоятельный вид гражданско-правового договора, институт торгов

характеризует публичный конкурс в соответствии с главой 53 ГК РТ. Однако торги как публичный конкурс представляют собой производное явление от торгов как способа заключения договора.

Предложенные классификации торгов показали сложность и комплексность данного правового института. Одновременно установлено, что понятие «торги» не охватывает все существующие на сегодняшний день «конкурентные способы» заключения договора. Следует, однако, поддержать существующее деление всех торгов на две формы (п. 4 ст. 497 ГК РТ) - аукционы и конкурсы. Состязательность в различных ее проявлениях может быть присуща не только торгам, но и другим механизмам заключения договора. Поэтому иные конкурентные способы заключения договора в современной практике отличаются значительным многообразием. Таким образом, по нашему мнению, термином «торги» не должны охватываться иные конкурентные способы заключения договора, имеющие самостоятельное значение и свою собственную сферу применения.

Раскрывая вопросы особенностей отдельных видов торгов, исследуется специфика торгов в электронной форме. При этом отмечается экономическая целесообразность и перспективность заключения договоров на электронных торговых площадках, особенностями, которых можно объединить по таким процессам, как сфера применения, перечень ограничений, порядок опубликования информации о закупках, содержание предложения участника закупки, инструменты по предотвращению сговора, коррупции и иных манипуляций законодательством о закупках. Итак, специальные и общие особенности механизма торгов дают основание обобщить порядок электронных торгов, применяемый в соответствии со специальными федеральными законами, регулирующими закупки для государственных и муниципальных заказчиков, а также заказчиков с некоторой государственной долей участия, направленными на развитие конкуренции в сфере закупок.

Закрепление в действующем гражданском законодательстве определенной юридической процедуры торгов, нужно признать в качестве специального приема правового регулирования соответствующих общественных отношений. В гражданском праве этот прием выражается в том, что для цели удовлетворения и частных, и публичных интересов законодатель специально устанавливает в правовых нормах юридическую процедуру, в частности, процедуру торгов, итогом которой выступает заключение договора.

Адабиёт:

1. Институты Гая с объяснительным словарем. - СПб., 2003.
2. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права. - М., 2003.
3. Покровский И.А. История римского права. - М., 2004. - С. 194-195.
4. Базанов И.А. Происхождение современной ипотеки. - М., 1900. - С. 19-24.
5. Белов В.Е. Закон о государственных и муниципальных заказах: проблемы правового регулирования и правоприменительной практики // Власть закона. - 2010. - № 2. - С. 59-72.
6. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 30 июня 1999 г. (часть первая) // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1999 г., № 6; Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 11 декабря 1999 г. (часть вторая) // Ахбори Маджлиси Оли РТ, 1999 г., № 12, ст. 323.
7. Сухадольский Г.А. Спорные вопросы правового регулирования торгов // Вестник Московского университета МВД России. - 2009. - № 5. - С. 158.
8. Романова В.В. Правовые вопросы, возникающие при заключении договоров на торгах, проводимых предприятиями энергетического комплекса с использованием электронных торговых площадок // Третьейский Кичик К.В. Государственный (муниципальный) заказ России: правовые проблемы формирования, размещения и исполнения. - М., 2012. - С. 213-214. суд. - 2009. - № 3. - С. 164-165.
9. Лескова Ю.Г. К вопросу об основаниях признания оспоримых сделок недействительными в свете реформирования ГК РФ // Правовое государство: Теория и практика. - 2014. - Т. 3. - № 37. - С. 38-41.
10. Диденко А.А. К вопросу о моделях заключения гражданско-правовых договоров в сфере государственных закупок // Власть Закона. - 2013. - № 3 (15). - С. 72-84.

11. Закон Республики Таджикистан от 23 июля 2016 года, № 1334 "О внесении дополнений в Гражданский Кодекс Республики Таджикистан (часть первая)"// Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2016г, №7 ст.612.

**Муминзода Н.И. - муаллими калони
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ**

МАФҲУМ, ХУСУСИЯТ ВА НАМУДҲОИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР СОҲАИ ТАЪЛИМ

Фишурда: Дар мақола мафҳум хусусият ва намудҳои хизматрасонӣ дар соҳаи таълим мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки масъалаи мазкур яке аз унсурҳои муҳими рушди иқтисодии кишварро дар марҳилаи гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ ташкил медиҳад. Ба ин васила лозим ба ёдоварист, ки масъалаи мазкур дар як қатор санадҳои меъёри ҳуқуқӣ матни қонунии ҳудро пайдо намуда барои танзими муносибатҳо дар ин самт истифода бурда мешаванд. Новобаста аз ин муаллиф дар доираи мақола дигар паҳлуҳои баҳсталаби мавзӯро ошкор намуда як қатор пешниҳодҳои ҳудро дарҷ намудааст. Дигар масъалаҳои баҳсталаб низ ҷой дорад.

Калидвожаҳо: хизматрасони дар соҳаи илм, мафҳум, хусусиятҳо, инкишофи муътадил, фазои иқтиодӣ, шартномаҳои хизматрасонӣ.

Аннотация: В статье анализируются понятие, сущность и виды услуг в сфере образования. Следует отметить, что этот вопрос является одним из важнейших элементов экономического развития страны при переходе к рыночной экономике. Таким образом, следует отметить, что данный вопрос находит свой правовой текст в ряде нормативных правовых актов и используется для регулирования отношений в этой сфере. Тем не менее, автор выявляет другие спорные аспекты темы и вносит ряд предложений. Есть и другие спорные моменты.

Ключевые слова: услуги в области науки, концепции, особенности, устойчивое развитие, экономическое пространство, сервисные контракты.

The summary: The article analyzes the concept, nature and types of services in the field of education. It should be noted that this issue is one of the most important elements of the country's economic development in the transition to a market economy. Thus, it should be noted that this issue finds its legal text in a number of normative legal acts and is used to regulate relations in this area. Nevertheless, the author reveals other controversial aspects of the topic and makes a number of suggestions. There are other controversial issues as well.

Keywords: services in the field of science, concepts, features, sustainable development, economic space, service contracts.

Яке аз унсурҳои муҳимми рушди иқтисодии кишвар дар марҳилаи гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ бавучудой, инкишофи муътадил ва доимо ҷойивазшавии бахши хизматрасонӣ ҳамчун соҳаи махсус ба ҳисоб меравад, ки унсури ҷудонопазири фазои иқтисодӣ ва ҳаёти ҷамъиятӣ гаштааст¹. Боби 37 КГ ҚТ шартномаи хизматрасонии музднокро танзим менамояд, ки доираи мавзӯи он дар м. 798 КГ ҚТ муқаррар шудааст, ки аз хизматрасонӣ оид ба таълим, хизматрасонии фарҳангӣ, сайёҳӣ ва ғайра иборат аст. Дар Кодекси граждани ҚШС Тоҷикистон, ки 28 декабри соли 1963 на танҳо боб, балки ҳатто моддаи алоҳида, ки ба танзими ҳуқуқии шартномаи хизматрасонии музднок бахшида шуда бошад, вучуд надошт. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки чунин намуди муносибатҳои шартномавӣ дар он вақт танҳо таҳти танзими маъмурӣ-давлатӣ буданд ё мавриди танзим қарор намешуданд. Дар замони муосир идораи давлатии соҳаҳои гуногун барҳам дода шуда, усулҳои

---

¹ Рахимов Н.К. Анализ современного состояния и развития сферы услуг в Республике Таджикистан // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. – Душанбе: Сино, 2017. Ч.II. – № 2/4. – С. 65.

нави хочагидорӣ чорӣ карда шуданд, ки ин боиси ба вучуд омадани муносибатҳои нави хизматрасонӣ гардидааст.

Ба андешаи Д.Д. Ҳошимов соҳаи хизматрасонӣ, аини ҳол ба ҳаёти ҷомеаи мо ворид шуда, бидуни шаклҳо ва намудҳои алоҳидаи он ҳолати муносири рушди ҷомеа имконнопазир аст. Ҳамарӯза дар фаъолияти амалӣ зарурат ба хизматрасониҳои нав ва босифат ба вучуд меояд².

Падидаи хизматрасонии пулакӣ дар қонунгузории граждании ҚТ, аз ҷумла КГ ҚТ нисбатан нав ба шумор меравад. Дар замони шӯравӣ падидаи мазкур дар қонунгузории граждани дар он шакле, ки ҳоло дарҷ карда шудааст, инъикоси расмии худро наёфта буд. Баъди қабули қисми дуюми КГ ҚТ ба масъалаи мазкур боби махсус, яъне боби 37 КГ ҚТ бахшида шуд.

Тавре Д.Ш. Сангинов махсус ишора мекунад: «хизматрасонӣ ҳамчун натиҷаи фаъолияти инсон оид ба вучуд овардани неъмат, воситаҳои қонеъ намудани талаботҳои ҳаётӣ аст. Мазмуни иқтисодӣ (арзиши истеъмоли) ҳам хизматрасонӣ дар моҳияти қонеъ намудани талаботи субъектон ифода мегардад». Хизматрасонӣ ба андешаи К. Маркс ин арзиши махсуси истеъмолии меҳнат аст, ки хизматрасониро на дар шакли ашё, балки дар шакли фаъолият мерасонад³. Фаъолият дар ин ҷо ҳамчун баръакси ашё фаҳмида мешавад, ки дорои неъматӣ ғайримоддӣ аст.

Ҳамин тариқ, хизматрасонӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ ин амали муайяни субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ барои қонеъ намудани талаботи ҷисмонӣ, маънавӣ, зехнӣ ва муқаррар намудани муносибати корӣ аст. Танзими ҳуқуқи граждании муносибатҳо оид ба пешниҳоди хизматрасонии пулакӣ тавассути навъҳои гуногуни муносибатҳои уҳдадорӣ ба даст оварда мешавад. Интиҳоби шаклҳои танзими ҳуқуқӣ, навъи мушаххаси уҳдадорӣ аз навъи хизмат ва шакли ифодаи натиҷаи он вобаста мебошад.

---

² Ҳошимов Д.Д. Услуги в системе объектов гражданских прав. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – С. 4.

³ Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. Қисми дуюм / Муҳаррирони масъул: д.и.х., профессор Ғаюров Ш.К. ва н.и.х., дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 424 с.

Хизматрасонӣ ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ ин ё он чанбаи мазмуни иқтисодии хизмат аст, яъне маҳсули меҳнат ва ё раванди меҳнат. Мафҳуми хизматрасонӣ ҳамчун маҳаки иқтисодӣ бо муайян кардани предмети танзими ҳуқуқӣ ва ҳамчун маҳаки ҳуқуқӣ бо муайян кардани объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ имконпазир аст.

Ҷ.С. Муртазоқулов бисёр бамаврид қайд мекунад, ки соҳаи амали уҳдадорихо оид ба хизматрасонӣ аз он вобаста аст, ки ба мафҳуми хизматрасонӣ чи гуна мундариҷа дода мешавад. Агар таҳти мафҳуми хизматрасонӣ ҳар чизе, ки фоидаовар аст, фаҳмида шавад, пас, на ҳама уҳдадорихо новобаста аз заминаҳои пайдоиш, таркиби субъектҳо, тақсими ҳуқуқу уҳдадорихои тарафҳо, мақсадҳо ва ғайраҳо ба гурӯҳи уҳдадорихо оид ба хизматрасонӣ шомил буда метавонанд. Чунин равиёро қонунгузор ҳам сарфи назар накарда, мафҳуми хизматрасониرو хеле васеъ шарҳ додааст. Бо вучуди ин чунин равиё мунтазам риоя намегардад. Бисёре аз уҳдадорихо, ки предметашон хизматрасонист, ба навъҳои алоҳидаи уҳдадорихои ҳуқуқи граждани дохил карда шудаанд. Ин дуруст аст, чунки баробари васеъ кардани мурочиати хизматрасонӣ қурби ин мафҳум паст шуда, аз он хулосаҳои манфиатовар, чи аз лиҳози назария ва чи аз нигоҳи амалия, бароварда намешавад⁴.

Мафҳуми хизматрасониҳои таълимӣ дар қонунгузори ҚТ баррасӣ нагардидааст, гарчанде дар як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ба монанди, Қонунҳои ҚТ «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, № 1004⁵, «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» аз 19 майи соли 2009, № 531⁶, қарорҳои Ҳукумати ҚТ аз 21 июни соли 2018, № 306 «Оид ба тасдиқи низомномаи Намунавии муассисаи таҳсилоти олии касбии ҚТ» ва «Дар бораи низомномаи намунавӣ оид ба идоракунии муассисаҳои

⁴ Муртазоқулов Ҷ.С. Боби 41. Уҳдадорӣ оид ба хизматрасонӣ / Ҳуқуқи граждани: қисми 2 / Зери таҳрири Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С. 279.

⁵ Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013 2004 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.09.2019).

⁶ Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» аз 19 майи соли 2009 2004 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.09.2019).

таълимии ғайридавлатии таҳсилоти олии касбӣ дар ҚТ» аз 3 январи соли 2014, № 25 мафҳуми мазкур истифода шудааст.

КГ ҚТ (қисми якум) аз 30 июни соли 1999, № 802⁷ мафҳуми «хизматрасонӣ»-ро муайян накардааст, гарчанде ки дар м. 140 ҳамин Кодекс ҳамчун маълумот оид ба хизматрасонӣ ба сифати объекти ҳуқуқҳои граждани муқаррар гардидааст. Аз мазмуни м. 797 КГ ҚТ (қисми дуюм) аз 11 декабри соли 1999, № 884⁸ бармеояд, ки зери мафҳуми хизматрасониҳо амал ё фаъолияти муайянеро мавриди назар бояд дошт.

Дар ҳуқуқи граждани мафҳуми «объекти ҳуқуқҳои граждани», чун қоида, ба сифати муродифи мафҳуми «объекти муносиботи ҳуқуқии граждани» баррасӣ мегардад. Аммо намудҳои объектҳои ҳуқуқи граждани дар м. 140 КГ ҚТ номбар шудаанд. Оид ба мавзӯи объекти муносибатҳои ҳуқуқии граждани дар адабиёт андешаҳои гуногун вучуд дорад. Нуқтаи назари аз ҳама маъмултар он аст, ки мутобиқи он объекти муносибатҳои ҳуқуқии граждани чизест, ки аз он хусус муносибатҳои ҳуқуқии граждани бармеояд. Аз ин рӯ, мусаллам аст, ки чунин мафҳум ба объекти ҳуқуқҳои граждани низ тааллуқ дошта метавонад⁹.

М.И. Кротова хизматрасонию ҳамчун объекти муносиботи ҳуқуқии граждани, танҳо ҳамчун маҳсули меҳнат медонад, ки шаклан таҷассум ёфта наметавонад. Хизматрасонии моддӣ, ба назари ӯ, предмети танзими шартнома мебошад. Аз ҷумла, шартномаи пудратӣ маҳсуб меёбад. Натиҷаи хизматрасонии ғайримоддӣ наметавонад аз ҷониби иҷрокунанда кафолат дода шавад, аз ин рӯ, муносиботи иқтисодӣ миёни тарафҳои шартнома наметавонад аз бардоштани

---

⁷ Кодекси граждани ҚТ (қисми якум) аз 30 июни соли 1999 // Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шақли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.09.2019).

⁸ Кодекси граждани ҚТ (қисми дуюм) аз 11 декабри соли 1999 // Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шақли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.09.2019).

⁹ Гришаев С П Объекты гражданских прав // СПС «КонсультантПлюс», 2011.

фоидаи самараноки муносиб вобастагӣ дошта бошад ва дар ҳар сурат пардохт карда мешаванд.

Инчунин, В.А. Кабатов низ ҷонибдори ақидаи муаллифоне мебошад, ки хусусияти шартномаи хизматрасониро дар таҷассум наёфтани шакли натиҷаи кор медонанд¹⁰. В.В. Луцс бошад, бо таваҷҷуҳ ба вижагии асосии шартномаҳо оид ба хизматрасониҳо дар иҷрои корҳо қайд мекунад, ки дар муқоиса бо шартномаҳо оид ба иҷрои корҳо пешкаш кардани хизматрасониҳо аз ғаёолияти шахси пешниҳодкунандаи хизматрасониҳо ҷудонашаванда аст. Самарани охири чунин ғаёолият наметавонад дар шакли натиҷаи барҷаста эҳсосшаванда бошад, яъне чуноне ки дар шартномаҳои пудратчигӣ ҷой дорад, бараъло намудор гардад¹¹. Ин нуқтаи назарро А.Е. Шерстобитов низ дастгирӣ карда, қайд менамояд, ки хизматрасонии ғайримоддӣ аз шахсияти хизматрасон ҷудонашаванда аст, чунки аз он дар раванди расонидани хизмат, яъне амалӣ гаштани ғаёолияти хизматрасонӣ мизоҷ истифода мебарад. Фарқи ин дар муносиботи пудратчигӣ аз он иборат аст, ки моҳияти уҳдадорихо, бардоштани натиҷаи барҷастаи моддӣ ва супурдани он ба ихтиёри мизоҷ мебошад¹².

Шарҳи дигари мафҳуми хизматрасонӣ метавонад маҷмӯи ғаёолиятҳо ва натиҷа бошад, ки мутобиқи он натиҷа наметавонад таҷассуми моддӣ дошта, дар якҷоягӣ бо амалҳои пеш аз он анҷом ёфта ва куллан ва умумӣ бошад. Аз ин рӯ, ҳангоми хизмат расонидан на худи натиҷа, балки амал «фурӯхта» мешавад¹³.

Л.В. Санникова фарқияти асосии миёни хизматрасонӣ ва корҳоро баррасӣ намуда, онҳоро на аз рӯи натиҷа, балки аз рӯи объекти таъсиргузор (неъматҳои моддӣ ва маънавӣ) ҷудо намудааст. ӯ

---

¹⁰ Кабатов В.А. Оказание услуг // Гражданский кодекс Российской Федерации. Ч. 2. Комментарий. – М., 1996. – С. 392.

¹¹ Луц В.В. Обязательственное право. – Киев, 1998. – С. 572.

¹² Гражданское право: учебник. В 4 т. / Под ред. Е.А. Суханова. 3-е изд. – М., 2006. Т. IV. – С. 82.

¹³ Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй (постатейный) / Отв. ред. О.Н. Садилов. – М., 1998. – С. 344.

хизматрасониҳоро ҳамчун амали иҷронамудаи хизматрасон ҷиҳати ҳифз ва ё тағйири ҳолати неъматҳои маънавӣ (ҳуқуқҳои молӣ, иттилоотӣ, ғайримолӣ), ки ба фоидаи мизоч нигаронида шудааст, маънидод менамояд¹⁴. Ба ҳайси нишондиҳандаи фарқияти кор Л.В. Санникова пешниҳод менамояд, предмети мавриди назаре, ки аз барои он амал бояд иҷро шавад, ҳамон чизест, ки новобаста аз мавҷуд доштан ё надоштани он дар шакли барҷаста баррасӣ мегардад. Ба ҳамин далел кор амали иҷрошавандаест, ки баҳри сохтани ягон ашё, коркард, аз нав коркардабароӣ, таъмир, хизматрасонии техникӣ ва ғайра равона карда шудааст.

Ҳамин нуқтаи назарро Н. Булатова низ дастгирӣ намуда, чунин қайд менамояд, ки ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳо ҳам раванди кор ва ҳам натиҷаи кор муҳим аст¹⁵.

Дар маҷмӯъ, бо ақидаи А.Ю. Кабалкина ҳамраъӣ набуда наметавонем, чунки дар ин маврид чунин андеша доранд, ки: «... дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳумҳои «хизматрасонӣ» ва «кор» дар замони худ беасос мавриди муносибати манфӣ ва муқобилгузори тезутунд изҳор нагардидааст. Хизматрасонӣ амалест, ки баҳри кумак расонидан ё фоида расонидан ба касе равона шудааст, аммо кор машғулиятест, ки ба самти амале бо истифодаи меҳнат нигаронида шудааст. Дилхоҳ хизматрасонӣ ҳамон замон объекти уҳдадориҳои граждани ва ҳуқуқӣ мегардад, ки дар шакли амале зоҳир гардад, аммо амал бошад, ҳангоме ки шакли расонидани хизматро мегирад»¹⁶.

Ба андешаи Н.А. Баринов хизматрасонӣ ҳамчун муносибати иқтисодӣ, ки дар натиҷаи меҳнат ба даст омадааст ва дар шакли барҷастаи амали фоидаовари маҳсулот (ашё) ва ё фаъолият баҳри қаноатманд намудани талаботи мизоч зоҳиргардида мебошад. Я. Дворжака ба он назар аст, ки моҳияти хизматрасонӣ амали фойданок (самараи меҳнат) мебошад, ки баҳри қонё кардани талаботи

¹⁴ Санникова Л.В. Обязательства об оказании услуг в российском гражданском праве: дис. ... д-ра. юрид. наук. – М., 2007. – С. 143.

¹⁵ Булатова Н. Правовая природа юридических услуг // Нотариус. – 2009. – № 5. – С. 37.

¹⁶ Кабалкин А.Ю. Договор возмездного оказания услуг // Российская юстиция. – 1998. – № 4. – С. 15.

гуногуни инсон равона шудааст. Ў ба он назар аст, ки ин фаъолият новобаста аз таҷассуми минбаъдааш дар шакли ашъи моддии маишӣ, ки муҳлати кӯтоҳ ё дарози истифода дорад ва ё баҳри қонеъ кардани талабот равона шудааст, хусусияти ғайримоддӣ дорад.

Ҳангоми хизматрасонӣ суҳан дар бораи амале (фаъолияте) меравад, ки натиҷаи он ифодаи моддӣ надорад ва он дар раванди анҷом додани ин амал (фаъолият) татбиқ ва истифода бурда мешавад. Масалан, гирифтани дониш, иттилоот, ёри тиббӣ ё ҳуқуқӣ, хизматрасонии сайёҳӣ.

Мо бо андешаи Д.Ш. Сангинов ҳамраъй буда, чунин мешуморем, ки зери мафҳуми хизматрасонӣ «амалҳои муайян ё фаъолияти муайяни ҷонибҳо, субъектҳои ҳуқуқи муносиботи граждани, ки шакли барҷастаи таҷассум надоранд, фаҳмида мешавад».

Дар адабиёти ҳуқуқӣ вижагиҳои асосии хизматрасонӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи граждани мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба унвони мисол, Д.Ф. Кириченко чунин мешуморад, ки хизматрасониҳо баҳри таъмин кардани талаботи ғайримоддӣ равона шуда, се принципи фарқкунанда доранд: яқум, набудани натиҷаи таҷассуми меҳнат; дуюм, хусусияти шахсӣ, яъне чунин хизматрасониҳо баҳри қонеъ намудани талаботи инсон равона шудаанд ва сеюм, фурӯши ин хизматрасониҳо минбаъд ҳамчун маҳсулот ғайриимкон мебошад, чунки расонидани хизмат баҳри қонеъ намудани талаботи инсон дар раванди хизматрасонӣ ба вуқӯ меафшандад.

Ба назари мо хусусиятҳои хизматрасониҳои дар боло зикргардида возеҳу равшан моҳияти хизматрасониҳои таълимиро ифода менамоянд. Аммо зарур мешуморем, ки ба нишондиҳандаи мавҷудияти натиҷаи судбахш дар самти хизматрасониҳои таълимӣ ишора намоем. Миёни мафҳумҳои хизматрасонӣ ва кор таносуб вуҷуд дорад ва ин хеле муҳим аст, чунки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба донишҷӯён ба воситаи омӯзгорон хизмати корманд сурат мегирад.

Адабиёт:

1. Рахимов Н.К. Анализ современного состояния и развития сферы услуг в Республике Таджикистан // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. – Душанбе: Сино, 2017. Ч.II. – № 2/4. – С. 65.
2. Хошимов Д.Д. Услуги в системе объектов гражданских прав. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – С. 4.
3. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. Қисми дуюм / Муҳаррирони масъул: д.и.х., профессор Ғаюров Ш.К. ва н.и.х., дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 424 с.
4. Брагинский М.И. Общее учение о хозяйственных договорах. – Минск, 1967. – С. 34.
5. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. Қисми дуюм / Муҳаррирони масъул: д.и.х., профессор Ғаюров Ш.К. ва н.и.х., дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 424 с.
6. Муртазокулов Ҷ.С. Боби 41. Уҳдадорӣ оид ба хизматрасонӣ / Ҳуқуқи гражданин: қисми 2 / Зери таҳрири Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С. 279.
7. Қонуни ҶТ «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013 2004 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.09.2019).
8. Қонуни ҶТ «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» аз 19 майи соли 2009 2004 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.09.2019).
9. Кодекси граждании ҶТ (қисми якум) аз 30 июни соли 1999 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.09.2019).
10. Кодекси граждании ҶТ (қисми дуюм) аз 11 декабри соли 1999 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.09.2019).
11. Гришаев С П Объекты гражданских прав // СПС «КонсультантПлюс», 2011.

12. Кабатов В.А. Оказание услуг // Гражданский кодекс Российской Федерации. Ч. 2. Комментарий. – М., 1996. – С. 392.
13. Луць В.В. Обязательственное право. – Киев, 1998. – С. 572.
14. Гражданское право: учебник. В 4 т. / Под ред. Е.А. Суханова. 3-е изд. – М., 2006. Т. IV. – С. 82.
15. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй (постатейный) / Отв. ред. О.Н. Садиков. – М., 1998. – С. 344.
16. Санникова Л.В. Обязательства об оказании услуг в российском гражданском праве: дис. ... д-ра. юрид. наук. – М., 2007. – С. 143.

Самадов Б.О. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва байналмилалӣ ДДҲБСТ

МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚИИ САРМОЯГУЗОРӢ БА РУШДИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ

Фишурда: Дар мақола масъалаҳои ҳуқуқи сармоягузорӣ ба рушди ҳунарҳои мардумӣ таҳлили ҳудро пайдо намудааст. Муссалом аст, ки рушди соҳаҳои асосии иқтисодиёти кишвар, аз ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ, ҳунарҳои мардумӣ тақозои сармоягузорию дорад. Дар баробари ин бояд зикр намуд, ки фаъолияти соҳибкорӣ аз самтҳои фаъолияти хоҷагидорӣ иборат буда, яке аз хусусияти асосии он ба даст овардани фоида мебошад. Дар мақола инчунин паҳлуҳои иқтисодии масъалаи мазкур ҳаллу фасл карда шудааст.

Калидвожаҳо: масъалаи сармоягузорӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, соҳаи иқтисодиёт.

Аннотация. В статье анализируются правовые вопросы инвестирования в развитие народных промыслов. Очевидно, что развитие ключевых секторов экономики страны, в том числе

предпринимательства, народных промыслов, требует вложений. При этом следует отметить, что предпринимательская деятельность состоит из экономической деятельности, и одной из основных ее характеристик является получение прибыли. В статье также рассматриваются экономические аспекты данной проблемы.

Ключевые слова: вопросы инвестирования, развития народных промыслов, предпринимательской деятельности, экономики.

The summary: The article analyzes the legal issues of investing in the development of folk crafts. It is obvious that the development of key sectors of the country's economy, including entrepreneurship, folk crafts requires investment. At the same time, it should be noted that entrepreneurial activity consists of economic activities, and one of its main features is to make a profit. The article also addresses the economic aspects of this issue.

Keywords: issues of investment, development of folk crafts, entrepreneurial activity, economy.

Сармоягузорӣ дар луғати истилоҳи ҳуқуқӣ ҳамчун хама гуна шаклҳои ҳуқуқи молу мулкӣ (ба истиснои молу мулке, ки ба истифодаи шахсӣ ва ё ба фаъолияти фурӯши мол бе коркарди он алоқаманд аст), ба монанди маблағ, коғазҳои қиматнок, таҷҳизоти истеҳсолию технологӣ, натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ, ки ба сармоягузор аз рӯи ҳуқуқи моликият мансуб буда, бо мақсади гирифтани фоида ва ё расидан ба натиҷаи дигари назарраси фойданок гузошта шудаанд, муайян карда шудааст.¹

Рушди соҳаҳои асосии иқтисодиёти кишвар, аз ҷумла фаъолияти соҳибкорӣ, ҳунарҳои мардумӣ тақозои сармоягузорию дорад. Моҳиятан сармоягузорӣ ин аз ҷониби сармоягузор дар шакли дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ гузоштани сармоя дар ҳудуди Тоҷикистон бо мақсади ба даст овардани фойда муқаррар карда шудааст. Фаъолияти соҳибкорӣ аз

¹ Сангинов Д. Ш., Муминов Н. И. Качество образовательных услуг как правовая категория // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан» (18 мая 2018г.). – Душанбе, 2018, с. 418

самтҳои фаъолияти хоҷагидорӣ иборат буда, яке аз хусусияти асосии он ба даст овардани фоида мебошад. Таҷриба шаҳодат медиҳад, ки як қатор субъектҳои хоҷагидор на барои ба даст овардани фоида, балки барои ҳаллу фасл намудани вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии худ таъсис дода шуда, фаъолият мебаранд.

Маълум аст, ки ҳунарҳои мардумӣ таърихи куҳан доранд. Бозёфтҳои бостоншиносон аз он далелат медиҳанд, ки мардуми Осиёи миёна аз даврони ташаккули тамаддун, яъне наздик 5,5 ҳазор сол инҷониб бо ҳунармандӣ машғуланд. Бозёфтҳои (маснуоти кулолгарӣ, оҳангарӣ, коркарди фулузот ва ғайра) ёдгории Саразми Панҷакент аз қадимӣ будани ҳунарҳо шаҳодат медиҳанд.²

Қолиби қайд аст, ки эҳёи ҳунарҳои мардумӣ асосан бо шарофати соҳибистиклол гаштани Тоҷикистон роҳандозӣ гашт. Аз ҷониби Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ аз 22.12.2017с. эълон гаштани соли 2018 ҳамчун «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва дар ин замина муҳайё гаштани шароитҳо барои ҳунармандон ба рушди соҳа такони ҷиддӣ баҳшида асосҳои ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудаанд. Албатта, ин иқдоми Сарвари давлатомон олимон, алалхусус мардумшиносони кишваромонро водор менамояд, ки ба масъалҳои асосӣ эътибор диҳанд, аз ҷумла:

якум, мавриди омӯзиш қарор додани таърихи техника ва технологияи истеҳсоли ҳунармандӣ вобаста ба соҳаҳои он, тарзи тайёр намудани маснуоти ҳунармандон, табиноти онҳо;

дуюм, баррасии таърихи ташкили истеҳсолоти ҳунармандӣ, табақабандиву аҳволи иҷтимоӣ аҳли ҳунар, масъалаи устоду шогирдӣ, шаклҳои таърихӣ ташкили истеҳсолоти ҳунармандӣ, типҳои дӯконҳои ҳунармандон, муносибатҳои истеҳсолии онҳо;

сеюм, таҳлили таҳаввулоти корпоратсияҳо–касабаҳои ҳунармандон, омӯзиши ҳамачонибаи парастии, ақидаҳо, асотирҳо вобаста ба ҳунарҳои

---

² Пещерева Е.М. Гончарное производство Средней Азии. – М.: 1959. С. 152

миллӣ, муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодии ҳунармандон бо назардошти маълумоти этнологӣ (мардумшиносӣ) ва ғайра.

Бештар аз ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2019с. ироа намудаанд: «Бо вучуди ин, мо бояд суръати ободонӣ ва бунёдкориро боз ҳам вусъат бахшем, мушкилоти ҷойдоштаро бартараф созем ва барои рушди деҳот, сайёҳӣ ва тақвияти омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намоем.

Мо ба масъалаи таъсиси ҳарчи бештари ҷойҳои корӣ, рушди соҳибкории хурду миёна, ҳунарҳои мардумӣ ва шуғли хонагӣ диққати зарурӣ медиҳем».³

Пайваста ба ин Ҳукумати мамлакат, вазоратҳои маориф ва илм, меҳнат, муҷоҳират ва шуғли аҳоли ва дигар вазорату идораҳои, ки дар сохторашон муассисаҳои таълимӣ доранд, инчунин, раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадор карда шуданд, ки дар муддати панҷ соли оянда шаҳрвандони аз 18-сола болоро, ки касбу ҳунар надоранд, ба касбу ҳунаромӯзӣ ҷалб намуда, ҷиҳати саросар соҳибкасб кардани аҳоли тадбирҳои ҷиддиро роҳандозӣ намоянд.

Дар радифи ҳамин, ҳадафҳои асосии сиёсати давлатӣ баҳри рушди соҳаҳои иқтисодӣ, таъмини шуғли аҳоли ва ҳунарҳои мардумӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030⁴ инъикоси худро ёфтаанд. Муқаррар карда шудааст, ки вазифаи асосӣ дар давраи дарозмӯҳлат барои ҷумҳурӣ дар баҳши меҳнат ин шуғли пурмаҳсул ва баланд гаштани салоҳият мебошад. Ҳоло дар ҷумҳурӣ мушкилоти таъмини хатмкунандагони низомии таҳсилоти касбӣ бо шуғл ба назар мерасад – ғоизи нисбатан пасти хатмкунандагон мувофиқи ихтисоси гирифташуда ба кор таъмин мегарданд. Дар бозори меҳнат корфармоён норасоии малакаҳои касбӣ ва сифати пасти

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳунармандӣ» // www.mmk.tj (санаи мурочиат 05.05.2020)

⁴ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // www.mehnat.tj/mehnat/wp-content/uploads/files/Strategiya_tojik-.pdf (санаи мурочиат 15.05.2020с.)

таҳсилоти докталабони ҷои корро қайд мекунад. Дар баробари рушди иқтисодӣ ва зиёдшавии фаъоли сармоягузорӣ, новобаста аз мавҷудияти қувваи кори озод, ки дорои ихтисоси лозима нестанд, метавонад мушкилоти норасоии қувваи кори баландихтисос барои соҳаҳои пешбурди иқтисодиёт ва соҳибкории хурд зиёд намояд. Ин боиси рушди нобаробарии иқтисодии дар минтақаҳо ва оқибат ба нобаробарии имкониятҳо мегардад, ки барои ҷалби мардум ба шуғли истеҳсолӣ ҳалал мерасонад.

Албатта, идома додани ислоҳоти ҷиддии сохторӣ дар марҳилаи нави рушди соҳаҳо метавонад ба некӯаҳволии мардум, имконияти интиҳоб ва татбиқи ҳуқуқҳои иҷтимоии ҳар як инсон таъсири назаррас расонад. Рушди минтақаҳои кишвар сатҳи муҳимтарини татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ буда, ҳамчун нуқтаи ниҳоии тамоми кӯшишҳои қатъии ҳукумат дар самтҳои афзалиятнок дида баромада мешавад, аз ҷумла, таъмини сатҳи қобили қабули амнияти озуқаворӣ, рушди имконоти коммуникатсионии кишвар ва вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул.

Дар Стратегияи милли рушд мустаҳкам гардидааст, ки зарурат ва самти ислоҳот дар ҷаҳорҷӯбаи рушди минтақавӣ бо ҷанбаҳои муҳим алоқамандӣ дорад:

– коҳишдиҳии тафовути минтақавӣ ва таъмини тамоми аҳоли бо дастрасии баробар дар саросари кишвар ба хизматрасониҳои асосии заминавӣ (маълумоти ибтидоӣ, хизматрасонии аввалияи тиббӣ, таъминот бо тамоми намудҳои захираҳои энергетикӣ ва оби тозаи нӯшокӣ, шабакаҳои муносиби корезӣ ва ғайра);

– ташаккулдиҳии сармояи сифатноки инсонӣ;

– фароҳам овардани шароитҳои ҷолиб барои зиндагонии мардум ва пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон.

Ҷолиби қайд аст, ки дар замони муосир татбиқи ҳадафҳои асосии сиёсати давлатӣ бевосита аз қонунгузорию тақомулӯфта вобастагии калон дорад. Дар Тоҷикистони муосир тамоми ҷабҳаҳои рушди иқтисодиёт, аз ҷумла рушди ҳунарҳои мардумӣ, сармоягузорӣ, умуман

фаъолияти соҳибкорӣ қонунгузори соҳавии худро доранд. Меъёри санадҳои қонунгузорӣ асоси танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаҳои иқтисодии кишвар мебошад.

Ализода З. қайд менамояд, ки волоияти қонун яке аз асосҳои (принсип, аркони) давлат ва ҳуқуқ мебошад. Тибқи талаботи он давлат ва ҳуқуқ созмон меёбанд, фаъолият мекунанд, муносибатҳои байниҳамдигарии ниҳодҳои ҷомеа, давлат ва амали низоми ҳуқуқии мамлакат таъмин мегардад.⁵

Волоияти қонун ин эътибори олии қонун, мавқеи баланди онро дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ба қонун мувофиқ будани тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар назар дорад.⁶ Дар илми муосир ҳуқуқ вобаста ба ин ё он равия, ҳамчун меъёри адолат ва озодии инсон, нишондодҳои ҳуқуқии ҳокимияти давлатӣ, инъикоси низоми (қулли) муносибатҳои ҷамъиятии танзимгашта пешбарӣ мегардад.

Дар таъминоти ҳуқуқии сармоягузори ба рушди ҳунароҳои мардумӣ имрӯз дар кишвар қонунҳои соҳа муносибатҳои ҳуқуқиро ба танзим даровардаанд. Пеш аз ҳама, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, № 1107 «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ»⁷ муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба ҳимоя, дастгирии давлатӣ ва рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон танзим намуда, кафолатҳои давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкориро таъмин мекунад.

Моҳиятан, ҳам сармоягузори ва ҳам ҳунароҳои мардумӣ бо мақсади мунтазам ба даст овардани фоида равона карда шудаанд. Дар он нақш ва мавқеи асосиро субъектҳои ҳуқуқӣ соҳибкорӣ ишғол менамоянд ва қонунгузори ҷорӣ муносибатҳои ҳуқуқиро ба танзим даровардааст. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода шудааст: «Асоси иқтисодии Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд.

⁵ Ализода З. Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар танзим ва таъмини волоияти қонун // Қонунгузори. №4 (36), 2019 октябр – декабр. – Душанбе, Контраст, 2020, с. 20.

⁶ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳр. проф. М. А. Махмудов. Душанбе, ЭР-граф, 2012. С. 121

⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436.

Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад» (моддаи 12).⁸

Аз мазмуни меъёрҳои қонунгузори амал кардаистода маълум мегардад, ки сармоягузорӣ тамоми соҳаҳои иқтисодиётро, аз ҷумла рушди ҳунарҳои мардумиро пешбинӣ менамояд. Тавре бармеояд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 март соли 2016, №1299 «Дар бораи сармоягузорӣ» муносибатҳои вобаста ба амалӣ намудани фаъолияти сармоягузори ба танзим дароварда, асосҳои ҳуқуқию иқтисодии ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии давлатии сармоягузори бо роҳи пешниҳоди низоми ҳуқуқи баробар ва кафолати ҳимояи ҳуқуқи сармоягузори муайян менамояд.⁹

Маъмулан, дар шароити имрӯза рушди соҳаи ҳунарҳои мардумӣ дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардони давлатиро тақозо дорад. Бо баробари рушд ёфтани соҳаи мазкур зарурияти таъмини бозори фурӯши маҳсулотҳои ҳунармандон, таъмини сифати маҳсулоти ҳунармандӣ, кафолати таъмини манфиатҳои истеъмолкунандагон ва дигарҳо ба миён омадааст.

Пайваста ба ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 июни соли 2019, №1619 «Дар бораи ҳунармандӣ»¹⁰ асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, вазифаҳо ва принципҳои асосии дастгирии давлатии соҳаи ҳунармандиро муқаррар менамояд. Қонунгузор муқаррар намудааст, ки **ҳунармандӣ** ин истеҳсолоти дастӣ, ки ҳунарманд дар хона ё корхонаи хурд барои тайёркунӣ, коркард ва истеҳсоли молу маҳсулоти истифодаи маишӣ ва армуғон амалӣ менамояд (мод. 1-и Қонун).

Баробари ҳамин, вазифаҳои асосии ҳунармандиро қонунгузор муайян кардааст, ки ба он мансубанд:

---

⁸ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Паёми Сомониён, 2017.

⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: соли 2016, №3, мод. 152.

¹⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳунармандӣ» // www.mmk.tj (санаи мурочиат 05.05.2020)

- эҳё, хифз, рушд ва тарғиби анъанаҳои таърихӣ ва бостониҳои санъати ҳунармандӣ, тамаддун ва мероси миллии ҳунармандӣ;
- рушди имкониятҳои истеҳсолии ҳунармандӣ;
- дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии ҳунармандон оид ба рушди соҳаи ҳунармандӣ;
- мусоидат барои ташкили ҷойҳои кории нав дар соҳаи ҳунармандӣ (мод. 3-и Қонун).

Ҳамин тавр, ҳунармандӣ бо худ намуди фаъолияти соҳибкорӣ, ҷабҳаҳои фаъолияти хоҷагидориро ифода мекунад, ки мақсади асосии он ба даст овардани фоида мебошад. Мувофиқи меъёрҳои қонун самтҳои ҳунармандӣ номнавис гардида, пешбинӣ шудааст, ки онҳо хусусияти соҳибкорӣ доранд. Дар мазмуни моддаи 5-уми Қонун дар бораи ҳунармандӣ самтҳои асосӣ муқаррар гардидааст, ки инҳоанд: кандакорӣ ва дуредгарӣ дар (бо) ҷӯб; коркарди металл, қоғаз; дӯзандагӣ; коркарди матоъ, пӯст ва пашм; пазандагӣ; наққошӣ, рассомӣ; ҳайкалтарошӣ (пайкарасозӣ), сангтарошӣ; кулолгарӣ; шишакорӣ, гачкорӣ; заргарӣ; бофандагӣ, ресандагӣ; эҳёгарӣ (реставратсия) ва ғайра.

Сарчашмаҳои илм шаҳодат медиҳанд, ки ҳунармандӣ мисли кулолгарӣ, бофандагӣ, ресандагӣ сарчашмаи асосии зиндагӣ, даромади асосии шаҳрвандон мебошад. Дар ин соҳа ҳунармандони бисёр фаъолият мекунанд ва аз ҳамдигар касб меомӯзанд.¹¹

Имрӯз ҳунармандӣ дар асоси чунин принципҳои қонунӣ бояд ба амал бароварда шавад, ки онҳоро давлат кафолатнок намудааст. Ҳунармандӣ бояд ба принципҳои зерин таъяс кунад:

- қонуният;
- шаффофият;
- баробарҳуқуқии субъектҳои ҳунармандӣ;
- кафолати ҳимояи ҳуқуқи ҳунармандон;
- афзалияти рушди ҳунармандӣ;
- таъмини кафолатҳои давлатӣ дар соҳаи ҳунармандӣ;

¹¹ Пещерева Е.М. Гончарное производство Средней Азии. – М.: 1959. С. 28

– тарғиботи васеи ҳунармандӣ ба сифати муаррифкунанда ва посдорандаи фарҳанг, анъана, таърих ва тамаддуни миллӣ (моддаи 4-уми Қонун дар бораи ҳунармандӣ).

Волоияти қонун яке аз асосҳои (принсип, аркони) давлат ва ҳуқуқ мебошад. Қайд карда мешавад, ки қонун бояд, пеш аз ҳама, ба ҳифзу ҳимояи инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ равона карда шавад, мавқеи шахсро дар ҷомеа мустаҳкам намояд ва барои истифодаи нерӯи моддиву маънавии вай, зиндагии осуда ва озоду шоистаи шахрвандон дар ҷомеа мусоидат намуда, ташкили фазои мӯътадили соҳибкорӣ ва фаъолияти муназзами мақомоти давлат, корхонаҳо ва ташкилоту муассисаҳо замина гузорад.¹²

Ҳунармандӣ дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои афзалиятнок ба ҳисоб меравад. Дастгирии соҳаи мазкур бо роҳи қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ташкил, мусоидат ва баргузор намудани чорабиниҳои миллию байналмилалӣ соҳаи ҳунармандӣ ва андешидани дигар тадбирҳо амалӣ карда мешаванд. Яке аз ин тадбирҳо дар замони муосир ҷалби сармоягузорӣ мебошад ва он бо бисёр ҷабҳаҳои соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ, бештар аз он сармоягузорию хориҷӣ тақозои замон аст.

Дар радифи ин, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳунармандӣ мувофиқи қонунгузорию ҷорӣ пешбинӣ гардидааст. Яъне, мақомоти давлатӣ бо мақсади муаррифии маҳсулоти ҳунармандӣ ва васеъ намудани доираи робитаҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳунармандӣ мусоидат намуда, иштироки бевоситаи ҳунармандон ва иттиҳодияҳои ҳунармандонро ҷиҳати мубодилаҳои фарҳангӣ бо сохторҳо ва созмонҳои дахлдори давлатҳои хориҷӣ танзим ва ҳавасманд мегардонанд (моддаи 13-уми Қонун дар бораи ҳунармандӣ).

Қонунгузорию муосири Тоҷикистон, аз ҷумла дар соҳаи ҳунармандӣ, сармоягузорӣ иқдомҳои таъмини ҳадафҳои асосии сиёсати давлатро ифода менамоянд. Раззоқов Б. Ҳ. дар ин ҷода қайд менамояд, ки

¹² Самадов Б. О., Самадова З. А. Ҳимояи ҳуқуқ ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкории занон мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон // Форуми илмӣ умумидонишгоҳии «Қонуният ва низом дар идораи давлатӣ» бахшида ба хотираи Нурулло Ҳувайдуллоев – аввалин прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон (20-21 март соли 2020). – Данғара, 2020, с. 136.

иқдомҳои қонунгузорӣ ва чорабиниҳои ташкилию ҳуқуқие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешаванд, ба фароҳам овардани фазои мусоиди ҳуқуқӣ баҳри ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ дар соҳаҳои афзалиятноки рушди саноат ва ҷорӣ намудани технологияҳои наватарин нигаронида шуда, ҳадаф аз он ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти босифат ва рақобатпазир мебошад.¹³

Олимон қайд мекунанд, ки сифат ғайр аз мазмуни умумии маҳсулот, бояд унвони ҳуқуқӣ «сифати ҳуқуқии» маҳсулотро инъикос намуда бошад.¹⁴

Қайд кардан лозим аст, ки рушди ҳунарҳои мардумӣ ба ҷалби ҳавасмандгардонии давлатӣ, сармоягузорӣ ниёз дорад. Танҳо як ҷабҳаи рушди соҳаро ишора намудан мумкин аст, ки дастгирӣ, ҳавасмандгардониро тақозо менамояд. Масалан, ҳарчанд агар ҳунарманд бо истеҳсоли маҳсулоти худ машғул шуда бошад ҳам, ҷиҳати пешбурди маҳсулоти вай ба бозори истеъмолӣ, ба фурӯшбарории он танзими давлатӣ зарур аст.

Дар ин ҷода қонунгузории ҷорӣ мустаҳкам менамояд, ки сармоягузор ҳангоми амалӣ намудани сармоягузорӣ ҷиҳати таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва тайёр кардани кормандони баландихтисос аз ҳисоби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои зарурӣ меандешад (б. 4 мод. 24-уми Қонун дар бораи сармоягузорӣ).

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 пешбинӣ гардидааст, ки дар баҳши такмилдиҳии сиёсати иқтисодӣ ва низоми институтсионалӣ диққати асосӣ бояд ба яке аз самтҳои асосӣ, ин муҳайё сохтани фазои сармоягузорӣ барои соҳаҳое, ки дар болоравии суръати афзоиш нақши пешбарандаро дар коҳиш

---

¹³ Раззоқов Б. Ҳ. Баъзе навоариҳои муҳими қонунгузории сармоягузорӣ ҷиҳати рушди саноат // 20 соли Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводҳои Конференсияи якуми илмӣ-амалӣ доир ба мавзӯи «Ҳуқуқ ва иқтисод» (11 октябри соли 2019). – Душанбе, 2019, с. 123.

¹⁴ Сангинов Д. Ш., Муминов Н. И. Качество образовательных услуг как правовая категория // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан» (18 мая 2018г.). – Душанбе, 2018, с. 238.

додани харочотҳои маъмурию амалиётӣ мебозанд, равона карда шавад (саҳ. 21-22).

Мафҳуми шуғли пурмахсул фаъолиятеро, ки ба даст овардани даромадро дар шакли музди меҳнат ё ин ки ғоида аз соҳибкорӣ дар раванди истеҳсоли молҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва ғайра таъмин мекунад, ифода меёбад.

Стратегия миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 пешбинӣ менамояд, ки таъмини шуғли пурмахсул ба афзоиши истеъмолот, пасандозҳо ва сармоягузориҳо мусоидат мекунад. Шумораи аҳолии қобили меҳнат соли 2030 6,8 млн. нафарро ташкил хоҳад дод. Шумораи умумии аҳолии ба шуғл машғулбуда бояд то 70 фоиз аҳолии қобили меҳнат дар соли 2030 зиёд гардад (саҳ. 77).

Асосҳои таъмини сармоягузорӣ ба рушди ҳунарҳои мардумӣ дар Тоҷикистони муосир ҳама гуна сарчашмаҳои ҳукукии ҳудро дорад. Бо баробари ҳамин, зарур ҳисобида мешавад, ки дар шароити сушт шудани рушди иқтисодӣ аксари кишварҳои ҷаҳон аз беҳтарнамоии фазои сармоягузорӣ, ҳамчун воситаи суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани сифати он истифода бурда шавад. Мақомоти давлатӣ дар шароити кунунӣ ҳамчун субъекти асосии ҷалби сармоягузориҳо кӯшиш намуда бошад, ки ба сармоягузoron маҳсулоти ҳудро, ки ба фазои сармоягузорӣ мувофиқ аст, пешниҳод намояд.

Ҳамин тариқ, бо назардошти зарурият ва муҳимияти рушди сармоягузорӣ ба соҳаҳои ҳунарҳои мардумӣ Ҳукумати кишвар ислоҳоти институтсионалиро оид ба беҳгардонии фазои соҳибкории ҳунармандон ва сармоягузорӣ дар соҳаи ҳунарҳои мардумӣ тавассути таҳкимдиҳии заминаи қонунгузорӣ, рушди низоми иҷроии қарорҳо, таъмини ҳуқуқҳои молу мулкӣ, бартараф намудани монеаҳои маъмурии сунъӣ ва зиёдатӣ, аз ҷумла баланд бардоштани иқтидори сармоягузорӣ ва коҳишдиҳии хавфҳои сармоягузорӣ, идома дода бошад. Зеро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 73) кафолатнок намудааст: «Ҳукумат роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷроии

конунҳо, қарорҳои яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти Тоҷикистонро таъмин мекунад».

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Паёми Сомониён, 2017.
2. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2019с. // www.president.tj (санаи мурочиат 30.12.2019с.)
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хунармандӣ» // www.mmk.tj (санаи мурочиат 05.05.2020)
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи химоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: соли 2016, №3, мод. 152.
6. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // www.mehnat.tj/mehnat/wp-content/uploads/files/Strategiya_tojik-.pdf (санаи мурочиат 15.05.2020с.)
7. Ализода З. Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар танзим ва таъмини волоияти қонун // Қонунгузорӣ. №4 (36), 2019 октябр – декабр. – Душанбе, Контраст, 2020, с. 20.
8. Пещерева Е.М. Гончарное производство Средней Азии. – М.: 1959. – 395с.
9. Раззоқов Б. Ҳ. Баъзе навоариҳои муҳими қонунгузори сармоягузорӣ чиҳати рушди саноат // 20 соли Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводҳои Конференсияи яқуми илмӣ-амалӣ доир ба мавзӯи «Ҳуқуқ ва иқтисод» (11 октябри соли 2019). – Душанбе, 2019, с. 123.
10. Самадов Б. О., Самадова З. А. Ҳимояи ҳуқуқ ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибқории занон мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон // Форуми илмии умумидонишгоҳии «Қонуният ва низом дар идораи давлатӣ» бахшида ба хотираи Нурулло Ҳувайдуллоев – аввалин прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон (20-21 март соли 2020). – Данғара, 2020, с. 136.
11. Сангинов Д. Ш., Муминов Н. И. Качество образовательных услуг как правовая категория // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического

законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан» (18 мая 2018г.). – Душанбе, 2018, с. 238.

12. Сухарева О. А. Сузани – среднеазиатская декоративная вышивка. – М.: 2006. – 159с.
13. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳр. проф. М. А. Маҳмудов. Душанбе, ЭР-граф, 2012.

*Рофиева А.Ҳ. – сармуаллимаи
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва
байналмилалии ДДҲБСТ*

САЙЁҲӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ ТАКОМУЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ ОН ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР

Ғишурда: Мақолаи мазкур ба масъалаҳои сайёҳи ва тақомули қонунгузорию он дар Тоҷикистони муосир бахшида паҳлуҳои мухталифи он низ таҳлил карда шудааст. Мавзӯи мазкур бевосита дар зербинои асосии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидааст. Инчунин дар баробари ин як қатор шартномаҳои байналмиллалӣ қабул гардида ба масъалаи мазкур равшанӣ меандозад. Моҳият ва мафҳуми сайёҳӣ низ ба таври пурра кушода шудааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, масъалаҳои қонунгузорӣ, санадҳои байналмиллалӣ, моҳияти сайёҳӣ, ҳуқуқҳо.

Аннотация. Данная статья посвящена вопросам туризма и совершенствования его законодательства в современном Таджикистане и анализирует его различные аспекты. Эта тема прямо отражена в основных правовых актах Конституции Республики Таджикистан. В то же время принят ряд международных соглашений, проливающих свет на этот вопрос. Суть и понятие туризма также полностью раскрыты.

Ключевые слова: туризм, вопросы законодательства, международные инструменты, природа туризма, права.

The summary: This article is devoted to the issues of tourism and the improvement of its legislation in modern Tajikistan and analyzes its various aspects. This topic is directly reflected in the main provisions of legal acts, the Constitution of the Republic of Tajikistan. At the same time, a number of international agreements have been adopted, which shed light on this issue. The essence and concept of tourism is also fully open.

Keywords: tourism, legislative issues, international instruments, the nature of tourism, rights.

Дар замони муосир сайёҳӣ ҳамчун падидаи бисёрҷабҳа, мураккаб баррасӣ карда шуда дар худ муносибатҳои гуногуни ҷамъиятиро дарбар мегирад, ки байни субъектони гуногун пайдо мегардад. Сайёҳӣ объекти таҳқиқоти соҳаҳои гуногуни илмӣ – иқтисодӣ, ҳуқуқшиносӣ, иҷтимоӣ ва ғайра мебошад.

Сайёҳӣ дар меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷассуми худро ёфтааст. Дар моддаи 38-и Конститутсия мустақам карда шудааст: Ҳар шахс ҳуқуқи хифзи саломатӣ дорад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун аз ёрии тиббии ройгон дар муассисаҳои ниғаҳдории тандурустии давлатӣ истифода менамояд. Давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва сайёҳӣ тадбирҳо меандешад.¹

Қайд кардан лозим мебошад, ки сайёҳӣ ва муносибатҳои ҳуқуқии соҳаи мазкур таҳти сиёсати давлатӣ, зери диққати Сарвари давлат, Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 26 декабри соли 2019 ироа намудаанд: «Рушди соҳаи сайёҳӣ самти афзалиятноки сиёсати давлати мо ба ҳисоб рафта, ҷиҳати боз ҳам тараққӣ додани он аз ҷониби Ҳукумати мамлакат вобаста ба пардохти андоз ва бочҳои гумрукӣ як қатор имтиёзҳо пешбинӣ гардидаанд.

---

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Паёми Сомониён, 2017.

Аллакай, дар зарфи соли якуми эълон гардидани “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” дар деҳоти мамлакат як қатор пешравиҳо ба назар расида, рушди сайёҳӣ ва омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ идома ёфта истодааст.

Бо вучуди ин, мо бояд суръати ободонӣ ва бунёдкориро боз ҳам вусъат бахшем, мушкилоти чойдоштаро бартараф созем ва барои рушди деҳот, сайёҳӣ ва тақвияти омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намоем».²

Моҳиятан сайёҳӣ ин саёҳат, сафари туристӣ бо хатсайрҳои муайян дар мӯҳлатҳои муайян бо таъмини маҷмӯи хизматрасониҳо оид ба чобачокунӣ, ҳамлу нақл, озуқа, хизматрасониҳои экскурсионӣ, инчунин хизматӣ роҳбаладону тарҷумонҳо ва дигар хизматрасониҳо, ки вобаста ба мақсади саёҳат дар мавриди таъмини кафолати амнияти онҳо, ҳимоя ва ҳифзи тандурустии туристон пешниҳод карда мешаванд, фаҳмида мешаванд. Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон (КГ ҚТ) ба неъмату ҳуқуқи молу мулкӣ (молу мулк) дохил намудааст: чизу чора, пул, аз ҷумла асъори хориҷӣ, коғазҳои қиматнок, қору хизматҳо, иттилоот, амал, натиҷаи фаъолияти зехнӣ, номи фирма, тамғаи мол ва воситаҳои дигари фардиқунонии маҳсулот, ҳуқуқи молу мулкӣ ва молу мулки дигар (моддаи 140-и КГ ҚТ).³ Бо ин асос фаъолияти сайёҳӣ ишораҳои қонунгузори гражданиро бо пуррагӣ дарбар гирифтааст.

Сангинов Д. Ш. қайд менамояд, ки Тоҷикистон воқеан мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ ва дорои захираҳои табию рекреатсионӣ мебошад, ки барои рушди ҳам туризми дохилӣ ва ҳам қабули сайёҳони хориҷӣ мусоидат менамояд. Омилҳои зикршударо ба инобат гирифта, соҳаи сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ самти афзалиятноки иқтисодии милли эълон гаштааст.⁴

---

² Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2019с. // www.president.tj (санаи мурочиат 30.12.2019с.)

³ Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон. Қ. 1, 2, 3. – Душанбе, Қонуният, 2019.

⁴ Сангинов Д. Ш. Қонунгузори сайёҳӣ дар даврони Истиқлолияти давлатӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузори соҳибқорӣ, тичоратӣ ва сайёҳӣ дар даврони Истиқлолияти давлатии Чумҳурии Тоҷикистон (18-уми майи соли 2018). – Душанбе, 2018, с. 37.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сайёҳӣ бо қонунгузорию муосир ба танзим дароварда шудааст. Яке аз ҷабҳаҳои муҳими сайёҳӣ, фаъолияти сайёҳӣ машғул шудан бо тиҷорат, яъне ба даст овардани ғоида мебошад. Меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 сентябри соли 1999, №824 «Дар бораи туризм» муқаррар карда шудааст, ки туризм - шугле, ки низоми ташкили усулҳои гузаронидани истироҳатро бо мақсадҳои солимгардонӣ, шиносӣ, зиёрат (ба истисноӣ ҳаҷ), тиҷоратӣ, варзишӣ, касбию хизматӣ ва дигар мақсадҳо тавассути саёҳат (тур) ва будубоши муваққатии берун аз ҳудуди ҷои истиқомати доимӣ ба роҳ мемонад (моддаи 2).

Қонуни мазкур дар меъёрҳои худ сайёҳиро ба рушди соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ, тиҷоратӣ пешбинӣ намудааст. Қайд карда мешавад, умуман қонун ба намудҳои сайёҳии ташкилӣ ва тиҷоратӣ бахшида шудааст.⁵

Алалхусус, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли соли 2017, № 1450 «Дар бораи сайёҳии дохилӣ»⁶ муайян гардидааст, ки бозори хизматрасонии сайёҳӣ – раванди муносибатҳои, ки иштироккунандагони он (истеъмолкунанда ё харидор, истеҳсолкунанда ё фурӯшанда) бо ният, мақсад ва шароитҳои пешниҳод ё қабул кардани (фурӯхтан ё харидани) маҳсулоти сайёҳӣ амалҳои муайян (расмӣ) ба анҷом мерасонанд (моддаи 1).

Ҳамин тавр, қонунгузорию соҳаи сайёҳӣ асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ ва тартиби амалӣ намудани фаъолияти туристиро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад. Қонунгузорию соҳаи сайёҳии дохилӣ асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии фаъолиятро дар соҳаи сайёҳии дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, ба фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати ташаккул ва рушди соҳаи мазкур равона шудааст.

⁵ Сангинов Д. Ш., Аслонзода С. Н. Понятие и виды туризма: правовой аспект // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан» (18 мая 2018г.). – Душанбе, 2018, с. 129.

⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳии дохилӣ» // www.mmk.tj (санаи мурочиат 15.08.2020с.)

Дар соҳаи рушди сайёҳӣ баробари қабул гардидани қонунҳо аз тарафи Ҳукумати кишвар, вазоратҳо, мақомотҳои ҳокимияти иҷроияи маҳаллӣ санадҳои меъёрӣ таҳия ва қабул карда шудаанд. Сарчашмаҳои илм ишора менамоянд, ки қонунгузорӣ – маҷмӯи на фақат қонунҳо, балки дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқие, ки парлумон, сардори давлат ва Ҳукумат, вазоратҳо ва идораҳои, ки барои қабули онҳо ваколатдор шудаанд, қабул менамоянд.⁷

Имрӯз баҳри рушди сайёҳӣ, фаъолияти сайёҳӣ тамоми асосҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ гардида аз тарафи мақомотҳои давлатӣ санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд. Баробари ба танзими ҳуқуқӣ фаро гирифта шудани сайёҳӣ тақомули меъёрҳои санадҳои ҳуқуқӣ дар шароити имрӯза тақозо дорад.

Танзими давлатии сайёҳӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Мақсад, самтҳо ва роҳҳои танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ мувофиқи қонунгузориҳои ҷорӣ пешбинӣ гардидаанд, ки дар шароити имрӯза андешидани як қатор чораҳои мушаххасро металабад. Таъмини ҳуқуқи шаҳрвандон ба истироҳат, ҳифзи муҳити зист, ривож додани робитаҳои байналмилалӣ дар соҳаи туризм, истифодаи оқилонаи дастовардҳои табиӣ ва фарҳангӣ ва ғайра мақсадҳои асосии танзими давлатии сайёҳӣ муқаррар шудааст (моддаи 5-и Қонун дар бораи туризм).

Ҳамчунин, дастгирӣ ва инкишофи туризми дохилӣ, воридотӣ, иҷтимоӣ ва худфаъолиятӣ самтҳои афзалиятноки танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ мебошад. Тавре дар меъёрҳои моддаи зикргардидаи қонун асоснок гардидааст, танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ бо роҳҳои зайл ба амал бароварда мешаванд:

- таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба ташаккули муносибатҳо дар соҳаи саноати туристӣ равона карда шудаанд;
- ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои давлат дар соҳаи туризм;
- ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои туристон, таъмини амнияти онҳо;

---

⁷ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳр. проф. М. А. Маҳмудов. Душанбе, ЭР-граф, 2012. С.250

– муқаррар намудани тартиби стандартонӣ, сертификатсия ва иҷозатномадиҳӣ дар соҳаи туризм;

– ҳавасмандкунии маблағгузори миллий ва хориҷӣ барои инкишофи фаъолияти туристӣ;

– фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, дар бозори хизматрасонии туристӣ, дастгирии инкишофи рақобат;

– вусъат додани ҳамкорӣ бо мамлакатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ, иштирок дар барномаҳои байналмилалии туризм, таҳия ва бастанӣ шартномаҳои байналмилалии дутарафа ва бисёртарафа дар соҳаи туризм ва муайян кардани тартиби амалӣ намудани онҳо.

Дар замони муосир баҳри рушди сайҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар кишварҳои ҷаҳон касалии сироятии COVID-19 таъсири манфии худро расонидааст. Бо мақсади пешгирӣ намудани ҳама гуна ҳолатҳои монетаҷавандаи рушди сайёҳӣ зарур ҳисобида мешавад, ки талаботи қонунгузорию қорӣ, оид ба мақсадҳои асосии танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ ба амал бароварда шуда бошанд.

Нисбати масъалаи мазкур олимони қайд менамоянд, ки ҳукумат нақши ҳамроҳангсоз ва ҳавасмандгардонандаи ҷабҳаҳои гуногуни фаъолияти сайёҳии миллиро мебозад ва тавассути пурзӯр намудани мавқеи ташкилотҳои сайёҳии миллий бо пешкаш намудани захираҳои молиявӣ, баҳри андешидани чораҳои рушди сайёҳии дохилӣ ва байналмилалӣ тадбирҳо бояд андешад.⁸

Ба андешаи мо зарур ва саривақтӣ мебошад, ки чораҳои ҳавасмандгардонӣ, дастгирии давлатии сайёҳӣ дар қонунгузорию муосири кишвар бо муайян намудани механизмҳои татбиқи онҳо пешбинӣ гардида бошад. Зеро, ҳавасмандкунии маблағгузорию миллий ва хориҷӣ барои инкишофи фаъолияти сайёҳӣ (туристӣ), фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ,

⁸ Сангинов Д. Ш., Саидзода Г. И. Международное сотрудничество в сфере туризма // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан» (18 мая 2018г.). – Душанбе, 2018, с 196,

новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, дар бозори хизматрасонии туристӣ, дастгирии инкишофи рақобат, таъмини риояи қонунгузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ кафолатнок гардидааст.

Сифати танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ, ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии фаъолияти сайёҳӣ низ яке аз масъалаҳои муҳими рушди соҳаи мазкур мебошад. Қайд карда мешавад, ки сифат – ин маҷмӯи хусусиятҳо, аломати мол, кор ва хизмат мебошад, ки қобилияти онҳо вобаста ба қонеъ намудани талаботҳо ва дархостҳои истеъмолкунанда, ба таъиноти худ ва талаботҳои пешниҳодшуда мувофиқат намудан таносуб мекунад.

9

Мувофиқи мақсад аст, ки истеъмолкунандаи фаъолияти сайёҳӣ ин худ сайёҳон (ватанӣ, хоричӣ) мебошанд, ки баҳри қонеъ намудани талаботи худ ба саломатӣ, истироҳат, омӯзиши таърихи маҳал ва анъанаҳои миллӣ ва ғайра сафарбар гардидаанд. Маъмулан, танҳо сифати хизматрасонии сайёҳӣ, ба фурӯш баровардани дастоварди хунароҳои мардумӣ, табобат ва дигар арзишҳои миллӣ ба рушди сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Баробари ҳамин, қонунгузориҳои сайёҳии дохилӣ дар Тоҷикистон асосҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангии фаъолияти сайёҳии дохилиро танзим намуда, баҳри фароҳам овардани шароити мусоид чиҳати ташаккул ва рушди соҳаи равона гардидааст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2017 «Дар бораи сайёҳии дохилӣ» пешбинӣ гардидааст, ки давлат ташкил ва рушди соҳаи сайёҳиро дар дохили мамлакат дастгирӣ намуда, ҳифзи ҳуқуқ, манфиатҳои сайёҳон ва субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ, бехатарии шаҳрвандон ҳангоми саёҳат, истифодаи мақсаднок ва ҳифзу нигоҳдории муҳити зист, захираҳои сайёҳӣ ва ёдгориҳои фарҳангиро таърихию кафолат медиҳад (моддаи 4).

---

⁹ Мирзоев П. З. Мафҳуми ҳуқуқии категорияи сифати мол, кор ва хизмат // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузориҳои соҳибкорӣ, тичоратӣ ва сайёҳӣ дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (18-уми майи соли 2018). – Душанбе, 2018, с. 257.

Дастгирии давлатии рушди сайёҳии дохилӣ мувофиқи қонуни мазкур пешбинӣ карда шудааст. Боби алоҳида (Боби 4) дорои меъёрҳои муайян буда дар соҳаҳои ташаккул ва рушди инфрасохтори сайёҳӣ (мод.18), ташкили фаъолияти шӯроҳои ҷамоатҳои оид ба рушди сайёҳии дохилӣ (мод. 19), банақшагирии инфрасохтори сайёҳӣ ҳангоми сохтмони иншооти калонҳаҷми ҷамъиятӣ (мод. 20), таъмини дастрасии иттилоот дар соҳаи сайёҳии дохилӣ (мод. 23), тадбирҳо оид ба ҳифз ва нигоҳдории захираҳои сайёҳӣ ва ғайра дарбар гирифтааст.

Аз таҳлили меъёрҳои қонунгузории сайёҳӣ маълум мегардад, ки баҳри татбиқи дастгирии давлатӣ, ҳавасамандгардонӣ ва бо ҳамин рушди фаъолияти сайёҳӣ чораҳои дақиқ, тарзу воситаҳои онҳо бо меъёрҳо мустақам карда шуда бошанд. Маҳз, рушди сайёҳӣ, фаъолияти сайёҳӣ дар Тоҷикистони муосир бо тақомули қонунгузории амал кардаистода вобастагӣ дошта ҳадафҳои асосии давлату ҳукумати кишвар татбиқ мегарданд.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Паёми Сомониён, 2017.
2. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2019с. // www.president.tj (санаи мурочиат 30.12.2019с.)
3. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қ. 1, 2, 3. – Душанбе, Қонуният, 2019.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1999, № 9, мод. 228; соли 2005, №12, мод. 641; соли 2009, № 5, мод.337, соли 2012, №12 қ1,мод.1016; ҚҶТ аз 28.12.13с., №1058. // www.mmk.tj (санаи мурочиат 15.08.2020с.)
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳии дохилӣ» // www.mmk.tj (санаи мурочиат 15.08.2020с.)
6. Мирзоев П. З. Мафҳуми ҳуқуқии категорияи сифати мол, кор ва хизмат // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузории соҳибкорӣ, тиҷоратӣ ва сайёҳӣ дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (18-уми майи соли 2018). – Душанбе, 2018, с. 251-258.

7. Сангинов Д. Ш. Қонунгузори сайёҳӣ дар даврони Истиклолияти давлатӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузори соҳибкорӣ, тиҷоратӣ ва сайёҳӣ дар даврони Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (18-уми майи соли 2018). – Душанбе, 2018, с. 37-43.

8. Сангинов Д. Ш., Аслонзода С. Н. Понятие и виды туризма: правовой аспект // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан» (18 мая 2018г.). – Душанбе, 2018, с. 124-137.

9. Сангинов Д. Ш., Саидзода Г. И. Международное сотрудничество в сфере туризма // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Развитие предпринимательского, коммерческого и туристического законодательства в период Государственной независимости Республики Таджикистан» (18 мая 2018г.). – Душанбе, 2018, с. 195-206.

10. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳр. проф. М. А. Маҳмудов. Душанбе, ЭР-граф, 2012.

*Ғафурова Б.Д. – омӯзгори кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва байналмилалӣ
ДДҲБСТ*

МАСЪАЛАҶОИ ТАЪМИНИ ҲУҚУҚИ САЙЁҶИИ ДОХИЛӢ МУВОФИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ғишурда: Дар мақола масъалаи сайёҳии дохили мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола паҳлуҳои асосии масъалаи мазкурро ҷой кардааст. Барои равшанӣ андохтан ба масъалаи мазкур санадҳои меъёри ҳуқуқӣ истифода шудааст. Бояд ёдрас кард, ки соҳаи мазкур соҳаи муфид барои иқтисодиёти давлат эътироф карда шудааст. Инчунин масъалаи алоқамандии соҳа бо дигар соҳаҳои ҳуқуқ аз ҷумла ҳуқуқӣ соҳибкорӣ, таҳлили ҳудро пайдо намудааст.

Калидвожаҳо: сайёҳии дохили, муҳити зист, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, алоқаманди бо дигар соҳаҳои ҳуқуқ, ҷаъолияти соҳибқорӣ, ҷаъолияти хоҷагидорӣ, сайёҳии замони муосир.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос внутреннего туризма в соответствии с законодательством Республики Таджикистан. В статье автор излагает основные положения этого вопроса. Для разъяснения этого вопроса использованы нормативные правовые акты. Следует отметить, что данный сектор признан полезным сектором для экономики государства. Также был проанализирован вопрос о взаимосвязи отрасли с другими отраслями права, в том числе с предпринимательском правом.

Ключевые слова: внутренний туризм, окружающая среда, нормативные акты, относящиеся к другим областям права, бизнеса, экономической деятельности, современного туризма.

The summary: The article considers the issue of domestic tourism in accordance with the laws of the Republic of Tajikistan. The author outlines the main points of this issue in the article. Normative legal acts were used to clarify this issue. It should be noted that this sector is recognized as a useful sector for the state economy. Also, the issue of the relationship of the sector with other areas of law, including legal business, has been analyzed.

Keywords: domestic tourism, environment, regulations, related to other areas of law, business, economic activity, modern tourism.

Сайёҳии дохилӣ дар меъёрҳои қонунгузорию ҷорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол асоснок пешбинӣ гардидааст. Асоси меъёрҳои онро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд. Тавре аз мазмуни моддаи 38-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок бармеояд: «Давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва сайёҳӣ тадбирҳо меандешад».

Дар замони муосир, сайёҳии дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қисми чудонашавандаи хоҷагии халқ табдил ёфтааст. Шаклҳои гуногуни сайёҳӣ дар асоси қонунҳои амали карда истодаи имрӯза пешбинӣ шуда хусусияти онҳо бо талаботи меъёрҳои қонунӣ ба танзим дароварда шудааст.

Ҷолиби қайд аст, ки сайёҳӣ дар алоқамандӣ бо дигар соҳаҳои ҳуқуқи иқтисодӣ ба қисми таркибии онҳо дохил гардидааст. Яке аз ин соҳа ҳуқуқи соҳибкорӣ буда нақш ва ҷои асосии онро фаъолияти мустақилонаи шахсон, бо мақсади ба даст овардани фоида ишғол менамояд. Дар ин фаъолият хидматрасонӣ, иҷроиши намуди алоҳидаи корҳои дохил мешаванд, ки ҷузъи таркибии қонун пешбининамудаи фаъолиятро инъикос мекунад. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (КГ ҚТ) ба ин намуди фаъолият асосҳоро мустаҳкам менамояд. Яъне, дар асоси мазмуни меъёрҳои моддаи 1-и КГ ҚТ соҳибкорӣ ин фаъолияти мустақили ба таваккалии худ амалишавандаи шахсон ба чунин сифат бо тартиби муқаррар кардаи қонун ба қайд гирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст даровардани фоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои кор ё расонидани хидмат равона карда шудааст.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд карда мешавад, ки фаъолияти соҳибкорӣ аз самтҳои фаъолияти хоҷагидорӣ иборат буда, яке аз хусусияти асосии он ба даст овардани фоида мебошад. Дар радифи ин, сайёҳӣ бо ҳар кадом нишонаҳои қонунан мустаҳкам намуда алоқамандӣ дорад. Намудҳои гуногуни хидматрасонӣ, истеҳсоли маҳсулот, аз ҷумла дастовардҳои ҳунарҳои мардумӣ, ба фурӯш баровардани намудани онҳо бо шарт бақайди давлатӣ гирифта шудани шахсе, ки мақсади ба даст овардани фойдари дорад, иштирокчии асосии он фаҳмида мешавад.

Маълум аст, ки ба ҳайси шароити таъминкунандаи зиндагии арзандаи аҳоли инкишоф додани доираи фароғат, ҷабҳаҳои он дохил мешавад, ки қисмати таркибии он сайёҳӣ (туристӣ), фаъолияти сайёҳӣ мебошад. Сайёҳӣ хизматрасониро барои барқарорнамоии қувваи

сарфшуда пешниҳод мешавад. Хизматрасони сайёҳӣ, пеш аз ҳама сайёҳии дохилӣ бояд ба ҳамаи аҳолии кишвар дастрас бошад. Сайёҳӣ ва намудҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Қонун аз санаи 3 сентябри соли 1999 №825 «Дар бораи туризм» пешбинӣ гардидааст. Ҳуд мафҳуми асосӣ нисбати фаъолияти сайёҳӣ бо хусусияти он дар қонуни мазкур ишораҳо шудааст. Яъне, туризм – шугле, ки низоми ташкили усулҳои гузаронидани истироҳатро бо мақсадҳои солимгардонӣ, шиносӣ, зиёрат (ба истиснои ҳаҷ), тичоратӣ, варзишӣ, касбию хизматӣ ва дигар мақсадҳо тавассути саёҳат (тур) ва будубоши муваққатии берун аз ҳудуди ҷои истиқомати доимӣ ба роҳ мемонад.

Аз ҷумла, қонунгузорӣ оиди туризми дохилӣ меёроҳ, талаботро муқаррар намудааст, яъне ин ташкили саёҳат (тур) дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои шахсоне, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомати доимӣ доранд, фаҳмида мешавад (моддаи 2-юми Қонуни №825).

Дар ҷараёни ин намуди сайёҳӣ, яъне сайёҳии дохилӣ маҳсулоти истеҳсолнамудаи субъектони хоҷагидорӣ барои фурӯш, тичорат пешбарӣ карда шуданро қонунгузорӣ қафолат додааст. Пешбурди маҳсулоти сайёҳӣ маҷмӯи тадбирҳои, ки ба фурӯши маҳсулоти сайёҳӣ (реклама, иштирок дар намоишгоҳҳои маҳсусгардонида, ярмаркаҳо, ташкили марказҳои иттилооти сайёҳӣ оид ба фурӯши маҳсулоти сайёҳӣ, нашри феҳристҳо, буклетҳо ва ғайра) нигаронида шудаанд.

Рушди ҳама гуна сайёҳӣ, бидуни ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҷалби шаҳрвандони хориҷӣ, меҳмонон аз давлати хориҷӣ ва бо ҳамин пешкаш намудани дастовардҳои миллӣ, ниёгон ғайриимкон мебошад. Сангинов Д. Ш. дуруст ишора менамояд, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дурнамоии ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи сайёҳӣ, бесарҳад мебошад. Баробари ҳамин, чунин ҳамкориҳо дар низоми байналмилалии сайёҳӣ бештар самаранок ба амал бароварда мешавад. Албатта, баробари рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи сайёҳӣ зарур мебошад, ки дар дохили кишвар барои тоҷикистониён сайёҳӣ мисли

барои хориҷиён бо тамоми шароитҳои зарурӣ муҳайё, дастрас гардида бошад.

Намуди сайёҳӣ, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими ҳуқуқи онро пешбинӣ намудааст, сайёҳии дохилӣ буда дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли соли 2017, № 1450 «Дар бораи сайёҳии дохилӣ» ба танзим дароварда шудааст.

Сайёҳии дохилӣ дар асоси қонуни мазкур асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии фаъолиятро дар соҳаи сайёҳии дохилӣ дар Тоҷикистон муайян гардида, ба фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати ташаккул ва рушди соҳаи мазкур равона шудааст. Сайёҳии дохилӣ ин саёҳати гуногунҷабҳаи шаҳрвандон дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкили хизматрасонии муносиб дар ин соҳа фаҳмида мешавад.

Қобили қайд аст, ки ҷабҳаҳои асосии сайёҳии дохилиро қонун дар бораи сайёҳии дохилӣ пешбинӣ кардааст. Доираи хизматрасониҳои соҳаи сайёҳии дохилӣ якҷанд шаклҳоро дарбар гирифтааст, ба монанди: марказҳои маҷмӯӣ хизматрасонии сайёҳӣ; машваратӣ иттилоотӣ, меҳмоннавозӣ, пешхизматӣ ва сайёҳӣ; хизматрасонӣ ҳангоми саёҳати кишоварзӣ; шикор ва моҳигирӣ; хизматрасонии сарироҳӣ ва таъмини тозагӣ; ҷорабиниҳои фарҳангӣ фароғатӣ ва дилхушӣ; хизматрасонии техникую нақлиётӣ, ҷамъовариҳои растаниҳо, ҳосили растаниҳо ва ниҳолҳои мевагӣ аз ҷониби сайёҳони дохилӣ ва ғайра.

Аз таҳлили мазмуни меъёрҳои қонунгузориҳои ҷорӣ (моддаи 34-и Қонун «Дар бораи сайёҳии дохилӣ») маълум мегардад, ки барои тақвият бахшидани фаъолияти кишоварзӣ ва баланд бардоштани сатҳи маданияти кишоварзии шаҳрвандон дар мавзӯҳо, иншоот ва заминҳои ташкилоту корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ ташкили саёҳати муташаккилона ба роҳ монда шуда бошад. Мувофиқи қонун, объекти кишоварзӣ дар ҳолате объекти сайёҳӣ пазируфта мешавад, ки агар фаъолияти хуб ва намунавии истеҳсолию ҳосилнокӣ дошта бошад; дар ҳудуди на кам аз 2 га замин ва на кам аз 500 метри мураббаъ

иншооти кишоварзӣ дошта бошад; сомонаи интернетӣ ва ё саҳифаи иҷтимоии худро дар шабакаи интернетӣ дошта бошад; қобилият ва ё имконияти муаррифӣ намудани дастовардҳои кишоварзии худро дошта бошад.

Ғайр аз ин, дар асоси моддаи 36-и Қонун дар бораи сайёҳии дохилӣ пешбинӣ гардидааст, ки дар ҳудуди тамоми мавзёҳои сайёҳӣ хизматрасонии сарироҳӣ дар шакли ошхона, нуқтаи савдои маводи ғизоӣ ва маҳсулоти сайёҳӣ, маркази иҷораи воситаҳои саворӣ, нуқтаи суратгирӣ ва наворгирӣ ба роҳ монда мешаванд.

Тозагии ҳудуд ва дохили иншооти сайёҳӣ ҳамарӯза таъмин карда шуда, барои пешбурди он, вурӯд ба намуди муайяни иншооти сайёҳӣ метавонад бо тартиби муқарраргардида пулакӣ муқаррар карда шавад. Дар ҳудуди мавзё ва иншооти сайёҳӣ нуқтаҳои хизматрасонии тиббӣ ва дорухонаи сайёр, истгоҳи автомобил ва ташноб ташкил карда мешаванд.

Дар радифи ин, барои таъмини беҳатарӣ ва коршоямии воситаҳои нақлиёт дар ҳудуди мавзёҳои сайёҳӣ хизматрасонии техникую нақлиётӣ ба роҳ монда мешавад. Нуқтаҳои хизматрасонии техникую нақлиётӣ метавонанд дар шакли истгоҳи махсуси нақлиётӣ (барои автомобил ва дучарха), нуқтаи таъмири автомобил, нуқтаи барқароркунӣ ва таъмири техникаи электронӣ, маркази иҷораи автомобил, дучарха ва дигар воситаи техникӣ ташкил карда мешаванд.

Қолиби қайд аст, ки мувофиқи банди 3, 4, 5 моддаи 43-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳии дохилӣ», барои шаҳрванди қобили меҳнат ҷамъоварии растаниҳо, ҳосили растаниҳо ва ниҳолҳои мевагӣ озод мебошад.

Ҷамъоварии растаниҳо, ҳосили растаниҳо ва ниҳолҳои мевагиро субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ метавонанд тариқи ташкили гурӯҳҳои сайёҳӣ ба роҳ монанд.

Сайёҳони дохилии қобили меҳнат зимни як сафари сайёҳӣ метавонанд дар ҳаҷми на зиёда аз 30 кг растаниҳо, ҳосили растаниҳо ва ниҳолҳои мевагиро барои худ ҷамъоварӣ намоянд.

Давлат, бо меъёрҳои қонунӣ ин намуди сайёҳиро бо ишораи «...агар тартиби дигарро қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян накарда бошад», мумкин аст, ки маҳдуд намуда бошад.

Ғайр аз ин, тавре қонунгузор муқаррар менамояд, ки хизматрасонии сайёҳӣ мувофиқ ба шакли ташкилию ҳуқуқии фаъолият бо назардошти муқаррароти Қонун дар бораи сайёҳии дохилӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ишора мегардад, ки самаранок амалӣ намудани вазифаҳои мазкур ва татбиқи принципҳои пешбининамудани қонунгузорӣ вобастагии калон дорад. Албатта, дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ, соҳибкорӣю тижоратӣ ҳар кадом субъекти хоҷагидорӣ мақсади мунтазам ба даст овардани фоидаҳо дорад. Барои ба таври зарурӣ татбиқ намудани сайёҳии дохилӣ муовиқи талаботи пешбининамудани Қонуни Тоҷикистон зарур мебошад, ки механизми риоя ва татбиқи қаблҳои сайёҳии дохилӣ бо пуррагӣ, дуруст ва шаффоф коркард шуда, ба амал бароварда шуда бошад. Зеро дар амал татбиқи ҳадафҳои сиёсати давлат дар соҳаи сайёҳии дохилӣ, меъёрҳои қонунгузори чорӣ омилҳои таъсироти субъективӣ, маҳдудияти бисёри сунъӣ садди роҳ шудааст.

Дар ин чода, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо соҳибкорони ватанӣ ва сармоягузoron мувофиқи мақсад ироа намудаанд: «...бинобар мушкилоти инфрасохториву логистикӣ иқтисодии минтақаҳои озоди иқтисодӣ пурра истифода бурда намешавад.

Кумитаҳои давлатӣ бояд якҷо бо сохтору мақомоти дахлдори давлатӣ ва ғайридавлатӣ минбаъд чихати баланд бардоштани мақоми истеҳсолкунанда дар кишвар, ҳамачониба дастгирӣ намудани истеҳсолкунандагони ватанӣ ва ташкили марказҳои рушди захираҳои инсонӣ барои хизматрасонӣ ба соҳибкору сармоягузoron тадбирҳои зарурӣ андешад».

Иқтисодии саёҳии дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бемаҳдуд мебошад, вале барои ташаккул ва рушди он танзими давлатӣ, шарикӣ мақомоти давлатӣ ва субъектони хоҷагидорӣ дар ҳавасмандгардонии ташкилӣ, молиявӣ, таъсиси низоми инфрасохторӣ, иттилоотонӣ, пеш аз ҳама маблағгузори муайян ва хароҷоти мақсаднок зарур аст. Таъсиси инфрасохтори зарурӣ барои саёҳии дохилӣ, экологӣ имкон медиҳад, ки дастрасии гӯшаҳои нодири табиӣ барои сайёҳон, шаҳрвандони кишвар таъмин карда шуда бошад.

Ҳамин тариқ, дар ҳолати амалисозии тадбирҳои саривақтӣ ва таъмини талаботи махсуси саёҳии дохилӣ дар Тоҷикистон, дар ҳудудҳои табиӣ дастрасу ҳифзшаванда, нигоҳдории намудҳои нодири ҳайвонот ва наботот дар ҳамоҳангӣ бо фарҳангу анъанаҳои нодири аҳоли, баробари ин васеъ намудани хатсайрҳои ҷуғрофӣ барои таъмини бомуваффақонаии рушди саёҳат имкон медиҳад.

**Исмонализода С.И. - ассистенти кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ**

Мафҳум ва моҳияти таъмини иҷрои уҳдадорӣ

Фишурда: Дар мақола нуқтаҳои назари асосӣ оид ба фаҳмиши қонунгузори меъёрҳо вобаста ба таъмини иҷрои уҳдадорӣ, инчунин концепсияҳои назариявӣ доир ба чораҳои таъминӣ баррасӣ гардидаанд. Муаллиф ба хулосае меояд, ки аз лиҳози нуқтаи назари қонунгузорӣ бо назардошти нишонаҳои умумӣ ва унсурҳои таркибӣ, чораҳои таъминӣ аз тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ дар тафовут қарор доранд.

Калидвожаҳо: уҳдадорӣ, таъмини иҷрои уҳдадорӣ, шартнома, чораҳои таъминӣ, эътироз.

Аннотация: В статье рассмотрены подходы к законодательному оформлению норм об обеспечении исполнения обязательств, а также

основные теоретические концепции об обеспечительных мерах. Автор приходит к выводу о необходимости систематизации правил о способах обеспечения исполнения обязательств с точки зрения законодательного предположения на основе выделения их общих признаков и уточнения состава элементов данной системы, и вставить на срезвниине с обеспечительными мерамы.

Ключевые слова: обязательство, обеспечение исполнения обязательств, договор, обеспечительные меры, притязания.

The summary. The article carries material about different approaches to the legalization of the rules about secured transactions, as well as basic theoretical concepts of about these transactions. The author concludes about the necessity of systematization of the rules about secured transactions de lege ferenda based on allocation of their common features and clarifying the composition of elements of this system.

Keywords: contract, secured transactions, commitment, interim measures, claims.

Ўҳдадории ҳуқуқи граждани ин муносибати ҳуқуқи муайяне мебошад, ки тибқи он як шахс (қарздор) бояд ба ғоидаи шахси дигар (кредитор) амали муайянеро анҷом диҳад (молу мулк диҳад, корро иҷро намояд, маблағ пардохт намояд ва ғ.) ё аз иҷрои он худдорӣ намояд, кредитор бошад ҳуқуқ дорад аз қарздор иҷрои ўҳдадориҳошро талаб намояд (қ.1 м.328 КГ ҚТ)¹. Як қатор олимон чунин меҳисобанд, ки ўҳдадориро набояд танҳо бо ўҳдадории қарздор оид ба анҷом додани ягон амали муайян ба робита гузошт.

Таҳти мафҳуми иҷрои ўҳдадорӣ аз ҷониби қарздор анҷом додани амалҳои фаҳмида мешавад, ки барои расидан ба натиҷаҳои муҳими ҳуқуқӣ (мақсади иҷрои ўҳдадорӣ), анҷом додани амалҳо ба манфиати кредитор ё шахси сеюм ва ё худдори намудан аз амалҳои бо ўҳдадори муқарраргардида расона шудааст.

---

¹ Кодекси граждани ҚТ қисми I аз 30 июни соли 1999. – № 803 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj>.

Масалан, М.З. Раҳимов менависад, ки мафҳуми “уҳдадориро” набояд танҳо бо мазмуни “уҳдадории қарздор” баҳо дод, чунки уҳдадорӣ ин маҷмӯи “уҳдадорӣ ва соҳибҳуқуқии шахс” низ ба шумор меравад², ки бо ақидаи мазкур розӣ нашудан ғайриимкон мебошад. Уҳдадорӣ дар аксарияти ҳолатҳо ин муносибати ҳуқуқие мебошад, ки ҳар яке аз иштирокчиёни он дар як вақт ҳам ба сифати қарздор ва ҳам ба сифати кредитор, ки дорои маҷмӯи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои муайян мебошанд, баромад мекунанд. Мақсади ҳамагуна уҳдадорӣ, аз ҷумла граждай-ҳуқуқӣ, ин расидан ба натиҷаи муайян ва назаррас мебошад.

Баҳри расидан ба натиҷаи муайян дар уҳдадорӣ, шарти муҳим ин иҷроиши он ба шумор меравад. Иҷрои уҳдадорӣ ҳамчун аз ҷониби шахс (қарздор) иҷро намудани амали муайян баҳо дода шуда, барои расидан ба натиҷаи назарраси ҳуқуқӣ равона карда мешавад³.

Ба ақидаи В.В. Витрянский, иҷрои уҳдадорӣ аз анҷом додани амали муайян аз ҷониби кредитор ва қарздор иборат буда, мазмуни ҳуқуқ ва уҳдадориҳои онҳоро ташкил медиҳад⁴.

Азбаски дар уҳдадорӣ қарздор ва кредитор ба сифати тарафҳои он иштирок менамоянд, ки онҳо дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳои муштарак мебошанд. Мутаносибан, ба робита гузоштани иҷрои уҳдадорӣ танҳо бо анҷом додани амал аз ҷониби қарздор, нодуруст мебошад⁵. Кредитор ҳамчун тарафи дигари уҳдадорӣ, дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳо оид ба анҷом додани амалҳои муайян ё худдори намудан аз он мебошад, ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеояд.

Моҳияти иҷрои уҳдадори аз анҷом додани маҷмуи амалҳои воқеи аз ҷониби иштирокчиёни он бармеояд.

---

² Раҳимов М.З. Избранные труды. Душанбе, «Бухоро», 2014. С. 31.

³ Гражданское право. Общая часть. Курс лекций «Нур-прогресс». Алматы, 2006.- С. 496.

⁴ Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий (постатейный). В двух книгах. Книга 2. -2-е изд., испр. И доп., с использованием судебной практики / Ответственные редакторы: М.К.Сулейменов, Ю.Г. Басин. Алматы: Жети-жаргы, 2003. С. 153.

⁵ Раҳимов М.З. К вопросу солидарности интересов сторон- участников исполнения обязательств // Правовая жизнь. № 1 (25), 2019. С. 80.

Бо назардошти гуфтаҳо, иҷрои уҳдадорӣ ҳамчун иҷрои амал ё худдорӣ аз он аз ҷониби қарздор ва кредитор фаҳмида мешавад, ки аз моҳияти уҳдадори бармеояд.

Уҳдадорӣ дар аксарияти ҳолатҳо аз ҷониби тарафҳо ба таври ихтиёрӣ ва маъсулиятнок иҷро карда мешавад. Дар баробари он ҳастанд ҳолатҳое, ки ба таври ошкоро амалҳо аз ҷониби қарздор иҷро намегарданд, ки дар он қарздор ба сифати як тараф баромад намуда, манфиатҳои кредитор қонун нагардида, худи уҳдадорӣ иҷро намегардад.

Кредитор зимни иҷро гардидани уҳдадорӣ дар он манфиатдор мебошад⁶, ки зиёни дар натиҷаи иҷро нагардидани уҳдадори ба ӯ ҷуброн карда шуда, иҷрои он таҳти татбиқи оқибатҳои номусоид ба қарздор таъмин гардад.

Ҳар як уҳдадорӣ бо боварии кредитор дар иҷрои дахлдори он аз ҷониби қарздор асос меёбад, ки ҳангоми иҷро нагардидани он имконияти татбиқи чораҳои маҷбурсозии гражданиро дар намуди чораҳои ҷавобгарӣ ва ё чораҳои ҳифз ба миён меояд. Лекин татбиқи чунин чораҳо нисбати қарздори ислохнашаванда баҳри қонун нагардонидани талаботҳои молу мулкии кредитор мумкин аст кофӣ набошад. Масалан, қарори суд вобаста ба маҷбуран руёнидани қарз бинобар мавҷуд набудани молу мулки қарздор мумкин аст иҷронашаванда бошад. Аз ҳамин лиҳоз, баҳри пешгири намудани чунин ҳолатҳо воситаҳои ҳуқуқии зарурӣ лозим мебошад. Яке аз чунин падидаҳои ҳуқуқии гражданин таъмини иҷрои уҳдадорӣ мебошад.

Ба тариқи дигар, иҷрои уҳдадории ҳуқуқии гражданин аз анҷом додани амалҳо аз ҷониби кредитор ва қарздор мебошад, ки мазмуни ҳуқуқ ва уҳдадорихои онҳоро ташкил медиҳад. Моҳияти иҷрои уҳдадориро анҷом додани амали муайян аз ҷониби шахси уҳдадор, ки чораи ҳуқуқии онро уҳдадории ба он воғузошта муайян менамояд, ташкил медиҳад.

---

⁶ Римское частное право: Учебник / Под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. М., 1996. С. 335.

Таъмини иҷрои уҳдадори ҳамчун падидаи ҳуқуқи граждани аз давраи қадим маъмул буд. Оид ба масъалаи иҷрои шартнома, мутаносибан уҳдадорӣ, ҳануз дар давраи ҳуқуқи зардуштӣ диққати хос дода шуда буд. Холиқов А.Ғ. қайд менамояд, ки “дар ҳама ҳолат⁷, дар ҳама шароит дар ҷомеаи зардуштӣ инсон бояд ваъдаи худро иҷро намояд. Чунин талабот аз сохтори сегонаи ҷаҳонии зардуштӣ баромадааст, ки ин: пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек”.

Олими тоинқилобии рус, К. Анненков таҳти мафҳуми таъмин – тарзу воситаҳоеро ки барои мустақкамсозии уҳдадорӣ, яъне барои қонегардонии натиҷавии он равона шуда мефаҳмид⁸.

“Таҳти таъмини уҳдадорӣ чораҳои баҳри иҷрои он татбиқшавандае фаҳмида мешавад, ки хусусияти махсус дошта, нисбати уҳдадориҳои тибқи қонун ё созиши тарафҳо муқарраршуда татбиқ карда мешаванд”- қайд менамояд О.С. Иоффе¹.

Ба ақидаи К.А. Новиков, таъмини иҷрои уҳдадорӣ ин қабул намудани уҳдадорӣ оид ба пешниҳод намудани неъматҳои молу мулкӣ ба кредитор ба ҳисоб меравад².

Таъмини иҷрои уҳдадорӣ бо мафҳумҳои “чораҳои таъминӣ”, “тарзҳои таъмини уҳдадорӣ” робитаи зич дорад. Лозим ба қайд аст, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми умумипазируфтаи чораҳои таъминӣ ҷой надорад.

Чораҳои таъминӣ характери иқтисодӣ, ташкилӣ, техникӣ, технологӣ-ҳуқуқӣ, идеологӣ ва ғайраро дорад. Асоси тадқиқоти моро чораҳои таъминии хусусияти ҳуқуқӣ дошта ташкил медиҳад. Чораҳои таъминии ҳуқуқӣ – ин уҳдадорӣ, маҳдудиятҳо, пешбинисозии ҷавобгарӣ барои иҷро накардани уҳдадорӣ ва вайрон намудани шартҳо

---

⁷ Халиков А.Г. Гражданское право зороастризма. Душанбе, 2003. С. 8.

⁸ Анненков К. Система русского гражданского права. Права обязательственные. СПб., 1901. С. 231.

¹ Иоффе О.С. Обязательственное право. С. 155.

² Новиков К.А. Понятие способа обеспечения исполнения обязательств: дисс...канд.юрид.наук.М., 2012. С.15.

мебошад, ки иҷроиши бемонеъа ва амалисозии ҳуқуқҳои субъективиро таъмин менамояд.

Лозим ба ёдоварист, ки мавҷудияти чораҳои таъминӣ ба субъект боварии комилро дар ҷодаи амалишавии ҳуқуқҳояш, ҳифзгардии манфиатҳои ӯ ва водорсозии шахс дар иҷрошавии уҳдадориҳои ӯ ифода мегардад. Чораҳои таъминии хусусияти ҳуқуқи дошта ба илми ҳуқуқ дар умум хос мебошад. Дар доираи соҳаҳои ҳуқуқ чораҳои таъминии умумӣ ва ҳам чораҳои ҳуқуқии хос истифода бурда мешавад.

Истифодабарии чораҳои таъминии умумихуқуқӣ ба мазмуни чораҳои дахлдор хусусияти хосро медиҳад, ки аз рӯи ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҷамъияти бармеояд. Масалан, истифодабарии маҷбурсозӣ бо мақсади амалисозии талаботҳои ҳуқуқӣ хусусияти хоси ягон соҳаи ҳуқуқ набуда, хоси тамоми соҳаҳо мебошад.

Ба ақидаи Т.И. Илларионова, чораҳои таъминӣ ҳуқуқи гражданин маҷмӯи кафолатҳои иловагии тибқи қонуни гражданин ва ё шартнома муқаррар гардида оид ба амалбарории ҳуқуқҳои шахс мебошад.

Чораҳои таъминиро дар ҳуқуқи гражданин таъиноти функционалии ягона, мазмуни молу мулкӣ, инчунин характери иловагӣ муттаҳид месозад¹.

Характери иловагӣ дар он дида мешавад, ки кафолатҳои дахлдор аз мазмуни муносибатҳои ҷамъиятии бо ҳуқуқ танзимгардида барнамеоянд. Чораи таъминӣ дар раванди танзими ҳуқуқӣ ифода мегардад.

Имконияти маҷбурсозӣ баҳри иҷрои уҳдадорӣ, шахси уҳдадорро баҳри иҷрои он водор сохта, дар баробари он ҳуқуқи субъективиро таъмин менамояд. Хусусияти иловагии чораҳои таъминӣ, инчунин зимни тадқиқи сохтори ҳуқуқи субъективӣ, яъне ваколатҳои ба таркиби ҳуқуқи субъективӣ дохилшаванда: ваколоти талаб кардан, ваколоти амалҳои

---

¹ Илларионова Т.И. Механизм действия гражданско-правовых охранительных мер. Свердловск, 1980. С. 44.

мусбӣ ва ваколоти эътироз. Чораҳои таъминӣ, пеш аз ҳама тавассути овардани даъво амалӣ карда мешаванд.

Эътироз хусусияти иқтидориро доро буда, ҳамчун ваколоти субъекти ҳуқуқ зимни ба амал баровардани он бо истифодаи дастгоҳи давлатӣ нисбати шахси уҳдадор ифода мегардад. Ҳатто, ҳангоми аз ҷониби субъекти ваколатдор истифода гардидани ягон намуди чораи таъминӣ бидуни мурочиат ба суд, ошкоро айён мегардад, ки чораи мазкур (овардани эътироз) метавонад характери иловагӣ дошта бошад.

Аксарияти муаллифон ба таркиби чораҳои таъминӣ, чораҳои (воситаҳои) хусусияти умумидошта ва чораи иловагиро дохил менамоянд. Дар баробари он доир ба сохтори ин чораҳо олимони аз нуқтаҳои гуногун назар меоваранд. Масалан, М.И. Брагинский ба сифати чораи хусусияти умумидошта, ки қарздорро барои иҷрои уҳдадорӣ водор месозад – ҷуброни зарарро дохил менамуд¹. О.С.Иоффе ба доираи чунин чораҳо, ғайр аз онҳое, ки дар қонун ва ё ҳуди шартнома пешбинӣ шудаанд, водорсозӣ баҳри иҷрои уҳдадорӣ ва вогузорию уҳдадорӣ оид ба ҷуброни зиёни дар натиҷаи иҷро нагардидани он расонидашударо дохил менамуд². Дигар олимони соҳаи ҳуқуқ низ ҷонибдори ақидаҳои болозикршуда мебошанд.

Ҳамин тариқ, муаллифон таркиби чораҳои хусусияти умумидоштаро дар маҷбуран иҷро гардидани уҳдадорӣ ва ҷуброни зиёни дар натиҷаи иҷро нагардидани он уҳдадорӣ дида, танҳо дар доираи он маҳдуд гардидаанд, ба истиснои бархе аз ҳолатҳои дар ададбиёт оварда шуда. Масалан, В.С. Константинова ба доираи ин ҳуна чораҳо ҳуди шартнома, ки мазмуни муносибатҳои ҳуқуқиро муқаррар менамояд, ҷавобгарии молу мулкӣ барои иҷро накардани уҳдадорӣ ва иҷрои

---

¹ Брагинский М.И. Обязательства и способы их обеспечения: неустойка, залог, поручительство, банковская гарантия (комментарий к новому ГК РФ). Правовые нормы о предпринимательстве. Вып. 1. М., 1995. С. 42.

² Иоффе О.С. Обязательственное право. С. 155.

уҳдадорӣ дар шакли натура (асл)-ро дохил менамояд¹. Воқеан чораи охирон дар аксарияти қонунҳои граждании давлатҳо, аз ҷумла дар м.427 КГ ҚТ пешбинӣ гардидааст².

Бо ба анҷом расонидани масъала вобаста ба мафҳуми таъмини иҷрои уҳдадорӣ ва чораҳои таъминӣ, метавон як қатор хулоса ва муқарраротҳоро баровард, ки дорои аҳамияти назариявӣ ва амалиявӣ мебошанд. Дар уҳдадорӣ ба сифати тарафҳои он қарздор ва кредитор баромад менамоянд, ки дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳои мутаносиб мебошанд. Аз ин лиҳоз ба робита гузоштани иҷрои уҳдадорӣ танҳо бо анҷом додани амал аз ҷониби қарздор, нодуруст мебошад. Кредитор ҳамчун тарафи дигари уҳдадорӣ, дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳо оид ба анҷом додани амалҳои муайян ё худдори намудан аз он мебошад, ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеояд.

Бо назардошти он иҷрои уҳдадорӣ ҳамчун анҷом амали муайян аз ҷониби қарздор ва кредитор, ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеояд ё худдори намудан аз иҷрои амали муайян фаҳмида мешавад.

Чораҳои таъминӣ дорои амали васеи соҳавӣ дошта, нисбатан доираи татбиқи васеъ ва вазифаҳо назар ба тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ мебошанд.

Чораҳои таъминӣ хусусияти ҷубронӣ-барқарорсозӣ, водоркунӣ, тарбиявӣ ва ғайраҳоро доранд. Дар баробари он вазифаи асосии онҳо аз ҷубронсозӣ-барқарорсозӣ иборат мебошад. Барои тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ бошад хусусияти водорсозӣ ва кафолатдиҳӣ хос мебошад.

Адабиётҳо:

---

¹ Константинова В.С. Правовое обеспечение хозяйственных обязательств. Саратов, 1987. С. 20-30.

² Кодекси граждании ҚТ қисми I аз 30 июни соли 1999. – № 803 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj>.

1. Кодекси граждании ҚТ қисми I аз 30 июни соли 1999. – № 803 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj>.
2. Гражданское право. Общая часть. Курс лекций «Нур-прогресс». Алматы, 2006.- С. 496.
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий (постатейный). В двух книгах. Книга 2. -2-е изд., испр. И доп., с использованием судебной практики / Ответственные редакторы: М.К.Сулейменов, Ю.Г. Басин. Алматы: Жети-жаргы, 2003. С. 153.
4. Рахимов М.З. К вопросу солидарности интересов сторон- участников исполнения обязательств // Правовая жизнь. № 1 (25), 2019. С. 80.
5. Рахимов М.З. Избранные труды. Душанбе, «Бухоро», 2014. С. 31.
6. Римское частное право: Учебник / Под ред. И.Б. Новицкого и И.С.Перетерского. М., 1996. С. 335.
7. Халиков А.Г. Гражданское право зороастризма. Душанбе, 2003. С. 8.
8. Анненков К. Система русского гражданского права. Права обязательственные. СПб., 1901. С. 231.
9. Иоффе О.С. Обязательственное право. С. 155.
10. Новиков К.А. Понятие способа обеспечения исполнения обязательств: дисс...канд.юрид.наук.М., 2012. С.15.
11. Илларионова Т.И. Механизм действия гражданско-правовых охранительных мер. Свердловск, 1980. С. 44.
12. Брагинский М.И. Обязательства и способы их обеспечения: неустойка, залог, поручительство, банковская гарантия (комментарий к новому ГК РФ). Правовые нормы о предпринимательстве. Вып. 1. М., 1995.С. 42.
13. Константинова В.С. Правовое обеспечение хозяйственных обязательств. Саратов, 1987. С. 20-30.

Zaynidinov F. – assistant of the department of entrepreneurial and commercial law faculty of law in Tajik National University

THE CONCEPT AND TYPES OF TOURISM IN ACCORDANCE WITH FOREIGN AND TAJIKISTAN LEGISLATION

Фитшурда: Дар мақола мафҳум ва намудҳои сайёҳӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузориҳои байналмиллалӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити иқтисодии имруза соҳаи мазкур яке аз соҳаҳои муфид ба иқтисодиёти давлат эътироф карда шудааст. Бояд гуфт, ки дар ин самт аз тарафи қонунгузор як қатор санадҳои меъёри-ҳуқуқӣ қабул шуда, барои танзими муносибатҳои соҳаи мазкур равона карда шудааст. Тибқи қонунгузориҳои як қатор давлатҳои хориҷӣ, соҳаи туризм дар байни дигар соҳаҳо мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Лозим ба ёдоварист, ки ҳар як сайёҳ тибқи санадҳои дахлдор дар ин самт дорои ҳуқуқи уҳдадорӣ аст. Ҳифзи чунин ҳуқуқи озодиҳои сайёҳ бевосита аз тарафи мақомоти махсусгардонидашудаи давлатӣ таъмин карда мешавад.

Қалидвожаҳо: соҳаи туризм, намудҳои сайёҳӣ, саёҳ, ҳуқуқи уҳдадори, сайёҳии дохили, сайёҳии хориҷӣ, саёҳат.

Аннотация: В статье анализируются понятие и виды туризма в соответствии с законодательством Республики Таджикистан и международным правом. Следует отметить, что в современных экономических условиях этот сектор признан одним из самых прибыльных секторов экономики. Важно подчеркнуть, что в этой связи законодательным органом принят ряд правовых актов, направленных на регулирование отношений в данной сфере. По законодательству ряда зарубежных стран индустрия туризма занимает видное место среди

других отраслей. Особое значение в данной сфере то, что каждый турист имеет права и обязанности согласно соответствующим документам. Защита таких прав и свобод туристов осуществляется непосредственно профильными государственными органами.

Ключевые слова: туристическая сфера, турист, виды туризма, права и обязанности, путешествие, внутренний и зарубежный.

The summary: The article analyzes the concept and types of tourism in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan and international law. It should be noted that in today's economic environment, this sector is recognized as one of the most profitable sectors of the economy. It is important to emphasize that in this regard, the legislative body has adopted a number of legal acts aimed at regulating relations in this area. According to the legislation of a number of foreign countries, the tourism industry occupies a prominent place among other industries. Of particular importance in this area is that every tourist has rights and obligations in accordance with the relevant documents. Protection of such rights and freedoms of tourists is carried out directly by specialized state bodies.

Keywords: tourism, tourist, types of tourism, rights and obligations, travel, domestic and foreign.

Tourism is one of important branches for economic development. Hundreds of tourists come to Tajikistan, especially to Dushanbe every year. There are many historical and places of interest here. Tajik people are very proud of their motherland. The climate of Tajikistan allows, to watch beautiful nature, parks, gardens. Tajikistan is the source of water. Today depending on this sphere state pays a great attention, so on the initiative of our President the years of 2019-2021 was announced the years of development of tourism and villages handicraft.¹ To my mind, this sector occupies a central

---

¹ Address of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan from 26.12.2018// <http://www.president.tj/node/19088>.

place in the legislation of foreign countries. It is obvious that in today's economic climate, tourism is one of the most popular sectors for the state's economy. Inbound, outbound and domestic tourism in Tajikistan is represented by a large variety of its types.² The most actively developing are ecological, sports, extreme, skiing, educational, business, health-improving, cruise, fishing and hunting, event and gastronomic types of tourism. Individual and children and youth recreation is also popular. Each person should be well aware of what rights and responsibilities he has. This is necessary, first of all, in order to know where and when it is necessary to demand the fulfillment of some mandatory conditions, who can be contacted and how to act in case of disputable situations. Tourism and travel is an integral part of the hospitality industry. Travel is the main topic of tourism. Differences in time, distance, place of residence, purpose and length of stay are all distinctive elements of tourism. In general, tourism is a multi-purpose phenomenon that simultaneously combines elements of adventure, the romance of distant wanderings, a certain secret, visiting exotic places and issues of health, personal safety and the safety of property.

Tourism is an industry that develops in those regions (lands) that have natural and artificial features that attract the principle of visitors (tourists) by a diverse nature of activities. As a rule, the category of tourists includes travelers who leave their place of permanent residence in order to obtain satisfaction, and whose stay at a tourist destination exceeds a day. A tourist product is a complex of services provided by tourist-excursion enterprises to citizens (tourists). The complex system of organizing the production of such a product is called the tourism industry.

According to the modification of the most characteristic feature, the forms of tourism are divided into separate varieties. These characteristic features include: the main purpose of the trip, the nature of the travel organization, the intensity of the tourist flow, the duration of the tour (trip),

---

² Sanginov D. Sh., Saidzoda G. И. International cooperation in the field of tourism // Proceedings of the International scientific-practical conference on "Development of business, trade and tourism legislation in the period of state independence of the Republic of Tajikistan" (May 18, 2018).

the age, the transport used, the form of cooperation.³ Depending on the main purpose of travel, the following types of tourism forms are distinguished: recreational, cognitive, scientific, business. Recreational tourism - tourism for the purpose of recreation, health improvement and treatment. It should be borne in mind that the stay of citizens in special sanatoriums (both in the presence of sick leave and in its absence) does not apply to tourism, since a sanatorium is a kind of hospital. The movement of people on weekends for recreation, entertainment, sports is called “weekend tourism”.

Cognitive (cultural) tourism is a trip to get acquainted with historical and cultural attractions and unique natural objects according to a specific program. Scientific tourism - attending congresses, symposia, followed by excursion trips. Business tourism (travel of businessmen for business purposes) is organized, amateur (unorganized). By the degree of mobility: stationary, mobile, social tourism. The travel of a person (family) according to his own plan, including the determination of the areas to visit, the duration of stops, accommodation conditions, etc., is called individual, and a trip as part of a group according to the plan of a tourist business entity is called group tourism. The travel of one or a group of tourists along the exact route and regulation established by the tourist business entity is called organized tourism. These tourists and the tourist business entity are linked by mutual requirements and obligations.⁴

Organized tourists are provided with a complex of tourist services for a pre-purchased voucher for a certain period (vacationers at tourist centers, in sanatoriums, rest homes, on vouchers). Organized tourists also include those who have purchased only part of the tourist services for a certain period (for example, a ticket for meals only). According to the intensity of sales of tour packages, there is a distinction between permanent and seasonal tourism. A year-round and relatively uniform visit to tourist regions is called permanent tourism. This kind of tourism form is characteristic, first of all, for the most

---

³ Marinin, MM Tourist formalities and safety in tourism. Moscow: Finance and Statistics, 2002.

⁴ Organization of tourism: textbook / AP Durovich [and others]; under total. ed. N.I. Kabushkina et al. Minsk: New knowledge, 2003.

famous centers of civilization, culture, health improvement: famous cities of the world, resorts, places with unique healing mineral waters and healing mud.⁵

Some regions attract tourists mainly at certain times of the year. Such tourism is seasonal. Tourist regions visited only at certain times of the year (for example, summer or winter) are characterized as one-season, while regions visited at any time of the year (both summer and winter) are called two-season. According to the degree of intensity of visits by tourists to this region, the seasons are divided into peak (busiest), quiet (with an average degree of traffic), and dead (unloaded, almost not visited by tourists). According to the duration of the stay of tourists on the trip, short-term and long-term tourism stand out. Short-term tourism is tourism with a travel duration of no more than three days. Tajikistan has great potential both for the development of domestic tourism and for the reception of foreign travelers. It has everything that is necessary - a huge territory, rich historical and cultural heritage, and in some regions - untouched, wild nature.⁶

The choice and purchase of a tour is associated with some formal moments, the content of which can significantly affect the relationship between a tourist and a travel agency, especially in a conflict situation. It should be borne in mind that a tourist service is formed from many components - transportation, accommodation, meals, transfers, insurance, excursion services. Moreover, the main component of the tour - hotel accommodation - is booked in advance, especially for holidays, and the penalties for refusing to book are very high, since it is no longer possible to sell a place in the hotel. In addition, the cost of a ticket for a charter flight is also not refunded by the air carrier, as a result of which it is practically impossible to return or change such a ticket without damage. In order not to face unpleasant surprises, entering into a contractual relationship with a travel agency, tourists need to know their rights and fulfill certain obligations. The

---

⁵ Birzhakov M. B. Vvedenie v turizm. 9 e izd. SPb., 2007

⁶ Zharkov G. N. Pravovoe obespechenie mezhdunarodnogo turizma: ucheb.-prakt. posobie. Kiev, 2004.

norms of law specified in federal laws determine only the general rules of conduct for participants in tourist activities, the basic rights and obligations of the parties are regulated by the agreement.⁷ As a rule, contracts in travel companies are standard or, in other words, standard.

The agreement must contain a clear description of the services that the tourist orders, as well as a detailed list of the tourist's rights:

- country, travel route, information about the host country. Tourist has the right to receive information about the safety of travel in the form of a memo, brochure about the customs of the local population, about religious ceremonies, shrines, monuments of nature, history, culture and other objects of the touristic show that are under special protection, the state of the natural environment ;

- hotel name, category ("star rating"), room type. These data should be recorded in particular detail, since it is the accommodation conditions that cause the most complaints from tourists. In order to be able to defend your rights, to receive compensation in case of their violation, it is necessary to insist on a detailed description: a shared bed or two separate beds in a double room, an extra bed for a child, etc. If a change of place of residence is unacceptable for a tourist, it is necessary to pay attention to the paragraph on the possible replacement of the hotel and make adjustments to it. However, if the tourist agreed with the possible replacement of the hotel with a similar one in the category or higher, then attention should be paid to the composition of the services offered by this hotel, for example, the presence of a pool, food regime, distance to the sea.

The tour operator is obliged to ensure the personal safety of the tourist, his consumer rights and the safety of the tourist's property, the unhindered receipt of emergency medical assistance by the tourist in case of need. As a consumer, a tourist has a wide range of rights. But you should not abuse the rights given by law, you should always weigh your requirements, firstly, with the requirements of laws, and secondly, with the prevailing circumstances.

---

⁷ Mezhdunarodnaya konventsija po kontraktu na puteshestvie. Sbornik dogovorov OON. 1982. T. 1275.

Practice shows that a peaceful, out-of-court solution to any problem between a tourist and a travel agency is in the interests of both parties and allows you to reduce their possible costs, as well as save time.⁸

In the conditions of the growing unity and interdependence of the world, the expansion of interethnic contacts in the economic sphere, the investment aspect of tourism is increasing. Tourism is an integral part of the modern manufacturing process. Along with the recreational and business effect, it is necessary to take into account the growing importance of the communicative aspect of tourism: the number of tourist trips for the purpose of communication and the establishment of humanitarian contacts, visiting friends and acquaintances is increasing; religious and ethnic tourism is developing.⁹

We have the right to speak about the expansion of tourism during all the decades after the war, although the actual volume of this expansion can be estimated only approximately due to imperfect statistics and the uncertainty of the conceptual apparatus of the science of tourism. I consider the intensity of tourism in a particular country to be the most important indicator of the completion of the formation of mass tourism.¹⁰ The massive demand for tourism services gave rise to mass tourism production: the tourism product was standardized, and the production of services and goods was put on a conveyor belt. A variety of enterprises and public institutions have arisen, producing various components and types of tourism products and making up the tourism industry (tourism industry). The practice of developing international and domestic tourism shows that with an increase in the number of travelers and the expansion of the geography of tourist trips, the relevance of issues of ensuring rights, obligations and security in tourism is increasing.

Conferences regularly organized by specialized organizations and the adoption of regulatory legal acts in the field of tourism at the international, federal and regional levels, with an emphasis on the fact, are called upon to

---

⁸ Saprykin S. Yu. Kommentariy k popravkam k Zakonu ob osnovakh turistskoy deyatel'nosti. M.,

⁹ Senin V. A. Organizatsiya mezhdunarodnogo turizma: uchebnik. M., 2001

¹⁰ Borisov K. G. Mezhdunarodnyy turizm i pravo: ucheb. posobie. M., 1999

play an important role in attracting the attention of the community to resolving issues of rights, obligations and ensuring safety in tourism. that the basis for success in the process of ensuring the rights, obligations and safety of tourism lies in the constant interaction of enterprises in the tourism sector with the relevant government structures. In addition, I believe to ensure the need for a timely and constant exchange of information between countries, national tourism administrations and other institutions of the tourism sector, high-quality mutual assistance and coordination, the responsibility of states in eliminating factors complicating the development of tourism, the role of the mass media in improving security is emphasized international tourism.

Literature:

1. Address of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan from 26.12.2018// <http://www.president.tj/node/19088>.
2. Sanginov D. Sh., Saidzoda G. И. International cooperation in the field of tourism // Proceedings of the International scientific-practical conference on "Development of business, trade and tourism legislation in the period of state independence of the Republic of Tajikistan" (May 18, 2018).
3. Marinin, MM Tourist formalities and safety in tourism. Moscow: Finance and Statistics, 2002.
4. Organization of tourism: textbook / AP Durovich [and others]; under total. ed. N.I. Kabushkina et al. Minsk: New knowledge, 2003.
5. Birzhakov M. B. Vvedenie v turizm. 9 e izd. SPb., 2007
6. Zharkov G. N. Pravovoe obespechenie mezhdunarodnogo turizma: ucheb.-prakt. posobie. Kiev, 2004.
7. Mezhdunarodnaya konventsiya po kontraktu na puteshestvie. Sbornik dogovorov OON. 1982. T. 1275.
8. Saprykin S. Yu. Kommentariy k popravkam k Zakonu ob osnovakh turistskoy deyatel'nosti. M.,
9. Senin V. A. Organizatsiya mezhdunarodnogo turizma: uchebnik. M., 2001
10. Borisov K. G. Mezhdunarodnyy turizm i pravo: ucheb. posobie. M., 1999

*Солиев И.М. – н.и.х, дотсент,
мудири кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокурории ДДҲБСТ*

МЕЪЁРҲОИ КОЛЛИЗИОНӢ ҲАМЧУН АСОСИ ТАТБИҚИ ҲУҚУҚИ ХОРИҶӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛИ ИЛМӢ НАЗАРИЯВИИ МАСЪАЛА

Фишурда: Дар мақола меъёрҳои коллизсионӣ ҳамчун асоси татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили худро пайдо намудааст. Муаллиф дар доираи мақолаи мазкур кушиш намудааст чанбаҳои асосии масъулаи мазкурро пешкаш намояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки ин масъала равшаниаширо дар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ пайдо намудааст, аммо ба таври пурра кушода нашудааст. Пахлуҳои баҳсталаб низ ҷой дорад.

Калидвожаҳо: меъёрҳои коллизсионӣ, конунгузории граждани, санадҳои байналмиллалӣ.

Аннотация: В статье анализируются коллизсионные нормы как основа применения иностранного права в Республике Таджикистан. В контексте данной статьи автор попытался представить основные аспекты этой ответственности. Следует отметить, что этот вопрос отражен в регламенте, но полностью не раскрывается. Есть и спорные моменты.

Ключевые слова: коллизсионные нормы, гражданское право, международные инструменты.

The summary: The article analyzes the conflict rules as a basis for the implementation of foreign law in the Republic of Tajikistan. In the context of this article, the author has tried to present the main aspects of this responsibility. It should be noted that this issue is reflected in the regulations, but not fully disclosed. There are also controversial aspects.

Keywords: conflict of laws rules, civil law, international instruments.

Даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳоеро фароҳам овард, ки ҳамаи самтҳои ҳаёти давлату ҷамъият, бо дар назардошти шароит ва имкониятҳои пеш омада рӯ ба таррақӣ ниҳад. Дар ҳамин радиф соҳаи қонунгузори кишвар низ фарогири дигаргуниву ислоҳот қарор гирифта, рушди босуръати муносибатҳои ҷамъиятӣ дар оғози асри нав зарурати такмили ҷанбаҳои гуногуни қонунгузори мамлакат ва алаҳусус қонунгузори гражданиро ба вуҷуд овард.

Қонунгузори граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаҳои муҳими қонунгузори кишвар ба шумор рафта, барои рушди шахсият ва иқтисодиёти мамлакат нақши калидӣ дорад. Қонунгузори граждани аз меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма гирифта, дар Кодекси граждани ва санадҳои қонунӣ ва зерқонуни зинаҳои гуногун ифода гардидааст. Нишондоди Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, кафолати моликияти хусусӣ ва озолии фаъолияти соҳибкорӣ имконият фароҳам овард, ки ҷомеаи Тоҷикистон ҳадафҳои пешгузоштаи худро қадам ба қадам ноил гардад.¹

Дар маҷмӯъ такмил додани қонунгузори граждани аз якҷанд омилҳо вобаста аст, аз ҷумла: раванди босуръати рушди муносибатҳои граждани дар кишвар ва ҷаҳонишавии он, қабули қонунҳои алоҳидаи вобаста ба муносибатҳои граждани, баргараф намудани муҳолифати дохилии қонунҳои амалкунанда ва КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки татбиқи онҳоро дар амал душвор мегардонанд, аз ҷиҳати истилоҳот коста будани мазмуну мундариҷаи қонунгузори граждани ва ғ.² Яке аз навоариҳои соҳаи қонунгузори граждани кишвар ин ба қисми сеюми

---

¹ Ниг.: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – www.mmk.tj (давраи мурочиат: 04 марти соли 2019).

² Ниг.: Консепсияи қушди қонунгузори Граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Шӯрои олимони Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2014 таҳти №4 тасдиқ шудааст. – www.mmk.tj (лаҳзаи мурочиат: 14 марти соли 2019).

КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамроҳ намудани фасли VII «ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ» ба ҳисоб меравад. Маҳз фасли мазкур бо фарогирии меъёрҳо ва истилоҳҳои то ҳол ба қонунгузорию мо ношинос баҳсхоро баъни доираҳои илмии кишвар дар бораи роҳи минбаъдаи инкишофи соҳаи ҳуқуқи хусусии байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён овард.³

Ҳолати ҳозираи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ таҷрибаи алҳол дар даврони шӯравӣ ташаккулёфтаи ба санадҳои кодификатионии соҳавӣ ҷой додани меъёрҳои танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқӣ-хусусии бо унсури хориҷӣ мураккаб гардидаро таҷассум менамояд. Санадҳои номбурда ин Асосҳои қонунгузорию граждании Иттифоқи Шӯравӣ аз соли 1991 ва Асосҳои қонунгузорӣ ИҶШС дар бораи никоҳ ва оила аз соли 1968 ва ғайра баромад мекарданд. Баробари ин алҳол дар таълимоти ҳуқуқии он давра як чанд маротиба масъалаи қабули қонуни махсус дар бораи ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ, ки чунин санад дар кишварҳои хориҷӣ мушоҳида мешуд, бардошта шуда буд. Қадами назаррас дар ин самт солҳои 1989 – 1990 аз тарафи Институти умумииттифоқии тадқиқотию сохти давлатдорӣ ва қонунгузорию шӯравӣ гузошта шуд ва дар натиҷаи ҷаъолияти он лоиҳаи қонун дар бораи ҳуқуқи хусусӣ ва муҳофияи граждании байналмилалӣ коркард шуд. Тавре, ки аз дебочаи лоиҳаи қонуни номбурда бар меомад, таъиноти қонун дар муқаррар намудани ҳуқуқи нисбати муносибатҳои гражданий-ҳуқуқӣ, меҳнатӣ ва оилавии дар ҷараёни муоширати байналмилалии шахрвандон ва шахсони ҳуқуқии кишвар бо шахрвандон ва шарикони хориҷӣ бавучудоянда татбиқшаванда, инчунин ҳаллу фасли масъалаҳои муҳофиявии дар ин самт дар ҷаъолияти мақомоти судӣ ва маъмурӣ ҳангоми дида баромадани парвандаҳои ҳуқуқи гражданий бавуқӯъ оянда, равона гардида буд.

---

³ Менглиев Ш.М. Международное частное право. - Душанбе. «Типография ТНУ», 2013. – с.13-25.

Афзалият ва камбудихоӣ ҳар ду усули кодификатсияи меъёрҳои ҳуқуқи хусусии байналмилалии ватанӣ (дар қонуни алоҳида ва ё дар кодексҳои соҳавӣ) одатан бо муқобили ҳамдигар гузоштани ин ду усул мушоҳида мегардид. Қайд мешуд, ки муттаҳид кардани меъёрҳои ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ дар доираи қонуни алоҳида «имконияти ба таври муфассал ва бо низом чунин кодификатсиякунонии соҳа ба амал бароварда шавад. Зеро дар санади алоҳида меъёрҳо на танҳо дар бораи муносибатҳои ҷудогона (чизе, ки дар давраи кодификатсия дар кодексҳои соҳавӣ ба ҷашм мерасад) ҷой дода мешаванд, балки боз дар он меъёрҳои хусусияти умумӣ дошта, ки минъбад дар дигар санадҳо такрор нахоҳанд шуд, гирд оварда мешавад». Баробари ин, ақидаи куллан муқобили гуфтаи боло низ ҷой дошт. Ишора мешуд, ки новобаста ба гуногунии муносибатҳои соҳаи ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ қабул шудани санади ягонаи кодификатсиягардида аҳамияти калон дошта, барои ҷо ба ҷо гузори меъёрҳои дахлдори соҳа хизмат менамояд.

Дар натиҷаи рушди муносибатҳои бозоргонӣ ва байналмилалӣ гардидани ҳаёти хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, баланд шудани таваҷҷуҳ ба муаммои ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ, муаммои кодификатсияи соҳаи номбурда, аз сари нав мубрам мегардонад. Дар давраи муосир бо қабули қисми сеюми Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 март соли 2005 дар он фасли VII «ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ» ҷой дода шуд. Таъиноти фасли номбурдаи КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар танзими ҳуқуқи масъалаи қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии шаҳрвандони хориҷӣ (м. 1200), шахсони юридикӣ хориҷӣ (м.1206) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муқаррар кардани асосҳои татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ (м.1191) ва ғайра ба шумор меравад.

Қисми сеюми КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси ҳуқуқи хусусии кишварро ташкил намуда, шоҳаи танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқӣ хусусии бо унсури хориҷӣ мураккабгардидаро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, бо бардоштани муаммои ташаккули қонунгузори соҳаи ҳуқуқи хусусӣ ва алалхусус соҳаи ҳуқуқи хусусии байналмилалии

Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карданием, ки маҳз дар давраи пайдо кардани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунгузори мамлакат бо дар назардошти талаботи инкишофи ҷомеаи муосир, рушди муносибатҳо байни шаҳрвандони мамлакатҳои гуногун ва иттиҳодияҳои онҳо рӯ ба тараққӣ намудааст.

Истилоҳи «коллизия» аз калимаи лотинӣ «collisio» - гирифта шуда, мазмуни «бархурд»-ро ифода менамояд. Меъёрҳои коллизионӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ дорой чунин хусусиятҳо мебошанд:

-меъёрҳои коллизионӣ бевосита ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқиро танзим намеkunанд, танҳо чун асос барои интихоб ва татбиқномаи ҳуқуқ хизмат мекунад;

-меъёри коллизионӣ афзалияти танзими ҳуқуқиро дар натиҷаи ҳавола кардан ба меъёри моддӣ-ҳуқуқӣ дар баҳши танзим намудан ифода менамояд.⁴

Меъёри коллизионӣ хусусияти ҳаволакунанда дорад, меъёр ва категорияи махсус дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ ба шумор меравад.

Дар илми ҳуқуқ, мафҳуми меъёри коллизионӣ дар шакли мазмунҳои гуногун арзёбӣ ва пешниҳод мешавад. Чунончӣ, мафҳуми «ҳукмрон»-и меъёри коллизионӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ дар чунин шакл пешниҳод шудааст. «Меъёри коллизионӣ - ин меъёре мебошад, ки ба муносибати ҳуқуқӣ-хусусӣ бо унсури хориҷӣ мураккаб гардида, ҳуқуқи кадом кишвар татбиқ карда мешавад».

Дар чунин шакл мафҳуми меъёри коллизиониро В.П. Звеков, Ш.М. Менглиев, М.М. Богуславский, Г.К. Дмитриева, Б.А. Куркин ва дигарон баррасӣ кардаанд.

В.А. Канашевский дар зери мафҳуми меъёри коллизионӣ, меъёреро медонад, ки татбиқи ҳуқуқи миллиро ба муносибатҳои ҳуқуқӣ-хусусӣ бо унсури хориҷӣ муайян мекунад.

---

⁴ Ниг.: Менглиев Ш.М. Место международного частного права в системе права / Проблемы международного публичного и частного права: теория и практика. - Душанбе: «Нашрият ДМТ», 2008. - с.75. - 76.

«Меъёри коллизионӣ – меъёри ҳуқуқӣ (миллӣ ва байналмилалӣ)-и муқарраркунандаи ҳуқуқи кишвар ва ё шартномаи (созишномаи) байналмилалӣ ба ин муносибати ҳуқуқӣ-хусусӣ бо унсури хориҷӣ мебошад. Дар чунин шакл мафҳуми меъёри коллизиониро Н.Ю. Ерпилева қонибдор аст.

Л.Н. Галенская меъёри коллизиониро муқаррароте медонад, ки нисбат ба ин муносибати ҳуқуқӣ, татбиқи кадом ҳуқуқ муқаррар шудааст.

Ҳамин тариқ, меъёри коллизионӣ ин меъёри ҳуқуқие мебошад, ки баҳри танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ бо унсури хориҷӣ, асосро барои интиҳоб ва татбиқи ҳуқуқи миллӣ (ҳуқуқи ватанӣ, ҳуқуқи хориҷӣ) ва ҳуқуқи байналмилалӣ пешниҳод менамояд. Чаро ин «асос»-ро мо принцип ном наниҳодем, зеро принцип - асоси роҳбарикунанда мебошад, ки аз иродаи субъект берун набояд бошад ва иҷрошаш ҳатмӣ аст. Вале татбиқи меъёри коллизионӣ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ бо унсури хориҷӣ бо се ҳолат - вазъи ҳуқуқии субъект, объект ва факти ҳуқуқӣ вобаста мебошад.

Сохтори меъёри коллизионӣ аз ду унсур иборат аст: - ҳаҷм ва пайванд. Ҳаҷми меъёри коллизионӣ намуди муносибати ҷамъиятиро бо унсури хориҷӣ нишон медиҳад, пайванди меъёри коллизионӣ бошад татбиқшавии ҳуқуқи кишвари дахлдорро дар танзими муносибати мазкур муқаррар менамояд. Мисол, дар Тоҷикистон бедарак ғойбшуда ё ғавтида эълон намудани шахси воқеӣ тибқи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Ҳаҷми меъёри коллизионӣ - муносибат оид ба бедарак ё ғавтида эълон намудани шахси воқеӣ, пайванди меъёри коллизионӣ - ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Доир ба табиати ҳуқуқии меъёрҳои коллизионӣ се диди назар мавҷуд аст. Якум, гурӯҳе аз олимони аз қабиле И.С. Перетерский, М.М. Богуславский, С.Н. Лебедев, Г.К. Дмитриева дар он андеша мебошанд, ки меъёрҳои коллизионии меъёрҳои ҳуқуқи граждани мебошанд ва табиати хусусӣ- ҳуқуқӣ доранд. Дуюм, гурӯҳе аз олимони аз қабиле П.Е.

Казанский, А.М. Ладиженский, С.Б. Крилов, В.Э. Грабар, С.А. Малинин, В.Г. Храбсков ва дигарон дар он андеша мебошанд, ки меъёрҳои коллизсионӣ табиати оммавӣ-ҳуқуқӣ доранд. Сеюм, гурӯҳе аз олимон, аз ҷумла Л.П. Ануфриева дар он андеша аст, ки меъёрҳои коллизсионӣ табиати хусусӣ-ҳуқуқӣ ва оммавӣ-ҳуқуқӣ дорад. Ба андешаи мо табиати меъёрҳои коллизсионӣ дар хусусӣ-ҳуқуқӣ ва оммавӣ-ҳуқуқӣ маҳдуд нагашта, он бо низоми ҳуқуқ, яъне бо ҳуқуқи миллӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ алоқамандӣ дорад, ки ин робита ба муаррифи меъёри коллизсионӣ чун унсури низоми мустақили ҳуқуқ - ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ замина мегузорад.

Дар илми ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ назарҳои гуногун оид ба намудҳои меъёрҳои коллизсионӣ мавҷуд аст. Масалан, Н.Ю. Ерпилева дар асоси чунин унсурҳо таснифоти меъёрҳои коллизсиониро пешниҳод менамояд. Якум, аз нигоҳи шакли пайванди коллизсионӣ, меъёрҳои коллизсионӣ ба яктарафа ва дугарафа ҷудо мешаванд. Дуюм, вобаста ба хусусияти танзими меъёрҳои коллизсионӣ ба диспозитивӣ, императивӣ, алтернативӣ ва кумулятивӣ тақсим мешаванд. Сеюм, вобаста ба амал дар қаламрав, меъёрҳои коллизсионӣ ба байнидавлатӣ ва байнихудудӣ ҷудо мешаванд.⁵

Ш. Менглиев дар асоси чунин унсурҳо таснифоти меъёрҳои коллизсиониро дар ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ пешниҳод кардааст. Якум, вобаста ба хусусият, меъёрҳои коллизсионӣ ба императивӣ ва диспозитивӣ ҷудо мешаванд. Дуюм, вобаста ба шакл меъёрҳои коллизсионӣ ба алтернативӣ ва иловагӣ (факултативӣ) тақсим мегардад. Сеюм, аз нигоҳи сохтор, меъёрҳои коллизсионӣ ба яктарафа ва дугарафа ҷудо мегарданд. Ш. Менглиев аз меъёрҳои коллизсионии генералӣ (асосӣ), субсидиарӣ ва чандир ҳамчун намуди меъёри коллизсионӣ ёд кардааст, вале унсури таснифоти онҳоро пешниҳод накардааст.⁶

---

⁵ Ниг.: Ерпилева Н.Ю. Международное частное право: учеб. - М.: Проспект, 2004. – с. 134-136.

⁶ Ниг.: Менглиев Ш.М. Международное частное право: учебник. - Душанбе: ТНУ, 2013. - с.166-171.

Чӣ тавре дида мешавад, вобаста ба унсури хусусияти танзимнамоӣ ва шакли меъёрҳои коллизсионӣ мавқеи профессор Н.Ю. Ерпилева ва Ш. Менглиев дар таснифоти меъёрҳои коллизсионӣ мувофиқат наменамояд. О.А. Данилочкина чунин таснифоти меъёрҳои коллизсиониро пешниҳод менамояд: 1) вобаста ба шакл - пайвандҳои коллизсионии яктарафа ва дутарафа; 2) вобаста ба шакли ифодаи иродаи қонунгузор - меъёрҳои императивӣ ва диспозитивӣ; 3) вобаста ба сохтор, меъёрҳои коллизсионӣ - оддӣ ва мураккаб; 4) вобаста ба хусусияти пайванди коллизсионӣ - оддӣ, алтернативии оддӣ ва алтернативии мураккаб.⁷

В.А. Канашевский бо назардошти чунин унсурҳои меъёрҳои коллизсиониро ба намудҳои ҷудо кардааст: 1) вобаста бо пайдоиш - меъёрҳои коллизсионӣ ба миллӣ ва байналмилалӣ тақсим мешаванд; 2) аз нигоҳи шакл - меъёрҳои коллизсионӣ ба яктарафа ва дутарафа таснифот мешаванд; 3) вобаста бо ҳатмӣ будани татбиқнамоӣ - меъёрҳои коллизсионӣ ба императивӣ ва диспозитивӣ тақсим мегарданд; 4) вобаста ба сохтор - пайванд ва ҳаҷм, меъёри коллизсионӣ ба оддӣ ва мураккаб тақсим мегарданд. Дар ин радиф В.А. Капашевский меъёрҳои коллизсионии «ҳамроҳиқунанда» ва «кумулятсия»-ро бе унсури таснифотӣ ба намудҳои меъёри коллизсионӣ ҷой додааст.⁸

Л.П. Ануфриева таснифоти меъёрҳои коллизсиониро вобаста ба чунин унсурҳои пешниҳод менамояд: Аввало, вобаста ба шакли изҳори пайванди меъёри коллизсионӣ, меъёрҳои коллизсионӣ ба яктарафа ва дутарафа тақсим мегарданд. Баъдан, вобаста ба шакли муқаррарот ва қувваи ҳуқуқӣ, меъёрҳои коллизсионӣ ба императивӣ, диспозитивӣ ва алтернативӣ тақсим мегардад.

Билохира, аз нигоҳи ҳуди меъёри коллизсионӣ, меъёри коллизсионӣ ба миллӣ ва байналмилалӣ таснифот мегардад. Ба ҷуз аз ин таснифот, боз Л.П. Ануфриева ба феҳристи намудҳои меъёрҳои коллизсионӣ, меъёрҳои

---

⁷ Ниг.: Данилочкина О.А. Международное частное право в вопросах и ответах: учебное пособие. - М.: Проспект, 2016. - с.13-14.

⁸ Ниг.: Канашевский Н.А. Международное частное право: учебник. -М.: Международ.отношения, 2004. - с.40 – 42.

коллизии асосӣ (генералӣ) ва махсус (ёрирасон ё субсидиариро) шомил сохтааст.

Ҳамин тариқ, дар ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ то имрӯз унсурҳои ягонаи таснифот дар илм, қонунгузорӣ ва амалия пешниҳод нашудааст. Аз ин нигоҳ, шартан бо назардошти тадқиқотҳои зикргардидаю қонунгузорӣ ва амалия чунин таснифотро пешниҳод менамоем:

1. Вобаста ба хусусият меъёрҳои коллизии ба императивӣ ва диспозитивӣ тақсим мешаванд. Меъёри коллизии императивӣ коидаро пешбинӣ кардааст, ки суд ё тарафҳо дар муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ бо унсури хориҷӣ ба интихоби ҳуқуқ дар танзими он имкон надоранд. Ба ин мисол мешавад муқаррароте, ки дар қ. 1 моддаи 1220 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин шакл мустаҳкам карда шудааст:

«Ба шартномаи таъсиси шахси ҳуқуқӣ бо иштироки хориҷиён ҳуқуқе татбиқ карда мешавад, ки дар он ҷо шахси ҳуқуқӣ таъсис ва тасдиқ шудааст». Аз ин бармеояд, ки қонуни шахсии шахси ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо ва танҳо қонуни кишваре мебошад, ки дар қаламрави он таъсис дода шудааст. Ба меъёри коллизии императивӣ инчунин муқаррароти моддаи 1202 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон мисол мешавад, ки дар чунин шакл ифода ёфтааст:

«Дар Тоҷикистон бедарак ғоибшуда ё ғавтида эълон намудани шахси воқеӣ тибқи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад». Меъёри коллизии диспозитивӣ - дар шаклҳои «тарафҳо метавонанд», «агар ин дар созишномаи тарафҳо муқаррар нашуда бошад» ифода мегардад. Мисол, б. 2 моддаи 1214 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Ба вучуд омадан ва қатъ гардидани ҳуқуқи ашё ба амвол, ки предмети аҳд мебошад, бо ҳуқуқи кишваре, ки ин аҳд тобеи он мебошад, муайян карда мешавад, агар созишномаи тарафҳо тартиби дигарро муқаррар накарда бошад». Ё «муносибатҳои шартномавӣ бо ҳуқуқи кишвари бо созишномаи тарафҳо интихобшуда танзим карда мешавад, агар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигарро муқаррар накарда бошад».

Ҳамин тариқ, меъёри коллизионии диспозитивӣ чунин меъёри ҳуқуқӣ аст, ки муқарраротро оид ба интихоби ҳуқуқ муқаррар кардааст, вале ба тарафҳо имконияти боз интихоби ҳуқуқро дар муносибати хусусӣ-ҳуқуқӣ бо унсури хориҷӣ пешниҳод менамояд.

2. Вобаста ба шакл меъёрҳои коллизионӣ ба алтернативӣ ва факултативӣ тақсим мешаванд. Меъёри коллизионии алтернативӣ - як қатор пайвандҳои коллизиониро дар баҳши танзими муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ бо унсури хориҷӣ муқаррар кардааст. Мисол, қ.1 моддаи 1219 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Меъёри коллизионии факултативӣ - чунин меъёри коллизионӣ аст, ки дар як ҳаҷми меъёри коллизионӣ якчанд пайванди коллизионӣ мавҷуд аст. Мисол, қ. 1 моддаи 1210 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Шакли аҳдҳо бо ҳуқуқи маҳали ба имзо расидани он тобеъ аст. Аммо аҳдҳои дар хориҷа басташуда наметавонад дар натиҷаи риоя нагардидани шаклҳо беэътибор дониста шавад, агар талаботи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон риоя шуда бошад». Дар ин ҳаҷми меъёри коллизионӣ «шакли бастанӣ аҳд» ва пайванди коллизионӣ: 1) қонуни ҷойи ба имзо расидани аҳд; 2) қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар ин мисол, ду шарт пешбинӣ шудааст, аввало қонуни ҷой бастанӣ аҳд, баъдан риоя намудани қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри коллизионии факултативӣ аст.

3. Аз нигоҳи сохтор, меъёрҳои коллизионӣ ба яктарафа ва дутарафа тақсим мешавад. Пайванди коллизионии яктарафа - чунин меъёри коллизионӣ мебошад, ки муқаррар мекунад, ки нисбати чунин муносибат низоми ҳуқуқии кадом кишвар татбиқ мешавад. Мисол, б. 6 моддаи 1201 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Ғайри қобили амал ё маҳдуди қобили амал эътироф намудани шахси воқеӣ дар Тоҷикистон ба ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон тобеъ аст». Бо ибораи дигар гӯем, меъёри коллизионии яктарафа - чунин меъёре мебошад, ки пайванди коллизионӣ бо тариқи мушаххас татбиқи ҳуқуқи кишвари муайянро пешбинӣ месозад.

Пайванди коллизионии дучониба - чунин меъёри коллизионӣ мебошад, ки дар баҳши танзими муносибати хусусӣ - ҳуқуқӣ бо унсури

хориҷӣ муқаррар намекунад, ки низоми ҳуқуқи кадом кишвар татбиқ мешавад. Бо ибораи дигар меъёри коллизии дутарафа чунин меъёри коллизии мебошад, ки бо тариқи аниқ ва мушаххас дар танзими муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ бо унсури хориҷӣ ҳуқуқи ин ё он кишварро муайян накардааст, балки дар танзими ин муносибат бо тариқи умумӣ имконияти татбиқи ҳуқуқи кишвари хеш ё кишвари хориҷиро иҷозат медиҳад. Ба ин қоидаи қ. 1 моддаи 1213 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон мисол шуда метавонад: «Мазмуни ҳуқуқи моликият ва ҳуқуқи дигари ашё ба моликияти манқул ва ғайриманқул ва ҳамчунин татбиқи онҳо бо ҳуқуқи кишваре, ки ин моликият дар он ҷо воқеъ гардидааст, муайян карда мешавад, агар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигарро пешбинӣ накарда бошад». Ё муқаррароти б. 2 моддаи 1214 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Ба вучуд омадан ва қатъ гардидани ҳуқуқи ашё ба амвол, ки предмети аҳд мебошад, бо ҳуқуқи кишваре, ки ин аҳд тобеи он мебошад, муайян карда мешавад, агар созишномаи тарафҳо тартиби дигарро муқаррар накарда бошад».

Пайванди коллизии дутарафа аз нигоҳи сохтор ба оддӣ ва мураккаб тақсим мешавад. Пайванди коллизии дутарафаи оддӣ дар нақшаи «як ҳаҷм - пайванд» амал менамояд. Мисол, моддаи 1206 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Қонуни шахсии шахси ҳуқуқӣ ҳуқуқи кишваре ҳисобида мешавад, ки дар он ҷо шахси ҳуқуқӣ таъсис дода шудааст». Аз қоидаи моддаи 1206 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки меъёри коллизии оддӣ дар асоси нақшаи «як ҳаҷм - пайванд» (шахси ҳуқуқӣ - ҳаҷми коллизии, ҳуқуқи кишваре, ки дар асоси он шахси ҳуқуқӣ таъсис дода шудааст - пайванди коллизии) сохта шудааст. Пайванди коллизии дучонибаи мураккаб нисбати ин ё он муносибати хусусӣ-ҳуқуқӣ бо унсури хориҷӣ татбиқи ду ва зиёда низоми ҳуқуқиро пешбинӣ мекунад. Мисол, моддаи 1219 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар худ як қатор ҳаҷми меъёри коллизии ва пайванди коллизииро пешбинӣ менамояд. Воқеан сохтори меъёри коллизии мураккаб дар худ якчанд ҳаҷм ё пайванди коллизииро мустақкам кардааст. Чунончӣ дар қ. 1

моддаи 1227 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон омадаасг: «Ба талаботи ҷуброни зарари истеъмолкунанда, ки вобаста ба хариди амвол, иҷрои корҳо ё хизматрасонӣ ба миён омадааст, татбиқи интихоби истеъмолкунанда татбиқи карда мешавад: а) ҳуқуқи кишваре, ки истиқоматгоҳ ё маҳали фаъолияти истеъмолкунанда ҷойгир аст; б) ҳуқуқи кишваре, ки истиқоматгоҳ ё маҳали ҷойгиршавии истеҳсолкунанда ё шахсе, ки хизмат расонидааст, ҷойгир аст; в) ҳуқуқи кишваре, ки истеъмолкунанда молро харидааст, дар як ҷо кор иҷро шудааст ё ба ӯ хизмат расонида шудааст».

4. Вобаста бо доираи амал дар қаламрав меъёрҳои коллизсионӣ ба байнидавлатӣ (байналмилалӣ) на байнихудудӣ тақсим мешаванд. Меъёри коллизсионии байнидавлатӣ (байналмилалӣ) дар худ низомҳои ҳуқуқи кишварҳои гуногунро ба ҳайси танзимгари муносибатҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ бо унсури хоричӣ муқаррар кардааст, ки ин муносибатҳо аз доираи як кишвар берун мебошанд.⁹

Меъёрҳои коллизсионии байнихудудӣ дар низоми ҳуқуқии як кишвар мустақкам карда шудаанд, ки дар ҳайаташ як қатор ҳудуди маъмурӣ аст. Ин хос ба кишварҳои федералӣ мебошад. Дар илми ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ меъёрҳои коллизсионии байнихудудӣ (ва ё интерлокалӣ) татбиқи ҳуқуқи кишвари дорои ҳуқуқи бисёрнизомиро пешбинӣ менамоянд. Меъёрҳои коллизсионии байнихудудӣ ба меъёри коллизсионии интерхудудӣ, интерперсоналӣ ва интертемпоралӣ тақсим мешаванд.

Меъёри коллизсионии интерхудудӣ ба кишварҳои сохташ федеративӣ мансуб аст, ки ҳар як субъекти федератсия низоми ҳуқуқии хешро доро аст. Меъёри коллизсионии интерперсоналӣ - чунин меъёри коллизсионӣ мебошад, ки татбиқаш дар ҳолате сурат мегирад, ки дар ҳудуди як кишвар низомҳои ҳуқуқии гуногун оид ба ин ё он масъала амал мекунанд. «Меъёри коллизсионии интертемпоралӣ муқарраркунандаи санади ҳуқуқии мушаххаси давлати федеративӣ мебошад. асосан меъёри

---

⁹ Ниг.: Монастырский Ю.Э. Некоторые вопросы разрешения споров на основе иностранных законов // Законодательства и экономика. - М.: №19-20, 1994 – с.10.

коллизии мазкур ҷавобгӯи ба саволи зерин мебошад: кадом санади ҳуқуқӣ ба муносибати ҳаволашуда бояд татбиқ карда шавад: санади ҳуқуқии дар давраи пайдоиши муносибати дахлдор амал мекард, ё ни ки санади ҳуқуқии дар давраи баррасии баҳс дар суд? Ба саволи мазкур дар асоси меъёри коллизии интертемпорали низоми ҳуқуқии давлате, ки ба он ин муносибат барои танзим ҳавола карда шудааст, муқаррар карда метанад».

5. Вобаста ба шакли ҳуқуқӣ (сарчашмаи ҳуқуқӣ) меъёрҳои коллизии ба меъёрҳои коллизии миллӣ -ҳуқуқӣ ва байналмилалӣ –ҳуқуқӣ тақсим мешаванд. Чунин таснифот аз нигоҳи пайдоиши меъёрҳои коллизии низ пешниҳод мешавад. Меъёри коллизии миллӣ ҳуқуқӣ дар қонунгузори кишварҳои гуногун мустаҳкам карда шудааст. Меъёрҳои коллизии байналмилалӣ –ҳуқуқӣ дар шартномаи байналмилалӣ ва одати байналмилалӣ дарҷ ёфтааст.

6. Аз нигоҳи аҳамият меъёрҳои коллизии ба генералӣ (асосӣ) ва субсидиарӣ (иловагӣ), умумӣ ва махсуси пайванди коллизии тақсим мешаванд. Меъёри коллизии генералӣ муқаррар мекунад, ки дар навбати аввал кадом ҳуқуқ (асосӣ) татбиқ мешавад. Мисол, моддаи 1219 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон «созиши тарафҳои шартнома» меъёри коллизии генералӣ, меъёри коллизии субсидиарӣ (иловагӣ) татбиқи ҳуқуқи «иловагӣ»-ро дар ҳолатҳои мушаххас пешниҳод мекунад. Мисол, қ. 1 моддаи 1219 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҳангоми набудани созишҳои тарафҳои шартнома дар хусуси татбиқи ҳуқуқ» ба ҳамин гуна шартнома ҳуқуқи кишваре, ки дар он яке аз тарафҳо таъсис ёфтааст, истиқоматгоҳ ё макони асосии фаъолият дорад ва: - а) дар шартномаи хариду фурӯш - фурӯшанда; Пайванди коллизии умумӣ - барои ҳамаи низомҳои ҳуқуқи ҷаҳон қоидаҳои коллизии умумӣ мебошанд, ки дар ҳама бахшҳои ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ татбиқ мешавад. Пайванди коллизии махсус бевосита дар институт ва зерсоҳаи ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ дарҷ ёфтааст. Дар мисол оварда шудааст: «Дар шартномаи хариду фурӯш - ҳуқуқи кишвари фурӯшанда» пайванди

коллизии махсус аст. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ меъёрҳои коллизии ҳамроҳикунанда ё вобастабуда, кумулятсия, чандир ва устувор истифода мешаванд.

Меъёри коллизии ҳамроҳикунанда чунин меъёре мебошад, ки пайванди он ба ҳуқуқи кишваре ҳавола мекунад, ки ин муносибатро танзим менамояд. Мисол, муқаррароти моддаи 1224 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон: «асосҳои ситондан, шартҳо ва тартиби маблағгузаронӣ ва ҳамчунин андозаи ғоизҳо оид ба ӯҳдадорҳои пулӣ бо ҳуқуқи кишваре, ки бояд ба ӯҳдадории дахлдор татбиқ шавад, муайян карда мешавад».

Пайванди коллизии кумулятсия бо назардошти ба инобат гирифтани қонунгузори ду ва зиёда кишварҳо дар танзими муносибати дахлдор ташкил карда шудааст. Мисол, муқаррароти қ. 2 моддаи 167 ҚО Ҷумҳурии Тоҷикистон: «шартҳои ақди никоҳ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳар шахси никоҳшаванда дар асоси қонунҳои давлате, ки дар лаҳзаи ақди никоҳ ӯ шаҳрваиди он давлат мебошад, бо риояи талаботи моддаи 14 ҚО дар бобати ҳолатҳое, ки монеаи ақди никоҳ мегардад, муайян карда мешаванд».¹⁰ Меъёри коллизии чандир чунин меъёре мебошад, ки ба суд дар нақти баррасии баҳс салоҳиятро дар баҳши интихоби ҳуқуқе, ки дар танзими ин муносибат алоқамандии нисбатан зич дорад, медиҳад. Ба ин сархати 2 қ. 1 моддаи 1200 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон мисол шуда метавонад: «Ҳангоми дар шахс мавҷуд будани ду ва ё зиёда шаҳрвандӣ, қонуни шахсӣ, ҳуқуқи ҳамон кишвар ҳисобида мешавад, ки шахс дар он бештар истиқомат мекунад».

Меъёри коллизии устувор чунин меъёри коллизии мебошад, ки аниқ ва дақиқ интихоби татбиқи ҳуқуқро дар ин муносибат пешбинӣ мекунад. Мисол, б. 3 қ. 1 моддаи 1200 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Агар шахс шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати хориҷиро дошта бошад, қонуни шахсии ӯ ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад».

---

¹⁰ Ниг.: Махмудов М.А., Худоёров Б. Комментарий к семейному кодексу Республики Таджикистан (на таджикском языке). – Душанбе: Эр-граф, 2005. – с.36.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ навъҳои асосии пайванди коллизсионӣ қонуни шахсии шахси воқеӣ, қонуни шахсии шахси ҳуқуқӣ, қонуни маҳалли ҷойгиршавии ашё, қонуни мухторияти ирода, қонуне, ки бо он муносибати ҳуқуқӣ алоқамандии нисбатан зич дорад, қонуни маҳалли бастанӣ никоҳ, қонуни кишвари ғурӯшанда, қонуни маҳалли иҷро кардани қор, қонуни ҷойи расондани зарар, қонуни парчам, қонуни суд ва ғайра ифода мегардад.

Қонуни шахси воқеӣ дар ду навъ қонуни шахрвандӣ ва қонуни маҳалли истиқомат ифода меёбад. Қонуни шахсии шахси воқеӣ ифодакунандаи вазъи ҳуқуқии шахси воқеӣ дар муносибатҳои хусусӣ - ҳуқуқи бо унсури хориҷӣ аст.¹¹

Қонуни шахсии шахси ҳуқуқӣ муайянкунандаи вазъи ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ мебошад. Қонуни шахсии шахси ҳуқуқӣ асосан дар навъҳои қонуни кишваре, ки шахси ҳуқуқӣ дар он таъсис ёфтааст, қонуни ҷойи ҷойгиршавии мақомоти шахси ҳуқуқӣ ва ҷойи амаликардани фаъолияти шахси ҳуқуқӣ ифода мегардад.

Қонуни маҳалли ҷойгиршавии ашё - ин пайванди коллизсионие мебошад, ки муносибатҳои ашёиро бо ҳуқуқи маҳалли ҷойгиршавии ашё тобеъ мегардонад.

Қонуни мухторияти ирода асосан дар муносибатҳои шартномавӣ бо унсури хориҷӣ татбиқ мегардад, ки дар асоси он тарафҳо бо созиши худ ҳуқуқ доранд, ки нисбат ба ҳуқуқ ва ўҳдадорихои шартномавии хеш меъёри ҳуқуқи кишвари дилхоҳро интихоб намояд (мисол, моддаи 1218 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Қонуни робитаи нисбатан зич дар қ. 2 моддаи 1219 КГ мустаҳкам карда шудааст: «Ҳангоми набудани созиши тарафҳо оид ба татбиқи ҳуқуқ ба шартнома ҳуқуқи кишваре, ки бо шартнома нисбатан зичтар алоқа дорад, татбиқ карда мешавад. Шартнома бо ҳуқуқи кишваре

---

¹¹ Менглиев Ш.М. Место международного частного права в системе права / Проблемы международного публичного и частного права: теория и практика. - Душанбе: ДМТ, 2008. - с.75. - 76.

нисбатан зичтар алоқаманд ҳисобида мешавад, ки дар он чо истиқоматгоҳ ё маҳали фаъолияти асосии тарафе, ки шартномаро иҷро мекунад ва барои нигоҳдории шартнома аҳамияти ҳалқунанда дорад, агар аз қонун ё шарти шартнома тартиби дигар барнаояд». Ба ҳайси унсури алоқии зичтари шартнома «истиқоматгоҳ» ё «мақони асосии фаъолият» барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ истифода мегардад.

Қонуни кишвари фурӯшанда чунин пайванди коллизсионӣ мебошад, ки пайдоишаш ба қарни XX рост меояд ва хангоми набудани созиши тарафҳо татбиқи ҳуқуқи кишвари фурӯшандаро пешбинӣ менамояд.

Қонуни маҳалли расондани зарар - чунин навъи пайванди коллизсионӣ мебошад, муносибатҳоро оид ба зараррасонӣ ба ҳуқуқи кишвари маҳалли расонидани зарар тобеъ мегардонад: «Ҳуқуқи ӯҳдадорихо оид ба ӯҳдадорихое, ки дар натиҷаи расонидани зарар ба амал меояд, бо ҳуқуқи кишваре, ки амал ё ҳолати дигар қой дошт ва барои талаботи баргардонидани зарар асос шуда буд, муайян карда мешавад» (моддаи 1225 КГ Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Қонуни суд татбиқи ҳуқуқи кишвареро, ки баррасии баҳс дар он чо сурат мегирад, пешбинӣ менамояд. Дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ қонуни судро на ҳамчун пайванди меъёри коллизсионӣ балки принципи ҳуқуқи байналмилалӣ мурофияи граждани баҳогузорӣ низ мекунад.

Қонуни маҳалли иҷрои қор муносибатҳои меҳнатиро бо унсури хориҷӣ ба қонуни кишвари маҳалли иҷрои қор вобаста менамояд. Ин қонун нисбат ба муносибати меҳнати шахрвандон дар созмонҳои байналмилалӣ, муассисаҳои консулӣ, сафоратхонаҳо истисно аст. Қонуни қойи бастанӣ акди никоҳ тартиб ва шакли бастанӣ акди никоҳро танзим менамояд.

Тибқи моддаи 167 КО Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба муносибатҳои оилавӣ бо унсури хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин пайвандҳои коллизсионӣ амал менамоянд: 1) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон; 2) Қонуни шахрвандии ҳамсарон; 3) Интиҳоби

қонунгузории кишвари яке аз ҳамсарон; 4) қонуни ҷойи истиқомати доимӣ.

Қонуни парчам чун пайванди коллизионӣ доираи татбиқи қонун ва фазои кишвареро, ки киштии (обӣ, ҳавоӣ) таҳти парчами он ҳаракат менамояд, муайян мекунад. Он дар соҳаи баҳрнавардии тичоратӣ муайянкунандаи масъалаҳои зерин мебошад: - ҳуқуқи моликиятӣ ба киштӣ; - вазъи ҳуқуқии ҳайати экипаж; - ҳуқуқ ба амволе, ки дар баҳри кӯшод фарқ шудааст; - доираи ҷавобгарии соҳиби киштӣ. Парчами давлатиро дар вақти шинои киштӣ, дар тавақуфгоҳ ва бандарҳо ивазкардани мумкин нест, ба истиснои гузориши ҳуқуқи моликият ё тағйироти қайди киштии обӣ.

Адабиёт:

1. Ниг.: Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйири иловаҳо ворид карда шудаанд. – www.mmk.tj (давраи муроҷиат: 04 март соли 2019).
2. Ниг.: Концепсияи қушди қонунгузории Граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Шӯрои олимони Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2014 таҳти №4 тасдиқ шудааст. – www.mmk.tj (лаҳзаи муроҷиат: 14 март соли 2019).
3. Менглиев Ш.М. Международное частное право. - Душанбе. «Типография ТНУ», 2013. – с.13-25.
4. Ниг.: Менглиев Ш.М. Место международного частного права в системе права / Проблемы международного публичного и частного права: теория и практика. - Душанбе: «Нашрият ДМТ», 2008. – с.75. – 76.
5. Ниг.: Ерпылева Н.Ю. Международное частное право: учеб. - М.: Проспект, 2004. – с. 134-136.
6. Ниг.: Менглиев Ш.М. Международное частное право: учебник. - Душанбе: ТНУ, 2013. - с.166-171.
7. Ниг.: Данилочкина О.А. Международное частное право в вопросах и ответах: учебное пособие. - М.: Проспект, 2016. – с.13-14.
8. Ниг.: Канашевский Н.А. Международное частное право: учебник. -М.: Международ.отношения, 2004. – с.40 – 42.

9. Ниг.: Монастырский Ю.Э. Некоторые вопросы разрешения споров на основе иностранных законов // Законодательства и экономика. - М.: №19-20, 1994 – с.10.
10. Ниг.: Махмудов М.А., Худоёров Б. Комментарий к семейному кодексу Республики Таджикистан (на таджикском языке). – Душанбе: Эр-граф, 2005. – с.36.
11. Менглиев Ш.М. Место международного частного права в системе права / Проблемы международного публичного и частного права: теория и практика. - Душанбе: ДМТ, 2008. – с.75. – 76.

*Саъдиев И.З. – ассистенти кафедраи
ҳуқуқи соҳибқори ва тичорати факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ*

МАФҲУМИ РАВАНДИ БУЧЕТӢ ВА ВАЗИФАҲОИ ОН

Фишурда: Дар мақола мафҳуми раванди бучетӣ ва вазифаҳои он мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф дар доираи мақола кушиш кардааст паҳлуҳои асосии масъалаи мазкурро кушояд. Дар баробари ин фикру ақидаҳои мутахассисони соҳа ҷой дода шудааст, ки ба масъала ба таври васеъ равшанӣ меандозад.

Калидвожаҳо: раванди бучетӣ, иқтисодиёт, фаъолияти молиявӣ, қойдаҳо, тартиби амалинамоӣ.

Аннотация: В статье анализируется понятие бюджетного процесса и его задачи. В контексте статьи автор попытался раскрыть основные аспекты данной проблемы. В то же время есть мнения экспертов в этой области, которые проливают свет на проблему.

Ключевые слова: бюджетный процесс, экономика, финансовая деятельность, правила, порядок.

The summary: The article analyzes the concept of the budget process and its tasks. In the context of the article, the author has tried to reveal the main aspects of this issue. At the same time, there are expert opinions in the field, which shed light on the issue.

Keywords: budget process, economy, financial activity, rules, procedure.

Ташкил ва самаранокии раванди бучетӣ яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳим дар рушди иқтисодиёти кишвар ва ташкили фаъолияти муътадили низоми молиявӣ мебошад. Самаранокии азнавтасимкунии маблағҳо дар иқтисодиёт, саривақтии маблағгузорию муассисаҳои давлатӣ ва барномаҳои дахлдори иқтисодӣ аз ҳалли ин масъала вобаста аст. Тасодуфӣ нест, ки таҷрибаи рушди кишвар ҷустуҷӯи васеи низоми самарабахши ташкили раванди бучетиро нишон медиҳад.

Раванди бучетиро ба маънои васеъ ва маҳдуд фаҳмидан мумкин аст. Ба маънои васеъ, раванди бучетӣ як қисми ҷудонашавандаи шакли муурофиявии тамоми соҳаи ҳуқуқи молиявӣ мебошад ва ҳамчун як қисми раванди молиявӣ-ҳуқуқӣ доираи васеи меъёрҳо ва муносибатҳои муурофиявӣ ва ташкилиро дар бар мегирад. Пеш аз ҳама, ин раванди ташкил, тасимот ва хароҷоти буҷа ҳамчун фонди махсус мебошад. Ғайр аз ин, ин тартиби ташкили низоми бучавӣ, муносибатҳои байнибучетӣ дар низоми сохтори бучетӣ мебошад. Азбаски тамоми фаъолияти бучетӣ ба фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқсозӣ асос ёфтаанд, хусусияти хоси тартиби ташкили низоми бучетӣ, ташкили даромад ва хароҷоти бучет, банақшагирии бучет, иҷроиш, ҳисоботдиҳӣ ва дигар шаклҳои назорат ба он хос аст. Фаҳмиши васеи раванди бучетӣ шакли татбиқи ҳамаи меъёрҳои моддии ҳуқуқи бучетиро дар бар мегирад.

Ба маънои маҳдуд раванди бучетӣ ҳамчун як механизми ҳуқуқӣ буда, ба қабули буҷаи воқеӣ, қонунҳо (қарорҳо) дар бораи бучет ва

фондҳои ғайрибюжети давлатӣ, инчунин татбиқи самарабахши онҳо нигаронида шудааст.¹

Раванди бюджетӣ ба маънои маҳдуд қисми фаъолияти бюджетӣ мебошад, ки хусусияти ташкилию муурофиавӣ дошта, ба ҳалли масъалаҳои махсус аз ҷониби доираи алоҳидаи субъектҳо нигаронида шудааст. Раванд мазмуни дохилии раванди бюджетиро инъикос мекунад ва тартиби истифодаи меъёрҳои муурофиавиро дар ҳама марҳилаҳои гузариши санади нақшавӣ-бюжетӣ танзим менамояд

То имрӯз дар идоракунии захираҳои молиявии давлатӣ натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шудаанд. Муҳити мусоиди макроиктисодӣ имкон дод, ки бюджет ба тавозуни мутавозин ноил гардад ва аз иҷрои безътимоди ухдадорихои даромаду хароҷоти буҷети ҷумҳуриявӣ даст кашад. Гузариш ба иҷроиши хазинадорӣ ҳамаи сатҳҳо пурра анҷом ёфт, ки мувофиқи нақша истифодаи мақсадноки маблағҳои бюджетиро таъмин кард. Усулҳои тақсими кӯмаки бе подоши молиявӣ бо тартиби танзими буҷетӣ ба буҷетҳои сатҳи поёни пешбинӣ шудаанд.

Раванд ба мафҳуми васеи худ, як пайдарҳамии муайяни амалиётҳо, зухурот, низоми амалҳо, ҳаракатҳо дар назар дошта мешавад, ки бо тартиб, ҳамбастагии амалҳои динамикӣ хос мебошанд. Мафҳуми раванд бо динамика, ҳаракат алоқаманд аст, чунин ба назар мерасад, ки вай бо мурури замон ба амал хоҳад омад, амалҳое, ки онро ташкил мекунанд, бо тартиби муайян амал мекунанд: яке аз паси дигаре, ки пешина барои оянда шароит фароҳам меорад.

Дар ҳуқуқи молиявӣ истилоҳи “раванд” ҳам ба маънои маҳдуд ва ҳам ба маънои васеъ истифода шуда метавонад. Яқум, мафҳуми раванд ба маънои маҳдуд танҳо фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар соҳаи молияи давлатӣ, илова бар ин, танҳо ба фаъолиятҳое, ки ба иҷрои ҷавобгарии молиявӣ нигаронида шудаанд, дар бар мегирад. Дуюм,

---

¹ Ниг.: Финансовое право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. М.В. Карасева. М.: Юристъ, 2002. С. 225.

истилоҳи раванд ба маънои васеъ бошад ҳама гуна фаъолияти мақсаднок ва пайдарҳам дар соҳаи молияи давлатиро дар назар дорад.

Дар давраҳои гуногуни давлатдорӣ раванди буҷетӣ мавзӯи омӯзиши олимони соҳаи ҳуқуқи молиявӣ ва иқтисодиётро ташкил меод.

Е.А. Ровинский раванди буҷетиро фаъолияти мақомотҳои давлатӣ оид ба таҳия, баррасӣ, тасдиқ, ва иҷрои буҷет, ҳамчунин таҳия ва тасдиқи ҳисоботҳо оид ба буҷет, ки аз ҷониби давлат ба низом дароварда шудааст, арзёбӣ менамояд.²

М.И. Пискотин раванди буҷетиро ҳамчун марҳилаҳои таҳия, тасдиқ ва иҷрои буҷет, ки бо таҳияи ҳисоботҳо оид ба иҷрои буҷет ва тасдиқи онҳо чамбаст мегардад, баррасӣ мекард.³ Ҳамчунин мавсуф баррасии лоиҳаи буҷетро ҳамчун марҳилаи алоҳидаи раванди буҷетӣ нашуморида, кайд мекард, ки ин марҳила ҷузъи ҷудонашавандаи марҳилаи тасдиқи буҷет мебошад.⁴

Меъёрҳои ҳуқуқи буҷетӣ қоидаҳо ва тартиби амалиномаи раванди буҷетиро муқаррар мекунад. Тамоми давраи ташаккулёбии буҷет аз лаҳзаи таҳияи буҷет то тасдиқ, ҳисобот дар бораи иҷрои буҷет ва тасдиқи ҳисобот аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқи буҷетӣ танзим карда мешаванд. Ҳуқуқи уҳдадорӣ ва рафтори иштирокчиёни раванди буҷетӣ қотёна бо меъёрҳои ҳуқуқи буҷетӣ муқаррар ва танзим мегарданд.

Моддаи 2 Қонуни ҚТ “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” мафҳуми раванди буҷетиро муқаррар намудааст, ки тибқи он раванди буҷетӣ — фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва дигар иштирокчиёни раванди буҷетӣ оид ба таҳия ва баррасии лоиҳаи буҷетҳо, фондҳои мақсадноки давлатӣ, тасдиқ ва иҷрои онҳо, инчунин оид ба назорати иҷрои буҷетҳо, ки тавассути санадҳои қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешаванд, ба ҳисоб меравад.

---

² Ровинский Е.А. Советское финансовое право. М., 1961. С. 130.

³ Пискотин М.И. Бюджетные права местных Советов депутатов трудящихся. М., 1961. С. 239

⁴ Пискотин М.И. Советское бюджетное право. М., 1972. С. 63.

Бояд тазаккур дод, ки маҳз таҳияи ҳисобот оид ба буҷет ва тасдиқи он гарави таъмини шафофият дар раванди буҷетӣ ё худ истифодаи воситаҳои пулии давлатӣ мебошад.

Раванди буҷетӣ қисми таркиби ва ҷудонопазири сохти буҷетӣ мебошад. Раванди фаъолияти буҷетӣ аз чараёни ташкилӣ, баҳодихӣ, банақшагирӣ, танзимнамоии фаврӣ, коркарди барномаҳои мақсаднок, ҳисоботҳо, назорат ва ғайра иборат мебошад.

Раванди буҷет ин механизми маҷмӯии бисёрҷанбаи фаъолияти иҷтимоию иқтисодии шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва давлат мебошад. Муҳтавои раванди буҷетӣ ба принципҳои сохтори буҷетӣ ва ҳуқуқҳои буҷетии сатҳҳои гуногуни идоракунии давлатӣ асос ёфтааст.⁵

Дар асоси муқаррароти қонунгузории амалкунанда субъектони зерин дар раванди буҷетӣ ширкат меварзанд:

- Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (мақомоти молия);
- дигар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;
- субъектҳои низоми танзими пулию қарзӣ ва асъорӣ;
- мақомоти намояндагӣ ва иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;
- мақомоти идоракунии фондҳои мақсадноки давлатӣ;
- тақсимкунандагони асосӣ, тақсимкунандагон ва гирандагони маблағҳои буҷетӣ;

— ташкилотҳои буҷетӣ, корхонаҳои воҳиди давлатии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, ташкилотҳои қарзӣ, ки бо маблағҳои буҷетӣ фаъолият мекунанд;

— мақомоти дигар, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти соҳаи идоракунии молия, буҷет ва андозро ба зиммаи онҳо гузоштааст.

---

⁵ Бюджетное право: учеб. Пособие для студентов, обучающихся по направлениям «Юриспруденция» и «Экономика» / [Д.А. Ремиханова ва диг.]; под ред. Г.Б. Поляка, Д.А. Ремихановой. — 7-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИДАНА: С. 74.

Вазифаҳои асосии раванди буҷетӣ аз инҳо иборат мебошанд:

1. Ҷамъовариҳои даромади буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ;
2. Маблағгузориҳои мақомоти давлатӣ чиҳати иҷрои функсияҳои онҳо;
3. Муайян кардани захираҳои моддию молиявии давлат;
4. Ба таври воқеӣ ҳисоб кардани даромад ва хароҷоти буҷет;
5. Таъмини тавозуни ҳадди ниҳоии буҷетҳо;
6. Ҳамоҳангсозии буҷетҳо бо барномаҳои иқтисодии татбиқшаванда ва ғайра.

Барои ҳалли вазифаҳои номбурда мақомоти ваколатдори давлатӣ аз усулу воситаҳои мухталиф истифода мебаранд, то ҳадафҳои давлат дар баҳши молия ба пураги амалӣ гарданд.

Раванди буҷети дар кишвар аз чор марҳилаи зерин иборат аст: таҳияи лоиҳаи буҷет; баррасӣ ва тасдиқи буҷет, иҷрои буҷет ва тасдиқи ҳисобот оид ба иҷрои буҷет.

Адабиёт:

1. Ниг.: Финансовое право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. М.В. Карасева. М.: Юристъ, 2002. С. 225.
2. Ровинский Е.А. Советское финансовое право. М., 1961. С. 130.
3. Пискотин М.И. Бюджетные права местных Советов депутатов трудящихся. М., 1961. С. 239
4. Пискотин М.И. Бюджетные права местных Советов депутатов трудящихся. М., 1961. С. 239
5. Бюджетное право: учеб. Пособие для студентов, обучающихся по направлениям «Юриспруденция» и «Экономика» / [Д.А. Ремиханова ва диг.]; под ред. Г.Б. Поляка, Д.А. Ремихановой. — 7-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИДАНА: С. 74.

*Очилова Ф.А. – старший преподаватель
кафедры гражданского и трудового
права ТГУПБП*

ОСОБЕННОСТЬ ОТВЕТСТВЕННОСТИ АКЦИОНЕРОВ В АКЦИОНЕРНОМ ОБЩЕСТВЕ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Фишурда: Дар мақола хусусиятҳои масъулияти саҳмдорон дар ҷамъияти саҳомӣ тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф кушиш намудааст ҷанбаҳои асосии масъалаи мазкурро кушода дар доираи мақола пешкаш намояд. Ҷолиби қайд аст, ки таҳлили адабиёти ҳуқуқӣ имкон дод, ки «дар маҷмӯъ субъектҳои хоҷагии барҳамхӯрда ё муфлисшуда қисми асосии онро ҷамъиятҳои саҳомӣ ташкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: ҷамъиятҳои саҳомӣ, масъулияти саҳмдорон, шахсони ҳуқуқӣ, интитутҳои алоҳида, фаъолияти соҳибкорӣ.

Аннотация: В статье анализируется специфика ответственности акционеров акционерного общества в соответствии с законодательством Республики Таджикистан. Автор постарался представить основные аспекты этого вопроса в контексте статьи. Примечательно, что анализ юридической литературы показал, что «в целом ликвидированные или обанкротившиеся хозяйствующие субъекты составляют большую часть из которых являются акционерными обществами.

Ключевые слова: акционерные общества, ответственность акционеров, юридических лиц, индивидуальных институтов, предпринимательская деятельность.

The summary: The article analyzes the specifics of liability of shareholders in a joint stock company in accordance with the legislation of the

Republic of Tajikistan. The author has tried to reveal the main aspects of this issue in the context of the article. It is noteworthy that the analysis of the legal literature has made it possible to conclude that “in general, liquidated or bankrupt economic entities are the main part of which are joint-stock companies.

Keywords: joint stock companies, liability of shareholders, legal entities, individual institutes, entrepreneurial activity.

С обретением независимости и началом становления рыночных отношений, в Республике Таджикистан бурными темпами развивается институт частной собственности и предпринимательства. Граждане и юридические лица, объединяя свои средства, стали создавать акционерные формы хозяйственных обществ. Возрождение акционерных обществ стало жизненно необходимым условием для развития экономики Республики Таджикистан в современный период. В системе ожидаемых результатов от реализации «Концепции правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы»¹ предусматривается гарантия свободы экономической деятельности, многообразие и равенство форм собственности, развитие предпринимательства для дальнейшего формирования акционерных форм предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан.

В современных условиях развития акционерных отношений эффективное управление ими позволяет создать баланс интересов акционеров, руководителей, работников общества, государства и, конечно же, самого акционерного общества как субъекта права. Вместе с тем проблемы, возникающие в ходе деятельности акционерных обществ, связаны с конфликтом интересов лиц, вовлеченных в акционерные правоотношения. Участники акционерных правоотношений: директора, акционеры, и т.д., преследуя собственные интересы, порой игнорируют

---

¹ «Концепция правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы», утверждена Указом Президента Республики Таджикистан от 6 февраля 2018 года, №1005. Официальный сайт Национального центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан // <http://www.mts.tj/ru/index>. (дата обращения: 18 сентября 2019 г.).

интересы самого общества или даже государства. В этом контексте поиск баланса интересов выводит на первый план вопрос о принципах управления обществом, об ответственности отдельных лиц за совершение правонарушений в процессе управления. Исходя из сказанного в рамках данной статьи хотелось бы обратить внимание вопросу ответственности акционеров в акционерном обществе по законодательству Республики Таджикистан.

Анализ юридической литературы дала возможность выявить, что, «в совокупности ликвидируемых или находящихся в состоянии банкротства хозяйствующих субъектов, основную часть составляют именно акционерные общества. Имущественные вопросы данных обществ решаются таким образом, что основная часть акционеров не знают о нем и узнают реальное состояние дел после вынесения решения суда».²

В Республике Таджикистан на практике также встречаются случаи, когда имущество общества выведено на других юридических лиц, а акционеры узнают об этом только по истечении определенного времени в суде.³

Такие обстоятельства дел негативно влияют на состояния гражданского оборота, способствует нарушению прав и законных интересов акционеров.

Подобная постановка вопроса действительно и подчёркивает существования проблемы ответственности лиц, связанных с созданием акционерного общества, однако, не принимающих меры для нормального функционирования данного хозяйствующего субъекта. Ответственность в подобных ситуациях может быть, как гражданско-правовой, а в некоторых ситуациях, когда присутствует преступная посягательство на имущество или имущественные права хозяйствующего субъекта, так и уголовная ответственность отдельных лиц.

---

² Рахимов М.З. Ответственность предпринимателя за нарушение договорных обязательств / М.З. Рахимов // Вестник Высшего экономического суда РТ. - 1999. - №3. - С. 52-70.

³ С данным вопросом можно более подробно ознакомиться по Делу № 2 - 652/2017; № 2 – 58 / 2018; № 2 – 376 / 2017 Согдийского экономического суда.

Анализ юридической литературы указывает на сложность рассмотрения вопроса ответственности учредителей акционерного общества, акционеров, а также членов органов управления общества. Исходя из этого, представляется необходимым в рамках данной главы рассмотрение вопроса об ответственности указанных категорий участников акционерных отношений в отдельности.

Акционерами могут являться любые физические и/или юридические лица, купившие акции общества в момент его учреждения или на рынке ценных бумаг или получившие их в соответствии с законом, например, путем наследования, дарения, по решению суда и т.д.

Акции предоставляют акционерам – их владельцам – определенный объем прав, который может быть различным в зависимости от того, какую акцию приобрело то или иное лицо, ставшее акционером. Безусловным правилом, указанным действующими нормативными актами, выступает следующее: каждая акция данного акционерного общества одного типа предоставляет акционерам одинаковый объем прав.

С.А. Имомова, исследуя правовые основы осуществления субъективных прав акционеров, приходит к следующему выводу: «Совокупность правомочий акционера неразрывно связана с самой акцией, после приобретения, которой акционер, во-первых, обладает субъективными правами, вытекающими из акций, правовая природа которых имеет обязательственный характер, во-вторых, является носителем вещных субъективных прав на саму акцию, поскольку может продать, обменять, подарить или иным образом определить ее судьбу».⁴

В акционерных правоотношениях самыми многочисленными по составу участников являются акционеры. Исходя из смысла статьи 47 Закона об АО, акционеры выступают в качестве источника власти, направленного на организацию и управление деятельностью всего

---

⁴ Касымов Ф.А. Проблемы гражданских информационных прав и обязательств в акционерных обществах: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.03 / Касымов Ф.А. [работа выполнена в Таджикском нац. ун-те]. - Душанбе, 2015. – С.36-40.

общества, а общее собрание акционеров – высший орган в сложной системе корпоративного управления акционерным обществом.

Исходя из сказанного, нормы закона предусматривающее ответственность в акционерном обществе также нацелено и на акционеров. Однако данная мысль не соответствует действительности. Акционеры в акционерном обществе имеют полномочия по управлению обществом, в этой связи акционеры должны быть наделены ответственностью перед хозяйствующим субъектом за разработку и принятия решений общим собранием общества.⁵ Здесь речь идёт о моменте консолидации акций в руках одного акционера или группы лиц. Ситуация в Республике Таджикистан в практическом плане такова, что в большинстве акционерных обществ контрольный пакет консолидирован и тем самым сосредоточен в руках одного лица или группы лиц.

Однако практика организации деятельности акционерных обществ в иностранных государствах показывает, что наблюдается случаи, отличающиеся от практики Таджикистана. Например: «Только 13% крупнейших британских корпораций открытого типа, имеющих крупных акционеров, суммарно обладают 25 % пакетом акций из общего капитала общества. Основу экономики Соединенных Штатов Америки составляют также акционерные общества, однако эти хозяйствующие общества строятся на дробленном характере акционерного капитала. Положение дел в Германии таково, что капитал в акционерных обществах собран в консолидированные группы, и в этой связи немецкие владельцы имеют большие связи с данными акционерными обществами относительно американских корпораций».⁶

По мнению Ф.А. Очиловой «в Республике Таджикистан в большинстве случаев дела обстоят таким образом, что акции в открытых акционерных обществах сконцентрированы в руках одного лица или ограниченного круга лиц.

---

⁵ См.: Молотников А.Е. Значение института ответственности в регулировании акционерных правоотношений / А.Е. Молотников // Предпринимательское право. – М.: Юрист, 2006. – С.2-9

⁶ Косаренко, Н.Н. Корпоративное право: учебно-методическое пособие / Косаренко Н.Н., Мыскин А.В. —Москва: Юстиция, 2017. — 54 с.

Можно предположить, что такая ситуация связана с отсутствием понимания корпоративных норм, неразвитостью культуры поведения и организации управления акционерным обществом и, что немаловажно, ограниченной возможностью для миноритарных акционеров в реализации защиты их законных прав и интересов».⁷

Если даже исходить из того, что в Республике Таджикистан в законодательном порядке закреплён подход, исходящий из теории акционерного контроля, нам представляется, что следует говорить не только об ответственности членов органов управления акционерным обществом, но и ответственности всего хозяйствующего субъекта. Наш взгляд в случае консолидации основной массы акций акционерного общества в руках единого субъекта он может влиять на формирования и деятельность органов управления и общества в целом. Говоря о вопросе ответственности акционера консолидирующего основную массу акций в своих руках, мы способствуем повышению внимания данному вопросу. С другой стороны практика гласит об обратном, то есть невозможности привлечения подобного субъекта к ответственности. Связывается это с тем, что в большинстве случаев акционерами выступают другие юридические лица, которое в свою очередь, не имея имущества, лишаются способности возмещения причиненных убытков.

Акционерное общество осуществляет свою деятельность исходя из правового режима ответственности участников этого акционерного общества. По мнению Ф.А. Ачиловой в таких случаях используется «принцип ограниченной ответственности акционеров».⁸ Однако, с такой постановкой вопроса согласны не все, по мнению Д.В. Ломакина, смысловое содержание принципа ограниченной ответственности акционеров указывает на ответственность акционеров во всех случаях даже по обязательствам акционерного общества. Акционерное общество

---

⁷ Очилова Ф.А. Некоторые условия гражданско-правовой ответственности участников акционерных отношений по законодательству Республики Таджикистан / Ф.А. Очилова // Власть закона. Научно-практический журнал. - 2016. - №2 (25). - С.166-179.

⁸ Ачилова Ф.А. К вопросу о возникновении ответственности акционерного общества в Республике Таджикистан / Ф.А. Ачилова // Ученые записки. Серия гуманитарных наук. - Худжанд, 2014. - № 4 (41). - С.235 – 239.

как самостоятельный хозяйствующий субъект несет ответственность перед другими юридическими лицами. В данной ситуации акционеры не несут ответственности всего акционерного общества. Риски же акционеров определяются и ограничиваются только суммами стоимости их акций в обществе.⁹ Тем самым необходимо правильно сформулировать мысль, которая ограничивает ответственность акционера и акционерного общества. Можно утверждать, что в п. 1 ст. 9 Закона Республики Таджикистан «Об акционерных обществах» закреплена норма, где регламентируются вопросы об ответственности акционера и акционерного общества. Из смысла данной нормы исходит, что в вопросах ответственности акционеров и акционерного общества наблюдается правила в соответствии, с которым ответственность акционеров ограничивается только убытками, которые они несут в объемах стоимости их акций в акционерном обществе, то есть акционеры не несут ответственности всего акционерного общества Е.В. Пестерева по этому поводу указывает: «взаимоотношение акционера и акционерного общества по вопросам ответственности связывается с рисками потери вкладов акционеров в уставной капитал акционерного общества».¹⁰

Руководствуясь предписаниями законодательство Республики Таджикистан об акционерных обществах, также позициями учёных по вопросу природы ответственности акционеров, в рамках акционерных правоотношений ответственность акционеров разделяются на следующие виды:

1. Солидарная ответственность акционеров связанное, с обязательствами общества в следствии неоплаты акционером стоимости акций общества;

2. Субсидиарная ответственность акционеров возникающие в следствии объявления акционерного общества банкротом;

---

⁹ Ломакин Д.В. Общие положения об органах акционерного общества / Д.В. Ломакин // Вестник Московского университета. Серия 11. ПРАВО. - 2003. - №4. - С. 28.

¹⁰ Белов В.А., Пестерева Е.В. Хозяйственные общества / В.А. Белов, Е.В. Пестерева - М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. – С.123.

Для полного осмысления данных видов ответственности акционеров в акционерном обществе представляется, что необходимо их рассмотреть:

1. Солидарная ответственность акционера по обязательствам акционерного общества.

2. Ответственность основного общества по обязательствам дочернего общества.

1) Солидарная ответственность акционера, возникающая в результате неоплаты стоимости акций, закреплена в абз. 2 п. 1 ст. 106 ГК и в п. 1 ст. 9 Закона Республики Таджикистан «Об акционерных обществах». На наш взгляд, данный вид ответственности акционера обладает следующими признаками, на которые следует обратить особое внимание:

- Наличие невыполненной обязанности по оплате приобретенных акций общества.

Данный признак является обязательным и в соответствии положениям, статьи 27 Закона Республики Таджикистан «об акционерных обществах», акционер обязан осуществить оплату стоимость приобретенных им акций в течение срока указанных в период размещения, но не более одного года после приобретения. Так акционеры будут нести ответственность за долги акционерного общества, возникшие в период становления данного хозяйствующего субъекта. Нам представляется, что законодатель в этом случае допустил упущение. То есть не установлено случаи применения указанных норм. Исходя из этого, представляется высокой вероятностью необоснованных представлений по вопросам солидарной ответственности в случае неоплаты приобретенных акционерами акций. Такое отношение законодателя в итоге может отрицательно повлиять на акционерное правоотношение и положение акционеров в них. Так как акционеры могут стать солидарными должниками по обязательствам акционерного

общества. Каждый раз, когда акционеры приобретают акций в условиях рассрочки выплат стоимости акций общества.

- Ответственность акционеров имеющее солидарный характер.

Исходя из положения статьи 332 ГК РТ, в случаи солидарной ответственности должников, кредитор в праве, требовать исполнения долга, как с одного субъекта отношений частично, так и со всех должников, в полном объеме. Права кредитора ограничивается частью стоимости акций акционерного общества принадлежащее, должнику. Кроме того гражданское законодательство закрепляет, что акционер сохраняет свои обязательства в плоть до полного погощения стоимости акций общества.

- Акционер несет ответственность по любым обязательствам общества.

Несмотря на особенности обязательства акционерного общества, акционер будет привлечен к ответственности.

Нам представляется, что предложения ученых по совершенствованию законодательства не вполне удачно. Так как обязательства акционера по оплате стоимости акций возникает не перед акционерным обществом, а перед учредителями акционерного общества. Такая ситуация закреплена в статье 27 Закона Республики Таджикистан об АО (речь идёт о размещении акций при учреждении общества).

Следует добавить, что состояние банкротства как основное условие солидарной ответственности может привести к отрицательным последствиям для общества. Связано это с тем, что, в случае исполнения недобросовестным акционером обязательства перед обществом, это будет способствовать избавлению общества от необходимости соответствующей оплаты, и в результате предотвращается несостоятельность общества.

В этой связи, с целью более содержательного толкования норм права, предлагаем внести изменения в Закон «Об акционерных

обществах», в частности изложить п. 1 ч. 2 ст. 106 ГК и п. 1 ст. 9 Закона об АО в следующей редакции:

«Акционеры, осуществившие оплату приобретенных в ходе размещения акций в неполном объеме, должны нести солидарную ответственность по обязательствам общества в пределах не оплаченной ими части стоимости принадлежащих им акций».

2) Субсидиарная ответственность акционеров, по обязательствам общества возникающая в результате банкротства.

В ходе исследования научной базы учёные указывают на наличие ряда особенностей данной ответственности:

а) Наличие вины в поведении акционера выражающиеся в форме умысла такая трактовка действительна в том случаи, когда во время реализации своих прав и выполнении обязательств акционеры обладали информацией или их поведения наталкивала на мысль к умыслу приведения акционерного общества в состояние банкротства. Ряд учёных стоят на позиции, что именно виновное поведения отдельных категорий лиц выражающаяся в форме умысла обуславливает возникновения ответственности от данных лиц. В недалёком прошлом, когда ещё не был принят, Закон Республики Таджикистан об АО основанием, устанавливающим ответственность субсидиарного характера для акционеров выступал Гражданский кодекс Республики Таджикистан. В кодексе не говорилось о таком элементе поведения акционера как наличия умысла. С принятием отмеченного специального правового акта возникли условия и механизм привлечения акционера к ответственности, строящегося на причинно-следственной связи между поведением акционера и факта наступления состояния банкротства акционерного общества, также вины последних в последствии отмеченного факта.¹¹

---

¹¹ Касымов Ф.А. К вопросу о значении коммерческой тайны в акционерных обществах/ Ф.А. Касымов // Правовая жизнь. – Душанбе, 2016. - №3 (15). – С.137 – 147.

б) Ответственность акционеров субсидиарного характера возникнет только в случае виновного поведения последних относительно факта банкротства акционерного общества.

Говоря о данной особенности, немаловажным является то, что кредитор в первую очередь обращает свои требования к акционерному обществу, выступающего в качестве основного должника. Только после этого можно идти речь предъявления требований к акционерам. Немаловажным является тот факт, что подобный механизм ответственности берет своё начало в англосаксонской концепции суть, которого заключается в так называемом «игнорировании юридической личности компании (corporate veil)».¹² Нам представляется, что подобная отношения в плане ответственности акционера не вполне корректно, так как до настоящего времени в правоприменительной практике Англии не наблюдаются прецедентов по поводу так называемого игнорирование юридической личности компании.

О.Е. Колотушкина исследуя западную правовую мысль на предмет оснований лишения акционера, его прав акцентирует внимание на такую доктрину как тождественность акционерного общества, и его акционеров (the Alter Ego Doctrine). Отмеченная доктрина представляет собой ответственность субсидиарного характера акционера по обязательствам корпорации в том случае, когда действия корпорации расцениваются как поведения отдельного акционера. Например, ситуация в которой акционерное общество обладает имущественной обособленностью. В такой трактовке акционерное общество имеет отдельную от акционеров имущество. О.Е. Колотушкина указывает: «Если акционер не соблюдает этого правила и пользуется имуществом корпорации как своим личным (commingling of personal and corporate assets), он или она рискует лишиться ограниченной ответственности».

---

¹² Очилова Ф.А. Вазъи хукукии сахмдор дар чамбияти сахми мутобикаи конунгузории Чумхурии Тоҷикистон. – Хучанд: Ношир, 2011. – С.97-109.

Ответственность основного общества по обязательствам дочернего.

К анализу данного вида ответственности акционера в акционерном обществе мы обратим внимания чуть позже. Следует отметить, что ответственность основного акционерного общества направленное на установления обязательств дочернего общества не может быть характеризовано как ответственность акционерного общества. Будучи учредителем иного хозяйствующего субъекта, акционерное общество не может ограничить юридического лица указанного хозяйствующего субъекта. Кроме того, акционерное общество может и не выступить как акционер дочернего общества. В связи с этим мы не можем утверждать, что ответственность учредителя дочернего общества всегда признаётся как ответственность акционера.

Говоря об акционерном обществе, следует иметь в виду вопрос ответственности учредителей данного хозяйствующего субъекта. В качестве учредителей акционерного общества в соответствии 12 Закона Республики Таджикистан об АО могут быть признаны физические и юридические лица, которые были участниками заседания и приняли решения об учреждении акционерного общества.

По мнению Л. Новоселова и др. по данному вопросу отметили следующее «лица, выступающие в качестве учредителей общества, заключают между собой договор, который по своей юридической природе представляет собой двух- или многостороннюю сделку (договор), предметом которой является деятельность, направленная на возникновение нового субъекта права».

На основании части 2 статьи 8 Закона Республики Таджикистан «Об акционерных обществах», хозяйствующий субъект признаётся акционерным обществом с момента государственной регистрации. Факт создания акционерного общества обуславливается именно моментом государственной регистрации. Исходя из сказанного, если нет момента создания, то общество считается не организованным и поэтому, нельзя утверждать наличие акционерных правоотношений. По этой причине

невозможно, утверждать, что учредители акционерное общество выступают в качестве субъектов акционерных правоотношений. Суммируя сказанное, вопросы ответственности участников и учредителей акционерного общества до момента государственной регистрации и факта создания общества, выходит за рамки данной диссертационного исследования, и мы не будем рассматривать её.

Учитывая роль учредителей в создании акционерного общества, необходимо упомянуть, что указанная категория несёт солидарную ответственность, связанного с обязательствами возникающие до государственной регистрации акционерного общества. Следовательно, необходимо подчеркнуть, что институт ответственности акционеров в акционерном обществе считается не маловажным элементом в механизме правового регулирования создания и функционирования акционерного общества. Кроме того, на наш взгляд весьма корректно обозначения таких категорий как субсидиарная ответственность акционеров, по обязательствам акционерного общества, также ответственность основного общества по обязательствам дочернего общества.

Такое разделение актуальна, с точки зрения акционеров, которые не пришли к выводу о необходимости признания хозяйствующего субъекта в качестве не состоятельного общества. Говоря о втором случаи, то есть об ответственности основного общества по обязательствам дочернего, непосредственным можно наблюдать, существования правовой связи между основным и дочерним юридическим лицами, что в итоге основывает возникновения ответственности в данном случаи. Можно также указать, что ответственность субсидиарного характера акционеров возникает именно в период не состоятельности акционерного общества.

Анализируя состояния законодательства, и правоприменительную практику следует отметить не существования необходимости в игнорировании и неприменении концепции «снятия корпоративных покровов» наблюдающегося относительно ответственности акционеров. Представляется, что если изменить порядок привлечения акционеров к

ответственности, то это неизбежно негативно повлияет на развитие акционерного движения в Республики Таджикистан.

Особенность ответственности института публично-правовых образований в акционерных правоотношениях. Роль государства в развитии акционерных правоотношений существенно. Связывается такое утверждение с тем, что государство как особый субъект, регулятор общественных отношений способен с помощью правовых норм и механизмов воздействовать на состояние и уровень развития акционерных правоотношений. Кроме того государство может быть участником, акционерных отношений. Доктрина гражданского права строится на равенстве сторон отношений. Исходя из этого, и на основании положения 136 ГК РТ «в Республике Таджикистан, административно-территориальные единицы, должностные лица вступают в отношения регулируемого гражданского законодательства на равных основаниях с другими субъектами этих отношений». Государственный сектор экономики занимает особое положение в развитии экономики республики. Конечно, не без основания такая ситуация связывается с реалиями экономической жизни в период Союза ССР. С началом периода независимости в Таджикистане начали происходить процессы приватизации государственного и муниципального имущества. Имущество, до этого находящееся в собственности у публично-правовых образований, стало на возмездной основе отчуждаться в собственность физических и юридических лиц.

Следует заметить, что до настоящего момента государство является собственником многочисленных унитарных предприятий, а также учредителем акционерных обществ.

Е. Торкановский, исходя из критерия совладения капиталом и влияния государства на управление, определил приведенные ниже группы:

1. Акционерные общества являющиеся исключительно государственными.

2. Акционерные общества, в которых государство обладает основным количеством акций.

3. Акционерные общества, в котором государство не обладает большинством акций.

Однако приведенный круг акционерных обществ, в которых наблюдается, участие государства не является полным, всеохватывающим и подчёркивающим роль и возможности государства в организации и деятельности акционерных обществ. В некоторых трудах присутствует, более отличительное обозначение участие государства в акционерных обществах.

«1) Акционерные общества, в которых участвует государственный капитал.

2) Акционерные общества, в отношении которых принято решение об использовании специального права ("золотой акции")».

1) Акционерные общества, в которых участвует государственный капитал. Государство, участвуя в акционерных правоотношениях, преследует социально-ориентированную цель. В большинстве случаев под контролем публично правовых образований находятся стратегические объекты страны, нацеленные на достижения публичных интересов Республики Таджикистан.

По этому поводу в юридической литературе отмечается роль участия государства в деятельности акционерных обществ. Отмечается, что разработка и дальнейшее укрепление в роле государства в акционерных обществах будет иметь положительный момент, в плане достижения социальных целей, создание новых рабочих мест, выпуск широкого круга товаров народного потребления и т.д.

В юридической литературе в качестве основных задач развития данного вида акционерных обществ признается следующее:

« - необходимость повышения эффективности управления государственным имуществом посредством использования современных методов и финансовых инструментов;

- целесообразность осуществления контроля над использованием и сохранением государственного имущества, а также обеспечение контроля над деятельностью лиц, осуществляющих функцию управляющих;
- необходимость в обеспечении прав государства как акционера акционерного общества».

Как было замечено выше, государства участвуя в акционерных правоотношениях, преследует социальные цели и в этой связи под контролем акционерных обществ с участием государства собраны те хозяйствующие субъекты образующие бюджет страны и соответственно дальнейшего развития Республики Таджикистан. Исходя из значимости дальнейшего развития акционерных обществ, актуализируется также выработка концепции развития данных субъектов.

Гражданское законодательство предусматривает специальные условия и преимущества акционерным обществам с участием государства, цель которого заключается в развитии ее деятельности.

В качестве примера выступает такой момент, что исполнительный орган акционерного общества являющегося стратегическим объектом государства, не имеет права, заключения сделок в результате которых могут быть отчуждены акции общества входящих в уставной капитал, заключать сделки в результате которого может возникнуть отчуждения акций или передачу их в доверительное управление иного субъекта без согласия Правительства Республики Таджикистан или соответствующего уполномоченного органа государственной власти. Необходимо заметить заключаемые в подобных случаях сделки с момента их заключения признаются ничтожными.

В законодательном порядке предусмотрен механизм обеспечивающее участие государства в акционерном обществе. Так в случаи увеличения уставного капитала акционерного общества в результате эмиссии дополнительных акций и если данный шаг приводит к увеличению пакета акций к более чем на 25% от общего собрания акционеров закрепленного в соответствии правовыми актами

Республики Таджикистан о приватизации государственной или общественной собственности, может быть признан и осуществлять деятельность при условии, если увеличения доли акций в акционерном капитале не будет противоречить, и ущемлять долю государства или муниципального образования.

Нам представляется, что вопрос о реализации права акционера в обществах, собственность которых находится в собственности публично-правовых образований, вызывает особый интерес. Например, реализацию подобных прав от имени Республики Таджикистан осуществляют Правительство Республики Таджикистан и (или) соответствующие органы исполнительной власти республики.

Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан определен в качестве государственного органа по осуществлению права акционера в обществах от имени Республики Таджикистан, в которых акции находятся в государственной собственности.

2) Акционерные общества, деятельность которого основывается на принципе специального права («золотой акции»). В практике деятельности акционерных обществ встречаются случаи, когда государство не выступает в качестве акционера общества, однако оно может быть участником процесса управления акционерным обществом. Подобная роль государства обуславливается наличием «особого корпоративного права неимущественного содержания». Имеется в виду специальное право, предоставляющее государству разрешение на участие в управлении акционерным обществом, которое в юридической литературе упоминается как право «золотой акции».

Говоря о «золотой акции» следует уточнить, что это не есть акция в прямом смысле этого слова. Такой формулировкой обозначается, специальная права, используемое в открытых акционерных обществах. Это дань существующего корпоративного делового оборота и подчеркивающее специальное право государства в данном юридическом

лице. Реализация этим правом, то есть исключительным правом «золотой акции» преследует цель достижения военных целей безопасности, защиты прав и интересов юридических и физических лиц государств. Суть права на «золотую акцию» обуславливается заинтересованности государства в функционировании данного акционерного общества.

Государственный орган уполномочен на введения отмеченного права. Правительство Республики Таджикистан может дать согласия на приватизацию подобных открытых акционерных обществ. В таком случае дополнительным решением правительства Республики Таджикистан, данные хозяйствующие субъекты будут исключены из перечня стратегических объектов Республики Таджикистан, не зависимо от общего количества акций являющегося государственной собственностью.

В соответствии со ст. 14 Закона Республики Таджикистан «Об акционерных обществах» устав акционерного общества, кроме прочих документов и информации должно быть включено информация о праве Республики Таджикистан на управления данным акционерным обществом. В. А. Белов по данному вопросу утверждает следующее: «подобное отношение к роле государства в управлении акционерным обществом наблюдается и в иностранных право порядках. Статья 762 обязательственного закона государства Швейцарии, предусмотрено норма в силу которого в случаи наличия общественного интереса субъекта Швейцарской конфедерации (округ, кантон, или коммуна) то в учредительном документе общество закрепляется права на участия в управлении этим обществом, по средствам делегирования представителей субъекта в органы управления или ревизионной орган акционерного общества. В подобном случаи не имеет значения вопрос о выступлении данного субъекта в качестве акционера».

Наличия в учредительном документе акционерного общества, права публичного образования на участия в управлении общества является

нормой, направленной для решения социальных значимых вопросов по трудоустройству граждан, выпуску необходимых товаров или оказания значимых услуг.

Публично-правовой образования, обладая специальным правом, могут выносить предложения в повестку работы общего собрания общества касательно созыва внеочередного общего собрания и иные вопросы, направленные на управления и деятельность ревизионной комиссии акционерного общества.

Е.А. Молотников, рассматривая проблему участия публично правовых образований, в деятельности акционерного общества отметил следующее: «серьезным последствием введения «золотой акции» является право представителей, назначенных в совет директоров общества, накладывать вето на наиболее важные решения, принимаемые общим собранием акционеров:

- о внесении изменений и дополнений в устав открытого акционерного общества или об утверждении устава открытого акционерного общества в новой редакции;
- о реорганизации открытого акционерного общества;
- о ликвидации открытого акционерного общества, назначении ликвидационной комиссии и об утверждении промежуточного и окончательного ликвидационных балансов;
- об изменении уставного капитала открытого акционерного общества».

Адабиёт:

1. «Концепция правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы», утверждена Указом Президента Республики Таджикистан от 6 февраля 2018 года, №1005. Официальный сайт Национального центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан // <http://www.mts.tj/ru/index>. (дата обращения: 18 сентября 2019 г.).
2. Рахимов М.З. Ответственность предпринимателя за нарушение договорных обязательств / М.З. Рахимов // Вестник Высшего экономического суда РТ. - 1999. - №3. - С. 52-70.

3. С данным вопросом можно более подробно ознакомиться по Делу № 2 - 652/2017; № 2 – 58 / 2018; № 2 – 376 / 2017 Согдийского экономического суда.
4. Касымов Ф.А. Проблемы гражданских информационных прав и обязательств в акционерных обществах: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.03 / Касымов Ф.А. [работа выполнена в Таджикском нац. ун-те]. - Душанбе, 2015. – С.36-40.
5. См.: Молотников А.Е. Значение института ответственности в регулировании акционерных правоотношений / А.Е. Молотников // Предпринимательское право. – М.: Юрист, 2006. – С.2-9
6. Косаренко, Н.Н. Корпоративное право: учебно-методическое пособие / Косаренко Н.Н., Мыскин А.В. —Москва: Юстиция, 2017. — 54 с.
7. Очилова Ф.А. Некоторые условия гражданско-правовой ответственности участников акционерных отношений по законодательству Республики Таджикистан / Ф.А. Очилова // Власть закона. Научно-практический журнал. - 2016. - №2 (25). - С.166-179.
8. Ачилова Ф.А. К вопросу о возникновении ответственности акционерного общества в Республике Таджикистан / Ф.А. Ачилова // Ученые записки. Серия гуманитарных наук. - Худжанд, 2014. - № 4 (41). – С.235 – 239.
9. Ломакин Д.В. Общие положения об органах акционерного общества / Д.В. Ломакин // Вестник Московского университета. Серия 11. ПРАВО. - 2003. - №4. - С. 28.
10. Белов В.А., Пестерева Е.В. Хозяйственные общества / В.А. Белов, Е.В. Пестерева - М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. – С.123.
11. Касымов Ф.А. К вопросу о значении коммерческой тайны в акционерных обществах/ Ф.А. Касымов // Правовая жизнь. – Душанбе, 2016. - №3 (15). – С.137 – 147.
12. Очилова Ф.А. Вазъи хукукии сахмдор дар чамъияти сахومي мутобики конунгузории Чумхурии Тоҷикистон. – Хучанд: Ношир, 2011. – С.97-109.

Азамкулов Ф.Ҳ. - ассистенти кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ

МАҲҲУМИ АЪЗОГӢ (ИШТИРОК) ДАР МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ КООПЕРАТИВӢ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур мафҳуми аъзогӣ (иштирок) дар муносибатҳои ҳуқуқии кооперативӣ таҳлил гардидааст. Муаллиф дар мақола баён менамояд, ки мушкилоти фаҳмиши аъзогӣ ва иштирок яке аз мушкилотҳои муҳими на танҳо ҳуқуқи кооперативӣ, балки мушкилоти тамоми ҳуқуқи корпоративӣ мебошад. Қайд карда мешавад, ки мафҳуми иштирок нисбат ба мафҳуми аъзогӣ дида хеле васеъ мебошад. Инчунин масъалаи синну соли аъзои кооператив мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: кооперативи тиҷоратӣ, аъзогӣ, иштирок, қобилияти амалкунӣ, шахси ҳуқуқӣ, шахси воқеӣ, иштироки шахсӣ, синну сол.

Аннотация: В данной статье анализируется понятие членства (участия) в кооперативных правоотношениях. Автор отмечает что проблема понимания членства и участия является одной из острейших проблем не только кооперативного, но и в целом корпоративного права. Должно приниматься во внимания что вообще, само по себе понятие участие гораздо шире понятия членство. Также анализируется вопрос о возрасте членов кооператива.

Ключевые слова: Коммерческий кооператив, членства, участия, дееспособность, юридическое лицо, физическое лицо, личное участие, возраст.

The summary: This article analyzes the concept of membership (participation) in cooperative legal relations. The author states in the article that the problem of understanding membership and participation is one of the most important problems not only of cooperative law, but of the whole corporate law. It should be noted that the concept of participation is much broader than the concept of membership. The issue of the age of the members of the cooperative was also considered.

Keywords: commercial cooperative, membership, participation, ability to act, legal entity, individual, personal participation, age.

Мушкилоти фаҳмиши аъзогӣ ва иштирок яке аз мушкилотҳои муҳими на танҳо ҳуқуқи кооперативӣ, балки мушкилоти тамоми ҳуқуқи корпоративӣ мебошад. Оид ба иштирок дар фаъолияти кооператив ҳарф зада қайд намудан зарур аст, ки истилоҳи «аъзогӣ» метавонад ба маъноҳои гуногун истифода бурда шавад: ҳамчун ҳаммаъноӣ иштирок дар ташкилот (ба ин маъно мумкин аст масалан дар бораи аъзогӣ дар ҚДММ ё ҚСК ҳарф занем) ва ҳамчун шакли иштироки шахсӣ, ки бо иштироки молумулкӣ зич алоқаманд аст.

Умуман худ аз худ мафҳуми «иштирок» аз мафҳуми «аъзогӣ» хеле васеъ мебошад. Масалан, иштироки меҳнатӣ дар фаъолияти кооперативи тиҷоратӣ ба ғайр аз аъзоёни он метавонанд коргароне, ки аъзои он намебошанд иштирок кунанд, ки миёни онҳо ва кооператив муносибатҳои ҳуқуқии аъзогиро ба миён намеорад. Ба тарзи шабеҳ ба ақидаи мо қонун иштироки молумулкии шахсони сеюмро дар фаъолияти кооператив роҳ медиҳад. Бинобар ин, шахрвандоне ки шахсан дар кооператив иштироки меҳнатӣ намекунанд, инчунин шахсоне, ки танҳо иштироки шахсӣ карда, иштироки молумулкӣ надоранд иштирокчии он мегарданд, на аъзо мувофиқи мантиқ мебуд. Ингуна ақидаҳоро Г. Э. Берсункаев¹, П. В. Степанов² ва Е. А. Суханов қонибдорӣ мекунанд, ки

---

¹ Ниг: Берсункаев Г. Э. Производственные кооперативы: Особенности правового статуса// Правовое положение субъектов предпринимательской деятельности. Сб. науч. тр. / Отв. ред. В. С. Белых. Екатеринбург, 2002. С. 106.

дар вақти таҳлили муносибатҳои корпоративӣ мегӯяд, ки дар ҷамъиятҳои саҳомии кушода «ба кооператсияҳо «аъзогӣ», ки анъанавӣ мебошад хеле барвақт ба «иштирок» гузаштааст, ки ба пуррагӣ аз ҳиссаи молумулкӣ вобастагӣ дорад, на аз иродаи дигар иштирокчиён».

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки тақсими гуруҳии шакли иштирок дар фаъолияти кооперативи тиҷоратиро асос карда, шартан чор гуруҳи иштирокро ҷудо намудан мумкин аст:

1. Иштироки шахсӣ, аз ҷумла иштироки шахсии меҳнатӣ
2. Иштироки молумулкиё, ки ба ворид кардани молумулк ба сармояи оинномавӣ ва дигар воридкуниҳо, ки ҳисса намебошад ва мутаносибан барои иштирокчиён ягон ҳуқуқро ба миён намеорад, ифода мегардад;
3. Иштирок дар мақомотҳои идоракунии шахсии ҳуқуқӣ, ки дар кооперативи тиҷоратӣ қисми таркибии аъзогӣ мебошад, лекин дар дигар ташкилотҳо метавонад ба сифати шакли мустақили иштирок вуҷуд дошта бошад;
4. Иштироки молиявӣ, ки дар ба даст овардани векселҳо, вомбаргҳо ва дигар қоғазҳои қимматноки ташкилот, инчунин дар дигар шакли мавҷудияти муносибатҳои қарз ифода мегардад, ки дар он қарзгир шахсии ҳуқуқӣ мебошад.

Аъзогӣ дар кооператив ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқӣ мазмуни мураккаб дорад: пеш аз ҳама иштироки молумулкии аввалия зарур аст, ки дар шакли ба даст овардани ҳисса (пардохти ҳиссаи воридшавӣ) ифода мегардад, ки пас аз он иштироки шахсии меҳнатӣ дар фаъолияти хоҷагии кооператив талаб карда мешавад. Ба ғайр аз ин, қарори маҷлиси умумии аъзоёни кооператив оиди қабул намудани шахсии дахлдор ба қатори худ зарур аст.

Ҳама иштирокчиёни кооперативро ба се гуруҳ ҷудо намудан мумкин аст:

---

² Ниг: Степанов П. В. Корпоративные отношения в коммерческих организациях как составная часть предмета гражданского права: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. М., 1999. С. 23.

1. Шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ, ки аъзои кооператив мебошанд ва гуруҳи асосии иштирокчиёни онро ташкил мекунанд, дар фаъолияти кооператив бевосита шахсан иштирок мекунанд;
2. Шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқие, ки дар фаъолияти кооператив танҳо бо саҳмгузории молумулкӣ иштирок мекунад;
3. Шаҳрвандоне, ки дар кооператив бо шартномаи меҳнатӣ кор мекунанд³.

Дар таҷриба масъалае пайдо мешавад, ки аз кадом синну сол шаҳрвандон метавонанд аъзои иттиҳодӣ бошанд. Аз рӯи қоидаи умумӣ ин синну сол бо синну соли камтарин, шонздаҳсолагӣ мувофиқат мекунад, ки барои пайдо шудани аъзогӣ ба кооператив зарур аст.

Тибқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кооперативҳо”⁴ низ шахси воқеӣ, ки ба синни шонздаҳ расидааст ва ба талаботи пешбиниамудаи оинномаи кооператив ҷавобгӯ мебошад, агар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигарро пешбинӣ накарда бошад аъзои кооператив шуда метавонанд.

Ҳуқуқи аъзогӣ ба кооперативро шахсони ҳуқуқие, ки ҳам дар ҳудуди Тоҷикистон ва ҳам берун аз он таъсис дода шудаанд, шаҳрвандони ҶТ, инчунин шахсони бешаҳрванд ва шаҳрвандони хориҷӣ доро мебошанд. Шахсони ҳуқуқӣ метавонанд аъзоёни кооперативи тиҷоратӣ бошанд, агар чунин имконият бевосита дар оинномаи он дарҷ гардидааст. Барои рӯбарӯ нашудан бо муноқишаҳо ваколати шахси воқеие, ки манфиати шахси ҳуқуқӣ-аъзои кооперативро намояндагӣ мекунад бояд ба тарзи дахлдор ё бо ваколатнома, ё бо ҳуҷҷатҳои таъсиси шахси ҳуқуқӣ тасдиқ карда шаванд.

Агар оид ба маҳаки синну соли ҳарф занем, аъзоёни кооператив метавонанд шаҳрвандоне бошанд, ки ба синни 16 солагӣ расидаанд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидае ҷой дорад, ки «синну сол барои ворид шудан ба аъзогии кооперативи тиҷоратӣ бояд дар қонунгузорию муайян карда

---

³ Ниг: Шугаев А. А. Трудовые отношения в кооперативах. М., 1993. С. 12.

⁴ Ниг: Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №7, мод. 519

шавад, ки қобилияти меҳнати шахрвандонро ба танзим мебарорад» ва бинобар ин ҳади синну соли барои аъзоёни кооператив бояд то 15-14 поён карда шавад. Дар ҳақиқат ба ақидаи мо барои аъзогӣ ба кооперативи тиҷоратӣ аҳамияти муҳимро далели қобилияти амалкунӣ доштани шахрванд ишғол мекунад. Ҳамзамон ба қонунгузори кооперативии якҷанд мамлакатҳои хориҷӣ мисоли чунин иштирокҳо маълум аст.⁵

Пешниҳод карда мешавад, ки худ аз худ далели аъзогӣ дар кооперативи тиҷоратӣ ҳанӯз барои ноболиғро эмансипатсияшуда эътироф намудан кифоя нест. Шартҳои асосии аъзогӣ дар кооператив чӣ тавре алақай гуфта шуд, иштироки шахсӣ дар фаъолияти он мебошад. Дар кооперативи тиҷоратӣ аъзогӣ бо иштироки шахсии меҳнатӣ дар фаъолияти хоҷагии он мебошад. Муносибати меҳнатӣ дар навбати худ шартнома байни қорамандон ва қорфармоён дар шахсияти кооператив ба расмият дароварда мешавад ва асос барои гузаштани ноболиғ аз расмиёти эмансипатсия мебошад. Дар ҳолати норизо будани ақалан яке аз волидон расмиёти ноболиғро пурра қобили амал эълон кардан бо тартиби судӣ ба амал бароварда мешавад. Ба тарзи шабеҳ метавонад масъалаи иштироки ноболиғ ба мақомоти идоракунии кооператив ҳал карда шавад.

Ончи, ки ба синну соли ниҳоии аъзои кооператив таалуқ дорад, дар қонунгузорӣ муқаррар карда нашудааст. Зиеда аз ин, қайд намудан лозим аст, ки дар ҳолати номумкин - ғайриимкон будани иштироки шахсӣ шахрванд метавонад аз ҳайати кооператив хориҷ карда шавад. Аммо дар ин ҳолат масъалаи мазкур аз ҷониби ҳуди кооператив ҳал карда мешавад.

Шахсонеро, ки суд бинобар бемории руҳӣ ғайриқобили амал эътироф намудааст, наметавонад аъзои кооператив бошад. Сабаби ин дар соҳаи психологияи ҳуқуқӣ ниҳон аст, зеро аъзогӣ дар кооператив иштироки

---

⁵ Ниг: Наумов В. К Кооперация в Италии. М., 1989. С. 14.

бевоситаро дар идоракунии корҳои кооперативӣ пешниҳод мекунад, дар вақти қабул намудан ба он бояд ҳолати равонии қабулшаванда ба инобат гирифта шавад. Бинобар ин, шаҳрвандоне, ки ба категорияи зикргардида ворид мешаванд, наметавонанд аъзоёни кооператив бошанд.

Адабиёт:

1. Берсункаев Г. Э. Производственные кооперативы: Особенности правового статуса// Правовое положение субъектов предпринимательской деятельности. Сб. науч. тр. / Отв. ред. В. С. Белых. Екатеринбург, 2002. С. 106.
2. Степанов П. В. Корпоративные отношения в коммерческих организациях как составная часть предмета гражданского права: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. М., 1999. С. 23.
3. Шугаев А. А. Трудовые отношения в кооперативах. М., 1993. С. 12.
4. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №7, мод. 519
5. Наумов В. К Кооперация в Италии. М., 1989. С. 14.

*Раҷабзода Х.Р. – ассистенти кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тижоратии
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ*

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲО ОИД БА ВАЪЗИ ҲУҚУҚИИ АГЕНТИ АНДОЗ

Фишурда: Мақолаи мазкур ба проблемаи ваъзи ҳуқуқии агенти андоз бахшида шудааст. Дар мақола муаллиф кушиш кардааст то, ки ҳолати ҳуқуқии агенти андоз, табиати ҳуқуқии он, хусусияти агентҳои андозро дар муносибатҳои ҳуқуқии андоз ошкор кунад. Инчунин таҳлили проблемаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳо бо иштироки агентҳои андоз, ки то ҳол таҳлили илмӣ гузаронида нашудаанд, дар мақолаи мазкур таҳлили худро ёфтааст. Инчунин ақидаҳои олимони соҳа таҳлил гардидааст, ки ба такмил додани фаъолияти қонунгузории давлат дар соҳаи қонунгузории андоз мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: системаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, конунгузори андоз, агенти андоз, субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии андоз, вазъи ҳуқуқӣ, ӯҳдадориҳои агенти андоз, масъулияти ҳуқуқии агентҳои андоз, пардохтҳо ва кафолатҳои иҷтимоӣ, мақомоти фискалӣ.

Аннотация: Статья посвящена правовому статусу налогового агента. В статье автор попытался раскрыть правовой статус налогового агента, его правовую природу, природу налоговых агентов в налоговых правоотношениях. В статье также анализируются проблемы правового регулирования отношений с участием налоговых агентов, которые еще не подверглись научному анализу. Также анализируются мнения ученых в данной области, что будет способствовать совершенствованию государственного законодательства в области налогового законодательства.

Ключевые слова: налоговая система Республики Таджикистан, налоговое законодательство, налоговый агент, субъекты налоговых правоотношений, правовой статус, обязанности налогового агента, юридическая ответственность налоговых агентов, выплаты и социальные гарантии, налоговые органы.

Annotation: The article is devoted to the legal status of a tax agent. In the article, the author tried to reveal the legal status of a tax agent, its legal nature, the nature of tax agents in tax legal relations. The article also analyzes the problems of legal regulation of relations with the participation of tax agents, which have not yet undergone scientific analysis. The opinions of scientists in this area are also analyzed, which will contribute to the improvement of state legislation in the field of tax legislation.

Key words: tax system of the Republic of Tajikistan, tax legislation, tax agent, subjects of tax legal relations, legal status, duties of a tax agent, legal responsibility of tax agents, payments and social guarantees, tax authorities.

Дар ислоҳоти низоми андози ҚТ на танҳо ба афзоиши даромади андозҳо ба бучаи ҳама сатҳҳо, балки ба ташаккули низоми андозе, ки ба стандартҳои умумиэътирофшудаи ин соҳа мувофиқат мекунад, ҳам дар андешаҳои илмӣ ва ҳам дар меъёру принципҳои бунёдии байналмилалӣ инъикос ёфтааст. Дар шароити ислоҳоти низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазифаи муҳимтарин ин такмил додани муносибатҳои андозӣ, яъне ба таври дақиқ ба танзим даровардани вазъи ҳуқуқии субъектҳои онҳо ба ҳисоб меравад. Дар шароити инкишофи конунгузори андоз таваҷҷуҳ ба чунин падида ба монанди агенти андоз меафзояд. Чунки, яке аз иштирокчиёни асосии муносибатҳои ситонидани андоз агенти андоз мебошанд, ки масъули ҳисоб кардан, нигоҳ доштани андозҳо аз андозсупорандагон ва ба бучет интиқол додани онҳо мебошанд. Бо кумаки агентҳои андоз қисми зиёди андоз аз даромад ҷамъоварӣ карда мешавад. Ғайр аз он, онҳо дар пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва андоз аз ғоида, ки дар айни замон ғанишавии бучетро ташкил медиҳанд, ширкат меварзанд. Сарфи назар аз он ки агенти андоз дар механизми ситонидани андозҳои мустақим ва ғайримустақим нақши муҳимро мебозанд, мушкилоти марбут ба вазъи ҳуқуқии онҳо то ҳол ба таври кофӣ ҳалли ҳудро наёфтааст.

Калимаи « *statum* » дар забони латинӣ маънои мавқеи кас ё чизеро ифода мекунад.¹ Истифодаи истилоҳи «вазъи ҳуқуқӣ» бо маъноҳои гуногун боиси муноқишаҳо дар бораи фаҳмиши он мегардад, ки асосан дар муайян кардани мафҳуми унсурҳои ба таркиби вазъи ҳуқуқӣ шомилшуда гузаронида мешаванд. Вазъи ҳуқуқӣ ба маънои васеъ категорияи мураккаб мебошад, чунки маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки дарбаргирандаи робитаи инсон бо ҷамъият ва давлатро дар назар дорад.²

Чунин ба назар мерасад, ки мавқеи Н.И.Матузов дар муайян кардани «вазъи ҳуқуқӣ» нисбатан умумӣ аст. Аммо бо назардошти он,

---

¹ Юридический энциклопедический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева. - М., 1987. - 684 с.

² Матузов Н.И. и Малько А.В. Указ. соч. С. 269.

фавран муайян кардани вазъи ҳуқуқии агенти андоз мушқил аст. Аз ин рӯ, муқаррароти мавҷудияти шаклҳои гуногуни вазъи ҳуқуқӣ дар назарияи умумии ҳуқуқ мантиқист.³

Назарияи умумии ҳуқуқ фарқияти умумӣ ё конституционии шахрвандро фарқ мекунад, вазъи ҳуқуқии махсуси гурӯҳҳои алоҳидаи шахрвандон, вазъи ҳуқуқии инфиродӣ, вазъи ҳуқуқии касбӣ ва расмӣ, вазъи ҳуқуқии соҳавӣ ва ғайра. Намудҳои гуногуни вазъи ҳуқуқӣ бисёранд, аммо мо ба вазъи ҳуқуқии соҳавӣ тавачҷуҳ хоҳем кард, зеро ин равиш барои муайян кардани вазъи мушаххаси агенти андоз кумак мекунад.

Вазъи соҳавӣ бо меъёрҳои соҳаи мушаххаси ҳуқуқ муайян карда мешавад. Вазъи ҳуқуқи соҳавӣ маҷмӯи ҳуқуқу уҳдадорихои субъекти давлат эътироф ва кафолат додашуда мебошад, ки ба соҳаи ҳуқуқ дахл дорад. Дар асоси гуфтаҳои боло, дар назари аввал, мафҳуми вазъи агенти андозро ҳамчун соҳавӣ муайян кардан мумкин аст. Аммо, эҳтимол муайян кардани вазъи ҳуқуқии соҳавии андозсупоранда дуруст нест, зеро ҳуқуқи андоз зерсоҳаи ҳуқуқи молиявӣ мебошад. Аз ин рӯ, мутобиқи мавқеи ҳуқуқи андоз ҳамчун зерсоҳа, вазъи андозсупоранда ба таври дақиқ ҳамчун вазъи молиявӣ- ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Аммо, аз тарафи дигар, чунин таърифи мо ба назар мерасад, ки мо умумӣ, мушаххас нестем ва аз падидаи манфиатдор дурӣ чӯем, зеро дар ин сурат таҳлили вазъи буча, вазъи асъор ва дигар ҳолатҳо дар асоси ниҳодҳои ҳуқуқи молиявӣ зарур аст. Ҳуқуқи андоз – зерсоҳаи ҳуқуқи молиявӣ, ки бо хусусиятҳои предмет, доираи субъектҳо ва дорои қобилияти субъекти ҳуқуқӣ тавсиф карда мешавад. Аз ин рӯ, дар асоси муқаррарот оид ба вазъи ҳуқуқии соҳавӣ ва хусусиятҳои мавҷудияти чунин соҳаи ҳуқуқ ба мисли молиявӣ, дуруст муайян кардани мақоми агенти андоз на ҳамчун соҳавӣ, балки ҳамчун зерсоҳа зарур аст.

Масъалаи мазмуни вазъи ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ ба таври гуногун баррасӣ мешуд. Ҳамин тавр, Н. И. Матузов дар сохтори ин

---

³ Общая теория права и государства: учебник / под ред. В.В. Лазарева. М., 1994. С. 153.

фаҳмиш унсурҳои зеринро дар бар мегирад: меъёрҳои ҳуқуқие, ки муқарраркунандаи вазъи ҳуқуқӣ ҳастанд; субъекти ҳуқуқӣ; асоси ҳуқуқу уҳдадорихо; манфиатҳои қонунӣ; шахрвандӣ; масъулияти ҳуқуқӣ; принципҳои ҳуқуқӣ; муносибатҳои ҳуқуқии намуди умумӣ.⁴ Бо ин унсурҳо розӣ шудан душвор аст, зеро мафҳуми вазъи ҳуқуқӣ на ҳамаи ин унсурҳоро фаро мегирад.

Р.О.Халфина қайд мекунад, ки мундариҷаи вазъи ҳуқуқиро ба се гурӯҳ метавон тақсим кард: манфиатҳои иҷтимоӣ (дахлнопазирии шахсӣ, манзил, озодии суҳан ва дигар ҳуқуқу уҳдадорихое, ки дар Конститутсия пешбинӣ шудаанд); ҳуқуқ ва уҳдадорихои воқеии дар муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки асоси он Конститутсия ва далели ҳуқуқии бо қонун пешбинишуда мебошад; субъекти ҳуқуқӣ, яъне қобилияти баромад кардан ҳамчун субъекти ҳуқуқ ва уҳдадорихо дар соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятӣ.⁵

Баъзе муаллифон боварӣ доранд, ки танҳо ҳуқуқ ва уҳдадорихо метавонанд унсурҳои вазъи ҳуқуқӣ бошанд.⁶ Кучинский В.А. иловатан масъулияти ҳуқуқиро низ номбар мекунад. Патулин В. А. дар вазъи ҳуқуқии шахрванд ҳуқуқҳо, уҳдадорихо, шахрвандӣ, қобилияти ҳуқуқии умумӣ, принципҳои, ки дар конститутсия муқаррар шудааст ва баробарии онҳоро дар бар мегирад, ҳамроҳ менамояд.⁷

Чуноне дар боло қайд намудем, яке аз иштирокчиёни асосии муносибатҳои ҳуқуқӣ дар баҳши андоз ин агенти андоз мебошад. Масъалаи вазъи ҳуқуқии агенти андоз дар назария ва амалияи қонунгузори андоз қомилан нав аст, ки диқати муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб кардааст. Яъне аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба истилоҳи «вазъи ҳуқуқии агенти андоз» фаҳмиши ягона вучуд надорад.

⁴ Матузов Н.И. и Малько А.В. Указ. соч. – С. 269.

⁵ Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М., 1974. –С. 123.

⁶ Строгович М.С. Основные вопросы советской социалистической законности. –М, 1966.– С. 176. Кучинский В.А. Личность, свобода, право. – М., 1978. – С. 115.

⁷ Патюлин В.А. Государство и личность в СССР. – М. – 1974. – С. 230.

Дар илми ҳуқуқи молиявӣ мушкилоти вазъи молиявӣ ва ҳуқуқӣ нисбат ба субъектҳои Федератсияи Россия аз ҷониби Ю.Л.Смирникова таҳқиқ карда шуд ва мундариҷаи онро ҳамчун маҷмӯи ҳуқуқу уҳдадорихо муайян кард.⁸

Бо назардошти ин вазифа метавон гуфт, ки вазъи ҳуқуқии агенти андоз – категорияи мураккабест, ки унсурҳои зеринро дар бар мегирад: ҳуқуқ ва уҳдадорихои агенти андоз, масъулияти ҳуқуқии агенти андоз, инчунин пардохтҳо ва кафолатҳои иҷтимоӣ.

Ҳамин тариқ, пас аз таҳлили манбаъҳои зикршуда, мо мафҳуми вазъи ҳуқуқии агенти андозро ҳамчун маҷмӯи ҳуқуқу уҳдадорихо барои ҳисоб кардан, нигоҳ доштан ва интиқол додани андозҳои дахлдор ба низоми бучети ҚТ, масъулият барои иҷрои номатлуби уҳдадорихо, инчунин манфиатҳои иҷтимоӣ, кафолатҳо ва ғайра таҳия карда метавонем.

Дар қ. 2 м. 13 Кодекси андози ҚТ ду меъёри муҳимро дар бар мегирад: агенти андоз (чун қоидаҳои умумӣ) ҳамон ҳуқуқҳои дорад, ки андозсупоранда дорад; агенти андоз ҳуқуқҳои андозсупорандаро танҳо дар ҳолате дорад, ки дар ҳуди Кодекси андоз тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад. Ба ибораи дигар: меъёрҳои асноди дигари қонунгузорӣ оид ба андозҳо ва пардохтҳо, ки ҳуқуқи агенти андозро маҳдуд мекунанд (дар муқоиса бо доираи ҳуқуқҳои андозсупоранда), ҳилофи меъёрҳои Кодекси андози ҚТ буда татбиқ карда намешаванд. Бояд дар назар дошт, ки на ҳама ҳуқуқҳои андозсупоранда ба агентҳои андоз хоссанд. Масалан, дар асоси муқаррароти банди 9 моддаи 17-и Кодекси андози ҚТ ба агенти андоз ҳуқуқи истифодаи имтиёзҳои андозӣ дода нашудааст.

Дар вақтҳои охир миёни олимони ва ҳуқуқшиносоне, ки бо амалия сарукордоранд баҳсҳои зиёде вобаста ба вазъи ҳуқуқии агенти андоз, мафҳум ва тавсифи хусусиятҳои асосии он ҳамчун падидаи нави ҳуқуқи андоз ба вучуд меояд. Сабаби ба вучуд омадани баҳсҳо дар он ифода

---

⁸ Смирникова Ю.Л. Финансово-правовой статус субъекта Российской Федерации // Журнал Российского права. – 2002. – № 6. – С. 39-45

мегашт, ки Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи ҳуқуқии агенти андозро ба таври дақиқ муайян накардааст.

Бояд дар назар дошт, ки на ҳама ҳуқуқҳои андозсупоранда ба агентҳои андоз хоссанд. Масалан, дар асоси муқаррароти банди 9 моддаи 17-и Кодекси андози ҚТ, агенти андоз ҳуқуқи истифодаи имтиёзҳои андозӣ дода нашудааст.

Дигар муаллифон бар он андешаанд, ки вазъи ҳуқуқии агенти андоз табиати духелағӣ дорад:

1) Дар муносибат бо андозсупоранда, агенти андоз ҳамчун намояндаи расмии мақомоти фискалӣ, ки рӯёнидани андоз аз андозсупоранда ва роҳҳои нигоҳ доштани онро амалӣ мегардонад, баромад мекунад.

2) Дар муносибат бо мақомотҳои бахши андоз – ба сифати шахси уҳдадоре, ки соҳиби вазъи ҳуқуқии худ аст, ба монанди вазъи ҳуқуқии андозсупоранда, ки ваколатҳои ҳокимиятиро доро нест, баромад мекунад.⁹

Бояд қайд кард, ки ин тарзи нуқтаи назар дар шароити конунгузории амалкунандаи ҚТ ба манфияти кор мебошад, аммо бояд ибраз дошт, ки доктринаи муосири олимони Федератсияи Руссия баръакси ақидаи мазкуранд, яъне ин андешаро номукамал меҳисобанд.¹⁰

Ю. А. Крохина табиати дукурата доштани агенти андозро дастгирӣ намуда чунин асоснок мекунад: «уҳдадорӣ агенти андоз аз ҳадаф ва мақсади онҳо бармеояд, аз ин рӯ агенти андозро шартан ҳамчун намоянда аз мақомоти андоз барои муносибати дутарафа бо давлат ва андозсупорандагон эътироф мекунад».¹¹

Гурӯҳи сеюми муаллифон хусусияти агенти андозро ҳамчун намояндаи давлат инкор мекунанд ва мавқеи худро бо он асоснок

⁹ Худяков А.И., Бродский М.Н., Бродский Г.М. Основы налогообложения. – СПб, 2002. – С. 321-322. Постатейный комментарий к Налоговому кодексу Российской Федерации. Часть первая / под общ. ред. В.И. Слома и А.М. Макарова. – М., 2000. – С. 75.

¹⁰ Злобин Н.Н. Особенности правового статуса налоговых агентов // Финансовое право. – 2003. – № 3. – С. 46.

¹¹ Налоговое право: учебник для вузов / Ю.А. Крохина. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт; Юрайт-Издат, 2010. – С. 100.

менамоянд, ки агенти андоз дар фазои андозбандӣ дорои ваколатҳои ҳокимиятӣ нестанд.¹²

Хамин тариқ, андешаи гурӯҳи муаллифоне, ки табиати ҳуқуқи дӯхела доштани агенти андозро баён менамоянд, қобили дастгирист. Агар аз мавқеи Кодекси андози ҚТ назар афканем, қонунгузор уҳдадории агенти андозро муқарар кардааст, дар баробари ин вазъи ҳуқуқи дӯхела доштани онро низ ишора мекунад, чунки аз як тараф онҳо дар як вақт аз андозсупоранда андозро меситонанд ва нигоҳ медоранд, ки манфиатҳои фискалии давлатро амалӣ менамоянд. Аз тарафи дигар бошад Кодекси андози ҚТ ҳамон ҳуқуқхоро, ки андозсупоранда дорост, ба агенти андоз низ пешбинӣ мекунад.

Адабиёт:

1. Юридический энциклопедический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева. - М., 1987. - 684 с.
2. Матузов Н.И. и Малько А.В. Указ. соч. С. 269.
3. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В.В. Лазарева. М., 1994. С. 153.
4. Матузов Н.И. и Малько А.В. Указ. соч. – С. 269.
5. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М., 1974. –С. 123.
6. Строгович М.С. Основные вопросы советской социалистической законности. – М, 1966.– С. 176. Кучинский В.А. Личность, свобода, право. – М., 1978. – С. 115.
7. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР. – М. – 1974. – С. 230.
8. Смирникова Ю.Л. Финансово-правовой статус субъекта Российской Федерации // Журнал Российского права. – 2002. – № 6. – С. 39-45
9. Худяков А.И., Бродский М.Н., Бродский Г.М. Основы налогообложения. – СПб, 2002. – С. 321-322. Постатейный комментарий к Налоговому кодексу Российской Федерации. Часть первая / под общ. ред. В.И. Слома и А.М. Макарова. – М., 2000. – С. 75.
10. Злобин Н.Н. Особенности правового статуса налоговых агентов // Финансовое право. – 2003. – № 3. – С. 46.
11. Налоговое право: учебник для вузов / Ю.А. Крохина. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт; Юрайт-Издат, 2010. – С. 100.

---

¹² Налоговое право России. Общая часть: учебник / отв. ред. Н.А. Шевелева. М. – 2001 – С. 185.

12. Налоговое право России. Общая часть: учебник / отв. ред. Н.А. Шевелева. М. – 2001 – С. 185.

Каримов Х. С. – ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ПУЛ ҲАМЧУН АРЗИШИ АСЪОРӢ

Фишурда: Мақолаи мазкур ба мафҳум ва моҳияти пул ҳамчун арзиши асърӣ баҳшида шудааст. Муаллиф ба таври пурра масъалаи мазкурро мавриди таҳлил қарор додааст. Дар мақола паҳлуҳои мухталифи он низ ҷой дода шудааст. Дар ин самт якҷанд фикру ақидаҳои олимони ҷой дорад, ки ба таври возеҳ ба масъалаи мазкур равшанӣ меандозад. Лозим ба ёдоварист, ки ин масъала ҳамчун ихтирооти муҳим дар тамаддуни инсоният арзёби қарда мешавад. Дигар масъалаҳои баҳсталаб низ ҷой дорад.

Қалидвожаҳо: моҳияти пул, воҳиди асър, таърихи пайдоиш, намудҳо.

Аннотация. Данная статья посвящена понятию и сущности денег как валюты. Автор полностью проанализировал этот вопрос. В статье также рассматриваются различные аспекты. Есть несколько мнений ученых в этой области, которые четко проливают свет на этот вопрос. Следует отметить, что этот вопрос считается важным изобретением человеческой цивилизации. Есть и другие спорные моменты.

Ключевые слова: сущность денег, валюта, история происхождения, виды.

The summary: This article is devoted to the concept and essence of money as a currency. The author has fully analyzed this issue. The article also covers various aspects. There are a number of opinions of scholars in this area, which

clearly shed light on this issue. It should be noted that this issue is considered an important invention in human civilization. There are other controversial issues.

Keywords: essence of money, currency, history of origin, types.

Истиклолияти давлатии ҚТ ҳодисаи муҳиме доништа мешавад ,ки дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон тағироти куллиро ба вуҷуд овард аз ҷумла дар соҳаи иқтисод. Дар ҳама давру замон одамон байни худ мубодилаи молӣ доштанд ва доранд. Пул дар тамаддуни инсоният яке аз ихтирооти муҳим арзёбӣ карда мешавад. Пул гуфта, моли махсусеро меномад,ки он иҷроқунандаи вазифаи эквиваленти умумиро ба уҳда дорад. Арасту дар таҳлилҳои илмии худ пайдоиши пулро ҳамчун розигии умумии ҷомеа доир ба зарурати дарёфти фишанги махсуси мубодила барои васеъ намудани гардиши мол арзёбӣ намудааст. Тақрибан 3 ҳазор сол пеш аз милод асёр ба худ пул ва мол табдил ёфт. Баъзе олимони боварӣ доранд, ки «танҳо пуле, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун муқассири универсалӣ эътироф шудааст» асёр номида мешавад. Асёр– воҳиди пулӣ мамлакатҳои гуногун мебошад, ки барои истифода намудан барои пардохт ба мол ва хизматрасониҳо, ки дар ҳудуди мамлакати мазкур харидори карда мешавад, ҳатмӣ мебошад. Ҳар як мамлакат воҳиди пулии худро дорад (рубл, доллар, сомонӣ ва ғ., ки мувофиқи қонунгузориҳои ҳамон давлат муқаррар шудааст). Маблағе, ки дар муносибатҳои иқтисодии байналмиллалӣ истифода мешавад асёр номида мешавад.

Баъди ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва пош хӯрдани низоми стандарти тиллоии қисми зиёди давлатҳо, аз ҷумла Иттиҳоди Шӯравӣ дар солҳои 70-уми асри гузашта аз ин низом даст кашида, ба низоми пулҳои камарзиш, яъне қоғазӣ гузашт.

Дар Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон таъминоти тиллоии воҳиди пулӣ то соли 1992 амал менамуд. Тамоми уҳдадорӣҳо, ки мазмуни онҳоро пардохти маблағи муаян ба ғайри

кредитор ё қарздиҳанда ташкил медиҳад уҳдадориҳои пулӣ ба ҳисоб меравад. Аммо илова бар вазифаи воситаҳои пардохт, пул дигар вазифаҳоро иҷро мекунад. Аз ҷумла, Г.Ф. Шершеневич чор функцияи пулро ҷудо кард: онҳо яқум андозаи арзиш, воситаи мубодила, воситаи андухт, ва пули ҷаҳонӣ мебошанд. Ҳамаи ин вазифаҳо метавонанд пулро ҳамчун арзишҳои асбориро нишон диҳанд. Пул воситаи муҳими оммавии таъмини функцияҳои тақсимкунӣ ва назорати молиявии давлатӣ мебошад.¹ Дар муносибатҳои молиявӣ моҳияти ҳуқуқи пул бо ин фаҳмиш, албатта маҳдуд намегардад. Дар таъмини функцияҳои молиявии давлатӣ пул дар ҚТ низоми худро дошта, яке аз воситаҳои муҳими ҳисоби дороии молиявӣ, иҷроиши уҳдадориҳои оммавии молиявӣ ва таъмини амнияти иқтисодии кишвар мебошад.

Пул ҳамчун мафҳуми муҳими иқтисодӣ, ҳамчун моли махсус аз қабри асрҳо то замони мо воситаи тавоноии муомилот, хариду фурӯши мол, пардохти андоз, бочу хироҷ ва хизматрасонӣ нақши калон мебозад. Вай як чизи муқаррарӣ ва айни замон сермуаммову пурасрор аст.²

Дуруст фаҳмидани пайдоиш, тараққиёт ва таназзули давлатҳо дар пулҳои ин давра замон нақши равшани худро акс менамоянд. Моҳияти пул дар таҳлили пурраи вазифаҳои худ фаҳмида мешавад. Пул ҳамчун олооти муҳими иқтисодӣ ва фишанги тавоноӣ, хоҷагидорӣ дар пешравию истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии он нақши худро ба воситаи вазифаҳои зерин ифода мекунад: ченаки арзиш, воситаи муомилот, воситаи маблағҷудокунӣ, воситаи андӯхт ва пули ҷаҳонӣ.

Дар якҷоягӣ ва бо ҳам алоқамандии вазифаҳои номбурда, пул ҳамчун воситаи ченкунии арзиши мол, ҳисобу китоби мубодилоти мол, маблағҷудокунӣ, пардохт ва воситаҳои робитаҳои муфиди иқтисоди хориҷӣ баромад мекунад.

Пул ҳамчун ченаки арзишӣ барои муайян ва муқоиса намудани арзиши молҳои дигар, барои ҳисоб кардани андозаи масраф, ва нархи

---

¹ Трофимов, К.Т. Безналичные деньги. Есть ли они в природе? / К.Т. Трофимов // Хозяйство и право. - 1997. - № 3.

² Тараканов, С. Информационная природа безналичных денег/С.Тараканов // Хозяйство

он хизмат мекунад, зеро бе ченкунии андозаи хароҷотҳои истеҳсоли ва муомилот арзиши мол ва даромаднокии он дар бозор арзёбӣ карда намешавад ва соҳиби он муфлис мешаваду бас.³

Вазифаи пул ҳамчун воситаи муомилот аз иштироки воқеии пул дар муомилот шаҳодат медиҳад ва танҳо пас аз фурӯхтани мол ба пул барои ҷамъият аз ҷиҳати миқдор ва сифат зарур будани он муайян гардида, қобилияти харидории аҳоли санҷида мешавад, ки барои иштирокчиёни бозор муҳим аст.

Пул барои маблағчудокунӣ, яъне пардохти молу ашёи тарафайн, додани андози давлат, баргардонидани қарз ва додани фоизи бонк хизмат мекунад. Танҳо дар ҳолати пардохти андозу уҳдадорихои бонк аз ҷиҳати молиявӣ боэътимод будани субъекти хоҷагидорӣ муайян карда мешавад.

Яке аз вазифаҳои муҳими пул ин воситаи маблағгункунӣ мебошад, яъне корхона, бонк, соҳибкор бо кадом натиҷа фаъолияти солонаи худро бо фоида ё зарар анҷом медиҳад.⁴ Натиҷаи фаъолияти мусбат ба субъекти хоҷагидорӣ имкони андухтро дода, вайро аз ҷиҳати молиявӣ боэътимод менамояд.

Дар нақши пули ҷаҳон асҳори миллӣ барои таҳкими муносибатҳои ҶТ бо давлатҳои дуру наздик, содирот ва воридоти мол, гирифтани ва баргардонидани қарз истифода мешавад.⁵

Вобаста ба таҳаввулот ва инкишоф пулро ба се намуд ҷудо менамоянд:

1. Ҳақиқӣ (тилло, нуқра) арзиши номиналии онҳо ба арзиши металли аз он сохташуда баробар аст.

2. Пуларзиш. Ҳангоми истифодаи ин намуди пул тавасути конунгузорӣ таъминоти вазнии он дар шакли води пулӣ муайян карда мешавад.

---

³ Сенчищев, В.И. Объект гражданского правоотношения / В.И. Сенчищев // Актуальные проблемы гражданского права, под ред. М.И. Брагинского; Исследовательский центр частного права. Российская школа частного права. - М.: «Статут», 1999.

⁴ Рассказова, Н.Ю. О деньгах и денежных средствах в гражданском праве / Н.Ю.

⁵ Потяркин, Д. Безналичные деньги - имущество? / Д. Потяркин // Хозяйство и право. -

3. Беарзиш – ҳамчун намояндаи пулҳои пуарарзиш ба муомилот бароварда мешавад, ба мисли пулҳои қоғазӣ.

Нигоҳ ба ин падидаи муҳими иқтисодӣ дар давлатҳое, ки пешрафта мебошанд низоми пулии устувор доранду қурби он баланд аст: ИМА, Англия, Олмон, Россия, Хитой, Чопон, ва ғайра болоравии истехсолот, афзоиши иқтисодиёт ва дараҷаи баланди музди меҳнату некӯаҳволии мардум таъмин карда мешавад, обрӯию нуфузи байналхалқии асъори миллӣ баланду вай мубодилшаванда мебошад.⁶

Бо густариш ёфтани муносибатҳои молиқӣ ва вусъатёбии хариду фурӯши мол бо пардохти пул дар муҳлати муайян, тавассути қарз, он ба рушд ва густариши муомилоти қарзӣ такони қиддӣ бахшид. Пулҳои қарзӣ ғайримутаҷаққилона гардиши пулиро таъмин намуда, дар ҷалби маблағҳои муваққатан озод ва мубодилагардонии онҳо ба сармояи қарзӣ нақши асосиро иҷро менамояд.

Адабиёт:

1. Трофимов К.Т. Безналичные деньги. Есть ли они в природе? / К.Т. Трофимов // Хозяйство и право. - 1997. - № 3.
2. Тараканов С. Информационная природа безналичных денег/С.Тараканов // Хозяйство и право. - 1998. - № 9.
3. Сенчищев, В.И. Объект гражданского правоотношения / В.И. Сенчищев // Актуальные проблемы гражданского права, под ред. М.И. Брагинского; Исследовательский центр частного права. Российская школа частного права. - М.: «Статут», 1999.
4. Рассказова, Н.Ю. О деньгах и денежных средствах в гражданском праве / Н.Ю. Рассказова // Цивилистические записки: Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 4. -М.: Статут; Екатеринбург: Институт частного права, 2005.
5. Потяркин, Д. Безналичные деньги - имущество? / Д. Потяркин // Хозяйство и право. - 1997. - № 3.
6. Новоселова, Л.А. О правовых последствиях нарушения денежного обязательства / Л.А. Новоселова // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. - 1999. - № 1,3-7, 12.

---

⁶ Новоселова, Л.А. О правовых последствиях нарушения денежного обязательства / Л.А. Новоселова // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. - 1999. - № 1,3-7, 12.

Ходжаева Р.М. - старший
преподаватель кафедры
предпринимательского и
коммерческого права
юридического факультета ТНУ

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Фишурда: Дар мақола масъалаҳои ҷанбаҳои ҳуқуқии ғаёлияти баҳодихӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф ба паҳлуҳои баҳсталаби масъалаи мазкур ба таври умуми равшанӣ андохтааст. Тибқи ақидаи муаллиф ғаёлиятҳои баҳодихӣ ҳамеша барои амалисозии равандҳои гуногуни хусусияти бозор гузаронида мешаванд. Дар ин раванд қайд кардан ба маврид аст, ки фурӯш ва харид, иҷора танҳо як қисми он равандҳое мебошанд, ки барои амалисозии онҳо натиҷаҳои хидматрасониҳои нархгузoron заруранд.

Калидвожаҳо: ғаёлияти баҳодихӣ, ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, фуруш, харид, иҷора, хидматрасониҳои нархгузoron.

Аннотация: В статье анализируются правовые аспекты процесса аттестации. Автор проливает свет на спорные аспекты этой проблемы в целом. По словам автора, оценочная деятельность всегда проводится для реализации различных процессов рыночного характера. При этом важно отметить, что купля-продажа, аренда - это лишь часть процессов, реализация которых является результатом услуг оценщиков.

Ключевые слова: оценочная деятельность, правовые аспекты, экономические отношения, продажа, покупка, аренда, услуги оценщиков.

The summary: The article analyzes the legal aspects of the evaluation process. The author sheds light on the controversial aspects of this issue in general. According to the author, appraisal activities are always carried out to

implement various processes of a market nature. In this process, it is important to note that sales and purchases, leases are only part of the processes for the implementation of which are the results of the services of appraisers.

Keywords: appraisal activities, legal aspects, economic relations, sales, purchases, leases, services of appraisers.

Оценочная деятельность всегда осуществляется для реализации различных процессов рыночного характера. Продажа и покупка, аренда - только часть тех процессов, для осуществления которых необходимы результаты услуг оценщиков. Первичность содержания работ, для выполнения которых необходима оценка, является главным условием при организации оценочной деятельности. Можно выделить следующие основные цели оценки:

1. **Отражение в отчетности.** Оценщик рассчитывает систему показателей, характеризующую состояние средств и хозяйственно-финансовую деятельность хозяйствующего субъекта на определенную дату отчетного периода.

2. **Купля-продажа.** Для определения одного из существенных условий договора - цены, при договоре, в силу которого одна сторона (продавец) обязуется передать имущество в собственность другой стороне (покупатель), покупатель обязан принять имущество и уплатить установленную цену. Данный договор регулируется ГК РФ гл.29 (ст.488).

3. **Мена.** Оценщик определяет стоимость объектов договора мены, так как если из договора мены не вытекает иное, товары, подлежащие обмену, предполагаются равноценным. Договор, в силу которого между сторонами проводится обмен одного имущества на другое. Данный договор регулируется ГК РФ гл. 31(ст. 602).

4. **Процедура банкротства.** Оценщик определяет стоимость имущества должника. Порядок удовлетворения претензий кредиторов к несостоятельному должнику состоит в передаче в судебном порядке имущества должника под управление временного управляющего.

Данный порядок регулируется Законом РТ "О несостоятельности (банкротстве)".

5. Проведение торгов. Оценщик определяет начальную стоимость объекта торгов. Традиционная форма торговли, заключение юридической сделки с любым лицом, предложившим наиболее выгодные условия. Торги проводятся в форме аукциона или конкурса. Выигравшим торги на аукционе признается лицо, предложившее наиболее высокую цену, а по конкурсу - лицо, которое по заключению конкурсной комиссии, заранее назначенной организатором торгов, предложило лучшие условия. Форма торгов определяется собственником продаваемой вещи или обладателем реализуемого имущественного права, если иное не предусмотрено законом.

6. Передача в залог. Оценщик определяет стоимость имущества, передаваемого под залог. Залог - это способ обеспечения выполнения обязательств, представляющий собой комплекс правомочий кредитора в отношении имущества, выделенного должником в качестве обеспечения выполнения должником принятых на себя обязательств. Данный договор регулируется законом РТ "О залоге движимого имущества и регистрации обеспеченных обязательств".

7. Осуществление раздела. Оценщик определяет стоимость имущества, подлежащего разделу. Способ изменения права общей, долевой или совместной собственности на принадлежащее собственникам имущество. Регулируется ГК РТ.

8. Проведение выкупа. Оценщик определяет стоимость выкупаемого имущества. Данный порядок изъятия имущества у собственника для государственных нужд регулируется ГК РТ и другими нормативными актами.

9. Проведение конфискации. Оценщик определяет стоимость имущества, подлежащего конфискации, то есть принудительному и безвозмездному изъятию имущества в собственность государства в соответствии с судебным решением или административным актом.

10. Заключение брачного контракта. Оценщик определяет стоимость имущества, в отношении которого заключен брачный договор. Брачным договором признается соглашение лиц, вступающих в брак, или соглашение супругов, определяющее имущественные права и обязанности супругов в браке и (или) в случае его расторжения. Данная оценка является обязательной. Регулируется СК РТ.

Способы осуществления оценочной деятельности

Существуют две основные системы оценки - обязательная и необязательная (факультативная).

Правовое регулирование обязательной оценки

Обязательная оценка, в соответствии с Закона РТ "Об оценочной деятельности", устанавливается в двух основных случаях:

1. При вовлечении в сделку объектов, принадлежащих полностью или частично РТ либо образованиям, в том числе:

- **при определении стоимости объектов оценки, принадлежащих РТ или областям, в целях их приватизации;**
- **при использовании объектов оценки, принадлежащих РТ либо областям, в качестве предмета залога;**
- **при продаже или ином отчуждении объектов оценки, принадлежащих РТ или областям;**
- **при национализации имущества;**
- **при ипотечном кредитовании физических лиц и юридических лиц в случаях возникновения споров о величине стоимости предмета ипотеки;**
- **при составлении брачных контрактов и разделе имущества разводящихся супругов по требованию одной из сторон или обеих сторон в случае возникновения спора о стоимости этого имущества;**

2. При возникновении спора о стоимости объекта оценки.

Данное положение не распространяется на отношения, возникающие при распоряжении государственными унитарными предприятиями и учреждениями имуществом, закрепленным за ними на праве хозяйственного ведения или оперативного управления, за исключением

случаев, когда распоряжение имуществом в соответствии с законодательством РТ допускается с согласия собственника этого имущества.

Также обязательная оценка устанавливается и другими нормативными актами.

Закон РТ "Об акционерных обществах":

- Денежная оценка имущества, вносимого в оплату акций при учреждении общества, производится по соглашению между учредителями. Если номинальная стоимость приобретаемых таким способом акций и иных ценных бумаг общества составляет более двухсот установленных законом минимальных размеров оплаты труда, то необходима денежная оценка независимым оценщиком (аудитором) имущества, вносимого в оплату акций и иных ценных бумаг общества. Устав общества может содержать ограничения на виды имущества, которым могут быть оплачены акции и иные ценные бумаги общества.

Законом РТ "Об обществах с ограниченной ответственностью":

Если номинальная стоимость (увеличение номинальной стоимости) доли участника общества в уставном капитале общества, оплачиваемой неденежным вкладом, составляет более двухсот минимальных размеров оплаты труда, установленных законом на дату представления документов для государственной регистрации общества или соответствующих изменений в уставе общества, такой вклад должен оцениваться независимым оценщиком. Номинальная стоимость (увеличение номинальной стоимости) доли участника общества, оплачиваемой таким неденежным вкладом, не может превышать сумму оценки указанного вклада, определенную независимым оценщиком.

Закон РТ "О несостоятельности (банкротстве)":

- В случае, если имуществом должника, подлежащим продаже в ходе конкурсного производства, является недвижимость, указанное имущество оценивается до продажи с привлечением независимого

оценщика, если иное не установлено собранием кредиторов или комитетом кредиторов.

Правил проведения кадастровой оценки земель. Утвержденных Постановлением Правительства РТ:

- Методические и нормативно - технические документы, необходимые для проведения государственной кадастровой оценки земель, разрабатываются и утверждаются государственным органом исполнительной власти по государственному управлению земельными ресурсами по согласованию с уполномоченным органом по контролю за осуществлением оценочной деятельности в РТ и заинтересованными органами исполнительной власти.

Оценочная деятельность может осуществляться на основании: определения суда; решения уполномоченного органа; договора.

Первые два пункта являются основанием для проведения обязательной оценки, последний - для необязательной.

Определения суда. Суды самостоятельны в выборе оценщика. Расходы, связанные с проведением оценки, а также денежное вознаграждение оценщику подлежат возмещению (выплате) в порядке, установленном процессуальным законодательством.

Решения уполномоченного органа. Оценочная деятельность может осуществляться на основании решения уполномоченного органа или должностного лица. Им может быть, например, должностное лицо таможенного органа, в производстве или на рассмотрении которого находится дело о нарушении таможенных правил (Таможенного кодекса РТ), должностное лицо налогового органа, осуществляющего выездную налоговую проверку (Налогового кодекса РТ. Основанием для проведения оценки является договор между оценщиком и заказчиком. Договором между оценщиком и заказчиком может быть предусмотрено проведение данным оценщиком оценки конкретного объекта оценки, ряда объектов оценки либо долговременное обслуживание заказчика по

его заявлениям. Договором признается соглашение двух или нескольких лиц об установлении, изменении или прекращении гражданских прав и обязанностей.

Договор заключается по общему правилу, в соответствии с ГК РТ. Условия договора определяются по усмотрению сторон, кроме существенных условий.

Существенными являются условия о предмете договора, условия, которые названы в Законе РТ "Об оценочной деятельности":

- основания заключения договора;
- вид объекта оценки;
- вид определяемой стоимости (стоимостей) объекта оценки;
- денежное вознаграждение за проведение оценки объекта оценки;
- сведения о страховании гражданской ответственности оценщика.

- сведения о наличии у оценщика лицензии на осуществление оценочной деятельности с указанием порядкового номера и даты выдачи этой лицензии, органа, ее выдавшего, а также срока, на который данная лицензия выдана.

Договор об оценке как единичного объекта оценки, так и ряда объектов оценки должен содержать точное указание на этот объект оценки (объекты оценки), а также его (их) описание.

В отношении оценки объектов оценки, принадлежащих РТ или областям, договор заключается оценщиком с лицом, уполномоченным собственником на совершение сделки с объектами оценки.

Заключение договора

При заключении договора об оценке оценщик обязан предоставлять заказчику информацию о требованиях законодательства РТ об оценочной деятельности, в том числе о порядке лицензирования оценочной деятельности, обязанностях оценщика, требованиях к договору об оценке и отчету об оценке, а также о стандартах оценки. Факт предоставления такой информации фиксируется в договоре об оценке.

Договор считается заключенным, если между сторонами, в требуемой в подлежащих случаях форме, достигнуто соглашение по всем существенным условиям договора.

Договор признается заключенным в момент получения лицом, направившим оферту, ее акцепта. Офертой признается адресованное одному или нескольким конкретным лицам предложение, которое достаточно определенно и выражает намерение лица, сделавшего предложение, считать себя заключившим договор с адресатом, которым будет принято предложение. Оферта должна содержать существенные условия договора. Оферта связывает направившее ее лицо с момента ее получения адресатом. Если извещение об отзыве оферты поступило ранее или одновременно с самой офертой, оферта считается не полученной. Полученная адресатом оферта не может быть отозвана в течение срока, установленного для ее акцепта, если иное не оговорено в самой оферте либо не вытекает из существа предложения или обстановки, в которой оно было сделано. Акцептом признается ответ лица, которому адресована оферта, о ее принятии. Акцепт должен быть полным и безоговорочным. Молчание не является акцептом, если иное не вытекает из закона, обычая делового оборота или из прежних деловых отношений сторон. Совершение лицом, получившим оферту, в срок, установленный для ее акцепта, действий по выполнению указанных в ней условий договора (отгрузка товаров, предоставление услуг, выполнение работ, уплата соответствующей суммы и т.п.) считается акцептом, если иное не предусмотрено законом, иными правовыми актами или не указано в оферте. Если извещение об отзыве акцепта поступило лицу, направившему оферту, ранее акцепта или одновременно с ним, акцепт считается не полученным. Когда в оферте определен срок для акцепта, договор считается заключенным, если акцепт получен лицом, направившим оферту, в пределах указанного в ней срока. Когда в письменной оферте не определен срок для акцепта, договор считается заключенным, если акцепт получен лицом, направившим оферту, до

окончания срока, установленного законом или иными правовыми актами, а если такой срок не установлен, - в течение нормально необходимого для этого времени. Когда оферта сделана устно без указания срока для акцепта, договор считается заключенным, если другая сторона немедленно заявила о ее акцепте.

Важно также отметить, что до заключения договора сторонам необходимо четко определить задачи оценки и оценщику произвести предварительный осмотр объекта оценки.

Изменение и расторжение договора

Изменение и расторжение договора возможны по соглашению сторон, если иное не предусмотрено законом или договором.

Изменение обстоятельств признается существенным, когда они изменились настолько, что, если бы стороны могли это разумно предвидеть, договор вообще не был бы ими заключен или был бы заключен на значительно отличающихся условиях.

При расторжении договора вследствие существенно изменившихся обстоятельств суд по требованию любой из сторон определяет последствия расторжения договора, исходя из необходимости справедливого распределения между сторонами расходов, понесенных ими в связи с исполнением этого договора. Изменение договора в связи с существенным изменением обстоятельств допускается по решению суда в исключительных случаях, когда расторжение договора противоречит общественным интересам либо повлечет для сторон ущерб, значительно превышающий затраты, необходимые для исполнения договора на измененных судом условиях.

Соглашение об изменении или о расторжении договора совершается в той же форме, что и договор, если из закона, иных правовых актов, договора или обычаев делового оборота не вытекает иное.

Требование об изменении или о расторжении договора может быть заявлено стороной в суд только после получения отказа другой стороны на предложение изменить или расторгнуть договор либо неполучения

ответа в срок, указанный в предложении или установленный законом либо договором, а при его отсутствии - в тридцатидневный срок. При изменении договора обязательства сторон сохраняются в измененном виде. При расторжении договора обязательства сторон прекращаются. В случае изменения или расторжения договора обязательства считаются измененными или прекращенными с момента заключения соглашения сторон об изменении или о расторжении договора, если иное не вытекает из соглашения сторон или характера изменения договора, а при изменении или расторжении договора в судебном порядке - с момента вступления в законную силу решения суда об изменении или о расторжении договора. Стороны не вправе требовать возвращения того, что было исполнено ими по обязательству до момента изменения или расторжения договора, если иное не установлено законом или соглашением сторон. Если основанием для изменения или расторжения договора послужило существенное нарушение договора одной из сторон, другая сторона вправе требовать возмещения убытков, причиненных изменением или расторжением договора.

После заключение с заказчиком договора об оценке проведение оценки включает в себя следующие этапы:

1. Установление количественных и качественных характеристик объекта оценки:

Оценщик осуществляет сбор и обработку: правоустанавливающих документов, сведений об обременении объекта оценки правами иных лиц; данных бухгалтерского учета и отчетности, относящихся к объекту оценки; информации о технических и эксплуатационных характеристиках объекта оценки; информации, необходимой для установления количественных и качественных характеристик объекта оценки с целью определения его стоимости, а также другой информации, связанной с объектом оценки.

2. Анализ рынка, к которому относится объект оценки:

Оценщик определяет и анализирует рынок, к которому относится объект оценки, его историю, текущую конъюнктуру и тенденции, а также аналоги объекта оценки и обосновывает их выбор.

3. Выбор метода (методов) оценки в рамках каждого из подходов к оценке и осуществление необходимых расчетов:

Оценщик осуществляет необходимые расчеты того или иного вида стоимости объекта оценки с учетом полученных количественных и качественных характеристик объекта оценки, результатов анализа рынка, к которому относится объект оценки, а также обстоятельств, уменьшающих вероятность получения доходов от объекта оценки в будущем (рисков), и другой информации.

4. Обобщение результатов, полученных в рамках каждого из подходов к оценке, и определение итоговой величины стоимости объекта оценки:

Законодательно не определен порядок получения итоговой стоимости. На практике оценщик чаще всего для определения итоговой величины стоимости объекта оценки применяет метод субъективного взвешивания. При данном методе оценщик анализирует преимущества и недостатки каждого подхода и присваивает им коэффициенты, вычисляя средневзвешенную величину стоимости объекта оценки.

Итоговая величина стоимости объекта оценки должна быть выражена в сомони в виде единой величины, если в договоре об оценке не предусмотрено иное. Итоговая величина стоимости объекта оценки, указанная в отчете об оценке, составленном в порядке и на основании требований, установленных законом "Об оценочной деятельности",

5. Составление и передача заказчику отчета об оценке:

Основные требования к отчету об оценке как акту, имеющему юридическое значение, сформулированы в Законе РТ "Об оценочной деятельности".

Дата составления и порядковый номер отчета; основание для проведения оценки; юридический адрес оценщика и сведения о его

лицензии на право осуществления оценочной деятельности; точное описание объекта оценки в случае, если объект принадлежит юридическому лицу, в этот пункт включаются информация о балансовой стоимости объекта и реквизиты юридического лица (собственника); стандарты оценки, характеристика основных источников использованной для оценки информации, а также принятые допущения; последовательность (алгоритм) операций по определению стоимости объекта оценки и ее итоговая величина (в отчете также указываются пределы применения полученного результата); дата определения стоимости объекта оценки. А также цели и задачи проведения оценки объекта.

К отчету прилагается полный перечень документов, использованных оценщиком и устанавливающих количественные и качественные характеристики объекта оценки. Кроме того, если при проведении оценки определяется не рыночная стоимость, а иные виды стоимости, в отчете должны указываться критерии установления оценки и причины

Достоверность отчета об оценке может быть оспорена. Спор о достоверности отчета подлежит разрешению судом. В том случае, если действующее законодательство предусматривает обязательность совершения сделки, суд может обязать стороны совершить сделку по цене, определенной в судебном решении.

Шарипов Ш.Ҷ. - унвонҷӯи кафедраи
хукуқи факултети таърихи Донишгоҳи
давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба
номи Садриддин Айни.

НАМУДҶОИ ШАРТНОМАИ ХИЗМАТРАСОНИИ ПУЛАКӢ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТ

Фишурда: Мақолаи мазкур ба масъалаҳои намудҳои шартномаи хизматрасонии пулакӣ дар бозори меҳнат бахшида шудааст. Мақола дарбаргирандаи мавқеъҳои баҳсталаби мавзӯ буда муаллиф дар доираи мақола кушиш намудааст онро ошкор намояд. Дар баробари ин мафҳум моҳият ва намудҳои шартномаҳои хизматрасонӣ ба таври возеҳ ҳаллу фасли худро пайдо намудааст.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, шартномаҳо, намудҳои онҳо, рушди муносибатҳои бозорӣ, ширкатҳо, салоҳияти дохилии онҳо.

Аннотация: Данная статья посвящена видам договоров об оказании платных услуг на рынке труда. В статье есть спорные моменты по этому поводу, и автор попытался прояснить их в рамках статьи. При этом четко определено понятие характера и видов договоров оказания услуг.

Ключевые слова: рынок труда, контракты, их виды, развитие рыночных отношений, компании, их внутренняя компетенция.

The summary: This article is devoted to the types of contracts for paid services in the labor market. The article contains controversial points on the subject and the author has sought to clarify it within the article. At the same time, the concept of the nature and types of service contracts is clearly defined.

Keywords: labor market, contracts, their types, development of market relations, companies, their internal competence.

Равандҳои ташаккул ва рушди муносибатҳои бозаргонӣ, ки дар айни замон дар Тоҷикистон ғайриҷоранд, зарурати пайдоиши шаклҳои нави муносибатҳои мутақобилаи иштирокчиёни муомилоти гражданиро ба вуҷуд меорад. Яке аз шаклҳои муносибати муносибатҳои шартномаи аутсорсинг мебошад, ки дар натиҷа баъзе вазифаҳо (ғайримуқаррарӣ), ки қаблан салоҳияти воҳидҳои дохилии ширкат буданд (баҳисобгирӣ, хизматрасониҳои ҳуқуқӣ, таҳқиқоти маркетингӣ, хизматрасонии шабакаи дохилии иттилоотӣ, коркарди иттилооти воридотӣ ва ғайра), ба дигар ташкилотҳои хизматрасонии баландсифат дода мешавад.

Аутсорсинг танҳо дар солҳои 90-ум объекти таҳқиқоти илмӣ гардид. Он вақт нашрияҳои илмӣ пайдо шуданд, ки бо истифода аз сохтани моделҳои мухталиф, онҳо кӯшиш карданд стратегияи оптималии амалисозии аутсорсингро пайдо кунанд, инчунин дар нашрияҳо ба ҷанбаҳои мушаххаси истифодаи аутсорсинг дар амал асарҳо ҷой шуданд. Аммо, аксарияти тадқиқотҳои танҳо ҷанбаҳои иқтисодии муносибатҳои аутсорсингро нишон медиҳанд ва мушкилоти танзими ҳуқуқии ин муносибатҳои ҳанӯз ҳалношуда боқӣ мондаанд.

Аз шумораи гуногуни таърифҳои мавҷуда, маҳуми зеринро метавон ҳамчун яке аз мукаммалтарин интихоб кард: аутсорсинг ин ба шахси сеюме, ки дар соҳаи муайян тахассус дошта, додани баъзе функсияҳои ёрирасони ташкилот мебошад.

Аутсорсинг ҳоло дар Амрико ва Аврупо васеъ паҳн шудааст. Тибқи маълумоти Coleman Services ҳиссаи фармоишҳои ташкилотҳои Русия имрӯз тақрибан 10% -ро ташкил медиҳад. Дар Тоҷикистон тибқи баъзе гузоришҳо, талабот ба чунин хизматҳо дар 10 соли охир ҳамасола 40-50% меафзояд, аммо то ҳол онҳо аз ҷониби ширкатҳои хориҷӣ бештар талаб карда мешаванд. Сабабҳои ҳанӯз ҳам аз тамоюлоти ҷаҳонӣ дур будани Тоҷикистон маълум аст - ин норасоии таҷриба ва иттилоот аст.

Бо вучуди ин, дар Тоҷикистон аутсорсинг вучуд дорад. Аввалин "қадамҳо" -ро муҳосибон мондаанд, ки дар ибтидои солҳои 2000-ум буданд. Дар як вақт якчанд корхонаҳо барои хизматрасонӣ қабул карда шуданд, дар ҳоле ки кормандони худ мизочон метавонистанд умуман штати муҳосиб надошта бошанд. Ин таҷриба то ба имрӯз ҳам идома дорад: на ҳама метавонанд муҳосиб, коршиноси касбӣ ва корманди ботаҷриба дошта бошанд.

Аммо, проблемаи асосии пешгирии рушди қувваи кории кироя дар кишвари мо ин набудани танзими чунин муносибатҳо аз нигоҳи қонун мебошад. Ҳамин тавр, ягон намуди махсуси шартнома вучуд надорад, ки хизматрасонии аутсорсингро дар Тоҷикистон ба танзим дарорад. Аз ҷониби дигар, масъалаҳои риояи қонунгузори меҳнатӣ, аз ҷумла бақайдгирии ҳайати штатӣ ва мубодилаи ҳуҷҷатҳо ҳамеша дар маркази диққати прокуратура ва нозироти меҳнат ҳамеша буданд.

Масъалаҳои кадрӣ ҳамеша бо масъалаҳои ҳуқуқӣ робитаи ҷудонашаванда доранд, аз ин рӯ, бе ҳалли ёрии ҳуқуқии касбӣ, ҳатто ночизтарин масъалаҳои марбут ба кормандон имконнопазир аст. Чӣ гуна бояд дар чаҳорҷӯбаи қонунӣ истода, баъзан вазифаҳои мураккаб ва печидатарини ҳуҷҷатгузори кадриро иҷро кард? Чӣ гуна бояд оқибатҳои манфири барои соҳибкор, ширкат ва роҳбари он пешгирӣ кард? Чӣ гуна бояд қонунро риоя кунем?

Яке аз роҳҳои муассир ин додани аутсорсинги идоракунии кадрҳо, яъне мутахассисони дар паҳлӯ аст. Аҷиб аст, ки ҳиссаи ин гурӯҳи махсуси аутсорсинг дар бозори умумӣ бузургтарин боқӣ мемонад ва тибқи баъзе ҳисобот 39% -ро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, барои корхонае, ки мехоҳад пешбурди баҳисобгирии кадрҳои худро ба ширкатҳои сеюм гузоранд, таҳқиқоти хурди бозорро бо мақсади пайдо кардани ширкати иҷрокунанда, ки ба хусусият, талабот ва интизориҳои худ беҳтар ҷавобгӯ аст, ба мақсад мувофиқ аст.

Пас аз он, байни ширкат-фармоишгар ва маркази ҳуқуқи интихобшуда шартнома оид ба пешниҳоди хизмати пешбури ҳуҷҷатгузори кадрӣ баста мешавад, инчунин шартнома оид ба махфи нигоҳ доштани иттилооти интиқолшуда баста мешавад.

Дар ин ҳолат тамоми ширкат кор мекунад, мушкилотеро ҳал мекунад, ки на ҳама шӯъбаи кадрҳо ва шӯъбаҳои ҳуқуқӣ ба ҳалли он қодиранд. Аз ин рӯ, масъалаҳои марбут ба суғуртаи иҷтимоӣ, фонди нафақа, санҷишҳои меҳнатӣ ва андоз роҳбарияти ташкилотро аз ҷаъолияти асосӣ ҳалалдор намекунанд. Ба он инчунин таҳия ва нигоҳдории ҳуҷҷатҳои зарурӣ дохил мешаванд: ҳайати штатӣ, қоидаҳои дохилии меҳнат, қоидаҳои ҳифзи меҳнат, пардохти ҳавасмандгардонӣ, дастурамалҳои вазифавӣ, қадвали рухсатӣ, дафтарчаи меҳнатӣ, кортҳои шахсӣ ва парвандаҳои шахсии кормандон, полиси суғуртаи ҳатмии тиббӣ.

Яке аз бартариҳои асосии аутсорсинг, кам кардани хароҷоти кормандон бе зарар ба ҷаъолияти ширкат. Масъулият барои дурустии баҳисобгирии кадрҳо бар дӯши муҳосиб ё менечер оид ба кадрҳо нест, балки дар назди шахси ҳуқуқиест, ки баҳисобгирии кадрӣ ва ҳуҷҷатгузори мавҷудаи кормандонро мутобиқи талаботи қонунгузори мавҷуда ба роҳ монад, манфиатҳои ширкатро дар баҳсҳои меҳнатӣ, аз ҷумла дар мақомоти танзимкунанда ва судҳо ифода мекунад.

Аутсорсинг як мафҳуми идоракунӣ ё иқтисодӣ на ҳуқуқӣ аст, зеро аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ мақсади бастанӣ шартнома ба ихтисоси он таъсир намерасонад: оё шартномаи ҳамлу нақли интиқоли ташкилот ба офиси нав вуҷуд дорад ё он ширкат вазифаҳои интиқоли кормандонро ба ташкилоти махсус пешниҳод мекунад, яъне он ҳамон шартномаи ҳамлу нақли бор ва мизоч боқӣ мемонад.

Шартномаи аутсорсинг ба шумораи шартномаҳои дар Кодекси граждани ҚТ номбаршуда дохил карда намешавад. Дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танҳо имкони бастанӣ як шартномаи аутсорсингро қайд

мекунанд, аммо танзими муфассали онро намедиҳанд, ки нокифоя будани танзими меъёри ин намуди муносибатҳои ҳуқуқиро нишон медиҳад.

Дар қонунгузорию граждани мафҳуми "шартномаи аутсорсинг" вучуд надорад, доктринаи моҳияти ҳуқуқи онро надорад, таснифи илмии шартномаи аутсорсинг дар Тоҷикистон вучуд надорад. Аз ин рӯ, муносибатҳои аутсорсинг вобаста ба мундариҷаи воқеи ин муносибатҳо бояд таҳия карда шаванд. Масалан, агар дар шартнома ба соҳибмулкӣ пешниҳод намудани молро муқаррар кунад - ин «махсулотсупорӣ» аст; агар барои ба даст овардани натиҷаи самаранок дар шакли моддӣ ба назар гирифта шавад, он пудрат аст; агар амалҳои андешида шаванд, ки дар натиҷаи татбиқи онҳо самарайи мусоид истеъмол карда шавад, ин хизмат мебошанд. Дар акси ҳол, чунин аҳдҳо қалбакии эътироф шуда, тарафҳо бо таъсири меъёрҳои моддаи 195 КГ ҚТ, ки муқаррар мекунад, ки нсбати аҳде, ки тарафҳо воқеан дар назар дошта буданд, бо назардошти хусусияти аҳд, қоидаҳои ба он дахлдор истифода мешаванд.

Боз як тасаввуроти умумӣ аз вобастагии рӯякии мундариҷаи шартнома аз номаш бармеояд. Дар ҳақиқат, қонунгузорию амалкунанда ба тарафҳо имкон медиҳад, ки шартномаҳои "номбаршуда" (ба таври возеҳ дар Кодекси граждани ҚТ номбаршуда) ва "номбарнашуда" банданд, ки мундариҷаи онро тарафҳо муайян мекунанд.

Ин меъёр принципи озодии шартномаро инъикос мекунад ва аз он вобаста аст, ки ягон санади қонунгузорӣ наметавонад ҳамаи нақшаҳои шартномавиро, ки аз ҷониби ҳаёти воқеӣ талаб карда мешаванд, пешбинӣ кунад. Аммо танҳо иваз кардани номи шартнома ба "Шартномаи аутсорсинг" ҳеҷ гуна оқибатҳои ҳуқуқиро ба бор намеорад: агар мазмуни шартнома пудрат бошад, қоидаҳои шартномаи пудрат ба он татбиқ карда мешавад.

Кори дигар ин аст, ки агар тарафҳо воқеан аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ аз доираи муносибатҳои худ баромада, муқаррароти тамоман навро ворид кунанд, хусусиятҳои намудҳои алоҳидаи шартномаҳои омехта созанд. Масалан, агар як шартнома муносибатҳои фурӯши таҷҳизот (маҳсулотсупорӣ), расонидан (интиқол) ва насбу хизматрасонии он (пудрат), тайёр намудани мутахассисон ва дастгирии иттилоотӣ (хизматрасонӣ) -ро танзим кунанд. Чунин як шартномаи комплексӣ ё омехта як мисоли воқеӣ ва дур аз талаботи КГ ҚТ шартнома мебошад, ки ҳамаи ин намуди шартномаҳои танзим мекунад ва эҷоди шумораи зиёди шартҳои шартномаҳои имконпазир мегардонад. Албатта муносибатҳои аутсорсинг, ки табиати гуногунҷанба доранд ва дарозмуддат мебошанд, бояд танҳо бо чунин шартномаи омехта ба расмият дароварда шаванд.

Шартномаи аутсорсинг бояд шартномае бошад, ки дар натиҷаи он як тараф (фармоишгар) барои пардохти пул функцияҳо ва фаъолиятҳои (истеҳсолот, хизматрасонӣ, иттилоотӣ, молиявӣ, идоракунии ва ғайра) ё чараҳои тижоратиро (ташкилӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, истеҳсолӣ) ба тарафи дигар (аутсорсер) пешниҳод намояд, ки барои иштирок дар чараҳои истеҳсолӣ, идоракунии истеҳсолот ё иҷрои дигар масъалаҳои марбут ба истеҳсол ва (ё) фурӯши молҳои фармоишгар дорои захираҳои зарурии кадрӣ (молӣ) мебошанд.

Ҳамин тариқ, шартномаи аутсорсинг як шартномаи омехтаи граждани-ҳуқуқи мебошад, ки чун қоида, унсурҳои шартномаи пудрат ва хизматрасонии пулакӣ, инчунин хислатҳои шартномаҳои дарбар мегирад, ки мансубият ба соҳаҳои мухталиф (масалан шартномаи меҳнатӣ).

Дар хусусиятҳои таркиби субъективии шартномаи аутсорсинг, ба андешаи мо ду махсусият бояд таъсир расонанд:

- дар навбати аввал, тарафҳои шартномаи аутсорсинг танҳо субъектҳои хоҷагидорӣ (соҳибқорони инфиродӣ, ташкилотҳои тижоратӣ,

ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ, ки фаъолияти соҳибкориро анҷом медиҳанд, инчунин шахсони ҳуқуқии оммавӣ, ки дар муомилоти граждани иштирок мекунанд) шуда метавонанд;

- дуюм, ҳайати тарафҳои шартномаи аутсорсинг бо таркиби тарафҳои он мувофиқат намекунад, зеро тарафҳои ин шартнома дар баробари фармоишгар ва аутсорсинг шахсони сеюм низ мебошанд - кормандони ботаҷрибае, ки аутсорсер ба фармоишгар пешниҳод мекунанд.

Маъруфияти моделҳои муосири идоракунии ҳайати шахсӣ дар асоси аутстаффинг бо ҷалби қувваи кории хориҷӣ дар вақтҳои охир босуръат маъмул гашта истодаанд. Аммо бинобар номукамал будани таснифоти ҳуқуқии муносибатҳои байни кормандоне, ки корманди ширкати аутстаффинги ва ширкати фармоишгар бамиён оянда, онҳо маҷбуранд аз истифодаи чунин механизмҳо дар идоракунии кадрҳо ҳазар кунанд. Самаранокии аутстаффинг аз ҳисоби кам шудани хароҷотҳои мустақим ва бори андози ширкат аён аст. Аммо, номукамалии қонунгузори Тоҷикистон дар танзими ҳуқуқии аутстаффинг, яъне ҷалби кадрҳо тавассути ширкатҳои махсус моро аз бастанӣ чунин шартномаҳо боз медорад. Барои исбот кардани қонунӣ будани ҷалби кормандони хориҷӣ тавассути аутстаффинг, зарурати иқтисодии чунин хизматҳоро бояд асоснок намоем.

Аутстаффинг технологияест барои ҳамкориҳои ҷараёни кадрӣ тавассути таҳвили як қатор функсияҳои идоракунии кормандон ба ташкilotҳои берунӣ.

Моҳияти механизми аутстаффинг баровардани кормандон аз ҳайати ширкат ва бақайдгирии он дар ҳайати штатии ширкати аутстаффинг (провайдер) ва пешниҳоди ин кормандон ба ширкати фармоишгар аз номи аутстаффер бо ҳавасмандгардонӣ мебошад.

Тибқи ин схема, корманд мисли пештара иҷрои вазифаҳои худро дар ҷои кораш идома медиҳад, аммо ӯ аллакай бо муносибатҳои меҳнатӣ бо

ширкати аутстаффер, ки ҳоло корфармо дар робита ба ӯ мебошад, робита дорад. Дар аутстаффер асосан кормандони кӯмакрасон ва хизматрасон ҷалб карда мешаванд, ки дар истеҳсолоти асосӣ ҷалб карда нашудаанд. Ғайр аз он тавсия дода мешавад, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян дар тӯли як лоиҳаи мушаххас мутахассисони беруна ҷалб карда шаванд.

Бар хилофи шартномаи аутсорсинг дар асоси шартномаи аутстаффинг, ширкати аутстаффер (провайдер) ба ширкати фармоишгар мутахассисони дорои малакаҳои зарурӣ барои иҷрои вазифаҳои муайянро пешниҳод мекунад. Ҳамин тариқ, аутстаффер (провайдер) барои пешниҳоди хизматрасонӣ ба фармоишгар, ба истиснои ӯҳдадории пешниҳоди кормандони соҳибхтисос, ягон масъулият ба дӯш намегирад. Аутстаффер (провайдер) барои натиҷаҳои кор (хизматрасонӣ)е, ки кормандони пешниҳоднамудааш, ҷавобгар нест¹.

Ҷалби кормандон тавассути ширкатҳои махсус муносибатҳои зерини шартномавиро ба вуҷуд меорад:

- байни аутстаффер ва ташкилоти фармоишгар – граждани-ҳуқуқӣ;
- байни аутстаффер ва корманд - меҳнатӣ.

Масъалаи мушкилтарин дар ин ҷо он аст, ки муносибати байни кормандони пешниҳодшуда ва ташкилоти фармоишгар бок адои қонунгузорӣ танзим мешавад. Таснифи чунин муносибатҳо дар намуди меҳнатӣ қонунӣ нест. Чунки дар асоси моддаи 16 Кодекси меҳнати ЧТ, муносибатҳои меҳнати байни корманд ва корфармо танҳо дар сурати мавҷуд будани шартномаи меҳнатӣ ба миён меояд. Аммо дар мариди аутстаффинг бастанӣ шартномаҳои шартномавӣ байни кормандон ва ширкати фармоишгар бароҳ монда намешавад. Фармоишгар барои кори кормандон пул намедиҳад, ӯ ба аутстаффер барои хизматрасонияш маблағ пардохт мекунад. Ҳамзамон дар шартномаи меҳнати байни

---

¹ Сафарова Е. Ю. Как оптимизировать расходы на персонал: аутстаффинг, аутсорсинг, лизинг персонала. М.: Эксмо, 2010. 208 с.

корманд ва аутстаффер ба ҳайси ҷойи кори корманд ташкилоти фармоишгар нишон дода мешавад ва аз ин рӯ рафтани мутахассис ба ҷои кор фармоишгар қонунӣ аст.

Бо назардошти муносибатҳои, ки аз шартномаи аутстаффинг ба миён меоянд, аз нуқтаи назари Кодекси меҳнати ҚТ номутобиқати дар робита бо ҳалли масъалаҳои ҷавобгариӣ моддӣ, баҳисобгирии вақти корӣ ва ҷавобгариӣ интизомии корманд ба вучуд меоянд. Ғайр аз он, риояи бо назардошти моддаи 26 КМ ҚТ, муносибатҳои байни корманд ва ширкати фармоишгар дар шароити муайян бояд ба сифати меҳнати тавсиф карда шавад.

Бояд қайд кард, ки шартномаи хизматрасонӣ оид ба пешниҳоди кормандон байни аутстаффер ва ширкати фармоишгар баста шударо баҳсон бо сабаби риоя накардани қонун ва ё дар ҳолати рӯякӣ ва қалбакӣ буданашон безътибор доништа шуданаш мумкин нест. Омили муайянкунандаи дар ин ҷо он аст, ки мавзӯи шартнома одамон нестанд, балки ҳазамати ташкилоти оид ба кирои кормандон вучуд доранд ва байни ташкилотҳо муносибати байниҳамдигарӣ ҷой дора два ҳисоббаробаркунӣ амалӣ карда мешавад.

Тибқи шартномаи хизматрасонии пулакӣ аутстаффер уҳдадор мешавад тибқи фармоиши ташкилоти фармоишгар хизмат расонад, фармоишгар уҳдадор аст, ки ҳаққи хизматро пардохт кунад. Бояд қайд кард, ки уҳдадори аутстаффер танҳо пешниҳоди кормандони баландхитиссос ба фармоишгар буда, андозаи маблағи дар шартнома дарҷшуда аз ҳаҷм ва сифати хизматрасонӣ (кор) -и кормандон вобаста нест.

Ҳангоми бастании шартномаи меҳнати бо мутахассис аутстаффер тамоми уҳдадориҳои муқаррарнамудаи қонунгузори меҳнатиро, аз ҷумла уҳдадори пешбурди комплекси баҳисобгирии кадрҳои кормандон, ҳалли ихтилофот бо кормандон, таълим, суғуртаи ҳатмӣ, пардохтҳои бо қонунгузорӣ пешбинишуда, аз ҷумла корношоями

муваққатӣ, таъмини ҳифзи меҳнат ва бехатарии меҳнатӣ ва ғайра, ба зимма мегирад. Ҳама ҳуҷҷатҳои ба пешниҳоди кормандон алоқаманд бояд дақиқ ва дуруст пур карда шуда бошанд.

Пеш аз ҳама ширкати фармоишгар бояд фармоиши дохилиеро дар бораи зарурати ҷалби кадрҳои баландихтисос аз берун дар ин марид ба имзо расонад. Шартномаи хизматрасонӣ оид ба пешниҳоди кормандон бояд ҳамаи шартҳои заруриро, ки дар меъёрҳои Кодекси граждании ҚТ пешбинӣ шудаанд, дар бар гирад.

Ҳуҷҷати тасдиқкунандаи иҷрои ўҳдадориҳо тибқи шартнома санади қабули хизматҳо оид ба пешниҳоди кормандон мебошад ва илова бар ин, фактҳо бояд ба акти шахи махсус тасдиқ карда шаванд.

Лизинги (иҷораи) кормандон маънои онро дорад, ки кормандон дар ҳайати ширкати фармоишгар набуданд ва нестанд. Дар ин ҳолат вай дар мавриди зарурат ба кор ҷалб карда мешавад. Ташкилоте, ки ин навъи хизматро пешниҳод мекунад, инчунин метавонад хизматҳои ҷалбкунӣ, яъне ҷустуҷӯ ва интихоби кормандонро пешниҳод кунад.

Агентии кадрӣ на ба ҳайси миёнарав, балки ҳамчун корфармои мустақим амал мекунад: бо дархости ташкилот мутахассисеро пайдо мекунад, бо ў шартномаи меҳнатӣ мебандад, музди меҳнат медиҳад ва кормандро ба фармоишгар барои кӯтоҳтарин вақт барои қонунӣ кардани эҳтиёҷаш ба захираҳои меҳнати муваққатӣ медиҳад. Дар байни агентӣ ва фармоишгар шартнома баста мешавад, ки тибқи он фармоишгар маблағҳои пешниҳоднамудаи агентро пардохт мекунад ва агентӣ тамоми масъалаҳои кадрӣ, пардохти андозҳо ва ғайраҳоро ба зиммаи худ мегирад.

Дар Тоҷикистон чунин схема истифода мешавад. Мутахассисони алоҳида ва ё ҳатто коллективи кормандон аз ҷониби ширкатҳои хурд киро карда мешаванд, гарчанде ки онҳо дар ташкилотҳои калон кор мекунанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки сиёсати кадриро дақиқ пеш

барад, зуд эҳтиёҷоти муваққатӣ ба захираҳои меҳнати корхонаҳои мухталифи як сохтор (холдингҳо ва ғайра) қонё карда шавад.

Аз нуқтаи назари қонунгузорӣ истилоҳи "лизинги кормандон" нодуруст аст, зеро инсон мавзӯи муносибатҳои ҳуқуқии иҷоравӣ буда наметавонад. Мувофиқи моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 апрели соли 2003, № 9 "Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)" мавзӯи лизинг метавонад ҳама гуна ашёву анҷоми ғайриистеъмоли, аз ҷумла корхонаҳо ва дигар маҷмааи молу мулкӣ, бино, иншоот, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар амволи манқул ва ғайриманқуле бошанд, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд². Дар асоси моддаи 142 КГ ҚТ ба ашёи ғайриманқул (амволи ғайриманқул) инҳо дохил мешаванд: бино (истиқоматӣ ва ғайриистиқоматӣ), иншоот ва объектҳои сохтмони нотамои ниҳолҳои бисёрсола ва амволи дигаре, ки бо замин алоқамандии мустақкам доранд, яъне объектҳои, ки интиқолашон бидуни расонидани зиёни воқеии беҳисоб ба таъиноташон имконнопазир аст. Ба молу мулки ғайриманқул инчунин киштиҳои ҳавоӣ ва баҳрӣ, киштиҳои дар дохили кишвар шинокунанда, объектҳои кайҳон, ки мувофиқи санадҳои қонунгузорӣ ашёи дигарро низ ба ҷумлаи амволи ғайриманқул нисбат додан мумкин аст, дохил мешаванд, ки бояд ба қайди давлатӣ гирифта шаванд. Ашёе, ки ба амволи ғайриманқул дохил намешавад, аз ҷумла пул ва коғазҳои қиматнок, манқула доништа мешавад. Бақайдгирии ҳуқуқ ба чизу чораи манқул ғайр аз ҳолатҳои дар қонун зикргардида зарур нест.

Лизинги кормандон (кадрҳо) бо мафҳуми шартномаи лизинг мувофиқат намекунад, зеро инсон объекти муносибатҳои иҷора нест. Дар асоси моддаи 693 КГ ҚТ аз рӯи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) иҷорадеҳ (лизингдех) ўҳдадор мешавад, ки амволи нишондодаи иҷорагир (лизинггир)-ро аз фӯрӯшандаи муайянкардаи ў ба моликият харидорӣ намояд ва ин амволро пулакӣ ба ихтиёрдорӣ ва истифодаи

---

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 апрели соли 2003, № 9 "Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)"// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2003, №4, мод.139; с.2016, №3, мод.153, №11, мод.891; Қонуни ҚТ аз 15.03.2016 № 1300, аз 14.11.2016 № 1375, аз 22.04.2019 № 1580.

муваққатӣ барои мақсадҳои соҳибкорӣ пешниҳод кунад. Агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, иҷорадеҳ барои интихоби амволи ба иҷора гирифташуда ва фурӯшанда ҷавобгар нест. Аз рӯи шартномаи иҷораи молиявӣ ҳама гуна ашъёву анҷоми ғайриистеъмолие, ки барои фаъолияти соҳибкорҳ истифода бурда мешаванд, ба истиснои қитъаҳои замин ва дигар объектҳои табиӣ метавонанд таҳвил дода шаванд. Аз лаҳзаи додани объекти лизинг ба иҷорагир талаботи иҷорадеҳ объекти таъминшудаи лизинг эътироф мешаванд ва ҳуди иҷорадеҳ бошад, кредитори таъминшуда эътироф мешавад. Иҷорагир ҳуқуқ дорад танҳо ҳамон қисми арзиши мавзӯи лизинг, ки аз бақияи пардохтҳои лизингӣ зиёд аст, фурӯшад, ба гарав гузорад ё ба тариқи дигар ихтиёрдорӣ намояд.

Ба ашъҳои ғайриистеъмоли ашъҳои дохил мешаванд, ки дар вақти истифода хосияти табиӣ худро гум намеkunанд, дар ҷараёни истеҳсол нобуд намешаванд ва бо гузашти вақт тадриҷан фарсуда мешаванд.

Мавзӯи шартномаи лизинг наметавонад ҳуқуқи молу мулкӣ, кор ва хизматрасонӣ, натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ, неъматҳои ғайримоддӣ бошад. Ҳангоми ба кор қабул кардани корманд мавзӯи муносибат маҳз кор ва хизматрасонӣ мебошад ва кор (хизматрасонӣ) наметавонад объекти моликият бошад. Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии масъалаи ҷалби кадрҳо аз ҷониби агенти ҷалб ва ба корфармо пешниҳод кардани онҳо истилоҳи "лизинги кадрҳо" истифода намешавад. Беҳтар аст дар инҷо ибораи «шартнома оид ба пешниҳоди кормандон»-ро истифода барем. Дар ин аҳд се тараф иштирок мекунанд: корманд, иҷорагир (шахсе, ки кормандро ба кор қабул мекунад ва дар ҳайати шататии худ ба қайд мегирад) ва корфармо (шахсе, ки корманд дар корхонааш кор мекунад).

Ҳамин тариқ, дар қонунгузориҳои граждани мафҳумҳои «иҷораи кормандон» ва «лизинги кадрҳо» вуҷуд надоранд ва барои мо истифодаи ин истилоҳотро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ имкон намедиҳад.

Ба ин монанд истифодаи истилоҳи "қарзи кадрӣ" метавонад нодуруст ҳисобида шавад. Мувофиқи моддаи 827 КГ ҚТ тибқи шартномаи қарз як тараф (қарздҳанда) ба тарафи дигар (қарзгиранда) ба моликият пул ё ашёи дорои аломати навъи муайяно месупорад ва қарзгиранда ӯҳдадор мешавад, ки ба қарздҳанда ба таври якдафъаина ё давра ба давра ба ҳамин андоза маблағ ё баробар ба теъдоди ашёи ба қарз гирифташудаи дорои ҳамон навъ ва сифат (маблағи қарз)-ро баргардонад. Шартномаи қарз аз лаҳзаи супурдани пул ё ашё басташуда ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, дар амал муносибатҳоро оид ба пешниҳод, пешбурд ва ҷалби кормандон бо истифодаи шартномаи омехта, ки омезиши шартномаҳои гуногуни граждани-ҳуқуқӣ ва унсурҳои шартномаи меҳнатиро дар бар мегиранд, ба танзим дароварда шавад. Гузашта аз ин дар сурати паҳн шудани ин модели муносибатҳо, шояд эътирофи онҳо ҳамчун як шакли мустақили шартнома ба миён ояд. Дар айни замон ҳуқуқи миллӣ ҳатто мафҳумҳои "аутсорсинг", "аутстаффинг" ва "лизинги кормандон"-ро надоранд ва чигуна ин муносибатҳоро ба таври возеҳ нишон медиҳад.

Барои рушди аутсорсинг дар Тоҷикистон монетаи асосӣ дар сатҳи пасти фарҳанги ҳуқуқии соҳибкорони ватанӣ, интизоми сусти ӯҳдадорихои шартномавӣ мебошад. Ба ин инчунин зарур аст илова намудани донишу малака наҳамавақт баланди ҳуқуқшиносони ватанӣ ва дар таҷриба суст ҷори шудани тадбиқи чунин шартномаҳои мураккабу комплексӣ. Аммо сабаби асосии зиёд гардидани таваккали соҳибкорӣ аз ҳисоби зиёд шудани муносибатҳои шартномавӣ мебошад, ки вайронкунии ҳар яки он ба фаъолияти бомуваффақияти тиҷоратӣ ҳалал мерасонад.

Ташаккули нерӯи меҳнати ширкат ва ҷалби нерӯи инсонӣ ҳам аз ҳисоби манбаъҳои дохилӣ ва ҳам берунӣ (дар бозори меҳнат) имконпазир аст. Манбаъҳои дохилӣ метавонанд изофаи иловагии корӣ

(якчоякунии касбҳо, вазифаҳо), гузаронидани кормандон бошанд³. Истифодаи манбаъҳои берунӣ ҷалби кормандони навро тавассути бастанӣ шартномаи меҳнатӣ, шартномаи граждани ва аутсорсинг, инчунин нави он - лизинги кормандон дар назар дорад.

Бартариҳои ҷалби кормандон аз манбаъҳои дохили аз инҳо иборатанд: ҳавасмандгардонӣ бо пайдо шудани имконият барои пешбарӣ дар кор; арзиши нисбатан камтар; шӯҳрати хуби довталабон; зудтар мутобиқ шудан ба ҷойҳои нав; зиёд шудани дараҷаи пайвастишавӣ ба ташкилот; нигоҳ доштани сатҳи мавҷудаи музди меҳнат, зеро корҷӯяндаи берунӣ метавонанд талаботро нисбати пардохти музди баландтар хошиш намояд.

Манбаъҳои берунаи ташаккули ҳайати кормандон низ бартариҳои худро доранд: имконияти интихоби васеи довталабон; пайдоиши имкониятҳои нав барои рушди минбаъдаи корхона; набудани рақобат байни кормандон барои пешбарӣ; имкони фарогирии устувори талаботҳои иловагии меҳнатӣ⁴.

Ҷиҳати қонеъ гардонидани талаботи корхонаҳо аз ҳисоби манбаъҳои беруна ба қувваи корӣ чунин шаклҳо ба монанди киро кардани коргар тибқи шартномаҳои меҳнатӣ, шартномаҳои граждани-ҳуқуқӣ ва тавассути аутсорсинг ҷой доранд. Дар шароити муносири рақобат ширкатҳои ба муваффақият ноил мегарданд, ки самаранок фаъолият намуда, хароҷотро кам мекунанд ва сатҳи баланди сифати маҳсулоти истеҳсолшуда, корҳо ва хизматрасониҳои пешниҳодшударо таъмин мекунанд⁵.

Аутсорсинг як роҳи оптимизатсияи идоракунии фаъолияти асосӣ ва ёрирасони (дастгирӣ) корхона тавассути додани як қисми идоракунии ва

³ Вукович Г.Г., Гостяева И.Н. Повышение мотивации к труду на основе управления трудовым поведением работников // Человек и труд. 2009. № 12. С. 62.

⁴ Михайлов Д.М. Аутсорсинг. Новая система организации бизнеса : учеб. пособие. М., 2009. 255 с.; Лизинг персонала в России: прошлое, настоящее, будущее [Электронный ресурс]. 11^1.: ИИр^/ехротар.ги/агИс^пЮ.рИр/агНЬез^/3/аг-йсе/зЯеПейе-201Шт1 (дата обращения: 13.10.2014).

⁵ Строителева Т.Г., Вукович Г.Г. Формирование эффективной кадровой политики в корпоративном секторе промышленности России. Саарбрюккен, 2012. С.87.

ҳатто вазифаҳои истеҳсолӣ ба ташкилотҳои махсуси шахсони сеюм барои кормандони касбии онҳо барои иҷро ба ин ташкилотҳо мебошад. Усули нави истифодаи нерӯи меҳнати кормандон бо номи қувваи корӣ «қарзӣ» ё "лизингӣ" паҳн гаштааст. Ин усул бо он тавсиф мешавад, ки як ширкати махсуси тиҷоратӣ кормандони муваққатӣ ё доимиро, ки махсус барои иҷрои миқдори муайяни корҳо аз ҷониби ташкилотҳои фармоишгар кор мекунанд, ба кор мегирад. Ташкилотҳо (агентӣҳо), ки ба лизинги меҳнатӣ машғуланд, онро барои мӯҳлати муайян ба ташкилотҳои истифодабаранда дар шакли навъи иҷора медиҳанд. Барои ташкилоти лизингӣ хизматрасониҳо оид ба пешниҳоди кормандон ба иҷора як намуди шартнома ва фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки даромади асосӣ меорад.

Муносибатҳо, ки дар ин ҳолат ба вуҷуд меоянд, се тарафро дар бар мегирад: агенти лизингӣ, корманд ва ташкилоти истифодабарандаи кор. Ин муносибатҳо аз муносибатҳои анъанавии меҳнатӣ ҳам аз ҷиҳати таркиб ва ҳам аз рӯи мундариҷа фарқ мекунанд. Заминаи ҳуқуқии қарзи кормандон ин бастани шартнома дар бораи хизматрасонии лизингӣ (ҳамчун иҷрокунанда) ва ташкилоти фармоишгар мебошад. Ҳамзамон, корманди қарзгирифта ҳамзамон корманди муассисаи лизингӣ, ки ўро киро кардааст, инчунин ширкате, ки муваққатан меҳнати худро истифода мебарад, мебошад.

Аммо муносибатҳои байни фармоишгар ва коргари қарзгирифта ро наметавон ҳамчун муносибатҳои оддии меҳнатӣ бидуни шарҳу эзоҳ арзёбӣ кард, зеро онҳо дорои табиати комилан мустақил нестанд, балки ҳосили қарордоди асосии меҳнати корманд қаблӣ бо агентии лизингӣ мебошанд⁶.

Хусусияти истифодаи қувваи кории ба тариқи пулакӣ ба муносибатҳои тақсимоти вазифаҳои корфармо байни ташкилоти

---

⁶ Вукович Г.Г. Опыт регулирования рынка труда в промышленно развитых странах // Аудит и финансовый анализ. 2011. № 5. С. 319-325. С.12.

фармоишгар ва агенти лизинг алоқаманд аст. Далели он аст, ки уҳдадорихои воқеӣ оид ба фароҳам овардани шароити бехатари меҳнат, таъмини кафолат ва ҷубронпулиҳои муқарраршуда барои дур шудан аз шароити мутадили кор, назорати риоя шудани интизоми меҳнатӣ ва истеҳсоли, қоидаҳои дохилӣ ва дастурамали вазифавӣ аз ҷониби корманд ба зиммаи ташкилоти фармоишгар вогузор карда шудааст. Аз ин рӯ, ҳангоми бастан ва иҷрои шартнома байни агентҳои лизингӣ ва ташкилотҳои фармоишгар мушкилии калон аксар вақт муайян кардани дурусти соҳаҳо ва дараҷаи масъулият ва ваколат барои таъмини шароити лозимаи кории кормандони ба иҷора гирифташуда мебошад. Аён аст, ки агентии лизингӣ наметавонад дар вақти воқеӣ чараёни истеҳсолот ва меҳнатро дар ҳудуди корхонаи истифодабарнадаи корманд назорат кунад. Дар робита ба ин, ташкилоти лизингӣ як қисми салоҳият ва масъулияти худро ба сифати корфармо ба ташкилоти фармоишгар медиҳад. Дар айни замон, фармоишгар, ки ин ваколатҳо ва масъулиятҳоро ба ўҳда мегирад, ба таври қонунӣ ва муассир корфармо барои кормандони кироя намешавад. Ташкилоти иҷрокунанда танҳо ба сифати як тарафи иловагии муносибатҳои ҳуқуқии мавҷуда, ки байни ташкилоти лизингӣ ва кормандони кироя мавҷуд аст, амал мекунад.

Лизинги кормандон як намуди аутсорсинг, яъне иҷрои вазифаҳо аз ҷониби ҳайати кормандони дигар ташкилот дар асоси шартномаи таъминоти кадрӣ мебошад (моддаи 453 КГ ҚТ). Истифодаи аутсорсинг танҳо он вақт асоснок карда мешавад, ки он боиси ба даст овардани пасандози воқеӣ ва ғоидаи иловагӣ аз ҷониби ташкилот гардад. Ташкилотҳои муосир ба лизинги кадрҳо (аутсорсинг) ҳамчун яке аз воситаҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бозор, коҳиш додани хароҷотҳои фаъолият, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва ба таври мутаносиб таксим кардани захираҳои моддӣ, молиявӣ ва иқтисодӣ муроҷиат мекунанд.

Ширкате, ки ба хизматҳои корманди муваққатӣ ниёз дорад, бо як ширкати аутсорсинг шартнома ба имзо мерасонад. Як ширкати аутсорсинг номзадҳоеро меҷӯяд, ки бо онҳо, дар навбати худ, аз номи худ шартномаҳои меҳнатӣ мебандад.

Тибқи шартномаи пешниҳоди кормандон, як ташкилот ба ихтиёри ташкилоти дигар мутахассисони ихтисоси заруриро барои иҷрои баъзе вазифаҳо ба манфиати ин ташкилот пешниҳод мекунад. Дар айни замон, ташкилоте, ки тибқи шартнома кормандонро пешниҳод намудааст ӯҳдадорӣ барои расонидани ягон хизматро ба дӯш нагирад. ӯҳдадориҳои ягонаи ӯ таъмин кардани мутахассисони баландихтисос мебошад.

Ҳамин тариқ, лизинги кормандон муносибатҳои комплекси ҳуқуқии байни се тараф ва ду намуди шартнома аст:

- шартномаҳои инфиродии меҳнати байни агентии лизингӣ ва кормандон;

- шартномаи граждани-ҳуқуқӣ байни ташкилоти фармоишгар ва агентии лизингӣ оид ба хизматрасонии пулакӣ, аз ҷумла ҳангоми зарурат тадбиқи баъзе шартҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, аз ҷумла меъёрҳо оид ба супоридани миқдори муайяни ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои корфармо⁷.

Аксар вақт аутсорсинг ҳангоми лизинги кормандон функцияҳои истеҳсоли зеринро пешниҳод мекунад, ба монанди таҳия ва дастгирии барномаҳои комплексӣ, системаи идоракунии шабакаҳои маҳаллӣ, ҷустуҷӯ ва интихоби кормандон дар бозори меҳнат, пешбурди баҳисобгирии андозӣ ва бухгалтерӣ, тоза кардани биноҳои истеҳсоли ва ҳудудҳо, пешбурли таблиғот, амалҳои логистикӣ, таъмини муҳофизат ва беҳатарӣ ва ғайра. Ин усул ба роҳбарияти ташкилот имкон медиҳад, ки диққат ва захираҳоро барои ноил шудан ба ҳадафҳои соҳаҳои асосии тиҷорат равона созанд.

---

⁷ Валькович О.Н., Сланченко Л.И. Корпоративная социальная ответственность: российский опыт : учеб. пособие. Краснодар, 2012.С.45.

Ғайр аз он, метавонед қайд намуд, ки баъзе ҷанбаҳои мусби аз истифодаи лизинги кормандон боз ҷой доранд:

- коҳиш додани хароҷот дар натиҷаи истифодаи мутахассисони тайёр (омӯзонидашуда ва дар баъзе ҳолатҳо дорои литсензия);

- сарфаи хароҷоти изофӣ (барои омӯзиши кормандон, ҷалб кардан, пешбурди баҳисобгирӣ, ҳисоб кардани музди меҳнат ва андозҳо аз даромади шахсони воқеӣ);

- хароҷоти қаблан маълумшуда, ки ҳангоми буҷет бояд ба назар гирифта шаванд;

- имкони пешбурди шумораи камтари кормандон дар рӯйхати ҳайати кормандон;

- сарфа кардани арзиши функцияҳои додасуда (бинобар тахассуси касбии аутсорсинг ва нархҳои "яклухт" -и хизматрасониҳои ӯ);

- дастрасӣ ба технологияҳои олий ва ноу-хау, ки ба аутсорсинг дастрасанд ва ташкилоти фармоишгар надоранд;

- таъмини иҷрои вазифаҳо ва вазифаҳои мушаххасе, ки барои ҳалли онҳо ташкилот мутахассис ё салоҳият надорад.

Хароҷоти шартнома барои пешниҳоди кормандон ба арзиши хизматрасонӣ, корҳо рабт доранд. Маблағе, ки фармоишгар барои таъмини кормандон пардохт кардааст, одатан хароҷоти ташкилоти татбиқкунанда (аутсорсинг) -ро таъмин менамояд.

Ба гуфти коршиносон дар солҳои охир шумораи кормандони кироя тибқи шартномаи лизинг ҳашт маротиба афзоиш ёфтааст, ки аз афзоиши талабот ба ин хизматҳо ҳам аз ширкатҳои ватанӣ ва ҳам хориҷӣ шаҳодат медиҳад⁸.

Навбӣ муносибатҳои ҳуқуқие, ки мо дар доираи шартномаи лизинги кадрҳо таҳлил намудем, бешубҳа ба муҳофизат аз таснифи ҳуқуқӣ (аз шартномаи граждани-ҳуқуқӣ ба меҳнатӣ), инчунин муҳофизат аз

---

⁸ Валькович О.Н. Экономико-правовое регулирование социально-трудовых отношений: отношения в сфере наемного труда : учеб. пособие. Краснодар, 2010. Ч. 1. С.2.

мавҷудияти нақшаи кам кардани андоз, ки барои таҳия намудани ҳадафи тиҷорат ва баҳодиҳии самараи бадастомада ниёз дорад.

Аммо сарчашмаи маъмултарини берунаи ташаккули ҳайати кормандони касбӣ кироя кардани қувваи корӣ мебошад, ки тавассути бастанӣ шартномаи меҳнатӣ байни корманд ва корфармо амалӣ карда мешавад.

Дар шароити муосири бозоргонӣ ҳолатҳое зиёданд, ки ширкатҳо кӯшиши пинҳон кардани истифодаи меҳнати кирояро бо роҳи бастанӣ шартномаҳои сохтаи граждани-ҳуқуқӣ ба сомон мерасонанд.

Такмили ихтисоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ тибқи қонунгузори граждани-ҳуқуқӣ боиси пайдоиши баҳсҳои меҳнатӣ ва андозбандӣ байни тарафҳо мегардад.

Муносибатҳои меҳнатӣ шакли ҳуқуқии ифодаи муносибатҳоест, ки дар бозори меҳнат байни корманд ва корфармо тавассути бастанӣ шартномаи меҳнатӣ ташаккул меёбанд. Маънии иқтисодии муносибатҳои меҳнати байни корманд ва корфармо аз хариду фурӯши қувваи корӣ дар асоси талабот ва пешниҳодот ба он ва амалӣ кардани манфиатҳои иқтисодии ҳам корфармо ва ҳам корманд иборат аст. Ин чунин маъно дорад, ки муносибатҳои меҳнатӣ доимо бо эквиваленти пулии қувваи корӣ баҳогузори, таҳлил, назорат ва ғайра дастгирӣ карда мешаванд. Эквиваленти пулӣ аз рӯи миқдор ва сифати хароҷоти меҳнат, сатҳи меҳнат ва сатҳи қувваи корӣ муайян карда мешавад. Моҳияти иқтисодии шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ дар он ифода карда мешавад, ки он пеш аз ҳама манфиати иқтисодии корфармо ва кормандро бо назардошти манфиатҳои беруна ва ҳолатҳо тамаркуз мекунад. Ҳангоми ташкили шартномаи меҳнатӣ инчунин ба назар гирифта мешавад, ки ин манфиатҳои иқтисодӣ метавонанд мувофиқат накунад ва муқобил бошанд ва дар баъзе ҳолатҳо боиси низоъҳо, зарари калони моддӣ ва молиявӣ шаванд. Бо ҳадафи асосӣ ва таиноти худ раванди фурӯш ва хариди қувваи корӣ то он дараҷа коҳиш меёбад,

ки аввалан ҳамоҳангӣ ба даст омада, байни манфиатҳои иқтисодии корфармо ва корманд мувозинат ба даст оварда мешавад ва сипас шартномаи меҳнатӣ баста мешавад. Манфиатҳои иқтисодии корфармо инҳоянд:

- ба даст овардани самараи максималии иқтисодӣ аз хариди қувваи корӣ;

- ба ҳадди ақал расонидани хароҷоти қисмӣ ва умумии музди меҳнати кормандони кироя;

- ба ҳадди ақал расонидани зарар аз қарорҳои нодурусти роҳбарӣ, амалҳои нодурусти иқтисодӣ, тиҷоратӣ, дудӣ, аз даст додани вақти корӣ, аз ҷониби кормандон баровардани маҳсулоти бесифат;

- ба ҳадди ақал расонидани зарар аз муноқишаҳои меҳнатӣ ва иҷтимоӣ;

- зудҳаракатии кормандон, қобилияти кормандон барои зуд аз нав ташкил намудани истеҳсолот ба маҳсулоти серталаб ва пешниҳоди намудҳои нави хизматрасонӣ (дар сурати зарурӣ, тағироти зудтари кадрҳо ва такмили ихтисоси зуд, ки ин имкон медиҳад профилро аз нав ташкил кунад);

- ба ҳадди ақал расонидани зарар аз зиёни аз ҳад зиёд иваз намудани кормандон;

- ба кор қабул кардани мутахассисони ояндадор, ки метавонанд дар бозор рақобатпазир бошанд ва бартар бошанд;

Манфиатҳои иқтисодии корманд инҳоянд:

- мавҷудияти сарчашмаи мавҷудия;

- музди меҳнати на камтар аз арзиши бозорӣ ва қобилияти такрористеҳсолкунӣ ва рушдашро таъминкунанда;

- мавҷуд набудани дараҷаи изофаи шиддатнокии меҳнат;

- мавҷудияти шароити мусоиди кор ё ҳадди ақал қобили қабул будани шароити меҳнат ва дар шароити вазнин ва хатарнок ҷуброни ин шароитҳо;

- мавҷудияти эҷодкорӣ, мавҷуд набудани яқсонии якхела дар раванди меҳнат;

- такмили ихтисос ва мутобиқан музди меҳнати баланд;

- имкони гирифтани кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ;

- имкони болоравии мансабӣ, пешравии дар мансаб.

Манфиатҳои корфармоён ва кормандон метавонанд мувофиқат кунанд ё нақунанд. Манфиатҳои иқтисодӣ аз нуқтаи назари ба даст овардани самарани максималии иқтисодӣ аз фаъолияти истеҳсоли ва хоҷагӣ мувофиқат мекунад. Барои ба даст овардани як созиши оқилона механизме лозим аст, ки манфиатҳо ва мувофиқаи манфиатҳои корфармо ва кормандонро таъмин кунад⁹. Созиши мутақобилаи иқтисодӣ бояд оид ба музди меҳнат, истифодаи вақти корӣ, ҷуброни зарари моддӣ, табиат ва мундариҷаи корҳои иҷрошаванда, таъминоти иҷтимоӣ ва ғайра ба даст ояд. Ин созишномаҳо бо истифодаи шартномаи меҳнатӣ тартиб дода мешаванд, ки ҳамаи созишҳои тарафҳоро пурра муайян мекунад. Ҳамин тариқ, муносибатҳои меҳнатӣ пеш аз ҳама ифодаи муттамарказ ва ҳамоҳангшудаи манфиатҳои иқтисодии корфармо ва корманд мебошанд.

Ҳангоми эътирофи шартнома ҳамчун граждани-ҳуқуқӣ, инчунин хароҷоти он барои баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андоз як қатор шартҳо бояд ба назар гирифта шаванд. Пас аз ба итмом расидани мӯҳлати шартномаи граждани-ҳуқуқӣ тарафҳо санади қабул тартиб дода, имзо мегузоранд, ки қатъ гардидани ўҳдадориҳои ба зиммаи тарафҳо гузошташударо нишон медиҳад.

Мавзӯи шартномаи граждани-ҳуқуқӣ натиҷаи кори иҷрокунанда мебошад. Дар шартнома бояд кори муайяни инфиродӣ муқаррар карда шавад, ки ҳаҷм, миқдор, ном, номгӯи корҳо, хизматрасониҳо, мӯҳлати иҷрои кор, инчунин нарх ва усули муайян кардани онро дар бар гирад.

---

⁹ Валькович О.Н. Экономико-правовое регулирование социально-трудовых отношений: трудовой договор : учеб. пособие. Краснодар, 2010. Ч. 2. С.24.

Арзиши кор (хизматрасонӣ) аз ҳаҷми кор (хизматрасонӣ), мураккабӣ ва дигар меъёрҳо вобаста аст. Тартиби пардохт бо мувофиқаи тарафҳо муқаррар карда мешавад ва тарафҳо метавонанд 100% пешпардохт, пардохти марҳилавӣ, пешпардохт ва ҳисобу китоби ниҳоиро пас аз ба анҷом расидани кор, пардохти арзиши пурраи кор пас аз анҷом, пардохт бо пешниҳоди ҳисобҳои пардохт ва ғайра пешбинӣ кунанд. Шартнома бояд аз натиҷаи корҳое, ки бо ҳисоби арзиши тасдиқшуда тасдиқ шудаанд, вобаста бошад. Ҷуброн набояд дар шакли пардохтҳои муқаррарӣ бошад.

Дар муносибатҳои меҳнатӣ корманд қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатиро риоя мекунад, ки маънои онро дорад, ки фаъолияти ихтиёрӣ дар шароити меҳнати кооперативӣ сурат мегирад. Маҳз меҳнати кооперативӣ муайянкунандаи таҳия ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки танзими речаи кор ва истироҳат, масъулият барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби ўҳдадорихои меҳнатиро ба амал мебароранд. Моҳияти иқтисодии меҳнати кооперативӣ аз он иборат аст, ки дар муқоиса бо меҳнати инфиродӣ, маҷмӯи оқилонаи кӯшишҳои кормандони инфиродӣ, ки барои ноил шудан ба ҳадафи умумӣ - рушд, устуворшавӣ ва ғайра равона шудаанд, мавҷуд аст. Кори кооперативӣ пайдоиши куллан нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнати коллективи корхона ё ташкилот мебошад, ки ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ва хизматҳои ин коллективро дар як воҳиди вақт ифода мекунад.

Фарқи байни шартномаи ҳуқуқӣ меҳнатӣ ва граждани-ҳуқуқӣ барои муайян кардани ҳаҷми пурраи манбаи андоз барои андози иҷтимоӣ муҳим аст. Ҳамчун қоидаҳои умумӣ объекти андозбандӣ барои андози иҷтимоӣ пардохтҳо ва дигар ҳавасмандгардонихое мебошанд, ки аз ҷониби ташкилот ба манфиати шахси воқеӣ (ҳам дар соҳаи мунсобибатҳои меҳнатӣ ва ҳам граждани) ҳисобшуда эътироф карда мешавад. Аммо подоше, ки ба шахси воқеӣ тибқи шартномаҳои

гражданӣ-ҳуқуқӣ пардохт шудааст, аз ҷиҳати андозе, ки бояд ба Фонди нафақа пардохт шавад, ба заминаи андозӣ дохил карда намешавад. Дар ҳолати иҷрои номатлуби ўҳдадориҳои андоз аз ҷониби ташкилот, мақомоти андоз ҳуқуқ доранд ба суд муроҷиат намуда, дурустии ба роҳ мондани муносибати тарафҳоро зерин суол гузоранд.

Ҳолатҳое, ки муносибати шартномавии воқеиро исбот мекунанд, ки меҳнатиянд, дар шаклҳои зерин ифода меёбанд:

- пардохти кор тибқи шартнома моҳиятан муваққатӣ (ҳармоҳа) буда, таҳияи ҳисоботи мобайнӣ ё акти қабули корҳоро барои давраи дахлдор дар назар надорад. Санади қабули кор танҳо дар охири шартнома пешниҳод карда мешавад ва танҳо расмист;

- шартнома, масалан, чунин шартро муқаррар мекунад: "Пардохт дар рӯзҳои муқарраршудаи музди меҳнат анҷом дода мешавад";

- дар асл пардохт ба кор тибқи шартнома ба корти бонки додасудаи "маош" ба ҳисоб гирифта мешавад;

- маблағи пардохт танҳо аз шумораи воқеии рӯзи корӣ вобаста буда, ба миқдори рӯзҳои дар кор набудан кам карда мешавад;

- корманд чун дар шартномаи меҳнатӣ вазифаҳои гуногуни аз ҷониби роҳбари бевосита додасударо иҷро мекунад.

Тағйири шартномаи гражданӣ-ҳуқуқӣ ба шартномаи меҳнатӣ бо оқибатҳои зерин имконпазир аст:

- барқарор кардан ба кор, ҷуброни музди меҳнат, таъмини кулли кафолатҳои пешбининашуда, пардохти ҳама маблағҳои нагирифта (рухсатии меҳнатӣ, корношоямии муваққатӣ, сафари хизматӣ).

Бо дарназардошти он, ки мушкilot ва норасоӣҳо дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои тарафҳо дар соҳаи меҳнат хусусияти систематикӣ доранд, ба назар чунин менамояд, ки тағйирот дар Кодекси меҳнат бояд ба принципҳои бозоргонӣ ва шарикӣ иҷтимоӣ бо назардошти ба асос гирифтани манфиатҳои тарафҳо сурат гирад. Қонунгузориҳои меҳнатӣ

бояд тамоми шаклҳои гуногуни муносибатҳои ҳамоҳангии тарафайнро дар соҳаи меҳнат пурра танзим намояд.

Ҳамчун муқаддима қабл аз таҳлили масъалаҳои алоқамандӣ байни соҳаҳои номбаршуда, ки мо мавриди таваҷҷӯҳ қарор медиҳем, зарур мешуморем, ки дар системаи ҳуқуқии муосири соҳаи сивилистикаро бо муносибатҳои марбут ба мавзӯи ҳуқуқи граждани танҳо маҳдуд накунем.

Мутаассифона мафҳуми “сивилистика”, ки дар илмҳои ҳуқуқшиносӣ ва ҳуқуқшиносии амалӣ қабул карда шудааст, ҳам дар адабиёт ва ҳам дар санадҳои ҳуқуқӣ васеъ муаррифӣ нашудааст. Аз ҷиҳати сохтор ва мундариҷаи зухуроти омезиши ҳуқуқӣ, институтҳо, меъёрҳо, ӯҳдадорҳои шартномавӣ ва ҳуқуқи он то ҳоло таҳлил нашудааст.

Сивилистика ҳамчун як самти таҳқиқоти фундаменталӣ ва амалӣ, чун як соҳаи донишҳои махсуси ҳуқуқӣ ва ҳамчун як системаи муқаррароти ба таври объективӣ алоқаманд дар соҳаи илм, қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқ, дар асл маҷмӯи ҳуқуқшиносии назариявӣ ва амалие аст, ки ба соҳаҳои гуногуни ҳуқуқӣ алоқаманд буда, дорои як мавзӯъ, усул ва асосҳои умумӣ мебошанд.

Ба ақидаи мо, сивилистика дорои ду унсур асосӣ мебошад: моддӣ-ҳуқуқӣ ва муроғиавӣ-ҳуқуқӣ, ки ба маънои васеъ ва маҳдуд фаҳмида мешавад.

Ҷузъи моддӣ-ҳуқуқии сивилистикаро санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, шартномаҳо, санадҳои инфиродии ҳуқуқӣ бо хусусиятҳои зерин ташкил медиҳанд. Ҳамаи онҳо танзими муносибатҳои ҷамъиятиро пурра ё ба андозаи муайян, ки хусусияти хусусӣ-ҳуқуқӣ, молу мулкӣ ва (ё) хусусияти ғайримолумулкӣ, заминаи шартномавӣ ё делектӣ бавучудой ва амалкунӣ доранд, ба сомон мерасонанд.

Қисми муроғиавӣ-ҳуқуқии сивилистика ин қоидаҳои муроғиавӣ оид ба татбиқи ин муносибатҳо мебошанд, ки принципҳои баробарии тарафҳо ва истифодаи танзими диспозитсиониро ҳамчун усули асосӣ инъикос мекунанд, инчунин усулҳои муросои ҳатмӣ ва ҳимояи ҳуқуқ ва

манфиатҳо, аз ҷумла механизмҳои муҳофизати граждони, адолати судӣ, иқтисодӣ ва дигар тартиби ҳалли мушкилот ва баҳсҳо, ки дар соҳаи муносибатҳои граждони ба миён меоянд, фаро мегиранд¹⁰.

Дар адабиёт дар ин мавзӯ якдигари фикри дуруст баён гардидааст: "Хусусиятҳои баҳсҳои граждони-ҳуқуқӣ ... дар муносибатҳои дахлдори муҳофизати ба мо имкон медиҳанд, ки дар доираи ҷараёни ягонаи граждони (сивилистикӣ) муносибати ягонаи муҳофизати судиро дар ин соҳа ба вуҷуд орем". Мо дар бораи мавҷудияти методологияи махсуси раванди сивилистикӣ сухан меронем.

Ҷанбаи муҳофизати сивилистика муносибан бо меъёрҳои ҳуқуқи муҳофизати граждони ва муҳофизати иқтисодӣ, таҷрибаи амалии судҳои юрисдиксияи умумӣ ва судҳои иқтисодӣ ифода карда мешавад.

Сивилистика инчунин бояд маводи адолати судӣ, ки аз ҷониби Суди конститутсионии дар доираи соҳаҳои моддӣ-ҳуқуқӣ қабул карда мешавад, эътироф карда шавад.

Адабиёт:

1. Сафарова Е. Ю. Как оптимизировать расходы на персонал: аутстаффинг, аутсорсинг, лизинг персонала. М.: Эксмо, 2010. 208 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 апрели соли 2003, № 9 "Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)"// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2003, №4, мод.139; с.2016, №3, мод.153, №11, мод.891; Қонуни ҚТ аз 15.03.2016 № 1300, аз 14.11.2016 № 1375, аз 22.04.2019 № 1580.
3. Вукович Г.Г., Гостяева И.Н. Повышение мотивации к труду на основе управления трудовым поведением работников // Человек и труд. 2009. № 12. С. 62.
4. Михайлов Д.М. Аутсорсинг. Новая система организации бизнеса : учеб. пособие. М., 2009. 255 с.; Лизинг персонала в России: прошлое, настоящее, будущее [Электронный ресурс]. 11¹.: ИИР¹/ехротар.ги/агИс¹пЮ.рИр/агНЫез¹/3/аг-йс1е/зЯеПейе-201Шт1 (дата обращения: 13.10.2014).

¹⁰ Морозов С.Ю. Метод юридического равенства сторон и принцип подчинения в корпоративном праве России // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2017. № 2. С. 181-191.

5. Строителева Т.Г., Вукович Г.Г. Формирование эффективной кадровой политики в корпоративном секторе промышленности России. Саарбрюккен, 2012. С.87.
6. Вукович Г.Г. Опыт регулирования рынка труда в промышленно развитых странах // Аудит и финансовый анализ. 2011. № 5. С. 319-325. С.12.
7. Валькович О.Н., Сланченко Л.И. Корпоративная социальная ответственность: российский опыт : учеб. пособие. Краснодар, 2012.С.45.
8. Валькович О.Н. Экономико-правовое регулирование социально-трудовых отношений: отношения в сфере наемного труда : учеб. пособие. Краснодар, 2010. Ч. 1. С.2.
9. Валькович О.Н. Экономико-правовое регулирование социально-трудовых отношений: трудовой договор : учеб. пособие. Краснодар, 2010. Ч. 2. С.24.
10. Морозов С.Ю. Метод юридического равенства сторон и принцип подчинения в корпоративном праве России // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2017. № 2. С. 181-191.

*Ганизода У.Г.– ассистенти кафедраи
хукуки судӣ ва назорати прокуратурии
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ*

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ИШТИРОКИ ҲИМОЯТГАР ДАР ДАВРАИ ТАФТИШОТИ ПЕШАКӢ

Фишурда: Дар мақола масъалаи асосҳои ҳуқуқии иштироки ҳимоятгар дар давраи тафтишоти пешакӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Бояд зикр намуд ки масъалаи мазкур дар як қатор санадҳои меъёри ҳуқуқӣ матни қонунии ҳудро пайдо намудааст. Аз ин лиҳоз барои омузиши паҳлуҳои мухталифи он аз санадҳои меъёри ҳуқуқӣ истифода карда шудааст. Дигар масъалаҳои баҳсталаб низ ҷой дорад.

Калидвожаҳо: тафтишоти пешакӣ, иштироки ҳимоятгар, ҳуқуқу уҳдадорихо, асосҳои ҳуқуқӣ.

Аннотация. В статье анализируются правовые основы участия адвоката на предварительном следствии. Следует отметить, что этот вопрос нашел свой юридический текст в ряде правовых актов. Поэтому для изучения его различных аспектов были использованы нормативные правовые акты. Есть и другие спорные моменты.

Ключевые слова: Предварительное следствие, участие юриста, права и обязанности, правовая основа.

The summary: The article analyzes the legal basis for the participation of a lawyer during the preliminary investigation. It should be noted that this issue has found its legal text in a number of legal acts. Therefore, for the study of its various aspects, the normative legal acts were used. There are other controversial issues.

Keywords: Preliminary investigation, participation of a lawyer, rights and obligations, legal basis.

Дар тафтишоти пешаки иштироки ҳимоятгар талаботи воқеӣ буда, ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои гумонбаршаванда ва айбдоршаванда мавҷудияти онро тақозо мекунад. Барои он, ки иштироки ӯ дар тафтишоти пешакӣ ҳосияти расмӣ ҳуқуқи роҳи бӯшад, асосҳои ҳуқуқи иштироки ҳимоятгар дар тафтишоти пешакӣ бояд муқаррар гардад.

Асосҳои ҳуқуқи иштироки ҳимоятгар дар тафтишоти пешакӣ гуфта, маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқиеро меноманд, ки тартиби даъват, интиҳоб ё таъйин, ҳуқуқи ӯҳдадорӣ ва умуман ҳолати ҳуқуқи иштироки ҳимоятгарро муайян месозанд. Дар даҳсолаҳои охир вобаста ба асосҳои ҳуқуқи иштироки ҳимоятгар дар тафтишоти пешакӣ на танҳо тағйироти миқдорӣ, балки тағйироти кулли сифатӣ низ ворид гаштааст.

Муҳимтарин санадҳое, ки ҳолати ҳуқуқии ҳимоятгарро муайян месозанд, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, КМҶ ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ» мебошанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қувваи олии ҳуқуқӣ дошта, меъёрҳои он бевосита амал мекунанд ва муқаррароти он дар хусуси иштироқи ҳимоятгар дар тафтишоти пешакӣ ҳалқунанда ва бебаҳс мебошанд. Конститутсияи феълии ҚТ лаҳзаи иштироқи ҳимоятгарро дар тафтишоти пешакӣ ба таври дақиқ нишон додааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистони дар масъалаи иштироқи ҳимоятгар дар тафтишоти пешакӣ саҳифаи навро боз намуд. Дар қисми 2 моддаи 19 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Ҳеч касро бе асоси қонуни дастгир, ҳабс кардан мумкин нест. Ҳар шахс аз лаҳзаи дастгир шудан метавонад аз ёрии адвокат истифода намояд».

Ин муқаррароти Конститутсия ба таври дақиқ лаҳзаи иштироқи адвокatro дар тафтиши пешакӣ нишон додааст. Аз лаҳзаи дастгир шудан ҳуқуқи доштани адвокат кафолати муҳими конститутсионии ҳуқуқ ба ҳимоя доштани гумонбаршаванда (айбдоршаванда) мебошад. Гузашта аз ин, Конститутсия ба таври дақиқ нишон додааст, ки шахс аз ёрии адвокат, яъне аз ёрии тахассусию касбӣ истифода бурда метавонад. Дар ин чо истифода бурдани истилоҳи «адвокат» ба ҷои истилоҳи «ҳимоятгар» тасодуфӣ набуда, мақсаднок мебошад. Зеро маҳз адвокат (ҳимоятгари касбӣ) метавонад, ки дар чунин вазъият ҳуқуқҳои шахсро ба таври воқеӣ ҳимоя намояд.

Дар моддаи 92 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Ёрии ҳуқуқӣ дар тамоми марҳилаҳои тафтишот ва мурофиаи судӣ кафолат дода мешавад». Таҳти мафҳуми «ёрии ҳуқуқӣ» мувофиқи моддаи 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ» ёрии тахассусӣ ва касбие, ки аз ҷониби адвокатҳо бо истифода аз восита ва тарзҳои қонунӣ барои ҳимояи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ расонида мешавад. Аз ин ҷост, ки

Конститутсия иштироки ҳимоятгарро дар ҳамаи марҳилаҳои муҳофизат кафолат додааст.

Санади ҳуқуқии дигаре, ки масъалаи иштироки ҳимоятгарро дар тафтишоти пешакӣ танзим мекунад, Кодекси муҳофизатии ҷиноятии ҚТ мебошад. Ҷанбаи тавре, ки маълум аст 1 апрели соли 2010 Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ аз нав қабул шуда ба қувваи қонунӣ даромадааст ва КМҚ-и соли 1961-ро иваз намуд. Мувофиқи мақсад мешуморем, ки оиди рушди институти ҳимоя дар муҳофизатии ҷиноятӣ дар Тоҷикистон каме маълумот диҳем.

29 июни соли 1929 КИМ ҚШС Ўзбекистон КМҚ қабул намуд, ки он аз 18 боб ва 175 модда иборат буд. Ин кодекс дар ҳудуди Тоҷикистон низ амал кардааст, зеро КИМ ва ШКХ ҚШС Тоҷикистон тибқи қарори №42 аз 19 декабри соли 1929 амали қонунгузори ҚШС Ўзбекистон-ро дар ҳудуди Тоҷикистон то қабули санадҳои қонунгузорӣ аз ҷониби мақомоти ҚШСТ иҷозат дода буд. Камбудии қиддии ин кодекс дар он буд, ки иштироки ҳимоятгарро дар тафтишоти пешакӣ як тараф монда, ҳатто дар муҳофизатии судӣ ба салоҳдиди суд вогузор карда буд. Аз ин рӯ, аз ҷониби муаллифон он барҳақ мавриди танқид қарор. КМҚ ҚШСУ (соли 1926) низ айнан ҳамин тавр иштироки ҳимоятгарро пешбинӣ карда буд. 25 августи соли 1935 аввалин Кодекси муҳофизатии ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон қабул гардидааст. Ин кодекс аз 14 боб ва 154 модда иборат буда, маҳдудияти ҷойдоштаро вобаста ба иштироки ҳимоятгараз байн бурд. Мувофиқи он ҳимоятгар новобаста аз салоҳдиди суд ҳуқуқи иштирок карданро дар муҳофизатии судӣ пайдо кард.

Дар таърихи иштироки ҳимоятгар дар муҳофизатии ҷиноятӣ қабули Асосҳои муҳофизатии судии ҷиноятии ИҚШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ (аз 25 декабри соли 1958) таҳаввулоти куллиро ҷорӣ намуд. Мувофиқи ин Асосҳо ҳимоятгар ҳуқуқи иштирок дар тафтишоти пешакиро ба даст овард. Ҳимоятгар аз лаҳзаи ба айбдоршаванда эълон кардани тамом шудани тафтишоти пешакӣ ва барои шинос шудан пешниҳод кардани парвандаи ҷиноятӣ ҳуқуқи иштирок карданро пайдо кард. Гузашта аз

ин, оид ба корхое, ки ҷинояткор ноболиғ мебошад, ё инки вобаста ба нуқсонҳои ҷисмонӣ руҳияшон наметавонанд ҳуқуқ ба ҳимояшонро истифода намоянд, ҳимоятгар аз лаҳзаи эълон кардани айбдорӣ ҳуқуқ пайдо кард, ки ба тафтишоти пешакӣ ворид шавад.

Аз 1 декабри соли 1961 Кодекси нави муурофиавии ҷиноятӣи ҚШС Тоҷикистон мавриди амал қарор гирифт, ки то 1 апрели соли 2010 бо тағйироту иловаҳои зиёд амал менамуд. Ин кодекс иштироки ҳимоятгарро дар давраи тафтишоти пешакӣ дар сатҳи сифатан нав пешбинӣ намуд. Дар моддаи 49 – ӯми он чунин омада буд: «Ҳимоятгар аз вақти ба айбдоршаванда эълон кардани тамом шудани тафтишоти пешакӣ ва ба ӯ барои шинос шудан додани тамоми кор дар кор иштирок карда метавонад».

Ҳимоятгар мувофиқи қарори прокурор аз лаҳзаи эълон карда шудани айбнома ба кор ворид гашта, иштирок карда метавонист.

КМЧ муқаррароти наvero вобаста ба иштироки ҳимоякунанда дар муурофиаи ҷиноятӣ аз рӯи чунин корҳо ҳатмӣ донист:-дар ин бора гумонбаршуда, айбдоршаванда ё судшаванда дархост пешниҳод кунад; - гумонбаршуда, айбдоршаванда ё судшаванда ноболиғ бошад; - гумонбаршуда, айбдоршаванда ё судшаванда бинобар камбудии ҷисмонӣ рӯҳӣ ҳуқуқи худашонро оид ба ҳимоя мустақилона амалӣ карда натавонанд;- гумонбаршуда, айбдоршаванда ё судшаванда забони пешбурди муурофиаро надонанд;-шахс дар содир намудани ҷинояте айбдор карда шавад, ки барои он ҷазои қатл ё ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан пешбинӣ шуда бошад.

28 августи соли 1990 ба КМЧ тағйироту иловаҳо дароварда шуда, иштироки ҳимоятгар аз лаҳзаи оғози таъқиби ҷиноятӣ иҷозат дода шуд.

Қабули Конститутсияи нав дар низоми ҳуқуқии ҚТ дигаргуниҳои куллӣ ҷорӣ кард. Дар масъалаи иштироки ҳимоятгар дар тафтишоти пешакӣ низ он бетараф намонд.

Новобаста аз тағйиротҳои сифатӣ ва ислохотӣ дар падидаи ҳуқуқии муурофиаи ҷиноятӣ то қабули кодекси нав 1 апрели соли 2010 камбудӣ ва

зиддиятҳои назаррас буданд. Масалан, моддаи 49 КМЧ-и соли 1961-и ҚТ ба талаботи моддаи 92 Конститутсияи ҚТ ҷавобгӯ набуд. Чунончи дар қисми якуми моддаи 92-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: «Ёрии ҳуқуқӣ дар тамоми марҳилаҳои тафтишот ва мурофияи судӣ кафолат дода мешавад». Дар моддаи 49-и КМЧ-и соли 1961-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад бар хилофи муқаррароти Конститутсия омада буд, ки Ҳимоятгар ба парванда аз лаҳзаи эълони айб, дар ҳолатҳои дастгир гардидани гумонбашуда ва ё нисбати шахс тадбиқ гардидани чораи пешгирӣ дар намуди ба ҳабс гирифтани то эълони айб роҳ дода мешавад. Қобили қайд аст, ки КМЧ ҚТ (соли 2009) қабулгардидаи ин зиддиятро то андозае аз байн бурдааст. Дар моддаи 49-и он омадааст, ки Ҳимоятгар барои иштирок дар парванда аз лаҳзаи дар ҳаққи шахс баровардани қарори оғози парвандаи ҷиноятӣ, инчунин аз лаҳзаи воқеан дастгир гардидани гумонбаршуда роҳ дода мешавад.

Ба ҳамаи камбудихо нигоҳ накарда, ин ҷо як нуқтаи муҳимро бояд қайд сохт. Чуноне Раҷабов С. қайд сохтааст: «Худи ҳолати иштироки Ҳимоятгар дар тафтишоти пешакӣ, ки дар натиҷаи демократикунонии мурофияи судӣ имконпазир гаштааст, - қадами муҳим ба пеш аст... . Иштироки Ҳимоятгар дар тафтишоти пешакӣ ... ёрии ҳуқуқиро ба айбдоршаванда пурзӯр менамояд, масъулияти мақомоти тафтишотиро ҷиҳати пуррагии тафтишот, объективона ва боасос ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ин ё он шахс баланд мекунад».

Баъд аз қабул гаштани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1994 нақши санадҳои ҳуқуқии байналхалқӣ дар танзими муносибатҳои ҷамъиятии дохилидавлатӣ зиёд гашта истодааст. Зеро санадҳои ҳуқуқии байналхалқӣ қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҚТ буда, нисбат ба санадҳои ҳуқуқии дохилидавлатӣ афзалият доранд. Нақши санадҳои ҳуқуқии байналхалқӣ дар инкишофи асосҳои башардустии қонунгузори бисёр давлатҳо бузург аст. Маҳз дар зери таъсири онҳо чараёнҳои демократикунонӣ дар давлатҳои тозабунёд ташаккулу инкишоф ёфтааст.

Дар байни санадҳои ҳуқуқии бонуфузи байналхалқӣ, ки ба масъалаи ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳо ва озодиҳои инсон ва шахрванд равона шудаанд, Эълומияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсиро номбар кардан мумкин аст.

Дар масъалаи ҳуқуқ ба ҳимоя доштани гумонбаршаванда (айбдоршаванда) ва иштироки ҳимоятгар дар тафтишоти пешакӣ бошад, чунин санадҳои ҳуқуқии байналхалқиро нишон додан мумкин аст:

Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (соли 1966). Дар қисми 3 моддаи 14 он омадааст, ки айбдоршаванда ҳуқуқ дорад: «а) ба таври таъҷилӣ ва муфассал дар бораи хислат ва асоси айбе, ки ба ӯ эълон карда мешавад, бо забони ба ӯ фаҳмо хабардор карда шавад; б) барои омодагӣ ба ҳимояи худ вақт ва имконоти кофӣ дошта бошад ва бо ҳимоягари интихобнамудаи худ вохурад».

Замимаи Маҷмуаи принципҳои ҳимояи ҳамаи шахсоне, ки дастгир ё дар ягон шакл ҳабс мешаванд (соли 1988). Мувофиқи он шахси дастгиршуда ҳуқуқи худҳимоя ё истифодаи ёрии адвокато бо тартиби муқаррарсохтаи қонун дорад. Дастгиршуда ҳуқуқи истифодаи ёрии адвокат ва ҳуқуқи вохӯрии бемаҳдуд бо ӯро дорад.

Қоидаҳои асосии нақши адвокатҳо (соли 1990). Дар банди 5 боби «Кафолатҳои махсус дар адлияи ҷиноӣ» омадааст, ки ҳукумати давлатҳо ӯҳдадоранд, ки ба ҳар шахс ҳуқуқашро оид ба истифодаи ёрии адвокат ҳангоми дастгир шудан, ба ҳабс гирифтани ва ё айбдоркунӣ дар ягон ҷиноят фаҳмонанд. Гузашта аз ин, Қоидаҳои мазкур муқаррар сохтааст, ки дар муддати на дертар аз 48 соат аз лаҳзаи дастгир ё ҳабс шудан адвокат бояд ба қори ҷинояти ворид шавад. Бешубҳа, дар таъмини ҳуқуқи шахс ба ҳимоя ва иштироки ҳимоятгар дар давраи тафтишоти пешакӣ ин кафолати муҳим аст.

Ҳамин тавр, маҷмӯи санадҳои ҳуқуқии дар боло ишора ва ё таҳлил гашта асосҳои ҳуқуқии иштироки ҷимоятгарро дар тафтишоти пешакӣ ташкил дода, кафили муҳими ҳуқуқи шахс ба ҷимоя, инчунин иштироки бевоситаи ҷимоятгар дар тафтишоти пешакӣ мебошанд.

Оид ба масъалаи таъмини ҳуқуқи ҷимоя ба айбдоршаванда дар замони Шӯравӣ тавзеҳоти дастурии Пленуми Суди Олии ИҶШС мавҷуд буд. Қабули чунин тавзеҳот дар шароити имрӯза дар партави қабули Конститутсияи ҶТ (соли 1994), тағйиротҳои охирин дар қонунгузорию муҳофизати ҷиноятӣ ва таҷриба талаботи замон буда, боиси шарҳ ва таҷрибаи дурусти қонунгузорию амалкунанда мегардад.

*Шарипов С.С. – ассистенти кафедраи
криминалистика ва фаъолияти
экспертизаи судии факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ*

ЗҶРОВАРИИ ХОНАВОДАГӢ НИСБАТ БА КӢДАКОН ҲАМЧУН ОМИЛИ ҶИНОЯТКОРИИ НОБОЛИҶОН ВА РОҲӢОИ ПЕШГИРИИ ОН

Ҷишурда: Дар доираи мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки оид ба зӯроварии хонаводагӣ (оилавӣ) ва муносибати бераҳмона нисбат ба но болиғон таҳқиқ ва оқибатҳои манфии онро ошкор намуда, чораҳои пешгирии онро пешкаш намояд. Зӯроварии хонаводагӣ ин падидаест, ки дар тамоми ҷаҳон ва дар тамоми кишрҳои аҳоли хеле инкишоф ёфтааст. Дар бораи зӯроварии хонаводагӣ дар ҳолатҳои харф мезананд, ки агар ҳолатҳои муносибати бераҳмона ва дағалона ҷудогона, тасодуфӣ ва вазъӣ набуда, балки мунтазам, пай дар пай ва доимо такрор шаванд. Бо ҳама гуногунрангии намудҳои зӯроварӣ маҳз хусусияти хосси зӯроварии оилавӣ дар он аст, ки он тавсифи умумӣ пайдо мекунад.

Калидвожаҳо: Зӯровариҳои оилавӣ, муносибати бераҳмона, оқибат, хашмгинии кӯдак, сабабҳои ҷинояткории ноболиғон, пешгирӣ, ҳимоя.

Аннотация: Данная статья посвящена проблеме семейного насилия и жестокого обращения в отношении несовершеннолетних. Автор также выявляет его отрицательные последствия, и предлагает ее профилактические меры. Семейное насилие – явление, достаточно распространенное во всем мире и во всех слоях населения. О насилии в семье говорят в тех случаях, когда факты грубого и жестокого обращения не единичные, неслучайные и ситуативные, а регулярные, систематические и постоянно повторяются. При всем разнообразии видов насилия – именно для семейного насилия характерно то, что оно приобретает всеобщий характер.

Ключевые слова: Семейное насилие, жестокое обращение, последствия, агрессивность ребенка, причины преступности несовершеннолетних, профилактика, защита.

Annotation: Within the framework of this article, the author tried to investigate domestic violence and abuse of minors and identify its negative consequences, and offer its preventive measures to readers and scientists. Family violence is a phenomenon that is not widespread enough who eight miners from all segments of the population. About violence in e seventy speak in techno cases, when the facts of rough such ill-treatment are not isolated, there are no random from situational, ad regular, systematic such constancy are repeated. With a very wide variety of species of violence-the nominal share of family violence, the characteristic is also, so that the window acquires a universal, generalized character.

Keywords: Family violence, cruel treatment, consequences, aggressiveness of a child, causes of juvenile delinquency, prevention, protection.

Муҳимтарин омили иҷтимоӣ – равонии (психологӣ)-и ташаккули рафтори ҷиноятии ноболиғон, ин пеш аз ҳама камбудихо дар тарбияи оилавӣ ба шумор меравад. Яке аз сабабҳои, ки ба ташаккули заминаҳои содир кардани ҳуқуқвайронкуниҳо таъсир мерасонанд, ин муносибати беадолатона (ноодилона), дағалона нисбат ба кӯдакон аз ҷониби аъзои болиғи оила ба шумор меравад. Маҳз дар оила бояд заминаҳои ҳама гуна зӯрварӣ ва зухуроти ҷиноятии он аз ҷониби ноболиғон ҷустуҷӯ карда шаванд.

Зӯрварӣ нисбат ба кӯдак – ин таъсири ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва иҷтимоӣ нисбат ба шахс (кӯдак) аз ҷониби дигар шахсон (кӯдак ё калонсол), оила, гуруҳ ё давлат буда, ўро маҷбур месозад, ки фаъолияти ба ҷамъият манфиатноки худро қатъ намуда, дигар кори бар хилофи онро анҷом диҳад, ки ба саломатӣ ва мукаммалии ў таҳдиди ҷисмонӣ ё рӯҳӣ намояд.¹ Яке аз намудҳои зӯрварӣ ин зӯрвариҳои хонаводагӣ ба шумор меравад, ки метавон онро ҳамчун маҷмӯи намуди зӯрварӣ баррасӣ кард. Ин таҳқири ҷисмонӣ, лафзӣ, эмотсионалӣ, равонӣ, иқтисодии такроршаванда бо афзоиши давраи басомад, инчунин тарсонидани ҷабрдида бо мақсади нигоҳ доштани назорат аз болои ҷабрдида мебошад.² Зӯрвариҳои хонаводагӣ ин падидаест, ки дар тамоми ҷаҳон ва дар тамоми қишрҳои аҳолии хеле инкишоф ёфтааст. Дар бораи зӯрвариҳои хонаводагӣ дар мавридҳои ҳарф мезананд, ки, агар ҳолатҳои муносибати бераҳмона ва дағалона ҷудогона, тасодуфӣ ва вазъиятӣ набуда, балки мунтазам, пай дар пай ва доимо такрор шаванд. Бо ҳама гуногунрангии намудҳои зӯрварӣ – маҳз хусусияти хосси зӯрвариҳои оилавӣ дар он ифода меёбад, ки он тавсифи умумӣ пайдо мекунад. Ягон таҷовузкори хонаводагӣ вучуд надорад, ки ба ҷабрдидаи худ ё ба ҷабрдидагон барои ягон чиз фишор оварад.³

---

¹ Волкова Е.Н. Психология субъектности педагога / Е.Н. Волкова. – Н. Новгород, 2001. С.186.

² Таусинова О.К. Влияние насилия в семье на психологическое развитие подростков // О.К. Таусинова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016, №4 (108). – С.708-712. – URL <https://moluch.ru/archive/108/26194/> (дата обращения: 21.09.2020).

³ Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия. Справочник практического психолога / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2006. – 371 с.

Кӯдаке, ки дар оила мавриди зӯроварӣ қарор мегирад, дар ӯ мумкин аст, ки «мачмӯи норасоихо» инкишоф ёфта, вай ба танҳой, хаёлот, инчунин ба қаҳру ғазаб, хашмгинӣ (агрессия) ва рафтори зиддичамбиятӣ моил гардад. Ин гуна ҳолатҳо метавонанд ҳам ба муқобили дигарон ва ҳам ба муқобили худи ӯ равона карда шаванд. О.А. Кравцова қайд мекунад, ки наврасоне, ки шохиди зӯровариҳои оилавӣ мегарданд, хавфи гирифтӣ шудани онҳо ба мушкилотҳои эҳсосиву рафторӣ вучуд дорад, ба монанди изтироб, тарсу ҳарос, рӯҳафтадагӣ, таҳсилоти бад, баҳои паст додан ба худ, хобҳои бад, нотобии (беҳолии) ҷисмонӣ мегарданд.⁴

Муносибати бераҳмона нисбат ба кӯдак, радқунии ӯ дар шакли дағал ё ошкоро (возех) ва оқибати чунин муносибат дар шакли садамаи равонии ҳиссиётӣ дар ӯ вучуд дошта, аввалан дар мачмӯи қурбонӣ ва сипас ба хашмгинӣ ё зудхашмгинӣ (аутоагрессия) табдил меёбад. Тибқи таҳқиқоти Э.Н. Волкова аксарияти кӯдаконе, ки дар оилаҳои зиндагонӣ мекунанд, ки дар онҳо ҷазоҳои шадиди (вазнини) ҷисмонӣ, эҳсосӣ ё дигар намуди зӯроварӣ истифода бурда мешаванд, аломатҳои сушт шудани инкишофи ҷисмонӣ ва рӯҳӣ-равонӣ (психологӣ) дида мешаванд. Дар натиҷа хотираи онҳо коста мегардад: равандҳои дар хотир нигоҳдорӣ ва ҳифзнамӣ мушкил буда, интихобнамоии дар хотир нигоҳдорӣ дарҳол меафзояд. Онҳо парешонҳол шуда, дар мавриди суханронӣ костагӣ ба вучуд меояд, аксар вақт лакнат пайдо мешавад. Чунин кӯдакон дар мактаб хеле бад таҳсил карда, ҷараёни рафти мутобиқшавӣ ба мактаб мушкилтар мегардад.⁵

Мувофиқи таҳқиқоти Т.Я. Сафонова ва Е.И. Цимбал наврасоне, ки ба намудҳои гуногуни зӯроварӣ дучор мегарданд, дар худ хашмгиниро эҳсос менамоянд, ки аксар вақт онро дар нисбати шахси заиф ҳолӣ мекунанд: кӯдакони нисбатан хурдсолон, ҳайвонот.⁶

---

⁴ Кравцова О.А. Сексуальное насилие как психологическая травма: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / О.А. Кравцова. – Москва, 2000. – 193 с.

⁵ Насилие и жестокое обращение с детьми: источники, причины, последствия, решения: Коллективная монография / под ред. Е.Н. Волковой. – Н. Новгород, 2011. – 248 с.

⁶ Сафонова Т.Я. Жестокое обращение с детьми и его последствия / Т.Я. Сафонова, Е.И. Цимбал // Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социально-правовая защита. – 1993. – С. 168-174.

Зӯроварӣ ҳамчун истифодаи барқасдонаи қувваи ҷисмонӣ ё қудрат, на танҳо як мушкилии аҳаммиятноки иҷтимоидошта ба шумор меравад, балки масъалаест, ки диққати мутахассисони равшинос ва кормандони иҷтимоиро тақозо менамояд. Натиҷаи ҳиссиёти наврасоне, ки мавриди зӯроварии оилавӣ қарор гирифтаанд, ба мушкилоти ҷиддии иҷтимоӣ, инкишоф, ҳифзи саломатии равшин оварда мерасонад. Чуноне ки натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, дар чунин гуруҳи наврасон, алоқа бо калонсолон вайрон шудааст, малакаи дахлдори муносибат бо ҳамсолон вучуд надорад, бинобар сабаби баҳои паст додан ба худ, ҳамчунин имконияти авҷи шуурнокиаш муваққатан паст мешавад, алоқаи фикрронияш дигаргун мешавад, ки ба саломатӣ ва инкишофи мӯътадили ноболиғ таҳдид менамояд. Ҳалли масоили худро наврасон – ҷабрдидагон, чун қоида дар зӯроварии ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва равшин аксар вақт дар муҳити ҷиноятӣ (криминогенӣ), ғайрииҷтимоӣ дарёфт менамоянд. Чунин ҳолат майлу рағбат ба нӯшокиҳои спиртӣ, маводҳои нашъадорро дар онҳо пайдо намуда, дар натиҷа онҳо ҷиноятҳои дуздӣ ва дигар кирдорҳои хусусияти ҷазои ҷиноятидоштаро содир мекунанд.

Пешгирии (профилактикаи) зӯроварӣ дар оила ин маҷмӯи чораҳои иқтисодӣ, маданӣ-тарбиявӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва дигар чораҳои мебошанд, ки барои пешгирии ҷиноят ва қонунвайронкуниҳо равшан шуда, сабабҳо ва омилҳои барангезандаи онҳоро нест мекунанд. Аҳаммияти калони пешгирии омили мазкур, ин мӯътадил гардонидани шароитҳои зиндагӣ ва иҷтимоӣ дар оила; бартарафсозӣ ва камнамоии сарчашмаҳои таъсиррасонии ғайрииҷтимоӣ ба ноболиғон; таъсиррасонӣ ба шахсоне, ки ба инкишофи мӯътадили ноболиғон таъсири манфӣ мерасонанд.

Барои ҳимояи ноболиғон аз шаклҳои ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва зӯроварии ҷинсии ҷиноятӣ меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ истифода бурда мешаванд. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 10 таркиби ҷиноятҳоеро пешбинӣ намудааст, ки танҳо нисбат ба ноболиғон содир шуданашон мумкин аст (7-тои онҳо дар боби «Ҷиноятҳо муқобили оила

ва ноболиғон» пешбинӣ шудаанд) ва боз 19 таркиби ҷиноятҳоеро пешбинӣ намудааст, ки дар як вақт ҳам нисбат ба кӯдакон ва ҳам нисбат ба калонсолон равона шудаанд. Қонунгузориҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб барои ҳама намудҳои зӯрварии ҷисмонӣ ва ҷинсӣ нисбат ба кӯдакон ҷавобгарӣ пешбинӣ намудааст. Аз шаклҳои имконпазирии зӯрварии равонӣ танҳо таҳдиди куштан ё расонидани зарари ҷисмонии вазнин ба саломатӣ, ба худкушӣ расонидан ҷазо дода мешаванд.

Ҳимояи кӯдакон аз зӯрварӣ дар оила бо истифода аз чораҳои анъанавии хусусияти ҳуқуқӣ-гражданӣ ва (ё) ҳуқуқӣ-ҷиноятидошта, ғайриимкон аст. Танҳо ба ин чораҳо рӯ овардан (тамоюл кардан) ба он оварда мерасонад, ки ба ҷабрдида кӯмак расонидан танҳо дар мавриде имконпазир мегардад, ки, агар зӯрварӣ алақай дигар оқибатҳои вазнинро ба бор оварда бошад. Нақши муҳимми пешгириро (профилактикиро) чораҳои ислоҳӣ-сафедкунӣ бозидани, ба зинаи аввали бӯхрони оила оварда мерасонад. Дар шароити вазнини ҳаёти давраи дигаргуншавии иқтисодӣ кӯмаки иҷтимоӣ расонидан ба оила аҳаммияти хеле калон дорад.

Пешгирии (профилактикаи) зӯрварӣ дар оила танҳо бо роҳи амалӣ намудани сиёсати мақсаднок ва мунтазами давлатӣ, коркарди концепсияи давлатии назорати иҷтимоӣ ва огоҳсозии зӯрварӣ дар оила имконпазир аст. Давлат ҳамчун қафили асосии амнияти шаҳрванд уҳдадор аст, ки насли наврасро боэътимод муҳофизат намояд. Маҳз дар арсаи давлатӣ ба вучуд овардани шароит ҷиҳати ҳимояи кӯдакон аз зӯрварӣ зарур аст. Коркард ва амалигардонии воқеии зина ба зинаи системаи минтақавии (маҳаллии, ҳудудии) назорати иҷтимоӣ ва пешгирии (профилактикаи) зӯрварӣ нисбат ба ноболиғон яке аз ҳуқуқҳои истисноии давлат ба шумор меравад.

Адабиёт:

1. Волкова Е.Н. Психология субъектности педагога / Е.Н. Волкова. – Н.

- Новгород, 2001. – 236с.
2. Кравцова О.А. Сексуальное насилие как психологическая травма: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 // О.А. Кравцова; [Место защиты: Ставропольский государственный университет]– Москва, 2000.– 193 с.
  3. Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия. Справочник практического психолога / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2006. – 371 с.
  4. Насилие и жестокое обращение с детьми: источники, причины, последствия, решения: Коллективная монография / под ред. Е.Н. Волковой. – Н. Новгород, 2011. – 248 с.
  5. Сафонова Т.Я. Жестокое обращение с детьми и его последствия // Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социально-правовая защита / Т.Я. Сафонова, Е.И. Цымбал; НИИ детства Рос. дет. фонда. – М.: Дом, 1993. – С. 168-174.
  6. Таусинова О.К. Влияние насилия в семье на психологическое развитие подростков // О.К. Таусинова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016, №4 (108). – С.708-712. – URL <https://moluch.ru/archive/108/26194/> (дата обращения: 21.09.2020).

*Давлатзода К.Д. – н.и.х., муаллими калони
кафедраи криминалистика ва фаъолияти
экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии
ДМТ*

БАНАҚШАГИРИИ ТАФТИШИ ЧИНОЯТ: ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИЯВИИ ОН

Фишурда: Дар мақола таҳлил оид ба банақшагирии тафтиши чиноят: чанбаҳои назариявӣ ва амалиявии он меравад. Муҳаллиф кушиш кардааст то ба таври дақиқ ба масъалаи мазкур равшанӣ андозад. Тарзу усулҳои тафтиши чиноят ва моҳияти банақшагирии он низ ҷой дорад.

Калидвожаҳо: чиноят, кирдори зиддиҳуқуқӣ, тафтиши чиноят, моҳияти банақшагирӣ, тафтишоти пешакӣ, муфаттиш, вазифаҳои он.

Аннотация. В статье анализируется планирование уголовного расследования: теоретические и практические аспекты. Автор попытался пролить свет на этот вопрос. Также существуют методы расследования преступлений и характер планирования.

Ключевые слова: преступление, противоправное деяние, уголовное расследование, характер планирования, предварительное следствие, следователь, его функции.

The summary: The article analyzes the planning of a criminal investigation: theoretical and practical aspects. The author has tried to shed some light on this issue. There are also methods of crime investigation and the nature of planning.

Keywords: crime, illegal act, criminal investigation, nature of planning, preliminary investigation, investigator, its functions.

Тафтиши ҷиноят ва банақшагирии он яке аз вазифаҳои муҳими мақомоти тафтиши пешакӣ ба шумор рафта, муфаттиш вазифадор аст, ки ҳамаи ҷораҳои ба парванда аҳамиятнокро андешад. Фаъолияти муфаттиш оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ дар он ҳолат самарабахш шуда метавонад, ки он ба таври муносиб ташкил карда шуда, ҳамаи амали мақмотҳои тафтиш ба системаи муайян дароварда шаванд. Тафтиши ҷиноят-ин санҷиши тахминҳои пешниҳодшуда ва муқаррар кардани ҳолатҳои ба парванда аҳамиятдошта ба шумор меравад.¹

Моҳияти банақшагирӣ дар муайян кардани масъалаҳое, ки бояд ҳал карда шаванд, дар коркарди мантиқии низоми амал, ки ҳалли ин масъалаҳоро вақт, қувва ва воситаҳо таъмин месозанд, ба шумор меравад.

Муайян кардани вазифаҳои тафтиши ҷиноят аз муқаррар кардани ҳолатҳое, ки ҷой доранд ва тахмин дуруст аст, оғоз меёбад. Масалан,

---

¹ Криминалистика (китоби дарсӣ). Гурӯҳи муаллифон: А.Қ. Назаров, З.Д. Ямоқова, М.Н. Насриддинов, С.С. Шарипов, Д.С. Қодиров, Д.Д. Давлатов, Б.С. Давлатов, Б.Х. Хабибова, М.Б. Носирзода, К.Д. Раҷабов. – Душанбе, 2018-С.387.

аризаи шаҳрванд оид ба ғорат шуданаш аз ҷониби марди ношинос, ки ба $\bar{y}$ муқобилият нишон додааст, санҷида мешавад. Ҳангоми дастгир шудани шаҳрванди гумонбаршаванда тахмини алоқаманд буданаш ба ғоратгарӣ пешниҳод карда мешавад. Агар тахмин дуруст бошад, пас:

1) дар либос ва тани гумонбаршаванда бояд пайҳои муқобилияти ҷабрдида вучуд дошта бошанд;

2) дар ҷойи зисти гумонбаршаванда бояд маблағ ва чизҳои арзишноке, ки $\bar{y}$ аз ҷабрдида кашида гирифтааст, ёфт карда шаванд;

3) дар ҷойи ҳодиса пайҳои ҷабрдида ва гумонбаршуда ва ғайра бояд боқӣ монда бошанд.

Аз тахминҳои овардашуда муфаттиш вучуд доштани пайҳо дар тан ва либоси гумонбаршаванда, маблағ ва чизҳои арзишноки ба гумонбаршаванда тааллуқдошта, ва пайҳои дар ҷойи ҳодиса буда диққати махсус диҳад. Дар мисоли овардашуда ҳатман боянд дар нақшаи тафтишӣ ворид карда шаванд; пурсиши гумонбаршаванда, кофтукови шахсии вай, азназаргузаронии ҷойи ҳодиса, кофтукови ҷойи зисти $\bar{y}$ мебошад. Тақсим кардани қувва ва воситаҳои мавҷудбуда ҳамчун унсури (элементи) банақшагирӣ аз муайян кардани иҷрокунандаҳои ҳар як ҷорабинӣ ва муҳлати иҷрои онҳо иборат аст.

Ба андешаи В.И. Терембилов ва С.Н. Чурилов, ҷиҳати дар амал татбиқ намудани яке аз вазифаҳои банақшагирии тафтишии ҷиноят дар ошкор кардани ҷиноят, одатан, кормандони мақомоти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҷалб карда мешаванд. Ба онҳо супориши санҷиши гумонбаршавандаро бо маълумотҳои криминалистӣ дар бораи он ки пештар боздошт шудааст ё не, ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида шудааст ё не, додан лозим аст. Зарур аст, ки ҷораҳои кофтукови шахсоне, ки метавонанд дар бораи воқеаҳои ба муфаттиш даркорӣ шохидӣ диҳанд, дида шаванд.²

---

² Терембилов В.И. Разработка следственных версий и планирование следствия. В кн.: Расследование убийств. М., 1954. -С.277.

Ба ақидаи Ҳ.Салимов, дар ҷараёни гузаронидани амалҳои тафтиши ва барои бо сифат гузаронидани амалҳои мазкур, ба нақшагирии тафтиши ҷинойт, ҷои махсусро ишғол мекунад ва барои ҳамин ҳам муфаттиш ба ин масъала диққати ҷидди доданаш лозим аст.³

Ба ақидаи Р. Аксенов ва А.В. Шмонин, бошад ташкили тафтиши ҷинойт ва банақшагирии он дарбаргирандаи мувофиқати кори муфаттиш, ташкили ҳамкориҳои гурӯҳи муфаттишон бо гурӯҳҳои оперативӣ ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, инчунин як қатор дигар масъалаҳои фаъолияти мақомотҳои тафтишӣ мебошад.⁴

Ба андешаи мо, дар тактикаи криминалистӣ вобаста ба банақшагирии тафтиши ҷинойт бояд ҷудо карда шаванд:

- 1) банақшагирии тафтиши парвандаи ҷинойтӣ;
- 2) банақшагирии амалҳои тафтишӣ ва фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ.

Дар ҳолати аввал тарзҳо ва воситаҳои ҳалли масъалаҳои тафтишӣ оид ба парвандаи ҷинойтӣ дар умум ошкор карда мешаванд. Банақшагирии амали тафтишӣ ва ҷустуҷӯӣ мақсади муайян кардани тарзҳо ва воситаҳои ҳалли масъалаҳои бамиёномадаро дорад.

Ҳар як намуди банақшагирӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад. Дар адабиётҳои илми як қатор муқаррароти умумии банақшагирии тафтиши ҷинойт вучуд доранд, ки аз онҳо хангоми тартиб додани ҳар нақшаи тафтишӣ истифода кардан мумкин аст.⁵ Ин ҳолатҳо ба худ номи принсипи ба нақша гирифтани тафтиши ҷинойтро гирифтааст ва дарбаргирандаи қонуният, фардият, серҳаракатӣ, воқеият ва муайяни мебошад.

Принсипи қонуният дар банақшагирии тафтиши ҷинойт дар он инъикос меёбад, ки ҳамаи амалҳои тафтиши ва ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯие, ки дар нақшаи тафтиши пешбини мешаванд, ба талаботи

³ Салимов Ҳ. Криминалистика. (Китоби дарсӣ) - Душанбе: 2006.- 567 с.

⁴ Аксенов Р. Планирование этапа реализации оперативных материалов на стадии возбуждения уголовного дела // Российский следователь. – 2002. – №5. С-6.

⁵ Бекетов М.Ю. Актуальные вопросы использования процессуальных форм взаимодействия следователя и органов дознания в ходе расследования преступлений. // Российский следователь. – 2000. – №4. С- 4.

қонунгузори мурофиавии ҷинояти ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд зид бошанд. Аз дигар тараф, дар нақшаҳои тафтишии ҷунон амалҳои тафтиши ва ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯие бояд пешбини карда шаванд, ки дар маврид ва оқибати гузаронидани онҳо ба ҳаёт ва саломатии иштирокчиёни мурофиавии ҷинояти хатарнок набошанд, ҳуқуқи озоди ва дахлнопазирии онҳоро вайрон насозад, инчунин обрӯву эътибори онҳоро паст назананд.

Серамалӣ муносибатро ба тафтиши ҷиноят ва банақшагирии он, чун раванди инкишофёбанда пешбинӣ мекунад. Маҳз барои ҳамин мегӯянд, нақшаи тафтиши ин шахшуда (догма) нест ва дар амал дастури арзишнок мебошад.

Дар раванди тафтиши ҷиноят маълумотҳои нав пайваста мерасад, вазъиятҳои нав ошкор мешаванд, бинобар ин, қисми амалҳои банақшагирифташуда маънии худро гум карда, зарурат ба амалҳои иловагӣ ба вучуд меояд.

Воқеияти нақша ин баробарии он бо захира ва меъёри вақт мебошад. Аввалин маънии онро дорад, ки ҳаҷми қорҳои ба нақша воридкардашуда бояд бо воситаи ва қувваҳои зарурӣ таъмин карда шавад. Баробарӣ бо вақт дар иҷрои шумораи амалҳои, ки барои фосилаи мазкури вақт ба нақша гирифта шудааст, зарур аст, ки нақша бояд ҷиддӣ ва шиддатнок бошад, аммо дар ҳудуди имкониятҳои воқеии муфаттиш. Дар баръакси ҳол, нақша воситаи мураттаби ташкили қор намегардад, қисми ҷорабиниҳо иҷронашуда боқӣ мемонад ва сифати тафтиши ҷиноят зарар меёбад. Агар амал ба нақша гирифта шуда бошад ва муҳлати иҷрои он ғайривоқеӣ бошад, пас тафтиши ҷиноят аз лаҳзаи банақшагириаш ғайриқаноатбахш дониста мешавад.

Усули банақшагири. Банақшагирии тафтиши ҷиноят дарбаргирандаи раванди гуногунҷанбае мебошад, ки дар он як қатор унсурҳои сохтори умумиро ҷудо кардан мумкин аст. Ба онҳо гирифтани маълумоти аввалин, муайян кардани вазифаҳои тафтиши ҷиноят, маҷмӯи амали тафтишӣ ва ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ки барои

ҳалли онҳо муҳим мебошанд, муқаррар кардани навбат, муҳлат ва иҷрокунандагон амал ва чораҳои банақшагирифта, ба расмият даровардани нақшаи тафтиши ҷиноят дохил мешаванд, ки ҳар якеро дар алоҳидагӣ баррасӣ менамоем:

1. Ба даст овардани маълумотҳо муҳими ба парванда аҳамиятдошта таҳлили маводҳои парвандаи ҷиноятӣ барои ташаккули тасаввуроти равшан оид ба маълумотҳои судӣ, инчунин маъноӣ кадоме аз онҳо санҷиши ояндаро талаб мекунад, чӣ гуна далелҳоро ба даст оварданро дорад. Минбаъд бо далелҳои нав, ки дар рафти чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба даст омадаанд, шинос шуда, бояд муайян кард, ки кадом маводҳои методӣ ва тавсияҳо дар адабиёти криминалистикӣ барои истифодаи таҷрибаи тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ дараҷаи муносиб оварда шудаанд.

2. Муайян кардани вазифаҳои тафтиши аниқ кардани воқеа ва ҳолатҳое, ки бояд бо мақсади объективона ҳал кардани парвандаи ҷиноятӣ нигаронида шудаанд. Асоси мантиқӣ барои ин, баровардани ҳулосаҳо аз таҳминҳои оиди ин парванда пешниҳодшуда ба шумор меравад. Муқаррароти дуруст ё вучуд надоштани чунин воқеаҳо имкони онро медиҳад, ки кадом таҳминҳои пешниҳодшуда дуруст мебошанд, кадомашон хато. Ҳамзамон метавонанд дигар масъалаҳо низ дида баромада шаванд.

3. Муайян кардани маҷмӯи лозимии амали тафтишӣ ва чораҳои ҷустуҷӯӣ бо дарназардошти парвандаи ҷиноятӣ таҳти тафтиш қарордошта ба вучуд меоянд. Бо вучуди ин бояд чунин тавсияҳоро ба назар гирифт:

а) нақшаи тафтиши парвандаро бояд чунин ба роҳ монд, ки амалҳои мувофиқии банақшагирифта ва чорабиниҳои ҷустуҷӯӣ санҷиши амиқи ҳамаи таҳминҳо, ҳалли масъалаҳоро кафолат диҳанд;

б) ба нақша танҳо он амалҳо дохил карда мешаванд, ки ба даст овардани натиҷаи воқеиро (объективи)-ро кафолат медиҳанд;

в) амали тафтиши банақшагирифташуда бояд муқаррар кардани ҳама муқаррароти далелноки парвандаи ҷиноятии таҳти тафтиш қарордоштаро таъмин намояд.

4. Муқаррар кардани пайдарҳамӣ, муҳлат ва иҷрокунадагони амали тафтишӣ ва ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бояд дар як вақт тақдирҳои тахминҳои пешниҳодшуда ва ба итмом расидани тафтиши ҷиноят муҳлати муқарраршударо таъмин намоянд. Сари вақт ба назар гирифтани ҳислат ва аҳамияти амалҳои ба нақшагирифташуда оид ба ошқор ва ба қайд гирифтани далелҳои шайъӣ, ки тез тағйир меёбанд ё нест мешаванд, зарур аст. Ин амал бо он мақсад иҷро карда мешавад, ки гумонбаршаванда ва айбдоршаванда аз тафтишот ва суд паноҳ бурда натавонанд ва ниҳоят ҷинояти нав содир карда натавонанд.

Ҳангоми банақшагирии тафтиши ҷиноят шаклҳои иштироки аҳли ҷомеа дар ошқор кардани ҷиноят, кофтукови шахси айбдоршаванда, муқаррар кардани сабаб ва шароитҳое, ки ба содир шудани ҷиноят мусоидат кардаанд, пешбинӣ карда мешаванд.

Ба расмӣ даровардани нақшаи тафтиши ҷиноят. Банақшагирӣ фаъолияти тафаккурии муфаттиш аст, ки вазифаҳои тафтиш ва тарзҳои ҳал кардани онҳоро муайян мекунад. Натиҷаи он одатан нақшаи хаттӣ ба шумор меравад. Дар рафти банақшагирӣ оид ба парвандаҳои мураккаби ҷиноятӣ барои ҷамъоварӣ ва систематикунони маълумотҳо як қатор ҳуҷҷатҳои ғридиҳанда тартиб дода мешаванд. Дар идораҳое, ки бо техникаи электронӣ ҳисоббарорӣ мучахҳаз мебошанд, маълумот ба хотираи компютер ворид карда мешавад.

Шакли ягона ва барои ҳама ҳатмии нақшаи тафтишӣ вучуд надорад. Баъзан онро дар шакли рӯйхати амали тафтишӣ ва ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бо қайд кардани вазифаҳои иҷрошаванда, иҷрокунадагон ва муҳлати иҷро тартиб медиҳанд. Пеш аз ин, баёни муҳтасари мундариҷаи парванда дода мешавад. Аксаран нақша дар шакли ҷадвал, ки аз якҷанд сутун иборат аст, тартиб дода мешавад. Дар сутуни чап (аввал) тахмини санҷидашаванда қайд карда мешавад, баъд

ҳолате ки бояд муайян карда шавад. Баъд бо тартиб: номи амали тафтишӣ ё чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ; муҳлат ва навбати истеҳсолот; иҷрокунанда; қайдҳо дар бораи натиҷаҳои бадастомада ворид карда мешаванд. Ҳуҷҷатҳои ёридиҳанда, ки банақшаگیرӣ ва баҳисобгирии корҳои анҷомдодаро осон мегардонанд, якҷанд намуд мешаванд. Намудҳои паҳншудаи онҳо ин нақшаи алоқа ва маълумотномаҳои таҳлилӣ (баъзан онҳоро ҳисоби шахсӣ низ меноманд) мебошанд.

Нақшаи алоқаҳо аз рӯйи парвандаҳои гурӯҳии бисёрлаҳзавӣ тартиб дода мешавад. Онҳо барои систематикунонӣ ва бо ёрии аломатҳои шартӣ возеҳ нишон додани он, ки кадоме аз шарикони ҷиноят дар кадом лаҳзаи ҷиноят амал кардааст, кӯмак мерасонад. Нақшаҳо имконият медиҳанд, ки ҳаракати ашӯҳои қочоқ аз лаҳзаи ворид шудан ба ҳудуди мамлакат то фуруши онҳо назорат карда шавад, ки ин амал аксар вақт тавассути миёнаравон сурат мегирад. Муфаттиш аз рӯйи нақша мебинад, ки кадом лаҳзаҳо коркард гаштаанд, кадомашон ба сачиши иловагӣ эҳтиёҷ доранд. Ин тартибдодани нақша, таҳлили парванда ва пешомадҳои онро осон мегардонад.

Дар рафти тафтиши ҷиноят зарурияти систематикунонии маълумотҳо дар бораи ҷинояти ҳар як шахсе, ки дар парвандаи ҷиноятӣ қайд шудааст, пайдо мегардад. Маълумот аз сарчашмаҳои гуногун мерасад. Маълумотҳо метавонанд васеъ ва муҳолиф бошанд, бинобар ин, коркарди онҳо кори осон нест. Дар чунин ҳолатҳо муфаттиш ба номи ҳар як шахсе, ки дар парванда омадааст, варақаи баҳисобگیرӣ (ҳисоби шахсӣ) мекушояд. Дар он бо тартиби воридшавӣ ҳамаи маълумотҳо оид ба субъекти мушаххас бо қайди сарчашмааш ворид карда мешаванд.

Дар як ҳуҷҷат маълумоти системакунонидашуда дар бораи айбдоршавандаи муайян арзёбии дараҷаи исбот кардани айбдорӣ ӯро осон мегардонад, ҷустуҷӯӣ маълумотҳоро дар байни маълумотҳои зиёду васеи парванда, аксар вақт бисёрчилда, истисно менамояд. Ин барои муайян кардани самти тафтиши ҷиноят минбаъд бисёр муҳим аст. Ин

хуччат ҳангоми муайян кардани айбнома, хусусан, вақте ки хулосаи айбнома тартиб дода мешавад, хеле муҳим аст.

Ҳамин тавр, хулоса намудан мумкин аст, ки ба нақшагирии тафтиши ҷиноят фаъолияти криминалистии муфаттишро ба самти муайян равона карда, ба силсилаи муайян даровардани далелҳо мусоидат мекунад. Муфаттиш аз рӯи нақшаи тафтиш амал карда, масъалаҳои ба ҷинояти тафтишшудаистода таалуқ доштан ё надоштани онҳоро аниқ намуда, агар байни онҳо зиддиятҳо бошанд, онҳоро бартараф менамояд, яъне ба нақшагирии тафтиши ҷиноят муфаттишро ба самти муайян равона карда, барои ҳарчи зудтар ошкор намудани ҷинояти содиршуда мусоидат менамояд.

Адабиёт:

1. Аксенов Р. Планирование этапа реализации оперативных материалов на стадии возбуждения уголовного дела // Российский следователь. – 2002. – №5. С-6.
2. Шмонин А.В. Методика расследования преступлений: Учеб. пособие. - М., 2006. -С.45.
3. Бекетов М.Ю. Актуальные вопросы использования процессуальных форм взаимодействия следователя и органов дознания в ходе расследования преступлений. // Российский следователь. – 2000. – №4. С- 4.
4. Криминалистика (китоби дарсӣ). Гурӯҳи муаллифон: А.Қ. Назаров, З.Д. Ямоқова, М.Н. Насриддинов, С.С. Шарипов, Д.С. Қодиров, Д.Д. Давлатов, Б.С. Давлатов, Б.Х. Хабибова, М.Б. Носирзода, К.Д. Рачабов. – Душанбе, 2018-С.387.
5. Терещиллов В.И. Разработка следственных версий и планирование следствия. В кн.: Расследование убийств. М., 1954. -С.277.
6. Чурилов С.Н. Методика расследования преступлений. Общие положения. - М.: Юстицинформ, 2009. - 232 с.
7. Салимов Х. Криминалистика. (Китоби дарсӣ) - Душанбе: 2006.- 567 с.

Тавкиев Э.Ш. - соискатель
кафедры предпринимательского и
коммерческого права
юридического факультета ТНУ

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаи мафҳум ва намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Ҷоиз ба қайд аст, ки фаҳмиши умумии мавзӯи мазкур моҳият ва муҳтавои худро дар як қатор санадҳои меъёри ҳуқуқӣ пайдо намудааст. Бояд зикр намуд, ки моҳияти фаъолияти соҳибкорӣ аз эҷоди молҳо ва хидматҳои иборат аст, ки барои истеъмолкунанда арзиш доранд ва ба истеҳсолкунанда манфиат меоранд. Инчунин бояд қайд кард, ки ҳангоми тағир ёфтани талаботи харидорон табиати соҳибкори инфиродӣ ба осонӣ метавонад тағир ёбад. Дар ин замина муаллиф кушиш намуддаст, ки шартҳои асосии ворид шудан ба муносибатҳои соҳибкориро ифшо намояд. Дигар масъалаҳои баҳсталаб низ ҷой дорад.

Калидвожаҳо: мафҳум ва моҳияти соҳибкорӣ, санадҳои қабулнамуда дар ин самт, вазъи ҳуқуқии соҳибкорон, ҳуқуқи уҳдадорӣ, ташкилотҳои тиҷоратӣ.

Аннотация: В статье анализируются понятие и виды предпринимательской деятельности. Следует отметить, что общее понимание данной темы нашло свою сущность и содержание в ряде правовых актов. Следует отметить, что суть предпринимательской деятельности заключается в создании товаров и услуг, представляющих ценность для потребителя и приносящих пользу производителю. Также следует отметить, что характер индивидуального предпринимателя может легко измениться при изменении потребностей покупателей. В этом контексте автор попытался выявить основные условия для

установления предпринимательских отношений. Есть и другие спорные моменты.

Ключевые слова: Понятие и сущность предпринимательства, принятые в этой сфере документы, правовой статус предпринимателей, права и их обязанности, коммерческие организации.

The summary: This article analyzes the concept and types of entrepreneurial activity. It should be noted that the general understanding of this topic has found its essence and content in a number of legal acts. It should be noted that the essence of entrepreneurial activity is the creation of goods and services that are valuable to the consumer and benefit the producer. It should also be noted that the nature of the individual entrepreneur can easily change when the needs of buyers change. In this context, the author tried to reveal the main conditions for entering into a business relationship. There are other controversial issues as well.

Keywords: the concept and essence of entrepreneurship, the documents adopted in this area, the legal status of entrepreneurs, rights and obligations, commercial organizations.

В настоящее время развитие предпринимательской деятельности играет важную роль в достижении экономического успеха, высоких темпов роста промышленного производства Республики Таджикистан. Согласно статьи 1 Закона Республики Таджикистан от 26 июля 2014 года, № 1107 "О государственной защите и поддержке предпринимательства" предпринимательство - самостоятельная деятельность, основанная на риске, осуществляемая лицами, прошедшими государственную регистрацию в порядке, установленном законодательством Республики Таджикистан, направленная на получение прибыли от использования имущества, производства, реализации товара (выполнения работ или оказания услуг)¹.

---

¹ Закон Республики Таджикистан от 26 июля 2014 года, № 1107 «О государственной защите и поддержке предпринимательства» // Ахбори Маджлиси Оли ЧТ от №7 (часть 2) 2014г. №404.

Следует отметить, что некоторые авторы в своих трудах разделяют трактовку термина «предпринимательство» на широкое и узкое понимание. В широком понимании под предпринимательской деятельностью необходимо понимать инициативность, активность, рискованность в различных видах экономической деятельности с целью максимизации доходов. В узком понимании предпринимательская деятельность представляет экономическую, коммерческую деятельность собственника или хозяйствующего субъекта. Такими могут быть граждане, т.е. частные лица или группа лиц, в некоторых случаях – государство. Сущность предпринимательской деятельности заключается в создании товаров и услуг, которые имеют ценность для потребителя и несут выгоду производителю. Также следует отметить, что сущность отдельно взятого предпринимателя может легко измениться, потому как меняется спрос покупателей. Данный аспект говорит о значительном преимуществе для малого предприятия. Что касается цели предпринимательской деятельности, то она может также меняться в зависимости от сферы деятельности того или иного предпринимателя, но все равно они напрямую связаны с получением прибыли².

По мнению Д.Ш. Сангинова предпринимательская деятельность – это регулируемая правом сфера социально-экономической активности людей. В выяснении указанного соотношения определяющей является взаимосвязь: собственник – предприниматель по контракту (управляющий предприятием) – менеджеры; каждый из них имеет свои полномочия и обязанности в установлении и регулировании организационно-управленческой основы предпринимательской деятельности. Это связано с двумя (по крайней мере) обстоятельствами: во-первых, с определенным завершением отделения собственности от непосредственного контроля за ней (этот процесс начался еще в XIX в.), во-вторых, с обособлением организационно-управленческой сферы в

---

² Шулимова А.А. Инновационная парадигма развития социальной ответственности российского бизнеса: экономические и институциональные факторы // Креативная экономика. — 2015. — Т. 9. — № 4. - С. 453-460.

относительно самостоятельную по отношению к ее содержанию деятельности. Относительность обособления последней состоит в том, что содержание этой деятельности, способы и используемые средства (это касается как производственной сферы, так и торговой и кредитной) лишь до известной степени predeterminedены материальным или производственно-технологическим содержанием деятельности предприятия³.

Таким образом, предпринимательство – это особый вид хозяйственной деятельности, сущность которого состоит в стимулировании и удовлетворении спроса общества на конкретные потребности его членов посредством рыночного обмена.

Рассмотрев сущность и понятие предпринимательской деятельности целесообразно рассмотреть её виды. Виды предпринимательства зависят от направленности предпринимательской деятельности, объекта приложения капитала и получения конкретных результатов. Выделяют следующие виды предпринимательства: производственное; коммерческо-торговое; финансово-кредитное; страховое; посредническое⁴.

К производственному предпринимательству относится деятельность, направленная на производство продукции, проведение работ и услуг, сбор, обработку и предоставление информации, создание духовных ценностей и т.п., подлежащих последующей реализации потребителям. Основным полем приложения его усилий являются производственные предприятия и учреждения. Круг интересов производственного предпринимательства довольно разнообразен, и для его реализации требуются финансовые и материальные ресурсы, порой довольно значительные. Стремление получить как можно большую прибыль при меньшем риске предполагает осуществление соответствующей технологии ведения дела. Исходным элементом этой технологии является

---

³ Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан. Учебное пособие. Второе издание с изменениями и дополнениями. Душанбе: «ЭР-граф», 2013. С.155-156.

⁴ Сангинов Д.Ш. Понятие, виды, формы и направления предпринимательства// Материалы Республиканской научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и сотрудников ТНУ, посвященной «Годам развития села, туризма и народных ремесел (2019-2021 гг.)» и «400-летию Миробида Сайидо Насафи». Том II. Душанбе, 2019. С.129.

выбор основной области деятельности. Ее содержательная сторона определяется финансовыми ресурсами и личными склонностями предпринимателя. Выбор вида деятельности предполагает проведение предварительного маркетинга, т.е. изучения, насколько предлагаемый товар или услуга необходимы потребителю, стабильны ли спрос на них, его величина и тенденции развития в будущем, каковы возможная продажная цена единицы товара, издержки его производства и реализации, предполагаемые объемы продаж. Результатом производственно-предпринимательской деятельности является производство продукта, который требует своей реализации. Мероприятия по его реализации составляют третью стадию технологии предпринимательства. Реализация возможна: с помощью посредников-агентов, брокеров и т.п. или своими собственными силами. Это наиболее ответственная стадия технологии предпринимательства, от продуманности осуществления которой зависит успех всего начатого дела. Усилия предпринимателя еще на второй стадии (установление величины финансовых средств, необходимых для ведения выбранной предпринимательской деятельности) должны быть сосредоточены на заключении сделки на поставку изготавливаемого продукта до начала его производства и лучше всего на долгосрочной основе, что позволит снизить риск банкротства. На этой стадии технологии предприниматель внимательно следит за конъюнктурой, чтобы вовремя отреагировать на изменения, происходящие в спросе. Эта реакция находит свое выражение в индивидуализации производимого товара (услуг) и в установлении на него соответствующего уровня цены. Поскольку на рынке появляются все новые и новые товары и услуги, то в предпринимательской деятельности в условиях недостатка финансовых средств чрезвычайно важно, чтобы товары не залеживались и высвобождающиеся финансовые средства вкладывались снова в дело, т.е. предприниматель должен стремиться к ускорению оборачиваемости денег. Считается, что сделка должна давать годовую прибыль не менее 20-22% затрат. Ситуация

заставляет предпринимателя держать в центре своего внимания каналы распределения товаров и услуг (оптовая и розничная сеть, дилеры, агенты и т.д.). Это и представляет собой четвертую стадию технологии. Дело в том, что в зависимости от выбранных каналов (форм) доведения товаров до потребителей в значительной степени определяется скорость оборота вложенных средств.

Коммерческо-торговое предпринимательство. Этот вид деятельности характеризуется тем, что суть его содержания составляют товарно-денежные отношения и торгово-обменные операции. Иначе имеет место перепродажа товаров и услуг. В отличие от производственно-предпринимательской деятельности здесь нет необходимости обеспечения производственными ресурсами, связанными с выпуском продукции и др. В качестве исходной стадии технологии стоит выбор: что покупать, что перепродавать и где. При решении этих вопросов, прежде всего, следует исходить из положения, что реализационная цена товара должна быть значительно выше закупочной цены; спрос на предлагаемый товар должен быть достаточным, чтобы реализовать его в намеченном масштабе сделки. Предприниматель должен быть уверен, что эти условия выполнимы. Для этого предприниматель должен провести тщательный маркетинг, направленный на анализ рынка ряда товаров и услуг и на выработку прогнозной оценки конъюнктуры рынка, т.е. какие товары и услуги будут пользоваться наибольшим спросом, каковы будут цены покупки и реализации. Эти шаги составят вторую стадию технологии. Зная предварительную прогнозную оценку движения товаров и услуг, предприниматель вырабатывает для себя конкретный план действий (бизнес-план). В нем определяются мероприятия по проведению сделки купли-продажи, делаются расчеты цен по закупке и продаже товара, затрат и результатов. В нем также определяются необходимое количество работников, объем транспортных работ, проведение рекламной кампании, работ по оформлению коммерческих документов.

В бизнес-плане также рассматриваются: закупка товаров для последующей продажи; получение услуг от сторонних организаций и их оплата; наем помещений и складов для хранения, торговых точек для реализации; формы реализации товара; обоснование получения кредитов или других заемных средств; выплата налогов и платежей государственным и местным финансовым органам.

Финансово-кредитное предпринимательство. Финансовое предпринимательство - это особая форма коммерческого предпринимательства, в котором в качестве предмета купли-продажи выступают валютные ценности, национальные деньги и ценные бумаги (акции, облигации и др.), продаваемые предпринимателем покупателю или предоставляемые ему в кредит. При этом имеется в виду не только и не столько продажа и покупка иностранной валюты за рубли, хотя и это тоже финансовая сделка, а непредвиденный круг операций, охватывающий все многообразие продажи и обмена денег, других видов денежных средств, ценных бумаг на другие деньги, иностранную валюту, ценные бумаги. Суть финансовой предпринимательской операции состоит в том, что предприниматель приобретает основной фактор предпринимательства в виде различных денежных средств (денег, иностранной валюты, ценных бумаг) за определенную денежную сумму у обладателя денежных средств. Приобретенные денежные средства продаются затем покупателям за плату, превышающую денежную сумму, затраченную первоначально на покупку этих денежных средств, в результате чего образуется предпринимательская прибыль. Финансово-кредитное предпринимательство относится к числу самых сложных, оно имеет глубокие исторические корни в ростовщичестве, известном со времен Древней Греции. Для организации финансово-кредитного предпринимательства образуется специализированная система организаций: коммерческие банки, финансово-кредитные компании, валютные биржи и другие специализированные организации. Предпринимательская деятельность банков и других финансово-

кредитных организаций регулируется как общими законодательными актами, так и специальными законами, и нормативными актами Национального банка Таджикистана. В соответствии с законодательными актами предпринимательская деятельность на рынке ценных бумаг должна осуществляться профессиональными участниками.

Страховое предпринимательство заключается в том, что предприниматель в соответствии с законодательством и договором гарантирует страхователю возмещение ущерба в результате непредвиденного бедствия потери имущества, ценностей, здоровья, жизни и других видов потерь за определенную плату при заключении договора страхования. Страхование заключается в том, что предприниматель получает страховой взнос, выплачивая страховку только при определенных обстоятельствах. Так как вероятность возникновения таких обстоятельств невелика, то оставшаяся часть взносов образует предпринимательский доход. Страховое предпринимательство является одним из наиболее рискованных видов деятельности. В то же время организация страховой предпринимательской деятельности дает определенную гарантию страхователям (организациям, предприятиям, физическим лицам) получить определенную компенсацию при наступлении риска в их деятельности, что является одним из условий развития в стране цивилизованного предпринимательства.

Посредничеством называют предпринимательство, в котором предприниматель сам не производит и не продает товар, а выступает в роли посредника, связующего звена в процессе товарного обмена, в товарно-денежных операциях. Посредник — это лицо (юридическое или физическое), представляющее интересы производителя или потребителя, но сами таковыми не являющиеся. Посредники могут вести предпринимательскую деятельность самостоятельно или выступать на рынке от имени (по поручению) производителей или потребителей. В качестве посреднических предпринимательских организаций на рынке

выступают оптовые снабженческо-сбытовые организации, маклеры, брокеры, дилеры, дистрибьюторы, биржи, в какой-то мере коммерческие банки и другие кредитные организации. Посредническая предпринимательская деятельность является в значительной мере рискованной, поэтому предприниматель — посредник устанавливает в договоре уровень цен, учитывая степень риска при осуществлении посреднических операций. Главная задача и предмет предпринимательской деятельности посредника — соединить две заинтересованные во взаимной сделке стороны. Так что есть основания утверждать, что посредничество состоит в оказании услуг каждой из этих сторон. За оказание подобных услуг предприниматель получает доход, прибыль.

Таким образом, предпринимательская деятельность - это разновидность инициативной экономической деятельности, которая направлена на регулярное получение дохода, выгоды или прибыли сопряженная с рисками, потери имущества. В силу неэффективности рыночных инструментов необходимо и важно разработать государственную политику саморегулирования предпринимательства и бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан от 26 июля 2014 года, № 1107 «О государственной защите и поддержке предпринимательства» // Ахбори Маджлиси Оли ЧТ от №7 (часть 2) 2014г. №404.
2. Шулимова А.А. Инновационная парадигма развития социальной ответственности российского бизнеса: экономические и институциональные факторы // Креативная экономика. — 2015. — Т. 9. — № 4. — С. 453-460.
3. Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан. Учебное пособие. Второе издание с изменениями и дополнениями. Душанбе: «ЭР-граф», 2013. 600с.
4. Сангинов Д.Ш. Понятие, виды, формы и направления предпринимательства// Материалы Республиканской научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и сотрудников ТНУ, посвященной

«Годам развития села, туризма и народных ремесёл (2019-2021 гг.)» и «400-летию Миробида Сайидо Насафи». Том II. Душанбе, 2019. С.129.

Акобирзода Н. –аспиранти кафедраи
хукуқи соҳибкорӣ ва тичорати
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ

НИЗОМИ ТАНЗИМНАМОИИ ЗИДДИИНҲИСОРИИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ БОНКӢ

Фишурда: Мақола ба масъалаи низоми танзимнамои зиддиинҳисории бозори хизматрасонии бонкӣ бахшида шудааст. Дар доираи мақола муаллиф масъалаҳои баҳсталаби мавзуи мазкурро мавриди таҳлил қарор додаат. Дар баробари ин дар мақола якчанд фикру пешниҳодҳои муттаҳассисон ҷо дода шудааст, ки ба мавзӯ равшанӣ меандозад. Дигар масъалаҳои баҳсталаб низ ҷой дорад.

Калидвожаҳо: қонунгузори зиддиинҳисорӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, низоми бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, рақобати озод.

Аннотация. Статья посвящена системе антимонопольного регулирования рынка банковских услуг. В контексте статьи автор анализирует спорные вопросы по данной теме. Вместе с тем, статья содержит ряд замечаний и предложений экспертов, проливающих свет на данную тему. Есть и другие спорные моменты.

Ключевые слова: антимонопольное право, банковские услуги, банковская система, кредитные организации, свободная конкуренция.

The summary: The article is devoted to the system of antitrust regulation of the banking services market. In the context of the article, the author analyzes the controversial issues on this topic. At the same time, the article contains a number of comments and suggestions of experts, which shed light on the subject. There are other controversial issues as well.

Keywords: antitrust law, banking services, banking system, credit institutions, free competition.

Амалӣ кардани фаъолияти бонкӣ дар шароити рақобати озод ҳуқуқи ташкилоти қарзӣ буда, ба доираи манфиатҳои аз ҷониби қонун ғимояшавандаи он дохил мешавад, ки Конституцияи Тоҷикистон кафолат медиҳад ва вобаста ба ин давлат уҳдадор аст, ки дар ҳудуди худ ба амалиёти инҳисоркунӣ ва рақобати беинсофона дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ роҳ надиҳад. Бояд қайд кард, ки дар амал давлат барои танзими рақобат дар соҳаи бонкӣ ҳамагӣ се восита дорад:

Якум, қонунгузорӣ, ки шаклҳои ҷудоғонаи фаъолиятро дар бозор иҷозат медиҳад ё манъ мекунад, инчунин «Қоидаҳои бозӣ»-ро ташаккул медиҳад, ки барои ҳама ҳатмианд.

Дуюм, низоми бонкӣ. Нақши ин низом дар он аст, ки фаъолияти кориро ё фаъол мекунад, ё баръакс дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт аз ҳисоби муқаррар кардани ҳаҷми тафриқадори андоз маҳдуд мекунад.

Сеюм, сиёсати қарзӣ-эмиссионии Ҳукумати дар шахсияти Бонки миллии Тоҷикистон мебошад. «Ҳаҷми маблағгузорӣ»-ро тасдиқ намуда, ҳукумат сатҳи фаъолияти кории муштаракро дар мамлакат муайян кардааст.

Даҳолати давлат дар раванди ташаккули нархҳо дар бозор номумкин аст, чунки он амалан рақобатро ба нестӣ оварда мерасонад, ки дар охир бозорро худ ба худ нест мекунад. Инҳисори соф истисно мебошад, танҳо дар мавриде ки давлат маҷбур аст, ки назорати ҷиддиро аз болои вазъи нархҳо барои молҳои алоҳида амалӣ кунад. Дар чунин ҳолатҳо даҳолати маъмурӣ истифода мешавад. Суд, сохторҳои давлатии зиддинҳисорӣ, мақомоти давлатӣ оид ба ғимояи манфиатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакати мазкур санадҳои қонунгузорию мухталифро истифода мебаранд ва ҳамин тавр, танзими ҳуқуқии муносибатҳои бозориро таъмин мекунанд.

Дар баробари ин сиёсати давлат бар нигоҳ доштар ва устувор кардани мабдаи бозорӣ дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ асос ёфтааст. Давлат пояи меъёри фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкиро ташаккул дода, назоратро барои иҷрои талаботи санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ амалӣ мекунад. Давлат ба фаъолияти амалиёти бонк ба ғайр аз ҳолатҳои, ки дар қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст, даҳлат намекунад.

Қонунгузориҳои зиддиинҳисорӣ – ин соҳаи қонунгузориест бо бандудаст (конструкция)-и хеле мураккаб, ки шумораи зиёди фармонҳои ҷудогонаи меъерӣ, ки дар қонунҳои танзимкунандаи фаъолияти субъектҳои рақобаткунанда ва мақомотҳои танзимкунанда мавҷуданд, ташкил мекунад. Қайд накардан мумкин нест, ки дар шароити муосир сиёсати рақобати давлат асосан танҳо дар сиёсати зиддиинҳисорӣ ифода меёбад. Ба тадбирҳои огоҳкунандаи зарурати ташкил ва ҳавасмандкунии рушди рақобат диққати лозимӣ дода намешавад¹.

Воситаҳои асосии таъсири ташкилӣ аз ҷониби давлат ба равандҳои рушди рақобат дар соҳаи бонкӣ инҳо мебошанд:

- 1) Низоми амалиётҳо дар бозори коғазҳои қиматнок.
- 2) Чандириҳои ҳаҷми маблағгузорӣ. Ҳаҷми фоизӣ, ки дар шартномаи қарзӣ байни БМТ ва бонкҳои сармояи хусусидошта ифода ёфтааст ва номи ҳаҷми маблағгузорию гирифтааст. Қарздиҳанда аз рӯи шартнома бонки давлатӣ – БМТ мебошад. Ҳаҷми маблағгузорию баланд бардошта, ҳукумат «иштиҳои» қарзии бахши бонкиро маҳдуд мекунад, ба зиёд шудани маблағи пулӣ аз ҳисоби қарзҳои нави пешниҳоднамудаи бонкҳои тичоратӣ монеа мешавад. Паст шудани меъери маблағгузорӣ ба арзон шудани қарзҳои пешниҳоднамудаи БМТ ба бонкҳо бо сармояи хусусӣ

---

¹ Доктрина государственной конкурентной политики в Российской Федерации Монография. М., 2009. С. 57.

мегардад. Ҳамин тавр, фаъолгардии бозори қарзӣ баланд мешавад. Бонкҳо бо сармояи хусусӣ қарзро бо мақсади дар тиҷорат истифода бурдан мегиранд, ки дар навбати худ сабаби зиёд гардидани ҳаҷми пул мешавад.

3) Чандирии меъёрҳои захираҳо. Он ҳаҷми депозитии бонки тиҷоратӣ, ки ҳатман бояд дар БМТ маҳфуз бошад, низоми бонкии захираҳоро ташкил мекунад. Бузурги (величина)-и захираҳои бонкӣ аз ҳаҷми умумии депозитҳои бонк Ҷоизи муқарраршударо ташкил мекунад. Бузургии мазкур номи меъёри захираҳоро дорад. Меъёри захираҳоро зиёд намуда, шояд қонунгузори иқтисодии қарзии бонкҳои сармояи хусусиро маҳдуд мекунад, ки дар ихтиёри онҳо ҳаҷми ками маблағҳои пулӣ барои пешниҳод кардани қарз менамояд. Ҳангоми маҳдуд кардани ҳаҷми захираҳо ҳукумат эмиссияи қарзиро сабук мекунад ва бо ин маблағи пулии бозори молиявиро зиёд менамояд. Мақсади сиёсати қарзӣ-пулӣ ба пуррагӣ танзими самараноки эмиссияи қарзӣ дар бахши бонкӣ мебошад².

Ба шумори яке аз мушкилоти ҷиддии таъминоти ташкилӣ-ҳуқуқии рушди рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои бонкӣ номувофиқатии амалиёти мақомотҳои мухталиф мебошад. Ҳамин тавр, мақомоти танзими зиддинҳисории ташкилотҳои қарзӣ санадҳои худро мустақилона ва новобаста аз якдигар нашр мекунанд, ки ба як хел кардани танзими зиддинҳисории давлатӣ ва таъсиси низоми ягонаи ҳифзи рақобат мусоидат намекунад.

Аз ин рӯ, дар адабиёти ҳуқуқӣ дар бораи зарурати муқаррар кардани уҳдадорихо оид ба наشري санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии муштарак аз ҷониби ин мақомот дар соҳаи сиёсати давлатӣ барои рушди рақобат ва танзими зиддинҳисорӣ дар бахши фаъолияти

---

² Инструменты кредитно-денежной политики государства. Ее функции. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.fundshub.ru/6831.php>.

бонкӣ бо мақсади таъмини ягонагии танзими давлатии зиддиинҳисорӣ андеша баён шудааст.

Дар адабиёти илмӣ дар матни нақши танзимкунандаи давлат дар рақобати бозори хизматрасониҳои бонкӣ масъалаи бонк мавриди баррасӣ қарор дода шудааст³. Ҳамчун қоида мавқеъ, вазифаҳо, масъалаҳо, салоҳият, шартҳои ташкил ва фаъолияти он тавсиф карда мешавад.

Ҳамин тавр, В. А. Данилин муқарраротеро дар бораи он пешниҳод кард, ки танзими рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷониби Бонки аз раванде иборат аст, ки се марҳиларо дар бар мегирад: танзими меъёри фаъолияти бонкӣ (ба шумораи ташкилотҳои қарзӣ ва рақобатпазирии онҳо аллакай дар марҳилаи иҷозатномагирӣ (лицензирования) таъсир мерасонад), назорати фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ (тавассути низоми меъёрҳо ба «сиҳатии иқтисодиёт»-и ташкилотҳои қарзӣ ва рақобати миёни онҳо таъсир мерасонад), амалӣ намудани тадбирҳои сиёсати пулӣ-қарзӣ (тамоюл ва самтҳои асосиро барои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва истифодаи усулҳои гуногуни рақобатро муайян менамояд)⁴.

Н. В. Шербак мегӯяд, ки Бонк таъсири худро ба ташкилотҳои қарзӣ дар се самт амалӣ мекунад:

1) ба вуҷуд овардани амрҳои меъёрӣ, шартҳои иҷроӣ, ки ба ташкилотҳои қарзӣ имкон медиҳанд, ки манфиатҳои иқтисодии худро амалӣ гардонанд;

2) гузаронидани тадбирҳои танзими пулӣ-қарзӣ, ки ба ҳаҷм ва сохтори маблағҳои пулӣ дар муомилот тавассути тағйири захираҳои бонкҳо таъсир мерасонанд, ки онҳо барои маблағгузориҳои қарзӣ дар иқтисодиёт истифода шуда метавонанд;

³ Тосунян Г.А., Викулин А.Ю. Деньги и власть. Теория разделения властей и проблемы банковской системы. 3-е изд. М., 2000; Сажина М.А. Научные основы экономической политики государства. М., 2001.

⁴ Данилин В.А. Роль центрального банка в регулировании банковской конкуренции: Дис. ... к.э.н.: (08.00.10). Самара, 1999. С. 3-10.

3) муқаррар кардани меъёрҳои иқтисодӣ ва назорати риояи онҳо бо мақсади таъмини тавозун (баланс)-и бозорگیرӣ-бонкӣ.

Дар ҳодисаҳои вайрон кардани қонунгузорӣ, риоя накардани меъёрҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби БМТ муқарраргардида (ки дар натиҷаи он ба дигар ташкилотҳои қарзӣ ва муштариён зиён расонда шудааст), пешниҳод накардани ҳисобот ё пешниҳод кардани ҳисоботи носаҳеҳ ё ҳисоботҳои шубҳаовар, баровардани натиҷаи сол бо зарарҳо ва вобаста ба ин таҳдидҳои ба вучуд омада нисбат ба манфиатҳои амонатгузoron ва қарздиҳандагон, ошкор кардани қонунвайронкуниҳои мунтазам дар фаъолияти бонкӣ, иҷро накардани фармонҳои БМТ оиди бартараф кардани қонунвайронкуниҳои пештар ошкоркардааш БМТ ҳуқуқ дорад аз муассисони ташкилотҳои қарзӣ, ки ба қонунвайронкуниҳо роҳ додаанд, талаб кунанд, ки тадбирҳо оид ба сиҳати молиявии ташкилоти қарзӣ анҷом дода шуда, роҳбарони ташкилотҳои қарзӣ иваз карда шаванд ва ё ташкилоти қарзӣ барҳам дода шавад.

Бо вучуди ин имрӯзҳо фаъолияти БМТ-ро такмил додан зарур аст. Дар адабиёт нуқтаи назар дар бораи зарурати аниқтар муайян намудани ҳудудҳои даҳлати БМТ ба фаъолияти бонкҳо баён шудааст. Танзими фаъолияти бонкӣ аз ҷониби БМТ ба пуррагӣ бояд барои ба даст овардани се мақсад равона карда шавад: бехатарӣ, устуворӣ ва дастгирии рақобат. Ба ин мақсадҳо бояд самтҳои зерини сиёсати давлатӣ мувофиқат кунанд: ҳимояи амонатгузoron ва қарздиҳандагон, ҳавасманд гардонидани муносибатҳои ҳамкорони бахшҳои истеҳсолотӣ ва бонкӣ, ҳимояи мизочон аз инҳисори бонкҳо. Аз салоҳияти БМТ ҷудо намудани вазифаи назорат аз болои ташкилотҳои қарзӣ мувофиқи мақсад нест. Ин вазифаҳоро дар фарқият аз Тоҷикистон дар доираи фаъолияти Бонки марказии Россия бо рушди баробар дар

муносибатҳои бозории тараққикардаи низоми бонкӣ, ки рақобати боинсофона ва шаффофии фаъолиятро дар бар мегиранд, ҷой дорад⁵.

Андешаҳои дар боло гуфташударо ба назар гирифта, маҷмӯи тадбирҳои ҳуқуқии зеринро барои ҳалли мушкилоти рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ пешниҳод кардан мумкин аст:

– ворид намудани ислоҳотҳои муносиб дар Қонуни ҚТ “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” мувофиқи мақсад мебошад, ки дар он салоҳияти БМТ ҳамчун мақомоти назорати бонкӣ аниқ ифода карда шуда, иштироки он дар сармояи тамоми ташкилотҳои қарзӣ манъ карда шавад;

– азбаски дар сармояи бонк иштироки зиёди шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии хориҷӣ хатари махсусро ташкил мекунад ва хавфи иловагӣ ба вучуд меояд, ки ба номуайянии иттилоот дар бораи моликияти онҳо, сарчашмаҳои даромад ва вазъи ҷорӣ тижораташон вобаста аст, он гоҳ воситаи бештар муҳимми танзими иштироки хориҷӣ дар сармояи бонкӣ амалӣ кардани назорати муштарак ва мубодилаи иттилоот бо БМТ ва мақомоти танзим ва назорат дар асоси шартномаҳои мувофиқи байналмилалӣ мебошад;

– дар муносибат нисбат ба тамоюл, ки ба пурзӯршавии талабот ба тамаркузи сармоя алоқаманд аст, бояд ки аввал ба шаклҳои мухталифи ташкилотҳои қарзӣ бо тарзи тафриқавӣ муносибат намуд, дуҷум дар сатҳи қонунгузорӣ механизми тадриҷии (на номурақтаб) зиёдшавии ҳаҷми сармояи низомномавӣ барои ташкилотҳои қарзии алоҳида кор карда баромада шавад.

Адабиёт:

1. Доктрина государственной конкурентной политики в Российской Федерации
Монография. М., 2009.

---

⁵ Черных С.И. Теоретические основы и практика конкурентных отношений в российской банковской сфере: Дис. ... д.э.н. (08.00.01). М., 2007. С.8.

2. Инструменты кредитно-денежной политики государства. Её функции. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.fundshub.ru/6831.php>.
3. Тосунян Г.А., Викулин А.Ю. Деньги и власть. Теория разделения властей и проблемы банковской системы. 3-е изд. М., 2000;
4. Сажина М.А. Научные основы экономической политики государства. М., 2001.
5. Данилин В.А. Роль центрального банка в регулировании банковской конкуренции: Дис. ... к.э.н.: (08.00.10). Самара, 1999.
6. Черных С.И. Теоретические основы и практика конкурентных отношений в российской банковской сфере: Дис. ... д.э.н. (08.00.01). М., 2007.

*Сангканова Т. - аспирантка
кафедры предпринимательского и
коммерческого права
юридического факультета ТНУ*

ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОТДЕЛЬНЫХ РЕЖИМОВ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОНАХ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур таҳлил оид ба масъалаҳои хусусиятҳои ҳуқуқии баъзе низомҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ меравад. Бояд гуфт, ки концепсияи низомҳои ҳуқуқӣ вақтҳои охир дар адабиётҳои ҳуқуқӣ бештар истифода шуда, ҳамчун яке аз категорияи муҳими ҳуқуқшиносӣ беш аз пеш муқаррар карда мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки мафҳуми "режими ҳуқуқӣ" яке аз категорияҳои муҳим ва баҳсталаби илми ҳуқуқшиносӣ мебошад. Аз сабаби набудани таърифи ҳуқуқии низомҳои ҳуқуқӣ, дар назарияи ҳуқуқ баҳсҳо дар мавриди таъриф ва мундариҷаи он оқилона сурат мегиранд. Дар ин хусус фикру ақидаҳои як қатор мутахассисони соҳаи ҳуқуқ вучуд дорад, ки ба масъалаи мазкур равшанӣ меандозад. Дигар масъалаҳои баҳснок низ дар мақола ҷой дорад.

Калидвожаҳо: фаъолияти соҳибкорӣ, режими ҳуқуқӣ, намудҳо, тартиби танзимнамоӣ, муносибатҳои соҳибкорӣ, фаъолияти иқтисодӣ.

Аннотация. В статье анализируются правовые особенности некоторых бизнес-систем в свободных экономических зонах. Следует отметить, что понятие правовой системы в последнее время стало более широко использоваться в юридической литературе и все чаще определяется как одна из важнейших категорий юриспруденции. Важно подчеркнуть, что понятие «правовой режим» - одна из важнейших и противоречивых категорий юридической науки. Из-за отсутствия юридического определения правовой системы в теории права ведутся разумные споры об определении и его содержании. На этот счет есть мнения ряда экспертов-юристов, которые проливают свет на этот вопрос. В статье есть и другие спорные моменты.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, правовой режим, виды, регламентарные процедуры, деловые отношения, финансовая деятельность.

The summary: This article analyzes the legal features of some business systems in free economic zones. It should be noted that the concept of legal system has recently become more widely used in the legal literature and is increasingly defined as one of the most important categories of jurisprudence. It should be noted that the concept of "legal regime" is one of the most important and controversial categories of legal science. Due to the lack of a legal definition of the legal system, in the theory of law, debates about the definition and its content are reasonable. There are opinions of a number of legal experts in this regard, which shed light on this issue. There are other controversial issues in the article.

Keywords: business activity, legal regime, types, regulatory procedures, business relations, economic activity.

Понятие правового режима в последнее время все чаще используется в юридической литературе, все прочнее утверждается в качестве одной из важнейших категорий правоправедения. Законодатель нередко употребляет такие словосочетания, как «льготный режим», «режим хозяйственной деятельности», «режим наибольшего благоприятствования», не давая им при этом легального определения. В этом ключе особенно актуальными представляются изучение теоретических основ правового режима в целом, а также разработка понятия «правовой режим предпринимательства» в целях выявления особенностей предпринимательства в СЭЗ.

Понятие «правовой режим» является одной из важнейших и неоднозначных категорий в юридической науке. Ввиду отсутствия легального определения правового режима, в теории права обоснованно ведутся споры относительно его дефиниции и содержания.

Правовой режим - это разновидность социального режима, и главная его особенность состоит в том, что он, по определению, создается, регулируется правом.

Известный исследователь в указанной сфере В. Б. Исаков понимает правовой режим как режим некоторого объекта, закрепленный правовыми нормами и обеспеченный совокупностью юридических средств.¹

С. С. Алексеев справедливо отмечает, что правовой режим - это порядок регулирования, выраженный в комплексе правовых средств, которые характеризуют особое сочетание взаимодействующих между собой дозволений, запретов, а также позитивных обязываний и создают особую направленность регулирования.² Разделяя в целом позицию автора, хотелось бы заметить, что правовой режим, как представляется, в большей мере характеризует не направленность правового регулирования, а степень его благоприятности или неблагоприятности

---

¹ Исаков В. Б. Механизм правового регулирования и правовые режимы // Проблемы теории государства и права. М., 1987. С. 258-259.

² Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М., 1989. С. 185.

для интересов различных субъектов права. Ценность определения, разработанного С. С. Алексеевым, состоит в том, что подчеркивается существенная черта правового режима: своеобразное и противоречивое сочетание типов правового регулирования.

Учитывая изложенное, можно выделить следующие основные признаки правового режима, он:

- закреплен правовыми нормами, устанавливается в законодательстве и обеспечен государством;
- имеет своей целью специфическим образом регламентировать определенные общественные отношения, выделяя в пространственных границах те или иные субъекты и объекты права;
- характеризуется сочетанием юридических средств регулирования отдельных правоотношений.

Правовой режим обеспечивает устойчивое нормативное регулирование группы общественных отношений, определенного участка социальной жизни, содействует оптимальному использованию конкретных объектов. Это особенно важно в период экономических, политических и культурных преобразований сегодня в Таджикистане.

Понятие «правовой режим» нельзя отождествлять с понятием «механизм правового регулирования». Правовой режим осуществляется через механизм правового регулирования, который представляет собой общий порядок, процесс действия права. Если механизм правового регулирования - юридическая категория, показывающая, как осуществляется правовое регулирование, то правовой режим - в большей мере содержательная характеристика конкретных нормативных средств, призванных организовать определенный участок жизнедеятельности людей.

По мнению В. Ф. Попондопуло, определенному типу социальной деятельности соответствует свой правовой режим регулирования.³ Действительно, правильнее употреблять термин «правовой режим»

---

³ Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М., 1989. С. 185.

именно в отношении правового регулирования конкретного вида общественных отношений. Вместе с тем необходимо учитывать, что существует потребность характеристики правовых режимов не только применительно к определенным типам социальной деятельности (правовой режим предпринимательства), но и к отдельным субъектам (правовой режим предпринимательства некоммерческих организаций), объектам (правовой режим недвижимости) или к содержанию определенных операций (правовой режим выпуска и обращения ценных бумаг).

Названные черты и особые характеристики правового режима позволяют нам дать определение предпринимательства в СЭЗ.

По нашему мнению, правовой режим предпринимательства в СЭЗ - это особый порядок правового регулирования предпринимательской деятельности на территории СЭЗ, выражающийся в определенном сочетании юридических средств и создающий желаемое социальное состояние и конкретную степень благоприятности для удовлетворения интересов действующих на территории СЭЗ субъектов права.

Хотелось бы обратить внимание на то обстоятельство, что и само определение СЭЗ, которое является ключевым в нормативно-правовом регулировании формирования и функционирования СЭЗ в Таджикистане, базируется на специфике правового режима предпринимательства.

Надо сказать, что данная дефиниция в окончательной версии появилась незадолго до принятия Закона об СЭЗ, хотя правовое регулирование предпринимательской деятельности в СЭЗ имеет достаточно продолжительную историю, о чем мы скажем далее.

Правовой режим предпринимательства (свободной деятельности) следует отличать от правового режима деятельности публичной власти (несвободной деятельности).

Для деятельности публичных органов, с которыми предприниматели находятся во взаимоотношениях, характерно разрешительное начало правового регулирования.

Правовой режим предпринимательства выражается преимущественно в дозволителем характере (типе) правового регулирования, где дозволения выступают ключевым элементом регулирования. Именно обще-дозвоительный правовой режим, характерный для предпринимательства в целом, проявляет себя во всех его правовых формах. Это объясняется тем, что правовой режим выражает неразрывную связь правовой формы и содержания регулируемых отношений, находится на стыке права и слоев социальной жизни.⁶ Подчеркнем, что в правовом режиме воплощаются основные требования экономики. В частности, в целях привлечения иностранного капитала и активизации международного товарооборота, в СЭЗ разработан, закреплён на законодательном уровне и апробирован на практике особый механизм, являющийся основой правового режима предпринимательства в СЭЗ и выражающийся в предоставлении определенным хозяйствующим субъектам различных преференций и соответствующих гарантий:

- таможенных (внешнеторговых);
- налоговых;
- финансовых (различные формы субсидий, которые могут предоставляться в виде снижения арендной платы за пользование земельными участками и производственными помещениями, льготных кредитов и т. п.);
- административных (упрощение процедуры регистрации организаций, упрощенный режим въезда-выезда иностранных граждан и т. д.).

Описанные выше преференции, будучи, по сути, стимулирующими средствами воздействия на общественные предпринимательские

---

⁶ Попондопуло В. Ф. Правовой режим предпринимательства. СПб., 2002. С. 54.

отношения в СЭЗ, играют первостепенную роль, в то время как ограничения призваны содействовать наиболее полному, справедливому осуществлению воли законодателя.

Анализируя имплементацию мирового опыта регулирования функционирования СЭЗ в Таджикистане, можно назвать ряд особенностей, которые, по сути, привели к ошибкам и проблемам в функционировании этого одного из самых эффективных институтов инвестиционного законодательства на первых этапах становления:

- отсутствие единого подхода в понимании целей и задач создания и функционирования СЭЗ;
- смешение в законодательстве различных понятий, порождающее ошибки в сочетании различных правовых режимов в рамках одной территории - внешнеэкономических и инвестиционных;
- отсутствие в системе органов государственной власти специального органа государственного регулирования, созданного с целью оптимизации процессов управления СЭЗ наделенного соответствующими полномочиями;
- отсутствие первоначального подготовительного периода (в мировой практике срок такого этапа составляет от 3-х до 5-ти лет), в ходе которого должна быть создана производственная и хозяйственная инфраструктура и сформирован портфель потенциальных инвестиционных предложений;
- неоправданно завышенные масштабы землеотвода под территории зоны.

Таким образом, в настоящий момент мы можем констатировать наличие длительного периода правового становления современного законодательства в отношении функционирования СЭЗ. Неудачный опыт, а также проведенный правоприменителем анализ недостатков существовавшего правового поля позволяет создать на настоящий момент принципиально новую целостную систему нормативных источников, базирующихся на основных нормах и принципах

международного права, и регулирующие основные вопросы создания и функционирования ОЭЗ. Безусловно, отдельное внимание стоит уделять и мировой практике регулирования предпринимательских отношений.

Литература:

1. Исаков В. Б. Механизм правового регулирования и правовые режимы // Проблемы теории государства и права. М., 1987. С. 258-259.
2. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М., 1989. С. 185.
3. Попондопуло В. Ф. Коммерческое право. М., 2003.
4. Попондопуло В. Ф. Правовой режим предпринимательства. СПб., 2002. С. 54.
5. Смородинская Н., Капустин А. Свободные экономические зоны: мировой опыт и российские перспективы // Вопросы экономики. 1994. № 12. С. 126-140.
6. Ушаков Д. Л. Офшорные зоны в практике российских налогоплательщиков. М.: Юрист, 2002. С. 83.

*Мирзошарифзода Х. – унвонҷӯи
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва
тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии
ДМТ*

БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ НАҚЛИЁТӢ: МАФҲУМ ВА ЗАРУРАТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ

Фишурда: Дар мақола масъалаи бозори хизматрасонии нақлиёти: мафҳум ва зарурати танзими ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Лозим ба ёдоварист, ки бозори хизматрасонии нақлиётӣ соҳаи интиқоли мусофирон, борҳо ва бағоч, хизматрасонӣ ва таъмири воситаҳои нақлиёт, ёрирасонӣ ва дигар намудҳои хизматрасониҳои марбут ба ҳамлу нақл мебошад. Дар баробари ии муафғлиф масъалаи субъектони бозори хизматрасонии нақлиётиро ҳаллу фасл намудааст.

Калидвожаҳо: хизматрасонии нақлиётӣ, бор, бағоч, субъектон, шароити бозорӣ, намуди нақлиёт.

Аннотация. В статье анализируется рынок транспортных услуг: понятие и необходимость правового регулирования. Следует отметить, что рынок транспортных услуг - это сфера пассажирских перевозок, грузов и багажа, технического обслуживания и ремонта автотранспортных средств, вспомогательных и других видов транспортных услуг. Кроме этого автором решаются проблемы субъектов рынка транспортных услуг.

Ключевые слова: транспортные услуги, груз, багаж, предметы, рыночные условия, вид транспорта.

The summary: The article analyzes the market of transport services: the concept and the need for legal regulation. It should be noted that the market of transport services is the sphere of passenger transportation, freight and luggage, maintenance and repair of vehicles, auxiliary and other types of transportation services. Along with the author solved the problem of the subjects of the market of transport services.

Keywords: transport services, freight, baggage, subjects, market conditions, mode of transport.

Бозори муосири хизматрасонии нақлиётӣ на танҳо бо соҳаи ҳамлу нақли мусофирон, борҳо ва бағоч, балки бо хадамоти марбути он, ки нигоҳубин ва таъмири воситаҳои нақлиёт, расонидани кӯмаки моддию техникӣ ва экспедитсионӣ, кор дар самти таъмини бехатарии иншооти нақлиёт, бехатарии ҳаракат ва амалҳои дигарро дар бар мегирад, ки ба иҷрои босифати хизмат нигаронида шудаанд.

Дар бозори хизматрасонии нақлиётӣ якчанд субъект мавҷуд аст, яъне: истеъмолкунандаи хизмат; истехсолкунандаи он (интиқолдиҳанда, экспедитор); давлате, ки бозорро танзим мекунад; ташкилотҳое, ки чараёни хизматрасонии нақлиётиро ҳамроҳӣ мекунанд, масалан, ширкатҳои машваратӣ, сохторҳое, ки корҳои таъмири воситаҳои

нақлиёт, хизматрасонии борфарорӣ ва борфурориро анҷом медиҳанд ва дар пайдоиши эҳтиёҷоти нав дар бозор ҳам аз ҷониби истеъмолкунандагон ва ҳам аз ҷониби онҳое, ки онро пешниҳод мекунанд, кӯмак менамоянд.

Давлат дар ин бозор фаъолона ширкат меварзад ва дар симои мақомоти давлатӣ, ки ташаббускори таҳия ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошанд, ки бояд ҳамаи иштирокчиёни бозор онҳоро риоя кунанд.

Бозори хизматрасонии нақлиётӣ аз рӯи меъёрҳои гуногун, масалан, вобаста ба намуди нақлиёт, қаламрави хизматрасонанда ва фарогирии он, аз рӯи таркиби нақлиёти дар нақлиёт ҷалбшаванда, инчунин аз рӯи объекти ҳамлу нақл, аз рӯи намуди хизмати пешниҳодшуда тасниф карда мешавад.

Рушди технологияҳои иттилоотии ҷаҳонӣ ва рақамӣ ба бозори хизматрасонии нақлиёт бетаъсир буда наметавонад. Тамоюли автоматизатсияи ҷараёни кор бо ҷорӣ намудани маҳсулоти нави рақамӣ идома хоҳад ёфт. Имрӯз, бо истифода аз алоқаи моҳвораӣ, пайгирии бор дар ҳама марҳилаҳои ҳамлу нақл, санҷиши вазъи ҷисмонии ронанда ва воситаи нақлиёт, ҷойгиршавии он, ҳисоб кардани омадани ашё дар ҳолатҳои фавқулодда, дастгирии саривақтии техникӣ ва таъмини беҳатарӣ ва амнияти нақлиётро таъмин менамояд.

Сатҳи баланди рақобат дар бозор ширкатҳоро ба татбиқи минбаъдаи технологияҳои рақамӣ вобаста менамояд. Истеъмолкунандаи муосири хизматрасонии нақлиёт аз хизматҳои Интернет барои даъват кардани таксӣ, замимаҳо барои пайгирии парвозҳо, роҳбандӣ фаъолона истифода мебарад. Логистикаи электронӣ воситаи ҳаррӯзаи ширкатҳои интиқолдиҳанда шудааст. Ин амалҳо имкон медиҳанд, ки сифати хизматрасонии нақлиётӣ (суръат, эътимодноӣ, самараноӣ, саривақтӣ) ба сатҳи баландтар бардошта шуда, самаранокии корхонаҳо баланд бардошта шавад, ки ин бешубҳа ба некӯаҳволии молиявии тиҷорат таъсири мусбат мерасонад.

Тамоюли болоравии савдои ҷаҳонӣ ба таври худкор боиси зиёд шудани сарборӣ дар бозори хизматрасонии нақлиёт мегардад. Сарфи назар аз бӯҳрони иқтисодӣ, соҳаҳои ҳастанд, ки дорои динамикаи мусбӣ молиявӣ мебошанд, масалан, тижорати электронӣ. Бо мақсади пайдо кардани доираи васеи молҳо бо нархҳои бароҳат, баъзан барои истеъмолкунанда харидани маҳсулот ва фармоиш аз хориҷа ғоидаовартар аст. Талабот пешниҳодро ба вучуд меорад ва ширкатҳои интиқолдиҳанда "расониданро дар доираи борҳои гурӯҳӣ" пешниҳод карданд, ки ин барои ҳамаи тарафҳои муомила муфид аст.

Тамоюли тақвияти назорати давлатӣ аз болои бозори ҳадамоти нақлиётӣ дар таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, тағирот ба қонунгузорию амалкунанда зоҳир мешавад, ки масъулияти соҳибкорӣ дар назди давлатро зиёд мекунад. Равандҳои иқтисодии дар Тоҷикистон баамаломата интиқолдиҳандагонро водор мекунад, ки арзиши хизматрасонию коҳиш диҳанд ва оқибатҳои таваррумро ба дӯши истеъмолкунанда гузаронанд. Дар ин кор таҷрибаи ширкатҳои хориҷӣ нақши муҳим мебозад. Дар асоси тамоюлҳои дар боло тавсифшудаи бозори хизматрасонии нақлиёт, мо метавонем ба ҳулоса оем, ки соҳа ба танзими мӯътадили давлатӣ ниёз дорад, ки ба динамикаи рушди бозор ҳалал намерасонад, балки баръакс, ба рушди он мусоидат мекунад.

Бозори нақлиётӣ аз нуқтаи назари рушди соҳибкорӣ умедбахш буда, солҳои охир дар заминаи равандҳои бӯҳрони иқтисодӣ рушд кардааст. Аммо бо вучуди динамикаи мусбӣ, дар соҳа як қатор монеаҳои мавҷуданд, ки ба рушди он таъсири манфӣ мерасонанд. Мушкилоти асосӣ аз вазъи инфрасохтори роҳ иборатанд, ки бо дарозии он бадтар мешаванд, норасоии сармоягузорӣ ба рушди бозори нақлиёт, равандҳои таваррумии сӯзишворӣ ва рағбанҳои молиданӣ, инчунин сифати онҳо ва бад шудани парки воситаҳои нақлиёт.

Аз сабаби дарозии роҳҳои нақлиётӣ, таъмир ва нигоҳдории онҳо маблағгузорию доимию талаб мекунад. Сифати болоии роҳ шикояти зиёди боркашонҳоро зиёд мекунад. Дар натиҷа, фарсудашавии

босуръати парки нақлиётӣ амалӣ шуда, илова бар таҷҳизонидани парки нақлиётӣ, на ҳама ширкатҳои интиқолдиҳанда наметавонанд дар кори худ аз маҳсулоти нармафзори электроники логистикӣ, дастгоҳҳои рақамии муосир истифода баранд, ки ин сифати хизматрасони нақлиёт ва самаранокии умумии корро беҳтар мекунад. Роҳи баромадан аз ин вазъ барои ширкатҳои интиқолдиҳанда ҷалби сармоягузори ба соҳаи ҳам хусусӣ ва ҳам давлатӣ, таҳия ва роҳандозии барномаҳои молиявӣ дар сатҳи давлатӣ мебошад, ки ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки роҳро азнавсозӣ кунанд.

Тибқи гуфтаи намояндагони ширкатҳои нақлиётӣ, солҳои охир фишор аз ҷониби давлат афзудааст, яъне бори андоз зиёд шуда, пардохтҳои ҳатмӣ ҷорӣ карда шудаанд. Интизори дастгирии молиявии давлат ба ӯҳдадориҳои иловагии молиявӣ мубаддал мегардад, ки тибқи нақша бояд ба инфрасохтори роҳ аз нав сармоягузори карда шаванд. Дар ин замина, ташкили роҳҳои пулакӣ аз рӯи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ воқуниши дугоноро ба бор меорад. Дар ин вазъ, ширкатҳои хурд роҳи баромаданро дар якҷояшавӣ ба ширкатҳои калон мекунанд, ки ин имкон медиҳад, ки парки нақлиёт васеъ ва хароҷоти тичорат кам карда шавад.

Ғайр аз он, касе наметавонад ӯҳдадориҳои интиқолдиҳандаро дар ҳама намудҳои нақлиёт дар бораи масъулияти суғуртаи воситаи нақлиёт, таъмини беҳатарӣ ва беҳатарии он, сифати пасти таъмир дар роҳ, набудани кадрҳои баландихтисос, ба даст овардан ва барқарор кардани литсензия (барои ширкатҳое, ки бо молҳои махсусан хатарнок сарукардоранд) ёдовар нашавем ин хароҷоти ҷиддии молиявиро талаб мекунад.

Ширкати нақлиётӣ дар шароити мавҷудаи бозор бояд чӣ кор кунад, вақте ки аксари бахшҳои иқтисоди кишвар аз бӯҳрони иқтисодӣ ва таҳримҳои муқарраршуда азият мекашиданд? Ҳеҷ гуна ҳалли тайёр вучуд надорад, аммо тамоюлоти бозор, таҷрибаи ширкатҳои киштирони хориҷӣ мавҷуданд. Сарфи назар аз бӯҳрони иқтисод, саноат ва талабот ба хизматрасони нақлиётӣ ва логистикӣ меафзояд ва дурнамои мусбати

рушд доранд. Вазифаи асосии иштирокчиёни бозор зуд мутобиқ шудан ба шароити тағирёбандаи соҳа, ҳассос будан ба тамоюлҳои нав ва пайрави онҳо, инчунин ҳалли муштаракӣ мушкилоти мавҷудаи нақлиёт (тағир додани заминаи қонунӣ) мебошад.

Ширкати мустақили нақлиётӣ қодир аст логистикаи мураккабро инкишоф диҳад, намудҳои гуногуни нақлиётро ҷалб кунад, ҳатто дар категорияи як намуд; бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ, истифода аз барномаҳои электронии логистикӣ, ки ба коҳиш додани хароҷот мусоидат мекунанд; баланд бардоштани сифат ва афзоиши шумораи хизматрасониҳо дар ҳама намудҳои нақлиёт (масалан, расонидани экспедитсия, таъмин намудани кормандон барои боркунӣ, борфарорӣ); барои тайёр кардани мутахассисони худ маблағгузорӣ кунад; дар байни муштариёни тижоратӣ барномаҳои вафодорӣ ҷорӣ кунанд.

Ҳамин тариқ, бозори хизматрасонии нақлиётӣ соҳаи интиқоли мусофирон, борҳо ва бағоч, хизматрасонӣ ва таъмири воситаҳои нақлиёт, ёрирасонӣ ва дигар намудҳои хизматрасониҳои марбут ба ҳамлу нақл мебошад. Хизматрасонии нақлиётӣ натиҷаи ҳамкориҳои мустақими молрасон (интиқолдиҳанда) ва истеъмолкунанда (мусофир, фармоишгар ва дигар шахсони манфиатдор) ва фаъолияти дохилии интиқолдиҳанда барои қонунӣ кардани ниёзҳои мавҷуда ва пешбинишудаи истеъмолкунандаи хизматҳо мебошад. Хизматрасониҳои нақлиётӣ дар бозори хизматрасонии нақлиётӣ пешниҳод карда мешаванд.

Рақобатпазирии хизматрасонии нақлиётӣ асосан бо се омил - сатҳи арзиши хизматҳо (нархҳо), сатҳи сифати онҳо ва симои корхона муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, кам кардани арзиши аслий, баланд бардоштани сифати ҳамлу нақли молҳои махсус ва мусофирон ва имиҷи корхона муҳимтарин самтҳои баланд бардоштани рақобатпазирии хизматҳо мебошанд.

ДОИР БА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ЗАРУРИЯТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МАФҲУМИ ОИЛА

Фишурда: Мақола ба масъалаи зарурияти танзими ҳуқуқи мафҳуми оила бахшида шудааст. Муаллиф кушиш кардааст дар доираи мақола паҳлуҳои мухталифи масъалаи мазкурро пешкаш намояд. Масъалаи мазкур дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқи аз тарафи мақомоти дахлдор қабул гардида дарч гаштааст. Бояд зикр намуд, ки аз руи қонунгузории кишвар оила дар паноҳи давлат буда, ҳамчун асоси ҷамъият эътироф шудааст.

Калидвожаҳо: мафҳуми оила, танзими ҳуқуқӣ, институти алоҳида, асоси ҷамъият.

Аннотация. Статья посвящена необходимости правового регулирования понятия семьи. Автор попытался представить в контексте статьи различные аспекты этого вопроса. Этот вопрос отражен в Конституции Республики Таджикистан и ряде нормативных правовых актов, принятых соответствующими органами. Следует отметить, что по законодательству страны семья находится под защитой государства и признана основой общества.

Ключевые слова: понятие семьи, правовое регулирование, отдельный институт, основа общества.

The summary: The article is devoted to the need for legal regulation of the concept of family. The author has tried to present various aspects of this issue in the context of the article. This issue is reflected in the Constitution of the Republic of Tajikistan and a number of regulatory legal acts adopted by

the relevant authorities. It should be noted that under the country's legislation, the family is under the protection of the state and is recognized as the basis of society.

Keywords: the concept of family, legal regulation, separate institute, the basis of society.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оиларо ҳамчун асоси ҷамъият эътироф намуда, ба ҳар кас ҳуқуқи ташкил кардани онро медиҳад (м. 33). Аз ин ҷо сиёсати давлатии оила дар кишвари мо ба мустаҳкам намудани институти оила равона карда шуда, ба оила ҳамчун як организми том таъсир мерасонад. Қонунгузори амалкунанда оиларо субъекти мустақили ҳуқуқ эътироф наменамояд. Аз инҷо ҳолати ҳуқуқии оила дар қонунгузорӣ номуайн мебошад. Чунин номуайяни ҳангоми таъсисӣ субъектҳои хоҷагӣ баръало зоҳир мегардад. Чунончи, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз ҳисоби ҳешовандон, аз ҷумла оилаи ягона таъсис дода шавад ҳам шахси ҳуқуқӣ ҳисобида намешавд ва роҳбари хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) иштирокчии мустақили муомилоти граждани буда, аҳдхоро аз номи хоҷагӣ мебандад (Қонуни ҚТ аз 15 март соли 2016 “Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ).¹ Ҳамзамон, оила бевосита муассиси (иштирокчии) шахсони ҳуқуқии тижоратӣ намебошад. Инчунин вазъи соҳибкори инфиродӣ аз вазъи оилавӣ вобастагӣ надорад, гарчанде ки соҳибкори инфиродӣ бисёр вақт маблағҳои оила, аз он ҷумла объектҳои моликияти муштаракӣ ҳамсарон, пули амонати фарзандони болиғ, дигар ҳешовандонро истифода мебарад. Аз ин ҷиҳат ба назар гирифтани ҳолатҳои зикргардида дар ҳолати баҳс мушкил аст ва аз бисёр ҷиҳат ба салоҳиди суд вогузор карда шудааст. Қитъаҳои замини пештар барои истифодабарии оила ҷудокардашуда метавонанд аз нав ба расмият дароварда шаванд, вале ба ҷои субъекти пештараи ҳуқуқӣ ашёӣ дар муомилоти граждани ба сифати субъекти ҳуқуқӣ моликият на оила, балки шахрванди алоҳида иштирок менамояд.

---

¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, №3, мод. 142.

Ҳамин тавр, аз рӯи қонунгузори амалкунандаи Тоҷикистон муттаҳидшавии якчанд шахрвандон (шахсон) дар як оила метавонад барои онҳо боиси ба вучуд омадани ҳуқуқҳо, уҳдадориҳо, имтиёзҳои иҷтимоӣ гардад, вале фақат барои субъектҳои мустақили ҳуқуқ, на оила дар кулл.

Чи тавре, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ дуруст қайд карда мешавад, оилаи муосир тибқи талаботи қонунгузорӣ мавқеи мобайниро дар байни шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ишғол менамояд. Агар дар масъалаҳои манзил, нафақа, хангоми гирифтани имтиёзҳои алоҳида барои тамоми хонавода, (пардохти хонапулӣ, нафақа, кӯмакпулӣ) оила ҳамчун ҷузъи том баромад намояд, баръакс дар қонунгузорӣ ҷаримаи оилавӣ, андози оилавӣ ва дигар амалҳои ҳуқуқие, ки ба тамоми оила татбиқ карда шаванд, мавҷуд нест. Онҳо нисбати аъзои алоҳидаи он муқаррар карда шудаанд, гарчанде ки оқибатҳои ин амалҳо амалан ба вазъи молиявии оила дар кулл таъсир мерасонанд.² Агарчанде, ки имрӯз оила амалан дорои молумулки густардатари хусусӣ мебошад, аммо оилаи ба никоҳ асосёфта тибқи қонунгузорӣ субъекти ҳуқуқ намебошад. Ҳамсарон дар ҳамаи муносибатҳои ҳуқуқӣ мустақилона иштирок мекунанд. Оила ҳамчун тараф дар муносибатҳои ҳуқуқии маъмурӣ, меҳнатӣ, замин, манзил ва дигар муносибатҳои ҳуқуқие, ки ба манфиатҳои он дахлдоранд, ҳамчун субъекти мустақил эътироф карда намешавад, инчунин наметавонад дар суд даъвогар ва ҷавобгар бошад, аз рӯи уҳдадориҳои мушаххас ҷавобгариро ба зимма дошта бошад. Қонунгузори оилавӣ ҳамчунин оиларо ба сифати субъекти ҳуқуқ эътироф намекунад ва бо дарназардошти зарурати беамониат амалӣ намудани ҳуқуқҳои аъзоёни оила ва имконияти ҳифзи судии онҳо амал мекунанд (м. 1 КО ҚТ). Уҳдадориҳо ва масъулиятҳо оилавӣ на дар маҷмӯъ ба оила, балки ба аъзои алоҳидаи он ҳамчун иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи оилавӣ вогузор карда мешаванд. Зимнан, дар ҷомеаи пешазинқилобии Тоҷикистон оила ҳамчун доираи сарбастаи шахсон баррасӣ карда

---

² Ниг.: Королев Ю. А. Семья как субъект права //Журнал российского права. 2000. № 10. С. 65.

мешуд, вале дар санадҳои он замон таърифи расмии оила чи тавре, ки дар қонунгузориҳои ҳозира нест, низ мавҷуд набуд. Оила дар баъзе ҳолатҳо қариб бо авлод омехта карда шуда, дар ҳолатҳои дигар-танҳо ҳамсарон, фарзандон ва падару модарро дар назар дошт, дар ҳолати саввум бошад ба ҳайати оила ҳешовандони дур ва шахсонеро, ки хеш намебошанд, вале ба оила бо ҳуқуқи аъзои он қабул шудаанд, дохил мегардиданд. Оила аз маҷмӯи шахсони бо никоҳ ва ҳешовандӣ алоқаманд, аз ҷумла шавҳару зан, ҳатто агар онҳо фарзанд надоштанд, падару модар якҷоя бо фарзандон ва ҳешовандони боқимонда дар дараҷаи наздиктарини ҳешовандӣ, то вақте ки онҳо “хонаводаи умумӣ”-ро ифода мекарданд иборат доништа мешуд. Ба маънои наздик оила, аз одамоне иборат буд, ки байни худ бо ягонагии робитаи хонаводагӣ алоқаманд буданд.

Таҳти мафҳуми оила на танҳо иттифоқи шавҳар, зан ва кӯдакони дар никоҳ таваллудшуда, балки иттифоқи фарзандхондагон ва фарзандхондшудагон низ фаҳмида мешуд. Оилаҳои буданд, ки дар ҳайати онҳо дар қатори фарзандони худӣ писарони ӯғай ва духтарони ӯғай зиндагӣ мекарданд. Оилаҳои калон (мураккаб) низ буданд. Онҳо на танҳо аз падару модар ва фарзандон, балки аз писарони оиладор ва фарзандони онҳо иборат буданд. Бояд қайд намоем, ки дар тоҷикон ду намуди хоҷагии умумӣ, яъне табиӣ ва сунъӣ (оилаи якҷоя) мавҷуд буд. Оилаи сунъӣ (оилаи якҷоя) шакли мураккаби оилаи табиӣ (зери як номи умумии оилаи калон) буд.

Оилаи хурд бошад, оилаи оддӣ ҳисобида мешуд. Аз ин ҷо бисёр муҳаққиқон оид ба дар байни тоҷикон мавҷуд будани ду навъи оилаи падаршоҳӣ: калон ва хурд сухан рондаанд. Вале чунин тақсимоат танҳо ҳайати шуморавии оиларо ифода мекард ва худ ба худ ягон ҳел арзиши назариявӣ надошт. Умуман, тоҷикон дар як хоҷагии аз ду ё якчанд оилаҳои алоҳидаи ба ҳам муттаҳид иборат буданд. Онҳо баъди ғавти сардори оила, яъне падар, фарзандон ва кӯдакони онҳо ҳамчун хоҷагии алоҳида боқӣ монда, молумулки оилавино тақсим накарда, якҷоя зиндагӣ мекарданд. Дар идоракунии хона ба сифати роҳбарикунанда

(калонтари хона) одатан фарзанди калонӣ баромад мекард.³ Бародари шахси фавтида ҳатто дар ҳолати набудани фарзандони болиғ сардори оила шуда наметавонист, вале ба ӯ ҳуқуқи парасторӣ кардан нисбат ба оилаи фавтида боқӣ мемонд.⁴ Ҳаёт ва пешрафти хоҷагии ҷомеаи оилавӣ аз сифатҳои шахсии сардори ҷомеа, маҳорати вай оид ба пеш бурдани хоҷагӣ ва ғамхорӣ дар бораи хешованд вобастаги дошт. Моликияти авлодӣ (оилавӣ), ки гузаштагон ғун карда буданд, дороии авлод (оилаи калон) дар кулл ҳисоб карда шуда, ба речаи анъанавии ихтиёрдорӣ он ва меросгузорӣ тааллуқ дошт. Молу мулки мустақилона бадастдаровардашуда аз давраҳои хеле қадим дар байни тоҷикон эътироф карда мешуд. Ин намуди моликиятро дар фарқиат ба моликияти оилавӣ шахсон метавонистанд, нисбатан озод ихтиёрдорӣ намоянд. Вале намуди моликияти инфиродӣ ё хусусӣ ҳамчун қоида абадан боқӣ наемонд. Одатан аллақай дар насли оянда моликияти мустақилан ба даст овардашуда, агар нисбат ба он васият вучуд намедошт ба молумулки оилавии калон табдил меёфт.

Дар он давра хонаводаи умумӣ аз маҷмӯи якчанд оилае иборат буд, ки дар як оилаи умумӣ зиндагӣ мекарданд. Тақсимопазирии оила ва умумияти хоҷагӣ ҳукмрон буда, манфиати молумулкии умумиоилавӣ бартарӣ дошт. Оила ҳамчун воҳиди истехсолкунанда ва истеъмолкунанда, ба дараҷаи бештар объекти мустақили ҳуқуқҳои молумулкӣ буд. Таркиби оилаи хонаводаро аввалан шахсоне ташкил медоданд, ки пайвандҳои хешутаборӣ доштанд. Шахсони хешовандӣ надошта дар ҳолате аъзои оила ҳисобида мешуданд, ки агар онҳо бо ҳуқуқи фарзандон ё фарзандхонд қабул карда шуда бошанд, дар дигар ҳолатҳо онҳо танҳо аз ҳуқуқҳои кормандони кироя истифода мебуданд. Дуюм, хангоми дар ҳаёт будани падар, аъзои оила ҳуқуқ ба манзил дар хонаи вай, ба таъминот, инчунин ҳуқуқи истифодаи молу мулки

³ Ниг.: Кисляков Н.А. Следы первобытного коммунизма у горных таджиков Вахио-боло.М.-Л.,1936.-С.48-49,62.

⁴ Ниг.: Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков. -М.-Л.,1959; Рахимов М. В. Земледелие таджиков бассейна р. Хингоу в довероволюционный период (Историко-этнографический очерк). -Душанбе,1958.-С. 103-104.

оилави́ро доштан̄д. Сею́м, ҳуқуқи ме́рос танҳо ба хешовандон ё шахсоне тааллуқ дошт, ки ба ҳайати оила бо ҳуқуқҳои аъзои он шомил буданд. Ҳамин тавр, ба маънои маҳдуд, оилаи ҳамчун иттифоқи шахсоне буд, ки дар алоқамандӣ бо никоҳ пайдо шуданд ва шахсоне, ки аз онҳо ба дунё омаданд, тавассути ягонагии алоқаи хонаводагӣ пайванд кард мешуд. Иттифоқ маънои доираи муайяни сарбастаи шахсонро дошт. Хонаводаи умумӣ (оилаи калон) на танҳо ҳамчун ҷои муштаракӣ зист ва як хоҷагӣ маънидод карда мешуд. Таркиби дохилии оила, вазъи аъзои он дар байни якдигар дар иртиботи мутақобила ва вафодорӣ ба назар гирифта мешуд, ки ин имконият меод, манфиати умумиоилавии насабӣ (фомилӣ) роҳандозӣ карда шавад.

Минбаъд дар Кодекси қонунҳо дар бораи асноди ҳолати шахрвандӣ, ҳуқуқи никоҳу оила ва васояти ҶШСФР (Кодекси аввалини оила), ки 16 сентябри соли 1918 қабул карда шуда буд, тибқи ақидаи В.П. Никитина, асосҳои шакли олии оила гузошта шуда буданд, ки аз мавқеи он принсипи ҷудогии молу млуки ҳамсарон «анахронизм» амал мекард. Зан хоҷагии хонаро пеш мебард, фарзандонашро тарбия мекард ва бинобар ин даромади мустакил надошт. Молу мулке, ки аз музди меҳнати шавҳар ба даст оварда мешуд, моликияти зан низ ҳисобида мешуд.⁵

Манфиати оилави́ро дар ҳуқуқи оилавии Шӯравӣ ба таъминоти афзалиятноки манфиатҳои кӯдак асоснок намуда, амалӣ намудани ҳуқуқҳои падару модарӣ хилофи манфиатҳои фарзандон манъ буд. Дар муносибатҳои молумулкии падару модар ва фарзандон принсипи ҷудоии молу мулк нигоҳ дошта шуда буд.

Дар ин давра ба таърифи мафҳуми оила олимони зиёде, аз ҷумла Э. М. Ворожейкин, О. С. Иоффе, Р.П. Мананкова, Г. К. Матвеев, В. А. Рясентсев, Г. М. Свердлов, Ш. Д. Чиквашвили ва дигарон кӯшиш ба харҷ доданд. Мафҳуми оила бо дарназардошти аломатҳои гуногун, аз ҷумла алоқамандии аъзои оила бо никоҳ ва хешовандӣ, умумият ва дастгирии мутақобила, таваллуд ва тарбияи фарзандон, мавҷудияти

---

⁵ Ниг.:Никитина В. П. Имущество супругов.- Саратов, 1975. -С. 9-11.

хукуку уҳдадорихои ҳамдигарии шахсӣ ва молумулкӣ, истиқомати якҷояи аъзои оила ва пешбурди хоҷагии умумӣ, инчунин бо назардошти асосҳои пайдоиш, таркиб ва функцияҳои оила баҳо дода мешуд.

Масалан, О.С. Иоффе оиларо ҳамчун иттифоқи аз ҷониби давлат ва ҷомеа эътироф ва дастгиришавандаи шахсон, ки ба никоҳ аз рӯи муҳаббат ё наздикии табиӣ аз рӯи пайдоиш асос шуда, бо мақсади таъмини идомаи авлод, тарбияи коммунистӣ ва ёрии ҳамдигарии моддӣ мавҷуд аст, баҳо додааст.⁶ Қайд кардан бамаврид аст, ки дар ин таъриф ҳамчун асос барои пайдоиши оила фарзандхонӣ ва дигар шаклҳои қабул кардани фарзандон барои тарбия зикр карда нашудааст. Фарзандхонӣ, ки на муносибатҳои хешӣ, балки фақат муносибатҳои ба онҳо баробарро ба вучуд меовард, таҳти аломати “наздикии табиӣ аз рӯи пайдоиш” мувофиқ намеомад.⁷ Тибқи таърифи пешниҳодкардаи А.М. Нечаева оила ҳамчун умумияти шахсони якҷоя зиндагоникунанда, ки бо ҳукуку уҳдадорихои пешбининамудаи қонунгузории оила муттаҳид шудаанд, се унсури муҳим - умумият, якҷоя зиндагонӣ кардан ва вобаста будан бо ҳукуку уҳдадорихои оилавино дар бар мегирифт. Вале дар ин таъриф моҳияти оила ба ҳуқуқҳои оилавӣ монда шуда, моҳияти аслии он дар навбати худ муайян карда нашудаанд.⁸

Ба ҷумлаи таърифи классикии оила бояд таърифи пешниҳоднамудаи В.А. Рясентсевро мансуб донист, ки мувофиқи он оила ҳамчун иттифоқи шахсоне, ки ба никоҳи озод ва баробарҳуқуқ, хешовандии наздик, фарзандхонӣ ё дигар шакли тарбияи кӯдак асос ёфта, бо умумияти ҳаёт ва манфиатҳои ин шахсони дорои ҳуқуқ ва уҳдадорихои дахлдор тавсиф мегардад.⁹ Оила - умумият, ягонагии такрорнашавандаи робитаҳои шахсии байни аъзоёни он буда, иттифоқ бошад доираи муайяни сарбастаи шахсон мебошад. Асосҳои пайдоиши оила нишон дода шуда, ба сифати аломати муҳими оила робитаи мутақобилаи аъзоёни он бо ҳукуку уҳдадорихои бо қонунгузории оилавӣ муқарраршавандаи оила

⁶ Ниг.: Иоффе О. С. Советское гражданское право. ч. III. / Изд-во ЛГУ. Л., 1965. -С. 175.

⁷ Ҳамон ҷо. С. 190.

⁸ Ниг.: Нечаева А. М. Правовая охрана семьи // Закон. 2004. № 4. -С. 6.

⁹ Ниг.: Рясенцев В. А. Семейное право. -М., 1967. -С. 47-48.

қайд карда шудааст, ки имконият медиҳад мафҳуми оила аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ баҳо дода шавад. Дар таъриф мафҳуми никоҳ ҳамчун иттифоқи озод ва баробарҳуқуқ инъикос ёфтааст, ки таркиби дохилии оиларо муайян мекунад. На танҳо умумияти ҳаёт, балки инчунин манфиатҳои аъзои оилаи бо ин умумият алоқаманд низ қайд карда шудааст.

Ба ақидаи Р. П. Мананкова дар мазмуни чунин як мафҳуми мураккаби додаи В. А. Рясентсов аломатҳои муҳиме, ки табиати ҳуқуқӣ ва дигар хусусиятҳои ғайриҳуқуқиро дар бар мегирад, бояд фарқ кард шавад.¹⁰ Ӯ пешниҳод менамояд, ки ба сифати аломатҳои муҳими ҳуқуқии оила заминаи ҳуқуқӣ ва алоқамандии ҳуқуқии аъзои оила баррасӣ карда шавад. Ба ақидаи ӯ ба аломатҳои муҳими умумиичтимоӣ оила умумияти ҳаёт, зиндагонии якҷоя ва пешбурди хоҷагии умумӣ, инчунин тавсифи оила ҳамчун гурӯҳи хурди иҷтимоӣ мансуб дониста шавад. Оиларо ҳамчун гурӯҳи хурди иҷтимоие (иттиҳод, иттифоқи шахсон) баҳо медиҳад, ки ба никоҳ, хешовандӣ, фарзандхондӣ ва дигар шаклҳои қабули кӯдакон барои тарбия асос ёфта, бо умумияти ҳаёт, инчунин бо ҳуқуқу ӯҳдадорихои оилавӣ алоқаманд аст. Ба андешаи мо таърифи Р.П.Мананкова қобили қабул намебошад, зеро мавҷуд набудани ишора ба моҳияти никоҳ ва манфиатҳои умумиоилавӣ таърифи пешниҳодкардаи онро нопурра мегардонад. Таърифи додаи В.А.Рясентсев то дараҷае қобили қабул буда, дар он аввалан, моҳияти никоҳ ҳамчун иттифоқи озод ва баробарҳуқуқ инъикос карда шудааст, ки таркиби (сохтори) дохилии оиларо муайян мекунад. Сониян, дар он умумияти манфиатҳои аъзои оилаи бо умумияти ҳаёти онҳо алоқаманд дониста мешавад.

Ҳамзамон бояд қайд намоем, ки дар адабиёти ҳуқуқии ҳозира як гурӯҳи олимони тарафдори дар қонунгузорӣ додани таърифи расмии оила буда, дигарон мухолифи он мебошанд.

---

¹⁰ Мананкова Р. П. Правовой статус членов семьи по советскому праву / Под ред. Б. Л. Хаскельберга. - Томск, 1991.- С. 39, 45.

Тарафдорони додани мафҳуми расмии оила иброз медоранд, ки зарурати таъчилии муайян кардани мафҳуми оила фаро расидааст. Пешниҳод менамоянд, ки оила ҳамчун қоидаи умумӣ маҷмӯи муайяни (умумиятӣ, гурӯҳӣ) хешовандон мебошанд, ки ба никоҳ, хешовандӣ (хамсарон, падару модар, дар баъзе ҳолатҳо бошад дигар хешовандон низ) ва бо хусусиятҳои зиндагии якҷоя ва пешбурди хоҷагии умумӣ асос ёфта, муҳити табииро барои некӯахлоқии ҳамаи аъзоёни он, тарбияи фарзандон, кӯмаки мутақобила, давом додани насл, ки аъзоёни он байни худ бо ҳуқуқ ва манфиатҳои шахсӣ ва молумулкӣ вобастаанд, фароҳам месозад».¹¹

Дар адабиёти ҳуқуқӣ инчунин оила ҳамчун “умумият шахсони бо ҳам зиндагикунанда, ки бо ҳуқуқ ва уҳдадориҳои пешбининамудаи қонунгузории оилавӣ муттаҳид шудаанд”,¹² ҳамчун доираи шахсони бо ҳуқуқ ва уҳдадориҳои аз никоҳ, хешутаборӣ, фарзандхонӣ ё дигар шаклҳои қабули кӯдакон ба тарбия бамиёномадаи ба ҳама лоқаманд”¹³ ва ҳамчун “иттифоқи шахсонӣ бо ҳуқуқи уҳдадориҳои аз никоҳ бамиёномада”¹⁴ маънидод менамоянд.

Баръакс, дигарон ба имконнопазирӣ ва мувофиқи мақсад набудани таърифи расмии оила ишора мекунанд. Онҳо қайд менамоянд, ки мафҳуми оила ҳамеша норавшан буда, онро дар қонунгузорӣ ифода намудан имконнопазир мебошад¹⁵ ва қонунгузор дидаву дониста ин мафҳумро расмӣ намекунонад.¹⁶ Зеро, аввало ҳама гуна таъриф наметавонад ба таври лозимӣ чунин падидаи гуногуншаклаи иҷтимоиро инъикос намояд. Сониян, зарурати таърифи расмии оила вучуд надорад, зеро оила субъекти мустақили ҳуқуқ қонунан эътироф карда нашудааст,

¹¹ Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / Под ред. П. В. Крашенинникова, П. И. Седугина. Изд. второе, перераб. и доп. М., 2001. С. 17.

¹² Нечаева А. М. Семейное право: Курс лекций. / А. М. Нечаева ; Ин-т государства и права Рос. акад. Наук.-М.;Изд. Группа”Юристь”, 1998.-С. 8.

¹³ Акчурин Т. Ф Основы развития института семьи В России (некоторые правовые аспекты) //ВЭПС.-2008.-№3.С. 47.

¹⁴ Панин В. С. Фактические брачные отношения: проблемы теории, законодательства и практики: автореф. дис. ... канд. наук. –М., 2013.-С.10.

¹⁵ Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. Изд. второе, перераб. и доп. -М., 2001. -С. 12.

¹⁶ Ниг.: Гражданское право: Учебник. Т 3. Изд. третье, перераб. и доп. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. -М., 2000. -С. 279.

вобаста ба ин муносибати гуногун ба мафҳуми оила дар соҳаҳои алоҳида ва институтҳои ҳуқуқӣ, ки бо фарқияти ҳадафҳои танзими ҳуқуқӣ асоснок карда мешаванд, имконнопазир аст. Пур кардани мафҳуми мазкур бо мазмуни ҳуқуқӣ ба имконнопазирии ба инobatгирии шароити воқеии ҳаёти дар оилаҳои муайян оварда мерасонад ва аз ҳама бештар боиси номуайяни, душворфаҳмӣ ва бисёрвариантии мафҳуми мазкур дар ҳуқуқи оилавӣ мегардад.¹⁷ Баъзеҳо дар чунин ақидаанд, ки мафҳуми оила на хусусияти ҳуқуқӣ, балки иҷтимоӣ дорад. Ворид намудани мафҳуми «оила» ба Кодекси оила ва муқаррар кардани рӯйхати муқаммалӣ аъзоёни оила метавонад ба маҳдудкунӣ ва ё васеъкунӣ беасоси доираи аъзоёни оила оварда расонад.¹⁸

Дар фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ оила ҳамчун иттифоқи озод, ихтиёронӣ, баробарҳуқуқ ва чун қоида яқумраи зану шавҳар аст, ки ба муҳаббату эҳтироми тарафайн ба мақсади ташкили оила барои тавлид ва тарбияи фарзандон асос ёфта, бо риояи ҳама шартҳои дар қонун зикршуда ва умумияти маънавӣ ва хоҷагӣ, инчунин ҳуқуқу уҳдадорихоро байни аъзои оила ба вуҷуд меорад ва дар ҳифзи давлат мебошад, маънидод карда мешавад.¹⁹ Мафҳуми зикршуда то дараҷае ба мақсад мувофиқ мебошад. Вале доираи аъзои оиларо бо иттифоқи озод, ихтиёронӣ, баробарҳуқуқ ва чун қоида яқумраи зану шавҳар маҳдуд менамояд.

Бояд қайд кард, ки тааллуқ доштан ба аъзои оилаи молик мавҷуд будани ҳуқуқ ба истифодаи манзили истиқоматӣ, ки бо қатъ шудани робитаҳои оилавӣ аз байн меравад, алоқаманд аст. Тибқи Кодекси манзили ҚТ ба ҳайси аъзои оилаи молик ҳамсар ва фарзандони ҳамроҳашон доимӣ суқунатдошта дохил мешаванд. Падарону модарони зану шавҳар ва фарзандони онҳо, ки соҳиби оилаи худ мебошанд ва бо

¹⁷ Гражданское право: Учебник. Т 3. Изд. третье, перераб. и доп. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. - М., 2000.- С. 278-279.

¹⁸ Ниг.:Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации. Изд. второе, перераб. и доп. Отв. ред. И.М. Кузнецова. -М. 2000. С. 27-28; Косова О. Ю. Семейное и наследственное право России. - М., 2001. -С. 22

¹⁹ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ \Зери таҳрири академик АИ ҚТ Маҳмудов М. А. –Душанбе, ЭР-граф, 2012.-С. 366.

молик муқимӣ зиндагӣ мекунанд, танҳо бо розигии тарафҳо метавонанд аъзои оилаи молик доништа шаванд. Дар ҳолатҳои истисно инчунин дигар шахсон, ки бо молик муқимӣ истиқомат мекунанд ва бо ӯ хоҷагии умумиро пеш мебаранд, чун аъзои оилаи молик шинохта мешаванд. Хӯрандагони ғайри қобили меҳнат, агар бо молик муқимӣ зиндагӣ кунанд, аъзои оилаи ӯ доништа мешаванд (м. 121 КМ ҚТ).²⁰

Ҳамин тавр, ба аъзои оилаи молик на танҳо ҳамсари вай, фарзандони якҷоя бо молик зиндагӣ мекарда ва хӯрандагони ғайри қобили меҳнат, агар бо молик муқимӣ зиндагӣ кунанд мансуб доништа шудаанд, балки имконияти ба чунин сифат шинохтани дигар шахсоне, ки ки бо молик муқимӣ истиқомат мекунанд ва бо ӯ хоҷагии умумиро пеш мебаранд (падарону модарони зану шавҳар ва фарзандони онҳо, ки соҳиби оилаи худ мебошанд), инчунин дар ҳолатҳои истисно дигар шахсон, ки бо молик муқимӣ истиқомат мекунанд ва бо ӯ хоҷагии умумиро пеш мебаранд, низ пешбинӣ карда шудааст. Вале маҳакҳое, ки ба суд имконият медиҳанд маскуншударо аъзои оилаи молик эътироф намояд, қонунгузор муайян накардааст.

Ҳамин тавр, мувофиқи м. 121 Кодекси манзил нигоҳ доштани ҳуқуқи истифодаи манзили истиқоматӣ барои аъзои собиқи оила ба муҳлати муайян дар асоси ҳалномаи суд имкон дорад. Зимнан суд ҳуқуқ дорад моликро уҳдадор намояд, ки бо дигар манзили истиқоматӣ ҳамсари собиқ ва дигар аъзоёни оилаи ӯро, ки ба фоидаи онҳо молик уҳдадорихои алиментиро иҷро менамояд, бо талаби онҳо таъмин намояд. Мавҷуд набудани муайяниро дар давомнокии муҳлати чунин зиндагӣ кардан ва маҳакҳое, ки онҳоро бояд суд ба роҳбарӣ гирифта, моликро уҳдадор намояд аъзои собиқи оиларо бо дигар манзили истиқоматӣ таъмин намояд, қайд карда истода, судяҳо тааҷҷубро вобаста ба аз ҷониби қонунгузор ворид намудани маҳакҳои уҳдадорихои алиментӣ ҳангоми ҳал намудани баҳсҳои манзилӣ иброз медоранд.²¹

²⁰ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1997, №23-24, мод.339.

²¹ Диордиева О. Н. Новый Жилищный кодекс РФ // Юрист. 2005. № 4. С. 40.

Охирин, ба андешаи мо, бо истифодаи муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ хангоми муайян кардани доираи аъзои оила алоқаманд аст. Ухдадорихои алиментӣ дар бораи мавҷудияти муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ шаҳодат медиҳанд. Мундариҷаи меъёрҳои м. 121 ҚМ, бешубҳа, дар бораи аз ҷониби қонунгузор эътироф намудани мавҷудияти оила ҳамчун умумияте, ки тааллуқ доштан ба он мақоми шахсро ҳамчун истифодабарандаи манзили истиқоматӣ ба кулӣ тағйир медиҳад, шаҳодат медиҳад. Бинобар ин, ба ақидаи мо яххелакунии мафҳуми оила ҳамчунин бо мақсади ҳифзи ҳуқуқҳои манзилии аъзоёни он ва таъмини манфиати умумиоилавӣ зарур аст.

Адабиёт:

1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, №3, мод. 142.
2. Ниг.: Королев Ю. А. Семья как субъект права //Журнал российского права. 2000. № 10. С. 65.
3. Ниг.: Королев Ю. А. Семья как субъект права //Журнал российского права. 2000. № 10. С. 65.
4. Ниг.: Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков. -М.-Л.,1959; Рахимов М. В. Земледелие таджиков бассейна р. Хингоу в довероволюционный период (Историко-этнографический очерк). -Душанбе,1958. -С. 103-104.
5. Ниг.:Никитина В. П. Имущество супругов.- Саратов, 1975. -С. 9-11.
6. Ниг.: Иоффе О. С. Советское гражданское право. ч. III. / Изд-во ЛГУ. Л., 1965. -С. 175.
7. Ҳамон ҷо. С. 190.
8. Ниг.: Нечаева А. М. Правовая охрана семьи // Закон. 2004. № 4. -С.
9. Ниг.: Рясенцев В. А. Семейное право. -М., 1967. -С. 47-48.
10. Мананкова Р. П. Правовой статус членов семьи по советскому праву / Под ред. Б. Л. Хаскельберга. -Томск, 1991.- С. 39, 45.
11. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / Под ред. П. В. Крашенинникова, П. И. Седугина. Изд. второе, перераб. и доп. М., 2001. С. 17.
12. Нечаева А. М. Семейное право: Курс лекций. / А. М. Нечаева ; Ин-т государства и права Рос. акад. Наук.-М.;Изд. Группа”Юристь”, 1998.-С. 8.
13. Акчурин Т. Ф Основы развития института семьи В России (некоторые правовые аспекты) //ВЭПС.-2008.-№3.С. 47.

14. Панин В. С. Фактические брачные отношения: проблемы теории, законодательства и практики: автореф. дис. ... канд. наук. –М., 2013.-С.10.
15. Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. Изд. второе, перераб. и доп. - М., 2001. -С. 12.
16. Ниг.: Гражданское право: Учебник. Т 3. Изд. третье, перераб. и доп. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. -М., 2000. -С. 279.
17. Гражданское право: Учебник. Т 3. Изд. третье, перераб. и доп. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. - М., 2000.- С. 278-279.
18. Ниг.:Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации. Изд. второе, перераб. и доп. Отв. ред. И.М. Кузнецова. -М. 2000. С. 27-28; Косова О. Ю. Семейное и наследственное право России. - М., 2001. -С. 22.
19. Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ \Зери таҳрири академик АИ ҚТ Маҳмудов М. А. –Душанбе, ЭР- граф, 2012.-С. 366.
20. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1997, №23-24, мод.339.
21. Диордиева О. Н. Новый Жилищный кодекс РФ // Юрист. 2005. № 4. С. 40.

**Рофиева А.Ҳ. унвонҷӯи кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва байналмилалии
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва
сиёсати Тоҷикистон**

ҶАНБАҲОИ ҲУҚУҚИИ СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ ДАР СОҲАИ САӢӢӢ

Ғишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаи ҷанбаҳои ҳуқуқи соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф дар доираи мақола кушиш намудааст паҳлуҳои баҳсталаби масъалаи соҳибкории оилавиро дар ҳуқуқӣ сайёҳӣ кушояд. Дар баробари ин масъалаи гуруҳбандии онҳо ва қисматҳои хотимавӣ низ дар мақола ҷой дода шудааст.

Калидвожаҳо: соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, субъектони хоҷагидорӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, соҳаи истеҳсолӣ, тиҷорати оилавӣ.

Аннотация: В статье анализируются правовые аспекты семейного бизнеса в сфере туризма. В контексте статьи автор попытался раскрыть спорные аспекты проблемы семейного бизнеса в правовом поле туризма. Вместе с тем, в статье также освещается вопрос их классификации и заключительных разделов.

Ключевые слова: Семейный бизнес в сфере туризма, правовые аспекты, субъекты хозяйствования, правоотношения, производство, семейный бизнес.

The summary: This article analyzes the legal aspects of family business in the field of tourism. In the context of the article, the author has tried to open controversial aspects of the issue of family business in the legal field of tourism. At the same time, the issue of their classification and concluding sections is also covered in the article.

Keywords: Family business in the field of tourism, legal aspects, business entities, legal relations, production, family business.

Соҳибкорӣ ҳамчун ҷаъолияти субъектони хоҷагидорӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ ба дигар соҳаҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ барои таъмини шуғли аҳоли, кам кардани бори давлат дар хароҷоти марбут ба бекорӣ имконият фароҳам меорад. Ин алалхусус барои ҳалли мушкилоти иҷтимоии оила низ дахл дорад.

Имрӯзҳо маҳз соҳибкорӣ дар ҳолати рушд қарор дорад ва заминаи неқӯаҳволии ҳар як давлат гардида истодааст, ки инро таҷрибаи Амрико, Осиё ва кишварҳои Аврупо нишон медиҳад. Ташкилоти нав метавонад аз ҷониби одамоне таъсис дода шавад, ки муносибати дӯстона доранд ва якдигарро хуб мешиносанд, ширкати таъсис медиҳанд, ки аз ҷониби шарикон бо назардошти саҳми онҳо ҷаъолият менамояд. Аммо

аксар вақт фаъолияти соҳибкориро хешовандони наздик ё дур, вале мансуб ба як «оила» ташкил медиҳанд, ки чунин ташкилот дар истилоҳоти ҷаҳонӣ номи "ширкатҳои оилавӣ" ё "тиҷорати оилавӣ" -ро гирифтаанд¹.

Барои боқӣ мондан ва рушд кардани соҳибкории оилавӣ ҳуди ташкилот, инчунин сармояи он бояд дар дасти оила бошаду ба мерос гузошта шавад. Соҳибкории оилавиرو аз рӯи сохт ва тақсимои сармоя, аз рӯи идоракунии ташкилот, аз рӯи андозаи ҳуди ташкилот метавон шартан ба ду гурӯҳ тақсим кард:

1. Соҳибкории оилавӣ ба маънои маҳдуд, яъне ташкилоте, ки бокортаъминкунандаи аъзоёни оила ва хешу табор мебошад. Одатан, инҳо ширкатҳои хурд мебошанд, ки кам аз 10 нафар корманд доранд. Дар айни замон, чунин зерсинфҳои алоҳида метавонанд дар ин ҷо ҳамчун соҳибкории як оила ҷудо карда шаванд, ки дар он танҳо хешовандони наздиктарин ба манфиати кори умум - шавҳар, зан, писар, бародар, падар кор мекунанд. Чунин ширкатҳо дар баъзе кишварҳо, масалан, дар Канада ё Амрико аксарияти ширкатҳои оилавиرو ташкил медиҳанд.

2. Соҳибкории оилавӣ бо маънои васеъ, яъне соҳибкории ширкатҳое, ки аз насл ба насл мерос монда, ба тамоми аъзоёни оила тааллуқ доранд. Ба ин гурӯҳ, ки армоядории оилавии хориҷиро ташкил медиҳад, одатан ширкатҳои азим, ба монанди корпоратсияҳои байналмилалӣ бо бисёр филиалҳо дохил мешаванд. Дар ин ҳолат, "оила" танҳо ширкатро тавассути саҳмияҳои оилавӣ назорат мекунад. Дар ҳар як кишвар, оила бояд ғоизи гуногуни саҳмияҳоро нигоҳ дорад, то ки ба соҳибкории оилавӣ номбар карда шавад. Дар Финляндия - ҳадди аққал

---

¹ Муханова А.Е., Умирзакова М., Смагулова Ж.Б., Берикболова У.Д. Особенности развития семейного бизнеса как формы предпринимательства// Фундаментальные исследования. 2015. № 11-6. С. 1210-1214.

50%, дар Амрикову Олмон, тақрибан 25% саҳмияҳоро дар дасти як оила нигоҳ доштаниш кофист².

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди сайёҳӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, имкониятҳои сайёҳии таърихӣ фарҳангӣ, куллаҳои баланди кӯҳӣ, обҳои мусоффову шифобахш ва табиати нотакрори худро барои ҷалби бештари сайёҳон истифода бурда истодааст. Айни замон, ҳиссаи Тоҷикистон дар соҳаи сайёҳии ҷаҳонӣ кофӣ нест. Соли 2017 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 430992 сайёҳ ташриф овард, ки нисбат ба соли 2016 86019 нафар ё ба андозаи 25,3 фоиз зиёд мебошад. Баъди ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон низоми сустинкишофёфтаи соҳаи сайёҳиро ба мерос гирифт, ки он ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ набуд. Дар баробари вучуд доштани омилҳои ба рушди сайёҳӣ мусоидаткунанда, дар минтақаҳои ҷумҳурӣ боз як қатор мушкилоте ҷой доранд, ки барои инкишофи ин соҳа халал мерасонанд. Аз байн бурдани ин мушкилот ва беҳтар шудани фазои сармоягузорӣ, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, пайдо намудани бозорҳои нави ҷаҳонӣ ва ҷалби бештари сайёҳон ба болоравии иқтисодӣ ва сатҳи некуаҳволии мардум такони ҷиддӣ мебахшад. Ҷиҳати пайдо намудани роҳҳои ҳалли мушкилоти мавҷудаи соҳаи сайёҳӣ, аз таҷрибаи ҷаҳонӣ маълум мегардад, ки барои ҷалб намудани сармоя ба соҳаи сайёҳӣ давлат аввалан самтҳои афзалиятноки онро муайян карда, ба он имтиёзҳо ҷудо менамояд. Инчунин зарур аст, ки дар марҳилаи аввал давлат бахши хусусиро барои сармоягузорӣ ҳавасманд гардонида, барои обод намудани мавзёҳои сайёҳӣ заминаҳои зарурии иқтисодӣ ва ҳуқуқиро таъмин намояд. Пас аз гузаштани фосолаи муайяни вақт (аз 3-5 сол) онҳо ба манбаи муҳими воридоти асъори хориҷӣ табдил хоҳанд ёфт. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳои муҳими андозию гумрукиро ба рушди соҳаи сайёҳӣ фароҳам овардааст. Аз ҷумла, ширкатҳои сайёҳӣ дар тӯли панҷ соли аввали фаъолияти худ аз андоз аз Ҷоида озод карда

---

² Волков Д.А. Семейный бизнес: владение, управление и семейные ценности// Российское предпринимательство. 2012. № 13 (111). С. 38-44.

шуда, воридоти таҷҳизоту техника ва масолеҳи сохтмонӣ барои бунёди иншооти сайёҳӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда шуданд. Инчунин боҷи гумрукӣ ба автомашинаҳои нав 50 фоиз коҳиш дода шуд³.

Мушкилоти воқеии рушди соҳибкорӣ дар баҳши сайёҳӣ танзими нокофии ҳуқуқии он мебошад. Дар айни замон, қонунгузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба навсозӣ ниёз дорад. Танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба мисли дигар соҳаҳои фаъолият, ба танзими меъёрии ҳуқуқӣ ва инфиродии муносибатҳои ҷамъиятӣ фарқ карда мешавад. Афзалияти танзими меъёрии ҳуқуқӣ иборат аз он аст, ки муносибатҳои иҷтимоиро ба ҷаҳорҷӯбаи барои ҳамаи аъзои ҷомеа қобили қабул, ба онҳо суботи муайян, муташаккилӣ, мустақилият аз худсарии шахсони алоҳида медиҳанд. Соҳибкории оилавӣ барои рушди соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ аҳамияти калон дорад.

Соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ бо як қатор хусусиятҳо тавсиф карда мешавад:

1. Муҳимтарин хусусияти соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ ташкил ва рушди саноати сайёҳӣ мебошад, ки дар натиҷаи талабот ба хизматрасониҳои сайёҳӣ ба вуҷуд омадааст. Саноати сайёҳӣ маҷмӯи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии фаъолият мебошанд, ки ба сайёҳон барои ҷойгиронии муваққатӣ (ҷойгиронӣ), хӯрок, нақлиёт, экскурсияҳо, истироҳат, фароғат хизмат мерасонанд.

2. Амалисозии соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ одатан бо он алоқаманд аст, ки муҳити бозории сайёҳӣ хусусияти хоси фарҳангӣ, зеҳнӣ дорад, зеро истеъмоли сайёҳӣ барои ба даст овардани молҳои моддӣ равона карда шудааст, ки хусусиятҳои таърихӣ, миллӣ, сотсиологӣ ва дигар ҷойҳои ташрифоварандаро инъикос мекунанд. Аз ин ҷиҳат истеъмоли сайёҳӣ ва бозори хизматрасонии сайёҳӣ самти

---

³ Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 августи соли 2018, № 372. Душанбе, 2020. 40 саҳ.

муайяни фарҳангӣ, ҷанбаи маърифатӣ ва романтикӣ доранд ва хизмати сайёҳӣ хусусияти ноаён, ғайримоддӣ дорад, гарчанде ки он таассуроти амиқи эҳсосӣ дорад. Намунаи он қудрати баланди маърифатии таъсири ҳикояи роҳнамо мебошад.

3. Соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба таъсири беруна алоқаманд аст. Моҳияти ин таъсирот дар он аст, ки истеҳсол, ташаккул, фурӯш ва истеъмоли хизматҳои сайёҳӣ сатҳҳо ва самтҳои гуногун манфиатҳои берунаро ташкил медиҳанд. Аммо таъсири хориҷие, ки дар соҳаи сайёҳӣ ба вуҷуд меоянд, метавонанд ҳам мусбат ва ҳам манфӣ бошанд. Таъсири мусбӣ инҳоро дар бар мегирад: даромади субъектҳои тиҷорати ғайри сайёҳӣ, ки бо афзоиши фурӯши молҳо ва хизматҳое, ки ба маҳсулоти туристӣ дохил карда нашудаанд, алоқаманд аст; рушди инфрасохтори табиот дар робита бо сайёҳӣ; зиёд кардани шумораи ҷойҳои корӣ ва паст кардани сатҳи бекорӣ; афзоиши даромади давлат аз ҳисоби гирифтани андозҳо ва боҷҳо аз фаъолияти сайёҳӣ. Таъсири манфии сайёҳӣ иборатанд аз: ифлосшавии муҳити зист, хисорот ба олами ҳайвонот ва таназзули муҳити зист.

4. Хусусияти муҳими соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ аз он иборат аст, ки хизматрасонии сайёҳӣ ва маҳсулоти сайёҳӣ барои истеъмоли минбаъда ҷамъ ва захира карда намешаванд. Ин масалан, ба ҷои воқеанишуда дар меҳмонхона, кабина дар киштии сайёҳӣ, купе дар қатора дахл дорад. Агар фурӯш сураат нагирифт, ин маънои онро дорад, ки ширкати сайёҳӣ зиён дидааст. Аз ин рӯ, бисёре аз соҳибкорон таҳфиф ё имтиёзҳои дигарро барои ҳавасманд кардани фурӯши хизматҳои сайёҳӣ пешниҳод мекунанд.

Ҳамин тариқ ба андешаи мо барои рушди соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ зарур аст: асосҳои институтсионалии рушди соҳаи сайёҳӣ, инфрасохтори муосири соҳаи сайёҳӣ ташакул дода шуда, иқтидорҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкили дурусти тарғибу ташвиқи ҳаматарафаи он тақвият бахшида шавад, рақобатпазирии маҳсулоти

сайёҳӣ дар асоси баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ таъмин гардад; бренди миллии мавзёҳои сайёҳӣ -маркетинг ва пешбурди маҳсулоти соҳаи сайёҳӣ, хифз, инкишоф ва истифодаи оқилонаи захираҳои табию рекреатсионӣ ва мероси таърихию фарҳангӣ ташаккул ва муаррифӣ шавад, нуруи инсонӣ, таъминоти кадрӣ ва шуғли пурмаҳсул дар соҳаи сайёҳӣ тақвият дода шавад, ба стандартҳои байналмилалӣ ва таъмини бехатарии сайёҳон мутобиқ гардонида шуда, кластерҳои сайёҳӣ ва таъмини инноватсионӣ сармоягузорию рушди соҳаи сайёҳӣ таъсис ва рушд дода шавад.

Адабиёт:

1. Муханова А.Е., Умирзакова М., Смагулова Ж.Б., Берикболова У.Д. Особенности развития семейного бизнеса как формы предпринимательства// *Фундаментальные исследования*. 2015. № 11-6. С. 1210-1214.
2. Волков Д.А. Семейный бизнес: владение, управление и семейные ценности// *Российское предпринимательство*. 2012. № 13 (111). С. 38-44.
3. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 августи соли 2018, № 372. Душанбе, 2020. 40 сах.

Каримзода Р. – соискатель кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического факультета ТНУ

ДОГОВОРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СТОРОН И ЗАЩИТА ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ УСЛУГ КУЛЬТУРЫ

Фишурда: Мақолаи мазкур ба масъалаҳои масъулияти шартномавии тарафҳо ва ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматҳои фарҳангӣ бахшида шудааст. Дар мақола ба таври мушаххас ба мавзӯи мазкур равшанӣ андохта шудааст. Дар доилаи мақола муаллиф фикру мулоҳизаҳои худро пешниҳод намуда паҳлуҳои баҳсноки онро ифшо намудааст. Ба ақидаи муаллиф яке аз шартҳои муҳими шартномаи

хизматрасонии пулакии махфили ин масъулият барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби ўҳдадориҳо мебошад. Дигар масъалаҳои баҳснок низ ҷой дорад.

Калидвожаҳо: масъулияти шартномавӣ, химояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, ҳуқуқи уҳдадории онҳо, хидматҳои фарҳангӣ.

Аннотация. Статья посвящена вопросам договорной ответственности сторон и защиты прав потребителей культурных услуг. Статья развивает эту тему. На протяжении всей статьи автор излагает свою точку зрения и раскрывает ее противоречивые аспекты. По мнению автора, одним из важнейших условий договора об оказании платных концертных услуг является ответственность за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательств. Есть и другие спорные моменты.

Ключевые слова: договорная ответственность, защита прав потребителей, их прав и обязанностей, культурные услуги.

The summary: This article is devoted to the issues of contractual liability of the parties and protection of the rights of consumers of cultural services. The article elaborates on this topic. Throughout the article, the author presents his views and reveals the controversial aspects of it. According to the author, one of the most important conditions of the contract for paid club services is the responsibility for non-fulfillment or improper fulfillment of obligations. There are other controversial issues.

Keywords: contractual responsibility, protection of the rights of consumers, their rights and obligations, cultural services.

Одним из важных условий договора возмездного оказания концертных услуг является ответственность за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательств.

Вопросы общей гражданско-правовой ответственности подлежали тщательному исследованию в юридической литературе. Основополагающей

является работа В.А. Тархова,¹ в которой сформулированы общие вопросы гражданско-правовой ответственности. Различные аспекты рассматривались в работах Б.Т. Базылева,² С.Н. Братуся,³ Н.С. Малеина⁴ и других авторов⁵.

Специфическими чертами гражданско-правовой ответственности, отграничивающими ее от иных видов юридической ответственности являются:

1) имущественный характер, то есть применение ответственности всегда связано с возмещением убытков, взысканием причиненного ущерба, уплатой неустоек (штрафов, пеней), возмещением морального вреда;

2) ответственность одного участника гражданско-правовых отношений перед другим, правонарушителя — перед потерпевшим, поскольку имущественная санкция, применяемая за допущенное нарушение договорного обязательства, имеет своей целью восстановление или компенсацию нарушенного права потерпевшего, поскольку санкция в гражданском праве есть санкция в пользу потерпевшего.

3) пределы гражданско-правовой ответственности определяются ее компенсационным характером и вследствие этого необходимостью эквивалентного возмещения потерпевшему причиненного ему вреда или убытков, поскольку цель применения гражданско-правовой ответственности состоит в восстановлении имущественной сферы потерпевшей стороны;

4) за одностипные нарушения к участникам имущественного оборота применяются равные по объему меры ответственности, но возможно и отступление в целях защиты более слабой стороны в гражданско-правовых отношениях или предъявляя более жесткие требования к лицу,

---

¹ Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. Саратов. 1973.

² Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы). Красноярск. 1985.

³ Братусь С.Н. Спорные вопросы теории юридической ответственности. //Советское государство и право. 1973. №4; Юридическая ответственность и законность. Очерки теории. М., 1976; Юридическая ответственность и сознание долга. //Вопросы теории государства и права. Саратов. 1983.

⁴ Малеин Н.С. Современные проблемы юридической ответственности. //Государство и право. 1994. №6.

⁵ Белякова А.М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда. Теория и практика. М., 1986.325 С; Варул П.А. Методические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности. Таллин. 1986; Горщенев В.М. К вопросу о понятии юридической ответственности. / В сб.: Вопросы теории советского права. Новосибирск. 1966; Духно Н.А., Ивакин В.И. Понятие и виды юридической ответственности. //Государство и право. 2000. №6; Комаров А.С. Ответственность в коммерческом обороте. М.,1991.

исполняющему обязательство при осуществлении предпринимательской деятельности.⁶

Учение о гражданско-правовой ответственности является центральным в цивилистической науке, изучением ее сущности цивилисты занимаются на протяжении нескольких столетий.⁷

Юридическая энциклопедия дает определение «ответственности»: «Гражданская ответственность - один из видов юридической ответственности; установленные нормами гражданского права юридические последствия неисполнения лицом предусмотренных гражданским правом обязанностей, что связано с нарушением субъективных гражданских прав другого лица. Гражданская ответственность заключается в применении к правонарушителю (должнику) в интересах другого лица (кредитора) либо государства установленных законом или договором мер воздействия, влекущих для него отрицательные, экономически невыгодные последствия «имущественного характера»: возмещение убытков, уплату неустойки (штрафа, пени), возмещение вреда».⁸

В литературе понятие «ответственности» определяется неоднозначно. В.П. Грибанов понимал гражданско-правовую ответственность как одну из форм государственного принуждения, связанную с применением санкций имущественного характера, направленных на восстановление нарушенных прав и стимулирование нормальных экономических отношений юридически равноправных участников гражданского оборота.⁹

Б.И. Пуганский отмечает, что «хотя ответственность может быть реализована в бесспорном (неисковом) порядке и даже добровольно возложена на себя должником путем уплаты суммы неустойки или убытков

---

⁶ См.: Брагинский М. И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. М., 1998. С. 492-493.

⁷ См.: Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Л. 1955; Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М., 2000.

⁸ Юридическая энциклопедия. - М., 1997.

⁹ Гражданское право. Том 1. Учебник /Отв. Ред. Е.А.Суханов. 2-ое изд., перераб. И доп. - М., 1998. - С.172-173.

потерпевшей стороне, это не меняет ее государственно-принудительного характера».¹⁰

По мнению М.И. Брагинского ответственностью за нарушение обязательства называют установленные законом меры имущественного воздействия на должника, нарушившего обязательство. Должник считается нарушившим обязательство, если он его не исполнил или исполнил ненадлежащим образом.¹¹

О.С. Иоффе в своем определении под гражданско-правовой ответственностью понимал санкцию за правонарушение, вызывающую для нарушителя отрицательные последствия в виде лишения субъективных гражданских прав либо возложения новых или дополнительных гражданско-правовых обязанностей.¹²

Гражданско-правовая ответственность является имущественной, носит компенсационный характер, имеет своей целью восстановление нарушенных имущественных прав кредитора и принуждение должника к исполнению возложенных на него законом или договором юридических обязанностей и тем самым восстановление нарушенного субъективного права кредитора.¹³

Ответственности за нарушение обязательств посвящена глава 24 ГК РФ. Наиболее существенным и распространенным последствием нарушения обязательств являются убытки, поэтому их возмещение занимает особое место среди форм гражданско-правовой ответственности. Под убытками ст. 424 ГК РФ понимает расходы, которые лицо, чье право нарушено, произвело или должно будет произвести для восстановления нарушенного права, утрата или повреждение его имущества (реальный ущерб), а также неполученные доходы, которые это лицо получило бы при обычных условиях гражданского оборота, если бы его право не было нарушено (упущенная выгода). В правоотношениях контрагентов по договору возмездного оказания концертных услуг также могут иметь место убытки (как реальный

¹⁰ Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. - М., 1984. - С.137.

¹¹ Гражданское право России. Курс лекций. Часть первая. Под ред. О.Н.Садикова... С 269.

¹² Иоффе О.С. Обязательственное право. М. 1975. С.97.

¹³ Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М., 1995, С. 194.

ущерб, так и упущенная выгода). Если артист не приехал на выступление, то его организатор теряет те суммы, которые он бы получил от продажи билетов зрителям (упущенная выгода), а также уплаченное за аренду зала и другие организационные вопросы (реальный ущерб). Или же посредник-организатор не исполнил свои обязанности и не подготовил надлежащим образом мероприятие из-за чего оно было сорвано, а приехавший артист не смог выйти на сцену и соответственно не получил гонорар. В этом случае тоже имеет место упущенная выгода. Должник обязан возместить убытки, которые были причинены неисполнением, а также ненадлежащим исполнением обязательства (п.1 ст. 423 ГК РФ). Приведем некоторые примеры ненадлежащего исполнения обязанностей контрагентами исследуемого договора. Например, артист вместо заявленного продолжительного концерта исполнил всего несколько песен. На практике такое встречается, когда выступление звезды эстрады должно проходить два часа, а заканчивается значительно раньше. Или же артист выходит на выступление в состоянии алкогольного опьянения, что также препятствует надлежащему исполнению концертной программы. Бывают случаи, когда гонораром артиста является процент от стоимости билетов, а значит обусловлен количеством зрителей. В этой ситуации, если организатор концерта вместо предусмотренного в договоре с артистом концертного зала вместимостью не менее тысячи зрителей арендует значительно меньшее помещение, то он также нанесет убытки своему контрагенту поскольку тот не получит доходы, на которые вправе был рассчитывать.

Необходимыми условиями для возмещения убытков являются: противоправное поведение и вина должника, а также наличие убытков и причинной связи между противоправным поведением должника и наступившими убытками.

Противоправным признается такое поведение, которое нарушает норму права независимо от того, знал или не знал правонарушитель о неправомерности своего поведения. Противоправным является также такое поведение должника, которое не отвечает требованиям, предъявляемым к

надлежащему исполнению обязательств. В соответствии с гражданским законодательством требования, предъявляемые к исполнению обязательств, содержатся не только в законе, иных правовых актах, обычаях делового оборота или иных обычно предъявляемых требованиях, но и в самих основаниях возникновения обязательств. Соответственно если обязательство возникает из договора, то противоправным признается поведение должника, нарушающее условия договора. Таким образом, если артист не выполнил условия договора о времени нахождения на сцене или репертуарном составе своего выступления или иные условия, то его действия расцениваются как противоправное поведение. Если организатор выступления нарушил пункт соглашения об организации соответствующей охраны звезды эстрады, о размерах сцены или какой либо иной, то его действия также противоправны.

Еще одним необходимым условием для возмещения убытков является вина должника, представляющая собой такое психическое отношение лица к своему противоправному поведению, в котором проявляется пренебрежение к интересам общества или отдельных лиц. Представляется, что, нарушая условия договора возмездного оказания концертных услуг, виновная сторона в первую очередь пренебрегает интересами многочисленных зрителей.

Если в отдельных ситуациях решение вопроса о причинной связи может вызывать затруднения, то по исследуемому договору чаще всего он очевиден. Ведь если бы организатор выступления или артист надлежаще исполняли свои обязанности, то контрагент не понес бы убытки. Таким образом, при наличии убытков и обозначенных условиях, наступает ответственность должника.

В соответствии ГК РФ если иное не предусмотрено законом или договором, лицо, не исполнившее или ненадлежащим образом исполнившее обязательство при осуществлении предпринимательской деятельности, несет ответственность, если не докажет, что надлежащее исполнение оказалось

невозможным вследствие непреодолимой силы, то есть чрезвычайных и непредотвратимых при данных условиях обстоятельств.

Такие обстоятельства именуются «форс-мажор» или «форс-мажорные обстоятельства».

Понятие «непреодолимая сила» в юридической практике берет свое начало с Римского права. В латинском варианте оно обозначается как «vis-major», во французском - «force-majeure».

К обстоятельствам непреодолимой силы относятся как природные явления (землетрясения, наводнения, ураганы, штормы, снежные заносы и т.д.), так и общественные события (военные действия, забастовки, распоряжения компетентных органов власти, запрещающие совершать действия, предусмотренные обязательством, например, ограничение перевозок, на определенных направлениях).

В то же время в соответствии с действующим законодательством сторона договора должна предпринять все возможное для исполнения возложенного на нее обязательства и не вправе пассивно ждать наступления события, которое послужит оправданием неисполнения обязательства. Если сторона способна исполнить свои обязанности путем совершения каких-либо разумных действий, которые при данных обстоятельствах могут рассматриваться как замена исполнения, предусмотренного договором, то она, не приняв таких мер, не может рассчитывать на освобождение от ответственности.

Таким образом, нарушитель должен документально подтвердить, что обстоятельство, помешавшее исполнению, наступило, несмотря на то, что им были приняты все необходимые и разумные меры для его предотвращения либо предупреждении наступления вредных последствий, т.е. носит *непредотвратимый характер*.

В ГК особо оговорены обстоятельства, которые не относятся к непреодолимой силе, а значит, они не освобождают лицо от ответственности. Таких случаев три: нарушение обязанностей со стороны контрагентов должника, отсутствие на рынке нужных для исполнения

товаров, которые были необходимы исполнителю и отсутствие у должника необходимых денежных средств для приобретения нужных материалов и оборудования.

В соответствии со ст. 432 ГК РТ, ст. 800 ГК РТ распределяет между сторонами последствия невозможности исполнения с учетом вины той или иной из них.

Первый вариант подразумевает случай, когда невозможность исполнения возникла по вине заказчика. Тогда на него возлагаются все последствия такой невозможности.

Второй вариант посвящен последствиям невозможности исполнения, которая возникает «по обстоятельствам, за которые ни одна из сторон не отвечает». Тем самым сфера действия соответствующей нормы расширена: она связывает определенные последствия не только с виновными, но и с любыми иными действиями, за которые сторона несет ответственность.

Представляется, что выражение «обстоятельства, за которое ни одна из сторон не отвечает», можно толковать расширительно, имея ввиду, что таким обстоятельством может быть непреодолимая сила. В соответствии со ГК РТ расходы представляют собой разновидность убытков, а взыскание убытков рассматривается в качестве основной формы гражданско - правовой ответственности. Таким образом, ГК РТ закреплена «суперповышенная» ответственность заказчика в виде возмещения убытков, не устранимая не только его невиновностью, но и любыми иными обстоятельствами, за которые ни одна из сторон не отвечает. Такая позиция законодателя противоречит общим принципам гражданско - правовой ответственности, предполагающим в качестве основания для ее наступления вину, и уж, тем более, никак не согласуется с законодательством о защите прав потребителя. Против данного положения высказывается Н.А. Баринов, который предлагает исключение данной нормы из ГК. Ситуация несколько сглаживается лишь тем, что норма ГК является диспозитивной, а, следовательно, иное может быть предусмотрено законом или договором.

Обращает на себя внимание и ГК «Односторонний отказ от исполнения договора возмездного оказания услуг», в которой по существу закреплён отказ от принципа реального исполнения обязательства по оказанию услуги. Что касается заказчика, то его право отказа от договора в одностороннем порядке не вызывает сомнения. Предоставленная ему возможность отказаться от услуги является справедливой и обоснованной, поскольку она способствует возможности реализации абсолютного права гражданина на образование, отдых и свободное по своему усмотрению распоряжение указанными им благами. Предоставление же исполнителю права на односторонний отказ от исполнения договора оказания услуг является неоправданным и концептуально неверным по нескольким причинам. Во-первых, договор оказания платных услуг - это в подавляющем большинстве публичный договор, на который распространяется законодательство о защите прав потребителей, в связи с чем, как справедливо отмечают некоторые авторы, право на отказ исполнителя договора лишает смысла, поскольку «исполнитель, отказавшийся от оказания услуги, по требованию заказчика обязан тут же вновь заключить договор». Во-вторых, закреплённое в законе безусловно право исполнителя на односторонний отказ от исполнения услуги является крайне несвоевременным в условиях недостаточно сформировавшегося рынка услуг с учетом того, что многие из такого рода услуг продолжают оставаться уникальными (например, в области медицины), и отказ от их предоставления может существенно нарушить интересы заказчика. Полагаем, что норма должна носить диспозитивный характер и быть сформулирована следующим образом: «Исполнитель вправе отказаться от исполнения договора возмездного оказания услуг лишь при условии полного возмещения заказчику убытков, если иное не установлено законом или иным нормативно - правовым актом».

«Рассматривая социально-правовой аспект потребностей граждан, представляется, что нельзя ограничиться только анализом рассмотренных вопросов, направленных на правовое обеспечение удовлетворения

потребностей граждан в услугах. Актуальной является проблема защиты прав и интересов граждан - потребителей услуг». Многими авторами отмечается, что ни в одной цивилизованной стране потребитель не является таким незащищенным.

Говоря об ответственности сторон договора возмездного оказания концертных услуг, следует отметить, что ущерб чаще всего причиняется наиболее слабой стороне договора - зрителю-потребителю. Это объясняется тем, что зрители, купив билеты на соответствующий концерт, практически уже никак не могут повлиять на качественное исполнение концертных услуг и вообще - на их исполнение. Артист-исполнитель или коллектив исполнителей заблаговременно получают гонорар, который, как правило, является частью средств, вырученных организатором от продажи билетов зрителям. Соответственно в случае срыва мероприятия в первую очередь страдает имущественная сфера зрителей. Защита субъективных прав и законных интересов - это деятельность государственных органов и общественных организаций по принудительному осуществлению прав в конкретных правоотношениях. Допускается также самозащита граждан.

«В связи с изложенным, защиту можно определить как деятельность управомоченного органа, или лица (гражданина) по принудительному осуществлению нарушенных субъективных гражданских прав и законных интересов в установленном законом порядке и определенными способами защиты.

Порядок и общие способы защиты гражданских субъективных прав и законных интересов закреплены в ст. 12 ГК. В соответствии с этой статьей принято выделять два основных порядка - общий, или судебный, и административный, или специальный. В общем порядке защита осуществляется также арбитражным судом, третейским судом, а в случаях, предусмотренных законом, товарищескими судами, профсоюзными и иными общественными организациями. В административном порядке в случаях, предусмотренных законом, защиту осуществляют органы государственной власти и управления.

Существуют следующие способы защиты прав: признание права; восстановление положения существовавшего до нарушения права; пресечение действий, нарушающих право; присуждение к реальному исполнению обязательств (в натуре), прекращение или изменение правоотношения; взыскание с лица, нарушившего право, причиненных убытков, а в случаях, предусмотренных законом или договором, неустойки (штрафа, пени); иные способы, предусмотренные законом».

«Судебные органы применяют различные способы защиты прав граждан. Правильное и своевременное рассмотрение и разрешение гражданских дел в целях защиты интересов граждан является одной из важнейших задач гражданского судопроизводства». «Гражданский иск является одним из средств защиты. Предъявление иска означает наличие спорного материально-правового требования. Наше законодательство признает и гарантирует осуществление права на иск». Право на иск есть право на принудительное осуществление требования через суд. Право на иск не следует смешивать с правом на защиту, целью которой является разрешение споров по существу.

Защита субъективных прав граждан может осуществляться и в административном порядке».

В сфере оказания культурно-зрелищных, в том числе и концертных услуг, часты случаи, когда зрителю приходится возвращать деньги за билет из-за сорванного по различным причинам мероприятия.

Чаще всего, трудности по возврату денег зрителям возникают из-за того, что организаторы мероприятия уже успевают перечислить часть полученных от продажи билетов средств, в качестве гонорара артистам на соответствующие банковские счета. Причина заключается в требовании непосредственными исполнителями исследуемых услуг полной предоплаты за намеченное мероприятие. Полагаем, что в правилах возмездного оказания концертных услуг, которые необходимо принять, должна содержаться норма, указывающая на то, что окончательный расчет с артистом производится после надлежащего исполнения им своих

обязанностей по договору. Это позволит защитить право зрителя на возврат потраченного на билет в случае отмены концертного мероприятия.

Защита зрителей осуществляется, прежде всего, Законом «О защите прав потребителей». Следует отметить, что некоторые правоведы осознавали необходимость такого нормативно-правового документа задолго до момента его принятия. Так Н.А. Баринов еще в декабре 1984 года выступил на научно-практической конференции в г. Звенигороде с предложением о необходимости принятия закона об обеспечении и охране прав граждан-потребителей.

Только спустя восемь лет такой закон был принят и получил название «О защите прав потребителей».

В преамбуле этого закона установлено, что он «регулирует отношения, возникающие между потребителями и изготовителями, исполнителями, продавцами при продаже товаров (выполнении работ, оказании услуг), устанавливает права потребителей на приобретение товаров (работ, услуг) надлежащего качества и безопасных для жизни, здоровья, имущества потребителей и окружающей среды, получение информации о товарах (работах, услугах) и об их изготовителях (исполнителях, продавцах), просвещение, государственную и общественную защиту их интересов, а также определяет механизм реализации этих прав». Тут же даны и основные понятия, используемые в этом Законе.

Литература:

1. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. Саратов. 1973.
2. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы). Красноярск. 1985.
3. Братусь С.Н. Спорные вопросы теории юридической ответственности. //Советское государство и право. 1973. №4; Юридическая ответственность и законность. Очерки теории. М., 1976; Юридическая
4. Малейн Н.С. Современные проблемы юридической ответственности. //Государство и право. 1994. №6.
5. Белякова А.М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда. Теория и практика. М., 1986.325 С; Варул П.А. Методические проблемы

- исследования гражданско-правовой ответственности. Таллин. 1986; Горщенев В.М. К вопросу о понятии юридической ответственности. / В сб.: Вопросы теории советского права. Новосибирск. 1966; Духно Н.А., Ивакин В.И. Понятие и виды юридической ответственности. //Государство и право. 2000. №6; Комаров А.С. Ответственность в коммерческом обороте. М.,1991.
6. См.: Брагинский М. И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. М., 1998. С. 492-493.
  7. См.: Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Л. 1955; Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М., 2000.
  8. Юридическая энциклопедия. - М., 1997.
  9. Гражданское право.Том 1. Учебник /Отв. Ред. Е.А.Суханов. 2-ое изд., перераб. И доп. - М., 1998. - С.172-173.
  10. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. - М.,1984. - С.137.
  - 11.Гражданское право России. Курс лекций. Часть первая. Под ред. О.Н.Садикова... С 269.
  12. Иоффе О.С. Обязательственное право. М. 1975. С.97.
  13. Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М., 1995, С. 194.

**Майнусова З.М.– соискатель кафедры
предпринимательского и международного
права юридического факультета
Таджикского государственного университет
права, бизнеса и политики**

ЮРИДИЧЕСКОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДИСТАНЦИОННОЙ ТОРГОВЛИ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур таҳлил оиди аҳамияти ҳуқуқӣ ва иқтисодии савдои фосилавӣ меравад. Муаллиф дар мақолаи масъалаи савдои фосилавиро ба таври амиқ дарҷ намудааст. Ба ақидаи муаллиф савдои фосилавӣ як шакли фуруши чаканаи молҳо мебошад. Дар

цараёни эводи мақола хусусиятҳои масъалаи мазкур низ муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: муносибатҳои иқтисодӣ, савдои фосилавӣ, аҳамияти ҳуқуқӣ, фуруши чаканаи молҳо.

Аннотация. В данной статье анализируется юридическое и экономическое значение дистанционной торговли. В статье автор подробно рассматривает проблему дистанционной торговли. По мнению автора, дистанционная торговля - это форма розничной продажи товаров. В процессе написания статьи также была выявлена специфика этого вопроса.

Ключевые слова: экономические отношения, дистанционная торговля, юридическое значение, розничная торговля товарами.

The summary: This article analyzes the legal and economic significance of distance trading. The author discusses the issue of distance trade in depth in the article. According to the author, distance trading is a form of retail sale of goods. In the process of writing the article, the specifics of this issue were also identified.

Keywords: economic relations, distance trade, legal significance, retail trade.

Дистанционная торговля является одной из форм розничной продажи товаров. Ее необходимым признаком является удаленность друг от друга продавца и потребителя в момент заключения договора, между ними не происходит прямого контакта лицом к лицу, а выбор товара осуществляется на основании ознакомления потребителя с описанием товара, переданным по различным коммуникационным каналам¹.

Цель законодательного регулирования данной сферы заключается в том, чтобы поместить потребителей, использующих для покупок

---

¹ Марчук М.А. Правовое регулирование дистанционной торговли в законодательстве России и Евросоюза// Ленинградский юридический журнал. 2007. № 4 (10). С. 191-197.

средства дистанционной связи, в равные условия с потребителями, посещающими магазины.

Инновационным в данной форме торговли стал отказ от непосредственного взаимодействия с покупателем и переход к заключению сделки по каналам связи (изначально – при помощи традиционной почтовой связи). Здесь необходимо сделать существенное уточнение. Как правило, при анализе дистанционной торговли ограничиваются лишь констатацией того, что покупатель и клиент общаются по каналам связи, а не «вживую». Однако такая оценка произошедшего изменения во взаимодействии участников сделки неполна. Произошел отказ от непосредственного, личного, корректируемого и непрерывного общения с покупателем в пользу общения удаленного (т. е. опосредованного каналами связи), обезличенного, некорректируемого и дискретного. Традиционная торговля предполагала, что клиент общается при личной встрече с конкретным продавцом (работающим самостоятельно или в качестве представителя компании), при этом общение происходит в диалоговом режиме в реальном времени (т. е. в течение определенного промежутка времени общение ведется непрерывно)².

Покупатель может задать продавцу уточняющие вопросы и немедленно получить ответ, в свою очередь, продавец может попытаться повлиять на покупателя с целью убедить его совершить покупку (т. е. скорректировать исходное предложение), и сразу же увидеть реакцию клиента. При этом большое значение имеет то впечатление, которое продавец произвел на покупателя (личностный фактор), и как продавец сумел уловить пожелания потребителя и выбрать правильную манеру общения с ним (именно это понимается под личным характером общения). В случае описанной выше формы дистанционной торговли ситуация радикально меняется. Каталог рассылается клиенту от лица

---

² Котляров И.Д. Эволюция форм торговли: традиционная, дистанционная, электронная// Известия Волгоградского государственного технического университета. 2011. № 14 (87). С. 85-96.

фирмы, а не от конкретного продавца, и даже если отправителем выступает индивидуальный предприниматель или представитель компании, личное общение между продавцом и покупателем отсутствует. Взаимодействие с фирмой для покупателя становится обезличенным, личностный фактор устраняется. Далее, общение происходит не непрерывно в режиме реального времени, а пошагово с задержкой на пересылку сообщения (не стоит забывать, что из-за технических сбоев в канале связи коммуникация между продавцом и покупателем может прерваться, что чревато потерей покупателя). Продавец лишен возможности влиять на покупателя (первоначальное предложение покупки не корректируется), клиент не может запросить дополнительную информацию. Таким образом, изменения коснулись не только канала связи между продавцом и покупателем, но самого механизма их взаимодействия в принципе. Следствием этого изменения стал отказ как от торговой точки, так и от штата торговых представителей, посещающих клиентов (т. е. отказ от торговых площадей и торгового персонала).

Таким образом, возникли две отличительные черты дистанционной торговли:

- Взаимодействие покупателя и продавца происходит не непосредственно, а по каналом связи (допустимо личное общение в момент доставки товара, если таковая осуществляется силами самого продавца);
- Решение о покупке принимается покупателем на основе ознакомления с текстовой, графической или какой-либо иной информацией о товаре, а не непосредственного тестирования потребительских свойств товара.

Эта модель может функционировать в двух вариантах:

- продавец заказывает у своего поставщика товар только в случае получения заказа от покупателя;
- продавец поддерживает у себя склад наиболее ходовых позиций.

Хотя второй вариант представляет собой с качественной точки зрения шаг назад, к поддержанию складских запасов, однако именно он стал наиболее популярным, поскольку он позволяет сократить время ожидания заказа клиентом и повысить его удовлетворенность, и, как следствие – увеличить вероятность повторных заказов. При первом варианте срок ожидания доставки товара, и без того достаточно продолжительный, становится еще длиннее, что может вызвать недовольство у клиента.

В отдельных случаях компании также сохраняли точки выдачи заказов, где клиенты могли самостоятельно получать приобретаемый ими товар. Эта схема удобна в том случае, если почта работает не очень надежно (как это было, например, в нашей стране в начале 1990-х гг.), или если покупатель находится в том же городе и не желает оплачивать пересылку.

Отказ от полноценной торговой точки даже при сохранении складских запасов и пункта выдачи заказов позволяет компании существенно снизить издержки.

Для удобства потребителей компания может предусмотреть возможность отказа покупателя от не устроившего его товара в момент получения или в течение установленного срока. Безусловно, для клиентов это удобно, однако у компании из-за этого возрастают издержки на пересылку и возврат товар (по этой причине компании посылочной торговли часто требует оплаты почтовых расходов, связанных с возвратом товара, самим покупателем – по такой модели, например, работает компания Von Prix). Кроме того, это также представляет собой шаг назад – решение о покупке в данном случае покупатель принимает на основе тестирования товара, присланного ему продавцом, а не ознакомления с предоставленной ему информацией. В силу этого, в частности, можно уточнить характерные признаки дистанционной торговли, указав, что покупатель на основе информации о товаре принимает решение не о покупке, а о заказе (с возможной

последующей покупкой). Для снижения своих затрат компания посылочной торговли может не заниматься рассылкой каталогов потенциальным клиентам, а публиковать рекламные объявления, содержащих приглашение заинтересованным покупателем обращаться в компанию за информацией – и высылать каталоги только тем лицам, кто сам вступил в контакт с ней. Это означает, что компания отказывается от инструментария прямого маркетинга и использует иные способы маркетинговых коммуникаций. Эффект от такого подхода к ведению посылочной торговли неоднозначен – с одной стороны, компания действительно получает возможность сократить издержки, с другой стороны, как показано исследователями, посылочная торговля наиболее эффективно сочетается именно с прямым маркетингом³.

В последующем эволюция дистанционной торговли шла по направлению использования для взаимодействия продавца и покупателя новых каналов связи. Такими каналами для отправки сообщения от продавца к покупателю стали телефонная связь и телевидение, а для доставки товара к покупателю – курьерские службы (в том числе и организованные самим продавцом)⁴.

Таким, образом сегодня в определенной степени наметился процесс систематизации правовых источников, регулирующих отношения, которые складываются в рамках дистанционной торговли. Когда мы говорим о дистанционной торговле, то преимущественно подразумеваем отношения по принципу В2С (Business to Consumer). В данном случае речь идет о розничной торговле каким-либо товаром в пользу потребителя, но этот самый товар приобретается у продавца (какого-либо хозяйствующего субъекта) не в месте своего нахождения, а доставляется потребителю по месту жительства или иное место, которое им указано. Порядок осуществления дистанционной торговли должен

---

³ Хомич И.Н. Эволюция форм дистанционной торговли// *Философия социальных коммуникаций*. 2012. № 2 (19). С. 149-155.

⁴ Крутякова А.С. Развитие и регулирование дистанционной торговли. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Санкт-Петербургский торгово-экономический институт. Санкт-Петербург, 2011. 149 с.

регламентироваться на основе действующего законодательства, а также в Республике Таджикистан необходимо принят Правила продажи товаров дистанционным способом.

Литература:

1. Марчук М.А. Правовое регулирование дистанционной торговли в законодательстве России и Евросоюза// Ленинградский юридический журнал. 2007. № 4 (10). С. 191-197.
2. Котляров И.Д. Эволюция форм торговли: традиционная, дистанционная, электронная// Известия Волгоградского государственного технического университета. 2011. № 14 (87). С. 85-96.
3. Хомич И.Н. Эволюция форм дистанционной торговли// Философия социальных коммуникаций. 2012. № 2 (19). С. 149-155.
4. Крутякова А.С. Развитие и регулирование дистанционной торговли. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Санкт-Петербургский торгово-экономический институт. Санкт-Петербург, 2011. 149 с.

Муродзода Дж. - соискатель кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического факультета ТНУ.

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ПРАВА ДО ПРИНЯТИЯ ГРАЖДАНСКОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Фишурда: Дар мақолаи мазкур мавзуи рушди ҳуқуқи соҳибкорӣ то қабули Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф дар мақола инчунин масъалаҳои рушди соҳибкорӣ баъди қабули кодексро низ ҷой додааст. Дар бораи ин ба ғайр аз мавзӯи масъалаи таърихи ташкили кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорат низ ҷой дорад.

Калидвожаҳо: рушди соҳаи соҳибкорӣ, муносибатҳои тиҷоратӣ, шароити бозорӣ, хизматрасониҳо, субъектони муносибатҳои соҳибкорӣ.

Аннотация: В данной статье анализируется развитие прав бизнеса до принятия Гражданского кодекса Республики Таджикистан. Автор также затрагивает вопросы развития бизнеса после принятия Кодекса. В то же время, помимо темы, есть выпуск истории кафедры предпринимательства и хозяйственного права.

Ключевые слова: развитие предпринимательства, торговых отношений, конъюнктуры рынка, услуг, субъектов деловых отношений.

The summary: This article analyzes the development of business rights before the adoption of the Civil Code of the Republic of Tajikistan. The author also addresses the issues of business development after the adoption of the Code. At the same time, in addition to the topic, there is the issue of the history of the Department of Entrepreneurship and Business Law.

Keywords: development of entrepreneurship, trade relations, market conditions, services, subjects of business relations.

С началом реформ второй половины 1980-х гг. появились правовые основания, а главное, возможность вести преподавательскую деятельность и осуществлять научные исследования правового регулирования в условиях рыночной экономики. Ярким примером реализации такой возможности служит создание в августе 1981 года кафедры хозяйственное законодательство и трудового права юридического факультета Таджикского государственного университета имени В.И. Ленина, которую возглавил заслуженный деятель науки Республики Таджикистан, доктор юридических наук, профессор Виктор Аркадьевич Ойгензихт. Эта кафедра была создана для подготовки юристов для правоохранительных органов и других секторов экономики. На тот момент на кафедре работало 11 преподавателей, в том числе 7 штатных сотрудников (1 доктор юридических наук, профессор, 3 кандидата юридических наук, доцентов, 1 старший преподаватель и 2

ассистента) и 4 заместителя. Ойгензихт Виктор Аркадьевич (заведующий кафедрой, доктор юридических наук, профессор), Хафизов Гали Хафизович (кандидат юридических наук, доцент), Стрельникова Евгения Николаевна (кандидат юридических наук, доцент), Исмоилов Шавкат Махмудович (кандидат юридических наук, доцент), Рахимова Светлана Махмудовна (старший преподаватель), Рахимзода Махмад Забир (ассистент), Шонасриддинов Назриддин (ассистент). Заместителями были Клеандров Михаил Иванович (кандидат юридических наук, доцент), Амосов Сергей Михайлович (кандидат юридических наук, доцент), Бухарский Игорь, Пахрамов Наби Пахрамович.

В первые годы работы на кафедре преподавалось хозяйственное право, трудовое право, право социального обеспечения, финансовое право, колхозное право, земельное право студентам юридического факультета, а советское право – студентам других факультетов университета.

Ойгензихт В.А. является одним из основателей школы цивилизации Таджикистана, выдающимся ученым бывшего Советского Союза, ведущим специалистом в области гражданского права, хозяйственного права и преподавателем многих нынешних преподавателей юридического факультета ТНУ, возглавлявший кафедру в 1981-1991 годах. В 1991 году с учетом кардинальных изменений в экономической и правовой жизни страны, перехода к рыночной экономике, принятия нового законодательства, в том числе законодательства о предпринимательстве, кафедра была переименована в «Предпринимательское и коммерческого права».

Одним из ключевых элементов структуры организации юридической науки является сложившаяся школа предпринимательского права. В юридической науке ее базовые положения заложили во второй половине XX в. такие известные ученые, как В. В. Лаптев, В. С. Мартемьянов, А. Г. Быков, В.С. Якушев и др. В их трудах были выработаны основные

положения, касающиеся предмета и методов предпринимательского (хозяйственного) права как отрасли права, а также его взаимосвязей с другими отраслями права.

В тот период в обществе господствовали либеральные идеи, которые активно способствовали развитию науки предпринимательского права. И авторитет ученых, их активная позиция в научном, экспертном сообществе, формирующемся гражданском обществе позволили отстоять и развить данное научное направление.

В Республике Таджикистан в после приобретения независимости в укрепление и развитие науки предпринимательского права внесли огромный вклад видные и уважаемые ученые: профессора Исмоилов Ш.М.¹, Рахимзода М.З.², Сангинов Д.Ш.³, доценты Шонасридинов Н., Мирзозода П.З. и другие.

Круг научных интересов профессора Исмаилова Ш.М. необычайно широк и разнообразен, но его основные научные исследования тесно увязаны с ведущими секторами современной экономики Таджикистана – сельскохозяйственным производством и предпринимательством, их правовым регулированием. Переход государства к рыночной экономике, создание новых форм собственности потребовали научных исследований законодательного регулирования самых разнообразных сторон нарождающихся правоотношений, связанных с созданием новых организационных структур в сельском хозяйстве. Формирование и развитие предпринимательства –ключевого звена рыночных преобразований –основное научное направление работ Ш.М.

---

¹ Исмоилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. Учебное пособие. Душанбе, 1998.

² Рахимов М.З. Предпринимательское право. ч.1. Душанбе, 2002 (на таджикском языке. 2002г., Рахимов М.З. Предпринимательское право. Учебник. Душанбе, 2005. (на таджикском языке); Рахимов М.З. Избранные труды. Душанбе, «Бухоро», 2014, 638 стр.

³ Сангинов Д.Ш. Хукуки сохибкори Чумхурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. - Душанбе: «Андалеб-Р». 2015. – 600 с.; Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан. Учебное пособие. - Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – 500 с.; Сангинов Д.Ш. Хукуки сохибкори Чумхурии Тоҷикистон: луғати истилоҳоти ҳуқуқӣ (бо забони тоҷикӣ ва русӣ). Васоити таълимӣ. - Душанбе. 2013. - 144 с.; Сангинов Д.Ш. Хукуки сохибкори Чумхурии Тоҷикистон (матни лексия): Воситаи таълимӣ. - Душанбе: «ЭР-граф», 2014. - 500 с.; Сангинов Д.Ш. Хукуки сохибкорӣ ва тичорат: базаи электронӣ. - - Душанбе, 2014.

Исмаилова. В своих монографиях «Теоретические проблемы правового регулирования сельскохозяйственной кооперации», «Законодательство Республики Таджикистан о коммерческой и предпринимательской деятельности», «Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан», «Аграрное право», «Курс налогового права», «Экономическое право» и других профессор Исмаилов дает глубокий научный анализ феномена предпринимательства, его места в развитии рыночной модели экономики и образовании среднего класса – основы гражданского общества.

Профессор М.З. Рахимов внёс огромный вклад в становление законодательства суверенного Таджикистана. Он являлся одним из основных разработчиков первой, второй и третьей частей Гражданского кодекса РТ, Гражданского процессуального кодекса РТ, Экономического процессуального кодекса РТ, Законов РТ «О третейских судах», «О залоге», «О финансовой аренде (лизинге)» и ряда других законодательных актов. При его непосредственном участии или по его законодательной инициативе в МН МО РТ было разработано и принято более 100 законодательных актов.

Вопросы правового регулирования туризма, проблемы правового регулирования предпринимательской деятельности, правовые аспекты социальной защиты граждан являются центральными темами исследований профессора Д.Ш. Сангинова. Является автором более 280 научно-исследовательских, учебно-методических работ. Он участвовал в престижных национальных и международных научных конференциях и совершал командировки в ряд стран мира, включая Российскую Федерацию, Болгарию, Беларусь, Казахстан и Кыргызстан.

Вплоть до принятия в 1999 г. первой части Гражданского кодекса Республики Таджикистан в Таджикистане не было определенности в вопросе о существовании формального дуализма в гражданском праве. Но с принятием первой части ГК РТ позиция законодателя стала четкой и определенной: единство гражданского права в отечественной правовой

системе. В рамках данного подхода к регулированию сферы предпринимательских отношений через нормы ГК РТ отдельного места для Предпринимательского кодекса в системе права небелю.

Тем не менее в современной цивилистической науке вопрос о возможности и необходимости принятия Предпринимательского кодекса периодически возникает в работах ряда авторов, которые до настоящего момента считают необходимым и целесообразным его подготовку и принятие. Их научные оппоненты в основном разделяются на тех, кто считает принятие подобного акта принципиально невозможным, и на тех, кто считает его принятие необязательным.

Таким образом, существуют два основных подхода к решению обозначенной проблемы. В соответствии с предпринимательско-правовым подходом предпринимательское право признается комплексной самостоятельной отраслью права, имеющей своим предметом определенного рода общественные отношения публичного и частного характера, возникающие в ходе предпринимательской деятельности. Основоположником этой школы предпринимательского (хозяйственного) права является В. С. Мартемьянов⁴. В течение долгого времени специалисты в области гражданского права, такие как О.Е. Кутафин, И. В. Ершова, Е. П. Губин и другие, поддерживают идею создания Предпринимательского кодекса⁵.

Следует отметить, что еще в советское время предпринимались попытки разработки проектов, но они не увенчались успехом. В середине 1995 г. В. В. Лаптев предложил уже разработанный до мелочей проект Предпринимательского кодекса, который состоял из 13 разделов, 70 глав, 587 статей.

Иной позиции придерживался сторонник цивилистического подхода считавший, что гражданско-правовые предпринимательские отношения выделить нельзя, поскольку гражданское право должно состоять из

---

⁴ Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: курс лекций: в 2 т. — М., 1994. — Т. 1. — 312 с.

⁵ Правовое регулирование предпринимательской деятельности в условиях рыночной экономики / отв. ред. Е. П. Губин, Е. Б. Лаутс. — М.: Юрист, 2008. — 471 с.

одной общей части. Так, Г.Ф. Шершеневич указывал, что, «обращаясь к рассмотрению исторических оснований торгового права, мы встречаем совершенное отсутствие тех условий, которые способствовали обособлению его и выделению из общей системы гражданского права»⁶.

Необходимость регламентированного публично-правового вмешательства в сферу частных отношений не требует оформления специальной правовой отрасли, ибо нормы частного и публичного права имеют разноотраслевой характер. Они могут быть объединены в едином нормативном правовом акте, но лишь как в специальном по отношению к ГК РФ законе. Возможность субсидиарного применения общих норм гражданского права в процессе регулирования предпринимательских отношений, свидетельствующая о единстве частноправового регулирования, является одним из главных отличий рассматриваемого подхода.

Таким образом, в научной среде сложилось множество позиций, существует множество мнений отдельных авторов, до сих пор ведутся дискуссии, однако даже по такому вопросу, как наименование предлагаемого кодекса, четкая позиция так и не появилась: предлагается сразу несколько названий: Предпринимательский, Хозяйственный или Торговый.

Еще один проблемный вопрос, который, по мнению сторонников второго подхода, может быть решен путем создания отдельного Предпринимательского кодекса, — отсутствие в настоящее время в законодательстве четкого толкования норм, касающихся предпринимателя без образования юридического лица: большинство статей являются бланкетными или имеют весьма размытые формулировки, а отдельный нормативный акт, регулирующий деятельность индивидуальных предпринимателей отсутствует. Следствием принятия Предпринимательского кодекса станет необходимость переподготовки значительной части государственного

---

⁶ Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изд. 1914 г.). — М.: Спарк, 1994. — 335 с.

аппарата и государственных служащих, в связи с чем возникает вопрос об обоснованности столь масштабных реформ.

В заключение следует отметить, что исходя из всего вышесказанного, следует сделать вывод, что развитие предпринимательского права в постсоветский период привело к формированию развитой системы регулирования предпринимательской деятельности на базе ГК РТ и иных законодательных актов. Несмотря на отдельные пробелы в законодательстве, данная система в целом неадекватна и нерелевантна общественным отношениям, и на данный момент принятие Предпринимательского кодекса представляется целесообразным.

Литература:

1. Исмоилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. Учебное пособие. Душанбе, 1998.
2. Рахимов М.З. Предпринимательское право. ч.1. Душанбе, 2002 (на таджикском языке. 2002г., Рахимов М.З. Предпринимательское право. Учебник. Душанбе, 2005. (на таджикском языке); Рахимов М.З. Избранные труды. Душанбе, «Бухоро», 2014, 638 стр.
3. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибқорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. - Душанбе: «Андалеб-Р». 2015. – 600 с.; Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан. Учебное пособие. - Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – 500 с.; Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибқорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: луғати истилоҳоти ҳуқуқӣ (бо забони тоҷикӣ ва русӣ). Васоити таълимӣ. - Душанбе. 2013. - 144 с.; Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибқорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия): Воситаи таълимӣ. - Душанбе: «ЭР-граф», 2014. - 500 с.; Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибқорӣ ва тичорат: базаи электронӣ. - - Душанбе, 2014.
4. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: курс лекций: в 2 т. —М., 1994. — Т. 1. —312 с.
5. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в условиях рыночной экономики / отв. ред. Е. П. Губин, Е. Б. Лаутс. — М.: Юрист, 2008. — 471 с.
6. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права (по изд. 1914 г.). —М.: Спарк, 1994. — 335 с.

Самизода Ф.Д. - унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи
соҳибкорӣ ва тижорати факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ

САНАДҲОИ ҚОНУНГУЗОРИИ МИЛЛИИ ТАНЗИМКУНАНДАИ САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Фишурда: Мақола ба масъалаи санадҳои қонунгузори милли танзимкунандаи сайёҳии байналмилалӣ бахшида шудааст. Муаллиф ба таври возеҳ масъалаи дар мақола ҷой доштаро ҳаллу фасл намудааст. Дар ҷараёни эҷоди мақола аз як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар ин самт аз тарафи қонунгузор қабулнамуда истифода карда шудааст ки ин боиси ба таври пурра ошкор намудани масъалаи баҳсангези мавзӯ кумак менамояд. Дигар масъалаҳои баҳснок низ ҷой дорад.

Калидвожаҳо: сайёҳии байналмилалӣ, рушд ва нумуи он, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ дар ин самт, субъектони асосии фаъолияти сайёҳӣ.

Аннотация: Статья посвящена вопросам национального законодательства, регулирующего международный туризм. Автор четко осветил поставленный в статье вопрос. В процессе написания статьи был использован ряд правовых актов, принятых законодательным органом в этой сфере, которые помогут в полной мере раскрыть спорный вопрос. Есть и другие спорные моменты.

Ключевые слова: международный туризм, его развитие и рост, нормативные правовые акты в этой сфере, основные субъекты туристической деятельности.

The summary: The article is devoted to the issues of national legislation regulating international tourism. The author has clearly addressed the issue raised in the article. In the process of writing the article, a number of legal acts adopted by the legislature in this area were used, which will help to fully reveal the controversial issue. There are other controversial issues.

Keywords: international tourism, its development and growth, regulatory legal acts in this area, the main subjects of tourism activity.

Ба он нигоҳ накарда, ки бисёре аз қонунҳо оиди сайёҳӣ барои танзимсозии муносибатҳои бо унсури хориҷӣ мураккабгардида таалук надоранд, бисёри онҳо муқаррарот нисбати сайёҳии байналмилалиро дарбар мегиранд. Чи тавре, ки қайд гардид, дар ҚТ чунин қонун Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» аз 3 сентябри соли 1999, №824¹ мебошад, ки дар моддаи 1 дарҷ гардидааст, ки Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ ва тартиби амалӣ намудани фаъолияти туристиро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад. Муқаррароти батанзимдарорандаи шартномаҳои байналмилалӣ дар соҳаи сайёҳӣ, дар Қонун «Дар бораи туризм» мавҷуд нест. Ҳамчунин, Қонун як қатор меъёрҳои муҳимро, ки вазъи ҳуқуқии субъектони асосии фаъолияти сайёҳӣ – танзимгари сайёҳӣ ва агенти сайёҳӣ, аз ҷумла дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ, инчунин муносибатҳои шартномавии онҳо дар ҚТ-ро танзим менамояд, муайян менамояд.

Қонунгузории махсус оиди сайёҳӣ дар дигар мамлакатҳо низ қабул карда шудааст. Масалан, дар бисёре аз иёлоти ИМА санадҳои қонунгузорӣ оид ба фурӯшандаҳои саёҳат амал менамояд. Соҳаи татбиқгардии чунин қонунҳо фаъолияти фурӯшандаи сайёҳӣ, ки дар ҳудуди иёлоти ба қайд гирифта, фаъолиятро пеш мебарад, ки дар онҳо Қонун қабул карда шудааст, ки фурӯши яклухт ва чаканаи «сайёҳиро» амалӣ мегардонад. Аммо, батанзимдарории шартномаҳои соҳибкорӣ, ки дар соҳаи сайёҳӣ баста мешавад, дар чунин қонунҳо вучуд надорад.

Дар мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, чи тавре, ки маълум аст асоси меъёрии ҳуқуқӣ барои қонунгузории дохилии давлатҳои аъзо, дастурҳо ва низомномаҳо мебошад, ки ҳамчун намудҳои гуногуни шартномаи байналмилалӣ, талаб менамояд, ки меъёрҳои ҳуқуқи миллиро ягона

---

¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1999, № 9, мод. 228; соли 2005, №12, мод. 641; соли 2009, № 5, мод.337, соли 2012, №12 қ1, мод.1016; ҚҶТ аз 28.12.13с., №1058.

гардонанд. Дар робита бо ин, вобаста ба сайёҳӣ пеш аз ҳама, Дастури Шӯрои ИИА таҳти № 90/314/ЕЕС «Оид ба саёҳати комплексӣ, истироҳат ва турҳо»-ро аз 13 июни соли 1990 (Минбаъд – Дастури ИИА «Оид ба турҳои сайёҳӣ» 1990с.) ҷудо намудан лозим аст. Тибқи моддаи 1 ин Дастур мақсади он муқаррар намудани таъинотҳои қонунгузорӣ, низомномавӣ ва маъмурии байни худ монандтари мамлакатҳои аъзои Бозори умумӣ мебошад, ки ба саёҳат, рухсатиҳо ва «саёҳате, ки ҳамаро дарбар мегирад» барои фурӯш ба ҳудуди Иттиҳоди иқтисодии Аврупо пешниҳод карда мешавад.

Барои тадқиқоти мазкур аҳамияти Дастури дарҷгардида дар он аст, ки дар он мафҳуми субъектони фаъолияти сайёҳӣ-танзимгари сайёҳӣ (ташкилкунандаи саёҳат) ва агенти сайёҳӣ (фурӯшандаи чакана) нишон дода шудааст (м.2 Дастур). Инчунин, шартномаҳое, ки байни ҳуди иштирокчиёни фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ баста мешаванд, дар инҷо баррасӣ карда намешавад. Мақсади асосии он ягонасозии қонунгузории мамлакатҳои аврупоӣ вобаста ба шартномаҳое, ки аз ҷониби ташкилкунандагони саёҳат ва ё фурӯшанда бо истеъмолкунанда (сайёҳ) баста мешавад, мебошад.

Дар британияи Кабир Дастур оид ба саёҳатҳои комплексӣ 1990с. дар шакли Қоида аз 31 декабри соли 1992 қабул гардида буд.^{2 3} Дар Фаронса меъёрҳои он дар Қонун таҳти № 92-645 аз 13 июли 1992с. дарҷ гардидааст. Ингуна қонунҳо инчунин дар Белгия, Гретсия, Испания, Италия, Финляндия ва дигар мамлакатҳои аврупоӣ амал мекунанд. Дар Олмон муқаррарот оид ба шартномаҳои хизматрасонии сайёҳӣ дар § 651 Кодекси граждани Олмон дарҷ гардидааст. Дар баъзе аз ин Қонунҳо (масалан, Қонуни Гретсия № 393/76 «Дар бораи сайёҳӣ», Қонуни Фаронса № 92-645) бо сатҳи баланди кофи вазъи ҳуқуқии ташкилоти сайёҳӣ муайян карда шудааст. Дар баъзе аз давлатҳо инчунин

---

² Матни Дастур ба заб. англ., фр., олм., итал. Дар кит.: European Private Law. Vol.П// Ed. by Jurgen Basedov. - The Hague: Kluwer Law International,2000. - P. 95-117.

³ The Package Travel Regulations1992// Сайти расмии қонунгузории Британияи Кабир: [Hptt:www.opsi.gov.uk](http://www.opsi.gov.uk)

муқарраротҳои махсус, ки фаъолияти роҳбаладон, меҳмонхонаҳо ва дигар субъектони саноати сайёҳиро ба танзим мебарорад, мавҷуд аст.

Қонунгузориҳои миллиро оид ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ба хотир овардан муҳим аст. Ба он нигоҳ накарда, ки шартномаҳо бо иштироки истеъмолкунандагон-сайёҳон ба мавзӯи тадқиқоти мазкур дохил намешавад, нишон додани сарчашмаҳо, ки муносибатҳои шартномавиро бо иштироки ӯ ба танзим мебарорад, аз нуқтаи назари фаъолияти амалии ширкатҳои сайёҳӣ, аҳамияти муҳим дорад. Дар робита бо ин, қайд менамоем, ки ба истеъмолкунанда ҳамчун тарафи «камқуввати» шартнома бо меъёрҳои ҳуқуқи миллии он, ки тибқи қонунҳои ХХБ-и як қатор давлатҳо ба «болоимперативӣ» дохил мебошад, ҳимоя пешниҳод карда мешавад.^{4 5 6 7 8}

Дар мамлакатҳои ғарбии Аврупоӣ дар баробари Дастури соли 1990с. танзими ҳуқуқӣ бо иштироки истеъмолкунандагон бо ёрии Дастури Шӯрои ИИА № 93/13/ЕЕС «Дар бораи шартҳои бевичдононаи қарордод бо иштироки истеъмолкунандагон» 1993с., Дастури ИА №97/7/ИА оиди ҳимояи истеъмолкунандагон вобаста ба қарордодҳои дар масофа басташаванда 1997с. Дастури Шӯрои Аврупоӣ ИИА № 94/47/ЕЕС аз 26 октябри 1994с амалӣ карда мешавад. «Оид ба ҳимояи харидорон вобаста ба баъзе аз ҷанбаҳои қарордоде, ки ба ба даст овардани ҳуқуқи истифода намудани моликияти ғайриманқул дар меъёри вақти ҷудонамуда алоқаманд аст» (таймшар) ва ғайра. Дар қонунгузориҳои дохилии мамлакатҳои ИА инкорпоративӣ буда, меъёрҳои дарҷнамудаи Дастур ба муносибатҳо бо иштироки истеъмолкунандагон- сайёҳон татбиқ карда мешавад.

Дар ИМА ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, аз ҷумла вобаста ба муносибатҳои дар соҳаи сайёҳӣ бавучудоянда, ба воситаи қонунҳо оид ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунанда, ки дар бисёре аз иёлотҳо қабул

⁴ Зерфасл.: Писаревский Е.Л. Туристская деятельность: проблемы правового регулирования. - С. 22-

⁵ Кодекси граждани Олмон: кон. Ба Код.гражд.// тарҷ.аз. заб.олмон. В. Бергман; муҳ.илмӣ. А.Л. Маковский ва ғ. — нашр.илов.2-юм. - М.: Волтере Клувер, 2006. - С. 192.

⁶ Мукмалтар оид ба субъекти фаъолияти сайёҳӣ ниг: Писаревский Е.Л. Асари ниш. - С. 22-67.

⁷ Ошноков А.Н. Гражданско-правовые договоры в сфере международного туризма. - С. 49-60.

⁸ Матни ин ва дигар Дастури ИА дар кит.: European Private Law. Vol1.П// Ed. By Jurgen Basedov.

карда шудааст, амалӣ карда мешавад. Ба ғайр аз ин, як қатор муқарраротҳо нисбати истеъмолкунандагон дар Кодекси савдои ягона мавҷуд аст. Инчӯ аз як тараф, гуфта мешавад, ки амалиётҳои тиҷоратӣ (савдоӣ) ба амалиётҳои бо иштирокчиён баробар карда мешавад, аз тарафи дигар бошад меъёрҳои махсус оиди бевичдонии фурӯшанда (§2-302:Unconscionability) ва шартҳои оддӣ созишномаҳо бо истеъмолкунандагон (§ 2312- 2317: Warranty provission) мавҷуд аст.

Дар ҚТ муқаррарот оиди татбиқи қонунгузорӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон нисбати муносибатҳои, ки аз шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ бармеоянд, дар м.16 Қонун «Дар бораи туризм» дарҷ гардидааст: шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ, ки бо сайёҳ баста мешавад, «ба қонунгузори ҚТ, аз ҷумла ба қонунгузорӣ дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон бояд муаофиқат кунад». Дар ҚТ чунин қонунҳо Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» мебошад.

Зеро субъектони фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди беруна баромад мекунанд, танзими ҳуқуқи муносибатҳои шартномавии онҳо бо иштирокчиёни чунин фаъолият аз мамлакатҳои дигар ба меъёрҳои қонунгузори савдои беруна, асбӯрӣ, гумрукӣ ва дигар намудҳои қонунгузори оммавӣ-ҳуқуқӣ, ки дар ҳама давлатҳо қабул карда шудааст, тобеъ карда шудааст. дар баробари фаъолияти иқтисоди беруна, бо ёрии меъёрҳои қонунгузори дохилии хусусияти оммавӣ-ҳуқуқидошта, инчунин танзими байналмилалии мусофирати сайёҳӣ, ки дар боло қайд намуда будем, амалӣ гардонда мешавад. Ҳамзамон, ба он нигоҳ накарда, ки меъёри қонунгузорӣ оид ба мусофирати сайёҳӣ бевосита ба сайёҳ алоқамандӣ дорад, зеро даромад ва баромади онҳоро танзим менамояд, дар амалия онҳо инчунин ба субъекти фаъолияти сайёҳии байналмилалӣ, ки аз он ташкили сафари сайёҳии байналмилалӣ ва омодагии ҳуҷҷатҳои лозима ба сайёҳ вобаста аст, муносибати таносубӣ дорад.

Бо назардошти табиати ҳуқуқии ингуна ҳуҷҷатҳо, инчунин гуногунрангии онҳо, санадҳои асосии қонунгузори Тоҷикистонро, ки ба объекти тадқиқоти мазкур дохил аст, меорем. Ин Қонунҳои ҚТ «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 2 январи соли 2018, № 1471,⁹ «Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ» аз 3 июли соли 2012, № 846,¹⁰ «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» аз 13 июни соли 2013, № 964,¹¹ ва Кодекси ғумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, №62¹²

Муқарароти дарҷгардидаи қонунҳо дар санадҳои зерқонунӣ, ки аз ҷониби Президенти ҚТ ва Ҳукумати ҚТ қабул карда мешавад, мушаххас карда мешавад.

Бо назардошти он, ки қонунгузори миллии бисёре аз давлатҳо вобаста ба сайёҳӣ муқарраротҳои махсусро, ки танҳо муносибатҳои соҳибкориро, аз он ҷумла шартномаҳои иқтисоди берунаро дар соҳаи сайёҳӣ дарбар намегиранд, танзими ҳуқуқии охирон бо қонунгузори умумиграждани ва савдои давлатҳо, аз он ҷумла бо қонунгузори, ки намудҳои алоҳидаи ўҳдадорихои шартномавиро ба низом мебарорад, ба танзим дароварда мешавад. Ба он нигоҳ накарда, ки меъёрҳои ингуна қонунгузори ба танзимдари дохилии шартномаҳои граждани ва савдои равона карда шудаанд, онҳо метавонад нисбати аҳдҳои иқтисоди беруна, ки дар соҳаи баррасишаванда баста мешаванд, ба сифати ҳуқуқи моддии татбиқшаванда бо изҳори иродаи тарафҳо ё бо изҳори якҷояшавии коллизсионӣ, ки ҳуқуқи моддии ин ё он давлат ҳавола мекунад, татбиқ карда мешавад.

Дар робита бо ин, масалан, танзими ҳуқуқии муносибатҳои шартномавии танзимгари сайёҳӣ ва агентии сайёҳӣ (миёнрави сайёҳӣ)

---

⁹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни ҚТ аз 17.05.2018 с., № 1525.

¹⁰ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2012, №7, мод.696; Қонуни ҚТ аз 8.08.2015 с., № 1215.

¹¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №6, мод. 402.

¹² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ. 2, мод. 703, мод. 704; с. 2006, №3, мод. 159; с. 2007, №7, мод. 681; с. 2008, №6, мод. 459, №10, мод. 818; с. 2011, №3, мод. 160, №6, мод. 458; с. 2012, №4, мод. 250, №7, мод. 695, мод. 724, №8, мод. 818, №12, қ. 1, мод. 1000; с. 2013, №12, мод. 879; с. 2015, №3, мод. 211; с. 2016, №3, мод. 151, №7, мод. 625, №11, мод. 882; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1421; аз 30.05.2017 с., №1422; аз 21.02.2018 с., №1512; аз 03.08.2018 с., №1545.

дар мамлакатҳои аврупоӣ зери амали меъёрҳои дастури Шӯрои ИИА № 86/653/ЕЕС «Дар бораи ҳамохангсозии ҳуқуқи давлатҳои ИИА оид ба масъалаҳои агентҳои мустақили савдо» аз 18 декабри соли 1986 (минбаъд-Дастури ИИА «Дар бораи агентҳои мустақили сайёҳӣ» соли 1986) ва дар бисёре аз меъёрҳои қонунгузори ягонагаштаи мамлакатҳои ИА оид ба намояндагии савдоӣ меафтад.

Барои тадқиқоти мазкур меъёри муҳимтари Дастур инҳо мебошанд: пулакӣ будани шартномаҳо оид ба намояндагии савдоӣ; ҳимояи манфиатҳои ваколатдихандаро бо иброз намудани ғамхории «комерсанти ҳалолкор» амалӣ намояд; масъулиятнокии намояндаи савдоӣ барои иҷро намудани аҳди бо шахси сеюм басташуда танҳо дар ҳолати дар шартномаи намояндаи савдоӣ мавҷуд будани шарт оид ба делкредере ва албатта бо мукофоти иловагӣ; ўҳдадор будани агенти савдо барои ба принсипали худ пешниҳод намудани иттилоот, февран оиди ҳар як ҳолати намояндагӣ дар аҳд ва оиди ҳар як чунин аҳди басташуда хабар диҳад (м.3 Дастур).

Меъёрҳои Дастури дарҷгардида дар Қонуни Австрия аз 21 январи соли 1988 оид ба қарордоди агентӣ, Қонуни Белгия аз 13 апрели соли 1998 оид ба агентии савдо, Қонуни Дания таҳти № 371 аз 7 июни соли 1989 оид ба агентии савдо, Қонуни Фаронса таҳти № 91-593 аз 25 июни 1991с. оид ба агентии савдо §§ 84-94 Кодекси савдои Олмон (дар нашр. Қонун аз 23 октябри 1989с.), Низомнома Британияи Кабир 1993с. оиди агентии тиҷоратӣ м. 428-445 Кодекси граждании Нидерландия ва ғайра.

Қонунҳое, ки шартномаҳои агентиро ба танзим мебароранд дар баъзе аз иёлотҳои ИМА низ қабул карда шудааст.

Дар ҚТ меъёрҳое, ки ба шартҳои шартномаи байни операторони сайёҳӣ агентони сайёҳӣ басташуда бахшида шудааст, дар Қонун оид ба асосҳои фаъолияти сайёҳӣ (м.9) дарҷ гардидааст. Ончи ки ба санадҳои қонунгузори умумиграждани, ки метавонад ба сифати ҳуқуқи моддӣ (татбиқшаванда) барои иштирокчиёни аҳдҳои иқтисоди беруна дар

соҳаи баррасишаванда таалук дорад, Кодекси граждании ҚТ мебошад (части I и II).

Аз санадҳои қонунгузори гуногуни хориҷии хусусияти умумидошта ба мақсади тадқиқоти мазкур диққати махсусро инҳо сазовор мебошад:

а) Британияи Кабир: Қонун оид ба расонидани қонунҳои ҳамаҷонибаи ҳизматрасонӣ 1982с.; Қонун оид ба навиштаҷотҳои савдо 1968с., Қонун оид ба савдои адолатнок 1973с.; Қонун оид ба шартҳои ғайриадолатии шартномаҳо 1977с. ва як қатор қонунҳои дигар.

б) Фаронса. Кодекси граждании Фаронса 1804с. ва Кодекси савдои 1807с. (ҳарду дар нашр. 2000с.). Ҳамчунин, қайд намуди институтсионалии якумро, ки соли 2000 бисёре аз қонунҳо ворид гардид, ба назар гирифташ лозим аст.

в) Олмон. Кодекси граждании Олмон 1896с. (дар нашр.2001с.), Кодекси савдои Олмон 1897с. (дар нашр.2001с.); Қонун оид ба монополияи бевичдонона 1909с.; Қонун оид ба ҷавобгари барои маҳсулоти бесифат 1989с.; Қонун оид ба ислоҳоти ҳуқуқи савдо 1998 ва ғ..

г) ИМА. Аҳамияти махсусро Кодекси ягонаи савдо (Uniform Commercial Code) доро мебошад. Аз соли 1962 ҳуҷҷати дарҷгардида бо дар бисёре аз иёлотҳо бо тағйиротҳои амал менамояд, ба истиснои Ҷазираҳои Виржиния, минтақаи Колумбия ва Луизиана. Аммо бори охир аз соли 1974 инчунин бисёре аз қисмҳои он амал мекунад. ҚҶС ИМА бисёр давраи васеи муносибатҳоро, ки ба савдои дохила ва берун алоқаманд аст, танзим менамояд. Аммо мавзӯан он танҳо баъзе аз аҳдҳои савдори, дар навбати аввал аҳди хариду фурӯш ва бонкиро фаро мегирад. Чунин институтҳои ба ҳуқуқи савдо муҳим аз қабилҳои ҳуқуқи корпоратсия, ғайриимкониятӣ, намояндагии савдо, суғуртақунӣ аз ҳудуди Кодекс берун мемонад. Ба он нигоҳ накарда, ки муқаррароти умумии ҳуҷҷати дарҷгардида ба ҳамаи аҳдҳо, ки дар соҳаи савдо, аз ҷумла дар соҳаи баррасишаванда баста мешавад, татбиқ карда мешавад.

Бо назардошти хусусияти тадқиқоти мазкур ба сарчашмаҳои ҳуқуқи милли батанзимдарорӣ дар соҳаи ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ муроҷиат намудан лозим аст. Ингуна сарчашмаҳо санадҳои мебошад, ки махсусан барои батанзимдарории муносибатҳои шартномавии бо унсурҳои хориҷӣ мураккабгардида дар умум таъин карда шудааст. Дар ҚТ чунин батанзимдарорӣ бо меъёрҳои пеш аз ҳама фасли VII қисми III Кодекси граждани ҚТ амалӣ карда мешавад.

Дар мамлакатҳои хориҷӣ масъала оид ба танзими ҳуқуқи милли муносибатҳои хусусии байналмилалӣ, аз ҷумла шартномавӣ гуногун ҳал карда мешавад. Инак, дар баъзе аз мамлакатҳо муқарраротҳои асосӣ оид ба ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ, ҳамчун дар Тоҷикистон низ, дар Кодекси граждани дарҷ гардидааст (масалан, Квебек, Португалия, Гретсия, Перу, иёлотҳои Луизиана (ИМА) ва ғ.).

Дар дигар мамлакатҳо, масалан Ветнам, Яман, Хитой, Фаронса, ИМА масъалаҳои ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ бо Кодекси граждани ба танзим дароварда мешавад, аммо дар онҳо лавҳагӣ ҳал карда мешавад. Аммо инҳо қонунҳои махсуси зиёд амал мекунад. Аз ҷумла, Кодекси граждани Фаронса соли 1804 (дар нашр.2000с.) танҳо он меъёро дарбар мегирад, ки дар доираи татбиқи ҳуқуқи Фаронса, яъне дар доираи меъёрҳои яктарафаи коллизсионӣ, ки ба ҳуқуқи Фаронса ҳавола мекунад, муқаррар карда шудааст. Ончи, ки ба қонун оид ба ХХБ таалук дорад таалук дорад, пас чӣ тавре, ки М.М. Богуславский қайд менамояд, дар ин мамлакат ҳоло ҳам дар давраи лоиҳаи қонун қарор дорад. Якчанд моддаҳои муқарраротҳои умумии ҳуқуқи граждани Хитой 1986 меъёрҳои коллизсиониро дарбар мегирад, аз ҷумла танҳо як модда 145 меъёрро оид ба ҳуқуқе, ки нисбати баҳсҳои бо шартнома алоқаманд татбиқ карда мешавад, дарбар мегирад. Фасли 1 ҚЯС ИМА меъёрҳои коллизсионӣ оид ба ҳуқуқе, ки нисбати аҳдҳои ҳадди ақал бо як иёлот (давлат) алоқамандбуда татбиқ карда мешавад, доро мебошад.

Дар як қатор давлатҳои хориҷӣ қонунҳои махсус оид ба ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ амал мекунад. Алалхусус дар баъзе аз мамлакатҳо

Австрия, Венгрия, Венесуэла, Полше, Тунис, Швейцария ва ғ. Онҳо чунин ном бурда мешаванд-Қонун оиди ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ (Дар Венгрия Амр, дар Тунис-кодекс), дар Туркия, Чехия ва баъзе аз дигарҳо бошад, дар ин қонунҳо инчунин муқарраротҳои байналмилалии муофиаи граждани дохил карда шудааст.

Дар баъзе аз мамлакатҳо, масалан дар Олмон, Испания қонунҳо оид ба ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ муқарраротҳои муқаддима виро ба қонунгузори граждани миллиро дарбар мегиранд. Дар Италия чунин қонун «Ислоҳоти низоми итолиёвии ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ» 1995с. номида мешавад. Дар Британияи Кабир муносибатҳои шартномавӣ, ки бо унсурҳои хориҷи мураккаб гардидааст, аз ҷумла Қонун оиди ҳуқуқ нисбати шартномаҳо татбиқшаванда соли 1990 ба танзим дароварда мешавад.

Фаҳмо аст, ки меъёри коллизии қонунҳои милли, дар баробари меъёрҳои шабеҳи конвенсияи байналмилалӣ ба ҳали ноадолатонаи масъалаҳои танзими ҳуқуқи аҳди иқтисоди беруна дар асари баррасишаванда роҳ намедихад, аммо бо ёрии онҳо ҳуқуқи зарурии модиро пайдо кардан, инчунин муқарар намудани ҳудуди озодии иродаи иштирокчиёни он имконпазир аст.

Адабиёт:

1. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1999, № 9, мод. 228; соли 2005, №12, мод. 641; соли 2009, № 5, мод.337, соли 2012, №12 қ1, мод.1016; ҚҶТ аз 28.12.13с., №1058.
2. Матни Дастур ба заб. англ., фр., олм., итал. Дар кит.: European Private Law. Vol.П// Ed. Ёу Jurgen Basedov. - The Hague: Kluwer Law International, 2000. - P. 95-117.
3. The Package Travel Regulations 1992// Сайти расмии қонунгузори Британияи Кабир: <http://www.opsi.gov.uk>
4. Зерфасл.: Писаревский ЕЛ. Туристская деятельность: проблемы правового регулирования. - С. 22-67.
5. Кодекси граждани Олмон: қон. Ба Код.гражд.// тарҷ.аз. заб.олмон. В. Бергман; мух.илмӣ. А.Л. Маковский ва ғ. — нашр.илов.2-юм. - М.: Волтере

- Клувер, 2006. - С. 192.
6. Мукммалтар оид ба субъекти фаъолияти сайёҳӣ ниг: Писаревский Е.Л. Асари ниш. - С. 22-67.
  7. Ошноков А.Н. Гражданско-правовые договоры в сфере международного туризма. - С. 49-60.
  8. Матни ин ва дигар Дастури ИА дар кит.: European Private Law. Vo1.П// Ed. Ёу Jurgen Basedov.
  9. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни ҚТ аз 17.05.2018 с., № 1525.
  10. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2012, №7, мод.696; Қонуни ҚТ аз 8.08.2015 с., № 1215.
  11. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №6, мод. 402.
  12. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ. 2, мод. 703, мод. 704; с. 2006, №3, мод. 159; с. 2007, №7, мод. 681; с. 2008, №6, мод. 459, №10, мод. 818; с. 2011, №3, мод. 160, №6, мод. 458; с. 2012, №4, мод. 250, №7, мод. 695, мод. 724, №8, мод. 818, №12, қ. 1, мод. 1000; с. 2013, №12, мод. 879; с. 2015, №3, мод. 211; с. 2016, №3, мод. 151, №7, мод. 625, №11, мод. 882; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1421; аз 30.05.2017 с., №1422; аз 21.02.2018 с., №1512; аз 03.08.2018 с., №1545.

**Турсунова С. – унвонҷӯи кафедраи
ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ**

ТАСНИФИ УҲДАДОРИҶО ТИБҚИ ХИЗМАТРАСОНИИ ПУЛАКИИ ТЕХНИКИИ БИНО ВА ИНШООТ

Ғишурда: Дар мақола масъалаи таснифи уҳдадориҷо тибқи хизматрасонию пулакии техникий бино ва иншоот мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф чунин мешуморад, ки барои бозҳам чуқуртар фаҳмидани муносибатҳо вобаста ба хизматрасонию пулакӣ дар умум, аз ҷумла муносибатҳо оиди хизматрасонию пулакии техникий бино ва иншоот, таснифи хизматрасонию истифода бурдан зарур аст. Инчунин

дар мақола вобаста ба масъалаи мазкур як қатор таснифотҳо гузаронда шудааст.

Калидвожаҳо: таснифи уҳдадорихо, хизматрасониҳои пулакӣ, маҳакҳои умумӣ, иштирокчиёни чунин муносибатҳо.

Аннотация: В статье анализируется классификация обязательств по платному содержанию зданий и сооружений. Автор считает, что для лучшего понимания взаимосвязи платных услуг в целом, в том числе взаимосвязи платного обслуживания зданий и сооружений, необходимо использовать классификацию услуг. В статье также дан ряд классификаций по этому вопросу.

Ключевые слова: классификация обязательств, платные услуги, общие критерии, участники таких отношений.

The summary: The article analyzes the classification of liabilities for paid maintenance of buildings and structures. The author believes that in order to better understand the relationship between paid services in general, including the relationship of paid maintenance of buildings and structures, it is necessary to use the classification of services. The article also makes a number of classifications on this issue.

Keywords: таснифи уҳдадорихо, хизматрасониҳои пулакӣ, маҳакҳои умумӣ, иштирокчиёни чунин муносибатҳо.

Барои бозҳам чуқуртар фаҳмидани муносибатҳо вобаста ба хизматрасонии пулакӣ дар умум, аз ҷумла муносибатҳо оиди хизматрасонии пулакии техникӣ бино ва иншоот, таснифи хизматрасониро истифода бурдан зарур аст. Таснифи хизматрасонӣ имкон медиҳад уҳдадорӣ оиди хизматрасонии техникӣ бино ва иншоот дар қатори намудҳои уҳдадорихои граҷданию ҳуқуқӣ вобаста ба хизматрасонӣ ҷой ёбад.

Таснифи ҳама намуди мафҳум пешниҳод мекунад, ки онро аз шумораи умумии мафҳумҳои якхела ҷудо намоем. Ин имкон медиҳад маҳакҳои умумиро, ки ба ҳама хизматрасониҳо хос аст муайян намоем,

инчунин имкон медиҳад маҳакҳои фарқкунандаро, ки ҳар як хизматрасониро дар алоҳидагӣ тавсиф мекунад, чудо намоем. Дониستاني маҳакҳои умумӣ ва фарқкунанда ба иштирокчиёни муносибатҳои хизматрасонии техникӣ бино ва иншоот имкон медиҳад, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои худро дар соҳаи соҳибкорӣ бомуваффақият ҳифз намоянд.

Усули аз умумӣ ба хусусиро ба инобат гирифта, таснифи хизматрасониро мегузаронем. Барои муайян намудани асосҳои тасниф ба таҷрибаи алақай вучуддошта муроҷиат мекунем. Таснифи ҳуқуқии нахустини шартномаи хизматрасонӣ аз ҷониби сивилистон гузаронида шудааст. Дар робита ин таснифи уҳдадорихоро оиди хизматрасонии О.А. Красавчиковро баррасӣ мекунем.

Ҷ уҳдадорихоро оиди хизматрасониҳо вобаста ба самти муомилоти граждани ба се гуруҳ чудо намуд:

1) Уҳдадорихое, ки ба хизматрасонӣ равонаанд (ин ҳама шартномаҳои нақлиётӣ: шартномаи таноби ядак, шартномаи истифодаи роҳҳои гузариш ва шартномаи экспидитсия);

2) Уҳдадорие, ки ба хизматрасонии хоҷагӣ ва маишӣ равона аст (шартномаи супориш, комиссия, нигоҳдорӣ, хизматрасонии фарҳангию маишӣ ва хоҷагӣ);

3) Уҳдадорие, ки ба хизматрасонии алоқа равона аст (шартномаҳо бо корхонаҳои алоқа оиди хизматрасонии почтавию телеграфӣ ва телефонӣ).

Ин ҷудокунии уҳдадорихо ба гуруҳҳо пешниҳод менамуд, ки истилоҳи «хизматрасонӣ» на танҳо ба маънои иқтисодӣ, балки ба маънои ҳуқуқӣ низ истифода мешавад, вақте зеро хизматрасонӣ фаъолиятро фаҳмидан зарур аст, барои иҷрои уҳдадории граждани амалӣ карда шуда, ба таъсис додани натиҷаи ашъи алоқаманд намебошад.

Таҳлили таснифи О.А. Красавчиковро гузаронида қайд намудан зарур аст, ки муаллиф танҳо қисми намудҳои хизматрасониҳоро фаро мегирад. Уҳдадории хизматрасонии техникӣ бино ва иншоот, ки дар

рисолаи мазкур таҳлил шуда истодааст, дар таснифи О.А. Красавчикова чой надорад. Аммо чунин ҳисобидан мумкин аст, ки он ба ҳайси мустақил чудо карда нашудааст, балки ба гуруҳи дуёми таснифи О.А. Красавчикова миёни уҳдадорихое, ки ба самти хизматрасонии хоҷагӣ ва маишӣ равона аст, дохил карда шудааст.¹

Дар навбати худ, О.С. Иоффе таснифи хизматрасониҳоро ба се гуруҳ амалӣ намуд: «а) уҳдадорихои ба хизматрасонии воқеӣ равонабуда; б) уҳдадорихои ба хизматрасонии тартиби ҳуқуқӣ равонабуда; в) уҳдадорихое, ки хизматрасониҳои воқеӣ ва ҳуқуқиро омехта мекунад». Ба ин нигоҳ накарда, ки хизматрасонии техникӣ бино ва иншоот дар вақти гузаронидани тасниф аз ҷониби муаллиф маълум набуд, қайд намудан зарур аст, ки намуди хизматрасонии таҳлилшавандаро ба гуруҳи банди «в» таснифи мазкур ворид намудан зарур аст. Дар таснифи пешниҳодшуда мусбиаш он мебошад, ки тасниф аз ҷониби муаллиф бо истифодаи асосҳои ҳуқуқӣ, на бо асосҳои иқтисодӣ гузаронида шудааст. Аммо, таснифи О.С. Иоффе умумӣ намебошад².

Е.Д. Шешенин шартномаи хизматрасониҳо ба ду гуруҳ чудо намуд: шартномаҳое, ки бо қонунгузори амалкунанда танзим мешаванд (КГ) ва шартномаҳое, ки аз ҷониби он ба танзим дароварда намешаванд. Ба шумораи чунин шартномаҳо, ки бо тартиби қонунгузорӣ танзим намегардад, шартномаи хизматрасонӣ ворид мегардад³.

Ба ақидаи А.Ю. Кабалкина, ба шартномаи хизматрасонӣ ҳама шартномаҳо дар соҳаи хизматрасонӣ ворид мешаванд, бинобар ин барои чудо кардани шартномаи мустақили хизматрасонӣ асос нест⁴.

Ба соҳаи хизматрасонӣ А. Ю. Кабалкин фаъолияти ташкилотеро ворид мекунад, ки ба таъмин намудани талаботи моддӣ ва маънавии

---

¹ Снтдикова Л.Б. Правовое регулирование отношений по возмездному оказанию услуг. - Набережные Челны: Изд-во Камского госуд. политех, ин-та, 2003.- С. 19.

² Иоффе О.С. Избранные труды: В 4т. Т III. Обязательственное право. - СПб.: Издательство Юр.центр. Пресс. 2004 г.- С.485.

³ Шешенин Е.Д. Предмет обязательства по оказанию услуг//Сб.ученых трудов. вып.3 - Свердловск: Средне-уральское книжное издательство. 1964. - С. 154.

⁴ Кабалкин А.Ю. Сфера обслуживания: гражданскоправовое регулирование. - М.: Изд-во Наука, 1972.- С.38-39.

шаҳрвандон равона аст. Дар робита бо ин оиди хизматрасонӣ дар савдо ва хӯроки чамъиятӣ, хизматрасонии тиббӣ, хизматрасонии нақлиёт ва алоқа, хизматрасонии сайёҳӣ ва экскурсионӣ ва ғайра ҳарф мезанем. А.Ю.Кабалкин чунин мешуморид, ки шахси ҳуқуқӣ наметавонад фармоишгар бошад. Фармоишгар танҳо шаҳрванд буда метавонад. Ба ақидаи рисоланавис бо муқаррароти А.Ю. Кабалкин розӣ шудан мушкил аст⁵, зеро дар таҷриба ба тарафи фармоишгар шахси ҳуқуқӣ низ баромад мекунад.

Тафрикаи шартномаҳои хизматрасонӣ ба ақидаи А.Ю.Кабалкина бо як қатор аломатҳои объективӣ вобаста аст⁶. Яке аз асосҳо ин фарқият дар муносибатҳои чамъиятӣ мебошад, ки бо намудҳои алоҳидаи шартномаи хизматрасонӣ танзим мешавад. Бо ин аломат ҳама шартномаҳои хизматрасониرو ба ду гуруҳи зерин чудо кардан мумкин аст:

1. Шартномаҳое, ки бо он корхонаҳо хизматрасонӣ мекунанд⁷, шартномаҳое, ки ба интиқоли маконӣ равонӣ аст. Ин шартномаҳое мебошад, ки бо мақомотҳои нақлиёт ва алоқа баста мешаванд. Мутаносибан, шартномаи хизматрасониرو дар ин соҳа муаллиф вобаста аз намуди саонат тафриқа менамуд.

2. Шартномаҳое, ки хизматрасонӣ барои ноил гардидан ба натиҷаи ҳуқуқии муайян равона гардидааст. Ин шартномаҳои супориш, комиссия мебошанд. Тибқи ин шартномаҳо хизматрасон барои фармоишгар амали хусусияти ҳуқуқидоштаро содир мекунад.

3. Шартномаҳое, ки хизматрасонии хусусияти комплексидошта равона аст (ҳуқуқӣ ва воқеӣ). Ин шартномаҳои хизматрасонии нақлиётию экспидитсионии корхонаҳо ва шаҳрвандон мебошад.

4. Шартномаҳои хизматрасонӣ, ки ба хизматрасонии воқеӣ равона аст вақте самараи фойданоки фаъолият (арзиши истеъмолии

---

⁵ Кабалкин А.Ю. Сфера обслуживания: гражданско-правовое регулирование. - М.: Изд-во Наука, 1972. С.38-41.

⁶ Кабалкин А.Ю. Гражданско-правовой договор в сфере обслуживания. - М.: Изд-во Наука, 1980.- С.188-189.

⁷ Маркс К. Капитал: Т. 2.-М.: Госполитиздат, 1951.- С. 151.

хизматрасонӣ) дар чараёни хизматрасонӣ истеъмом мегардад. Тафрикаи ин гуруҳи шартномаҳо ба хусусияти муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста аст, ки ба муносибатҳои ҳуқуқӣ ифода мегардад. Ба шартномаҳои хизматрасонии воқеӣ шартномаҳои истифодаи роҳҳо, амалигардонии муҳофизат, нигоҳдорӣ, ба ташкили хизматрасонии хӯрока ва ғайраро ворид намудан мумкин аст.

5. Шартномаҳое, ки хизматрасонии хусусияти воқеӣ равонаанд, ки дар он хизматрасонӣ бо ба моликияти кредитор додани маҳсулоти моддӣ бо пешниҳод намудани истифодаи муваққатии молумулк алоқаманд аст. Ингуна шартномаҳо шартномаҳои хизматрасонии таъмини хуроки умумӣ ва шартномаи хизматрасонӣ дар истироҳатгоҳҳо, санаторияҳо ва базаҳои сайёҳӣ мебошанд.

Баъзе монандиҳои равияҳоро ба таснифи гузаронидаи А.Ю. Кабалкин ва О.С. Иофферо дар асари «Обязательственное право» қайд кардан зарур аст. Шартномаи хизматрасонии пулакии техникӣ бино ва иншоот ба шартномаи дар гуруҳи ҷоруми таснифи гузаронидаи Кабалкиным А. Ю. мувофиқ меояд. Уҳдадорӣ хизматрасонии техникӣ бино ва иншоот ба хизматрасонии хусусияти воқеидошта равона аст. Дар чараёни хизматрасонӣ самарайи фойданоки фаъолият (арзиши истеъмолии хизматрасонӣ) дар чараёни хизматрасонӣ истеъмом мегардад. Натиҷаи хизматрасонӣ ин аз ҷониби фармоишгар гирифтани самарайи фойданоки ғайримоддӣ мебошад. Самарайи фойданоки ғайримоддӣ дар гирифтани иттилоот аз ҷониби фармоишгар оиди ҳолати техникӣ бино ва иншоот ифода меёбад. Иттилооти гирифтшуда ғайримоддӣ мебошад.

Аз ҷониби А.Ю. Кабалкин таснифи шартномаҳои хизматрасонӣ бо дигар асосҳо гузаронида шудааст. Масалан, шартномаҳои гражданию ҳуқуқӣ аз ҷониби ӯ ба «хочагӣ» ва «ғайрихочагӣ» ҷудо мешаванд. Аз рӯи аломати моддии объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳам ин ва ҳам он ба шартномаҳое ҷудо мешаванд, ки тибқи он ашё дода мешавад ва шартномаҳое, ки тибқи он хизматрасонида мешавад.

Таснифи гузаронидашудаи шартномаҳои хизматрасониро бо таснифи дар КГ ЧТ пешбинишуда муқоиса намуда гуфтан мумкин аст, ки як қисми шартномаҳои аз ҷониби А.Ю. Кабалкин қайдшуда ба бобҳои алоҳидаву мустақили КГ ЧТ ворид гардиданд ва қисми дигараш бошад ба бобҳои алоҳидаи 37 КГ зери номгузори «Хизматрасонии пулакӣ» ҷудо карда шудаанд. Дар таснифи А. Ю. Кабалкина мусбаиш он далеле мебошад, ки асоси тасниф хусусияти ҳуқуқӣ доранд⁸. Асоси таснифи хизматрасонӣ дар КГ ЧТ хусусияти иқтисодӣ дорад.

Таснифи хизматрасонӣ, ки аз ҷониби Е.Д. Шешениным дар асари «Классификация гражданско-правовых обязательств по оказанию услуг»,⁹ аз ҷониби А.Ю. Кабалкин дар асари «Гражданско-правовой договор в сфере обслуживания»¹⁰ ва ғайра гузаронида шудаанд, дар вақти дақиқ дар ҳама нагардидани шартномаи хизматрасонии пулакӣ дар қонунгузорӣ гузаронида шуда буд, бинобар ин муаллифон таснифҳои пешниҳоднамудаи худро дар асарҳои худ танҳо ба асосҳои нокифояи назариявӣ ва таҷрибаи татбиқи уҳдадории хизматрасонӣ таъия намудаанд. Хизматрасонии техникаи бино ва иншоот дар таснифҳои пешниҳодшуда мустақил ҷудо намешаванд. Ба назар мерасад, ки дар давраи навиштани асар ба муаллифон хизматрасонии техникаи бино ва иншоот ё маълум набуданд ё миёни дигар намудҳои уҳдадории бо хизматрасонӣ алоқаманднабуда фаҳмида мешуданд.

Таҷрибаи хориҷии таснифи уҳдадории хизматрасонӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки муаллифон на асосҳои таснифи ҳуқуқӣ, балки иқтисодиро истифода мебаранд. Аммо, бо мақсади шинос шудан бо ҳама намудҳои хизматрасонӣ таҷрибаи хориҷии таснифи хизматрасониҳо барои мо ҷолиб мебошад. Ба шумораи кӯшиши нахустини таснифи хизматрасонӣ асари У. Стентон ва Р. Джаддаро ворид намудан лозим

---

⁸ Кабалкин А. Ю. Услуги в сфере отношений, регулируемых гражданским правом//Государство и право. - №8-9, 1994,-С. 82.

⁹ Шешенин Е.Д. Классификация гражданско-правовых обязательств по оказанию услуг. Гражданское право и сфера обслуживания/ Межвуз.сб.науч.тр.- Свердловск, 1984,- С.40-47.

¹⁰ Кабалкин А.Ю. Гражданско-правовой договор в сфере обслуживания. - М.: Изд-во Наука, 1980.

аст, ки дар соли 1964 нашр гардидааст ва дар асари Ситдикова Л.Б.¹¹ навишта шудааст. Аз ҷониби муаллифон таснифи хизматрасонӣ тибқи аломатҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ гузаронида шудааст.

У. Стентон хизматрасониро, ки дар асоси тиҷоратӣ ба 10 гуруҳ тасниф мекунад:

1. Хизматрасониҳо оиди додани манзил;
2. Хизматрасонии оила (таъмири манзил, тозакунии манзили истиқоматӣ);
3. Истироҳат ва дилхушӣ;
4. Хизматрасонии санитарияу гигиени инфироӣ (шустушӯӣ, тозакунии, хизматҳои косметикӣ);
5. Хизматрасониҳои тиббӣ ва дигари тандурустӣ;
6. Таълимоти хусусӣ;
7. Хизматрасонӣ дар соҳаи тиҷорат ва дигар хизматҳои касбӣ (ҳуқуқӣ, муҳосибӣ, машваратӣ ва ғ.).
8. Хизматрасониҳои суғуртавӣ ва молиявӣ;
9. Хизматрасониҳои нақлиёт;
10. Хизматрасонӣ дар соҳаи коммуникатсионӣ.

Ҳама хизматрасониҳои боқимондари ӯ ба соҳаи ғайритиҷоратӣ ворид намуд. Таснифи мазкури хизматрасонии пулакиро муаллиф аз рӯи мақсади фаъолият ва хусусияти моликият гузаронидааст. Инак, ба ақидаи ӯ хизматрасонҳо аз рӯи мақсадашон (фарқ мекунад, ки метавонад ба гирифтани даромад ё ба фаъолияти ғайритиҷоратӣ равона бошад, инчунин аз рӯи хусусияти моликият –хусусӣ ё ҷамъиятӣ бошад.

Чӣ тавре аз таснифи овардашуда аён аст – хизматрасонии техникаи бино ва иншоотро У. Стентон чунда мекунад.

Иқтисодчии минбаъдаи хориҷӣ Р. Джадд нақшаи таснифи худро бо чунда кардани се гуруҳи принципиалӣ пешниҳод намуд:

1. Хизматрасонии бо моли ҷисмонӣ алоқаманд, ки муштарӣ дорад ва

---

¹¹ Ситдикова Л.Б. Правовое регулирование отношений по возмездному оказанию услуг. - Набережные Челны:Изд-во Камского госуд.политех.ин-таД003.- С. 78-80.

истифода мекунад, лекин на ба ҳуқуқи моликият;

2. Хизматрасоние, к ибо моли ҷисмонӣ алоқаманд буда, моликияти муштарӣ мебошад;
3. Хизматрасоние, к ибо моли ҷисмонӣ алоқаманд нест.

Қайд намудан зарур аст, ки ақидаи Р. Джадд оиди ошкор намудани хусусияти робитаи хизматрасонӣ бо моли ҷисмонӣ бе шубҳа ба қатори аломатҳо, ки имрӯз дар нақшаҳои гуногуни таснифи иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ истифода мешаванд, намуна мебошад. Аммо, таснифи ӯро умумимаъмул номидан мумкин нест. Он хусусияти қисмӣ дорад, зеро хусусияти намудҳои алоҳидаи хизматрасониرو ошкор намекунад, ба ғайр аз ин тасниф ба мол робитаи зич дорад.

Баъдан, аз ҷониби иқтисодчии хориҷӣ Ратмелл таснифи хизматрасонӣ аз уи намуди фурӯшандаҳо ва харидорон, аз рӯи ангега ва таҷрибаи харидорӣ намуданро пешниҳод намуд. Дар ин ҷо асоси гуруҳбандии якуми хизматрасониرو Ратмел ба пуррагӣ номгӯи Стентонро (ҳашт гуруҳашро) қабул намуд. Охири солҳои 70-ум ва аввали солҳои 80-ум дар хориҷа бо вучуд доштани мавҷи калон ва таркиби васеъгардидаи аломатҳои таснифи хизматрасонӣ хотиррасон мешуд, ки минбаъд ифодаи худро дар ҳуқуқ пайдо намуданд. Таснифи муаллифони хориҷӣ имкон дод ба асосҳои тасниф, ки қаблан аз ҷониби ҳуқуқдонҳо истифода нашудааст, диққат диҳем.

Ба асарҳои гузанштагон тақия намуда Шостак (1977 с.), Сассер, Олсен Викофф (1978 с.) таносуби кор ва хизматро инкишоф меоданд. Дар ин ҳол Шостак шкалаи спектрии хизматрасониرو бо ҷудо намудани аломатҳои ламсшаванда ва ламснашавандаи хизматрасонӣ ҷорӣ намуд.

Камее баъдтар ақидаи мазкури тасниф дар вақти таснифи шартномаи хизматрасонӣ дар маркетинги В. Д. Марковой инкишоф ёфт, ки асоси он дохил намудани як хизматрасонӣ ба соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонии дигарро ба соҳаи ғайриистеҳсолӣ ташкил медиҳад.

Таснифи гузаронидаи хориҷӣ бо таснифи КГ монанд мебошад. Муаллифони хориҷӣ танҳо бо номбар кардани намудҳои хизматрасонӣ ё таснифи хизматрасонӣ бо асосҳои иқтисодӣ маҳдуд мегарданд. Ингуна ҳолат дар КГ ҳамчунинаст. Чунин мешуморем, ки дар КГ бояд танҳо аломатҳои умумӣ, ки хизматрасонии пулакиро ифода мекунанд, дарч гарданд. Таснифи хизматрасонӣ дар шароити набудани маҳакҳои ҳуқуқии тасниф набояд гузаронида шавад.

Ситдиқова Л.Б. дар асари худ таснифи хизматрасонию тибқи аломати набудани натиҷаи ашъӣ гузаронидааст. Хизматрасониҳо дар ҳолати надоштани натиҷаи ашъӣ муаллиф ҳамчун «хизматрасонии тоза» маънидод мекунад. Ба онҳо қонунгузори амалкунандаи граждани ворид мекунад: кашондан, экспедитсияи нақлиётӣ, шартномаи суратҳисоби бонкӣ, нигоҳдорӣ, супориш, комиссия, агентикунонӣ, идоракунии бовариноки молумулк, ки ба бобби мустақил ҷудо карда шудаанд, инчунин хизматрасониҳои таъбаотию профилактикӣ, тиббӣ, бойторӣ дар соҳаи фарҳанг ва маориф, хизматрасониҳои сайёҳӣ, аудиторӣ, машваратӣ, иттилоотӣ, алоқа, ба боби 37 КГ ҚТ ҷудо карда шудааст. Дар боби мазкур метавонад шартномаҳои дигари хизматрасонӣ ворид гарданд дар шароите, ки хизматрасониҳо дар ин шартномаҳо дорои хосиятҳои дар боло зикргардида мебошад, ки ба «хизматрасониҳои тоза» хос мебошад. Ба ақидаи рисола навис, ҷудо кардани «хизматрасонии тоза» мувофиқи мақсад намебошад, зеро дар таснифи мазкур аломати мушаххас нишон дода намешавад.

Лекин, дар баробари «хизматрасонии тоза» метавонад инчунин хизматрасониҳои иловагӣ, ёрирасон баромад кунанд. Масалан «хизматрасонии тоза» - ин кашондан аз як нуқтаи ҷуғрофӣ ба дигар нуқта, «иловагӣ» - ҳамаи он, «чи» ки мусофир аз кашонанда дар ҳама вақти ҳаракати роҳ мегирад (таъмин намудан бор ашти хоб, чой, рӯзнома ва ғ.), ё хизматрасониҳои «ёрирасони» муассисаи тиббӣ - чун қоида хизматрасонӣ бе иштироки духтур мегузарад. Ба хизматрасониҳои «ёрирасони» тиббӣ интиқол додани бемор, баъзе аз тадқиқотҳои

лабараторӣ, чараёнҳои тиббӣ, к ибo супориши духтур иҷро мегардад ва ғайра дохил мешаванд.

Ситдиқова Л.Б. таснифи хизматрасониро аз рӯи соҳаи фаъолият мегузаронад:

1. Хизматрасоние, ки дар тсоҳаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ расонида мешавад;

2. Хизматрасоние, ки соҳаи фаъолияти хоҷагиро фаро мегирад.

Барои таснифи мазкур он хос аст, ки хизматрасонӣ дар соҳаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ба шахсони воқеӣ расонида мешавад. Ба хизматрасонии мазкур дохил мешаванд: тиб, маориф, варзиш, фарҳанг, сайёҳӣ, алоқа ва ғ.

Ба ақидаи рисоланавис, ба хизматрасонии дар соҳаи фаъолияти хоҷагӣ пешниҳодшаванда, дар баробари аудит, инчунин хизматрасонии техникий бино ва иншоот, хизматрасонии нақлиёти автомобилӣ ва ғайраро дохил намудан лозим аст, ки бояд аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ расонида мешавад.

Дар адабиёти муосири ҳуқуқӣ асари Д.И. Степанова диққати моро чалб мекунад. Дар асари ӯ «Уҳдадории хизматрасонӣ ва объектони он» таснифи уҳдадории хизматрасонӣ гуаронида шуда буд. дар асар аз ҷониби муаллиф зиёда аз даҳ асоси тасниф истифода шуда буд.

Якчанд мисолҳои асосҳои таснифро пешниҳод мекунем. Якум чудо кардан – ин чудо кардани хизматрасонӣ аз рӯи уҳдадорӣ мебошад, ки ба уҳдадории иҷрокуннада оиди сарф кардани қувваи зиёд асос ёфтааст ва хизматрасоние, ки аз рӯи уҳдадорӣ ба уҳдадории иҷрокуннада ҷиҳати ноил гардидан ба натиҷа асос ёфтааст. Чудокунии навбатӣ: хизматрасонии ихтиёрӣ, ки бо хоҳиши тарафҳо расонида шудааст ва хизматрасонии маҷбурӣ. Дар робита бо набудани асоси чудокунӣ пешниҳод кардан мумкин аст, ки асос барои озодии иродаи тарафҳо мебошад.

Чудокунии навбатии хизматрасонӣ аз рӯи асосҳои мавҷуд будан ё набудани маҳорати касбии иҷрокунанда ба амал меояд: хизматрасоние,

ки ичроишаш мавҷудияти дониш, маҳоратҳои касбӣ ва хизматрасонии касбиро талаб намекунад. Хизматрасоние, ки мазмуни онро танҳо фаъолияти инсон ташкил мекунад ва хизматрасоние, ки ибто истифодаи дастгоҳ ва маводҳо алоқаманд аст. Хизматрасониҳое, ки иштироки фармоишгарро талаб мекунад, хизматрасониҳое, ки дар набудани фармоишгар расонида мешавад. Хизматрасониҳо аз рӯи шакли пардохт метавонанд якдафъаина, абонементи бошад. Аз рӯи вақт хизматрасонии яквақта ва дру дароз мебошад. Аз рӯи хусусияти амалиётҳои содиршаванда муаллиф хизматрасониҳо ба хизматрасонии ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҷудо намудааст. Хизматрасонии истеъмоли дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ. Хизматрасоние, ки бо идоракунии молумулк алоқаманд аст, хизматрасонии пулиро қарзӣ.

Таснифи Д.И. Степанова таснифи хизматрасоние мебошад, ки бо истифодаи асосҳои ҳуқуқӣ гузаронида шудааст. Дар лаҳзаи таҳияи Кодекси граждани маълумот оиди хизматрасонӣ, махсусан оиди таснифи онҳо, кофӣ набуд. Ин наметавонист ба таснифи аз ҷониби қонунгузор дар КГ гузаронида шуда ифода наёбад. Аз ҷумла, дар м. 798 КГ номгуӣ намунавии шартномаи хизматрасонии пулакӣ пешниҳод гардидааст, ки тасниро аз рӯи намудҳо дарбар мегирад. КГ ЧТ муқаррар мекунад, ки қоидаи боби 37 КГ ЧТ «нисбати шартномаҳои хизматрасониҳои алоқа, тибӣ, бойторӣ, аудиторӣ, машваратӣ, хизматрасонии иттилоотӣ, хизматрасонӣ оид ба таҳсил, хизматрасонии сайёҳӣ ва ғайра татбиқ мегардад».

Номгуӣ хизматрасонӣ тамомшаванда мебошад, зеро мавқеи қонунгузор дар муайян намудани ҳудуди уҳдадории хизматрасонӣ ва шакли мақбули танзими ҳуқуқии онҳо дар лаҳзаи таҳияи КГ ҳанӯз тайёр наубд. Норасоии зинавии ҷойгиршавии намудҳои шартномаи хизматрасонии дар моддаи 798 КГ номбаршуда, набудани ин ё он қонуният дар номбаркунии хизматрасонӣ мебошад. Дар 798 КГ қонунгузор таснифи шартномаи хизматрасонии пулакиро тибқи аломатҳои иқтисодӣ, мақсади хизматрасонӣ, намудҳои фаъолият

нагузаронидааст, танҳо номгӯи намунавии хизматрасониرو муқаррар намуд. Муқаррар намудани чунин ба ақидаи рисола навис оиди аломатҳои умумию фарқкунанда маълумот намедихад, инчунин маҳакеро, ки як хизматрасониرو аз дигар хизматрасонӣ фарқ мекунад, муайян намекунад ва бо ин масъалаи дақиқии дастгоҳи мафҳумӣ ҳал намегардад. Дар Тоҷикистон бозори «хизматрасонӣ» дар дунё аз ҳама тараққиётаро мебошад. Ҳамасола намудҳои нави хизматрасонии ба ҳуқуқшиносон ва иқтисодчиён номаълумбуда пайдо шуда истодааст. Дар соли 1999 қонунгузор кушиш намуд, ки пайдоиши намудҳои нави хизматрасонии пулакиро пешбинӣ намояд. Ин кӯшишҳо ба воситаи номгӯи кушоди намудҳои хизматрасонӣ амалӣ карда шуда буд. Аммо, иловаи «ва дигар» дар айни замон барои ин ё он уҳдадориро ба уҳдадории хизматрасонӣ ворид намудан кофӣ намебошад. Ба ақидаи мо, номгӯи намунавии намудҳои хизматрасониҳо дар КГ зиёдтарӣ мебошад. Ба КГ ҚТ пешниҳод карда мешавад, ки танҳо аломатҳои муқаррар карда шаванд, ки уҳдадорихоро оиди хизматрасонӣ тасниф мекунад ва уҳдадорихоро оиди хизматрасонӣ аз дигар уҳдадорихо ҷудо мекунад.

Адабиёт:

1. Снтдикова Л.Б. Правовое регулирование отношений по возмездному оказанию услуг. - Набережные Челны: Изд-во Камского госуд. политех, ин-та, 2003.- С. 19.
2. Иоффе О.С. Избранные труды: В 4т. Т III. Обязательственное право. - СПб.: Издательство Юр.центр. Пресс. 2004 г.- С.485.
3. Шешенин Е.Д. Предмет обязательства по оказанию услуг//Сб.ученых трудов. вып.3 - Свердловск: Средне-уральское книжное издательство. 1964. - С. 154.
4. Кабалкин А.Ю. Сфера обслуживания: гражданскоправовое регулирование. - М.: Изд-во Наука, 1972.- С.38-39.
5. Кабалкин А.Ю. Сфера обслуживания: гражданскоправовое регулирование. - М.: Изд-во Наука, 1972. С.38-41.
6. Кабалкин А.Ю. Гражданско-правовой договор в сфере обслуживания. - М.: Изд-во Наука, 1980.- с. 188-189
7. Маркс К. Капитал: Т. 2.-М.: Госполитиздат, 1951.- С. 151.

8. Кабалкин А. Ю. Услуги в сфере отношений, регулируемых гражданским правом//Государство и право. - №8-9, 1994,-С. 82.
9. Шешенин Е.Д. Классификация гражданско-правовых обязательств по оказанию услуг. Гражданское право и сфера обслуживания/ Межвуз.сб.науч.тр.- Свердловск, 1984,- С.40-47.
10. Кабалкин А.Ю. Гражданско-правовой договор в сфере обслуживания. - М.: Изд-во Наука, 1980.
11. Сигдикова Л.Б. Правовое регулирование отношений по возмездному оказанию услуг. - Набережные Челны/Изд-во Камского госуд.политех.ин-та Д003.- С. 78-80.

Шарипов Ш.Ч. - унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи факултети таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

ТАРЗҲОИ ҲУҚУҚИИ ҲИМОЯИ ҲУҚУҚИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР БОЗОРИ МЕҲНАТ

Фишурда: Мақола ба мавзӯи тарзҳои ҳуқуқии ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандаи хизматрасонӣ дар бозори меҳнат бахшида шудааст. Муаллиф дар мақола тамоми ҷанбаҳои масъалаи мазкурро дарҷ намуда ба таври мушаххас онҳоро ифшо намудааст. Дар баробари ин қайд кардан ба маврид аст, ки мавзӯи мазкур яке аз мавқеъи асосиро дар бозори меҳнат ишғол менамояд. Дар ин радиф аз тарафи қонунгузор як қатар санадҳои меъёри ҳуқуқии дахлдор қабул карда шудааст, ки ба таври умум ба мавзӯ равшанӣ меандозад. Дигар масъалаҳои баҳсталаб низ ҷой дорад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи истеъмолкунандагон, тарзи ҳимояи онҳо, шароити бозор, намудҳои хизматрасонӣ.

Аннотация: Статья посвящена теме правовых методов защиты прав потребителей услуг на рынке труда. Автор статьи освещает все аспекты

этого вопроса и подробно раскрывает их. В то же время следует отметить, что данный вопрос занимает ключевую позицию на рынке труда. В этом контексте законодательный орган принял ряд соответствующих правовых актов, которые в целом проливают свет на эту тему. Есть и другие спорные моменты.

Ключевые слова: права потребителей, способы их защиты, рыночная конъюнктура, виды услуг.

The summary: The article is devoted to the topic of legal methods of protection of the rights of consumers of services in the labor market. The author of the article covers all aspects of this issue and reveals them in detail. At the same time, it should be noted that this issue occupies a key position in the labor market. In this context, the legislature has adopted a number of relevant legal acts, which generally shed light on the subject. There are other controversial issues.

Keywords: consumer rights, how to protect them, market conditions, types of services.

Танзими ҳуқуқи муносибатҳо дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон бо Кодекси граждани ҚТ, Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон», дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқи мутобиқи онҳо қабул шуда, амалӣ карда мешавад.

Дар байни хизматрасониҳои сершумори имрӯз ба муштарӣ пешниҳодшаванда на ҳамашон босифатанд ва аксарияти онҳо ба талабот ҷавобгӯ нестанд. Маҳз аз ин рӯ, ҳангоми анҷом додани хизматрасонӣ бояд сифати он санчида шавад.

Бо оғози ташаккули бозори хизматрасонӣ дар Тоҷикистон хизматрасони дар бозори меҳнат – таъминот ба кадрҳо мубрам гардида, аз ҷониби аҳоли талабот ба он пайдо шуд, инчунин ташкилотҳои махсус таъсис дода шуданд (агентҳои хусусии бақортаъминкунӣ), ки хизматҳои худро вобаста ба ҷамоварӣ, таъмин намудан ва ҷобачогузориҳои кадрҳо

пешниҳод мекунад. Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар мариди вайрон намудани шартҳои шартномаи хизматрасонӣ амри воқеӣ мебошад.

Набудани танзими махсуси ҳуқуқии соҳаи пешниҳоди хизматрасонии таъминот бо кадр, набудани назорати давлатии ин намуди фаъолият аз як тараф ва сатҳи пасти саводнокии ҳуқуқии аҳоли аз ҷониби дигар, заминаҳои зиёд шудани вайронкунии ҳуқуқи муштариён аз ҷониби агентҳои хусусии ба кортаъминкунӣ гардид.

Азбаски ин хизматрасониҳо хусусияти пулакӣ доранд, дар ҳолатҳое, ки муштариёни ин агентҳо шахси воқеӣ мебошанд, чунин муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 декабри соли 2004, № 72 "Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон" нисбати онҳо тадбиқ карда мешаванд. Истеъмолкунанда ҳангоми ошкор гардидани камбудии иҷрои хизматрасонӣ ҳуқуқ дорад бо хости худ талаб намояд, ки: камбудии хизмати расонида бе музд бар тараф карда шавад; нархи хизматрасонӣ мутаносибан паст карда шавад; моли дигар бемузд тайёр намуда ё хизматрасонӣ такроран бемузд иҷро карда шавад; хароҷоти бар тараф намудани камбудии хизмати расонида бо қувваи худ ё шахси сеюм ҷуброн карда шавад.

Қонунгардонидани талаботи истеъмолкунанда оид ба бемузд бар тараф намудани камбудӣ, оид ба тайёр намудани моли дигар ё оид ба иҷрои такрорӣ хизматрасонӣ иҷрокунандаро барои риоя накардани мӯҳлати иҷрои хизматрасонӣ аз пардохти ноустуворона озод намекунад. Агар камбудии хизматрасонӣ дар мӯҳлати муқарраркардаи шартномаи аз ҷониби иҷрокунанда бар тараф нашуда бошад, истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад шартномаи хизматрасониро бекор кунад ва ҷуброни пурраи зарарро талаб намояд. Агар истеъмолкунанда камбудии ҷиддии иҷрои хизматрасонӣ ё худ риоя нашудани шартҳои дигари шартномаро ошкор намояд, ҳамчунин ҳуқуқ дорад шартномаи хизматрасониро бекор кунад.

Истеъмолкунанда низ ҳуқуқ дорад пурра ҷуброн намудани зарари аз камбудии иҷрои хизматрасонӣ ба ӯ расидаро талаб намояд. Зарар дар

мӯҳлати муқарраргардидаи қонё гардонидани талаботи дахлдори истеъмолкунанда ҷуброн мешавад. Талабҳое, ки бо камбудии иҷроӣ кор (хизматрасонӣ) вобаста мебошанд, метавонанд ҳангоми қабули иҷроӣ хизматрасонӣ ё дар ҷараёни иҷроӣ хизматрасонӣ ва ё агар ҳангоми қабул намудани иҷроӣ хизматрасонӣ камбудиро ошкор намудан имконнопазир бошад, дар давоми мӯҳлати муқаррарнамуда пешниҳод карда шаванд.

Истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад талаботи ба камбудии иҷроӣ хизматрасонӣ вобастаро, ки дар муддати мӯҳлати кафолат ошкор шудааст ва агар он ошкор нашуда бошад, дар давоми ду соли қабул намудани иҷроӣ хизматрасонӣ ё панҷ сол дар нисбати камбудии биноҳо ё дигар молу мулки ғайриманқул пешниҳод намояд. Агар истеъмолкунанда исбот намояд, ки ин камбудӣ пеш аз корро қабул кардани ӯ ё бо сабабҳои то ин лаҳза рух додааст, иҷроқунанда барои камбудии хизматрасонӣ, ки барои он мӯҳлати кафолат муқаррар нагардидааст, ҷавобгар мебошад. Агар иҷроқунанда исбот карда натавонад, ки камбудии хизматрасонии дорои мӯҳлати кафолат баъди хизматрасониро қабул намудани истеъмолкунанда, бинобар риоя накардани қоидаҳои истифодаи натиҷаи хизматрасонӣ, амали шахсони сеюм ё қувваи рафънопазир рух додааст, ҷавобгар мешавад.

Дар ҳолатҳое, ки мӯҳлати кафолати тибқи шартнома пешбинигардида камтар аз ду сол (панҷ сол барои амволи ғайриманқул) бошад ва истеъмолкунанда камбудии хизматрасониро бо гузаштани мӯҳлати кафолат, вале дар давраи ду сол ошкор намояд ва агар исбот намояд, ки чунин камбудӣ то қабул намудани хизматрасонӣ ё бо сабабҳои то ин лаҳза рух додааст, истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад талаботи пешбинишударо пешниҳод намояд. Дар мавриди ошкор шудани камбудии ҷиддии хизматрасонӣ, агар истеъмолкунанда исбот карда тавонад, ки ин камбудӣ то қабул намудани натиҷаи хизматрасонӣ ё бо сабабҳои то ин лаҳза рух додааст, ҳуқуқ дорад ба иҷроқунанда талаботи бемузд бартараф намудани камбудиро пешниҳод намояд. Агар бо гузаштани ду сол аз рӯи қабули натиҷаи хизматрасонӣ, вале дар

доираи барои натиҷаи хизматрасонӣ муқаррар намудани мӯҳлати кафолат ё дар давоми даҳ соли аз ҷониби истеъмолкунанда қабул гардидани натиҷаи хизматрасонӣ, агар мӯҳлати коршоямӣ муқаррар нагардида бошад, чунин камбудӣ ошкор гардида бошад, ин талабот метавонад пешниҳод карда шавад. Агар талаботи мазкур дар мӯҳлати муқарраргардида қонеъ гардонида нашавад ё камбудӣ бартарафшаванда бошад, истеъмолкунанда бо хости худ ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки:

- нархи иҷрои хизматрасонӣ мутаносибан паст карда шавад;
- хароҷоти бартараф намудани камбудии хизматрасонӣ бо қувваи худ ё шахси сеюм ҷуброн карда шавад;
- шартномаи иҷрои хизматрасонӣ бекор ва зарар ҷуброн карда шавад¹.

Бо назардошти миқёси вайронкунии ҳуқуқи истеъмолкунандагон мақомоти ваколатдор оид ба ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон як қатор чораҳо меандешад, ки ба вазъият ба эътидол оварда шавад. Яке аз чораҳои андешидаи онҳо баргузор намудани конферонсҳо, мизҳои мудаваар, семинарҳо барои кормандон ва агентҳои хусусии бакортаъминкунӣ мебошад. Мавзӯи марказии ҳама чорабиниҳо ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва рушди мутамаддини бозори хизматрасонии меҳнатӣ мебошад.

Ғайр аз он мутахассисони Тоҷикстандарт бо мақсади пешгирии риоя накардани меъёрҳои Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз ҷониби агентҳои хусусии бакортаъминкунӣ тафтишҳои мунтазам мегузаронанд. Дар ҳолати қонунвайронкунӣ бояд бо роҳбарони агентҳо вохӯрӣ гузаронида шавад.

Танҳо дар ҳолати бо суръати баланд кор намудан дар ин самт мумкин аст шаҳрвандонро аз вайрон кардани ҳуқуқашон муҳофизат кард ва шумораи муроҷиатҳои истеъмолкунандагон коҳиш меёбад. Оид

---

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 декабри соли 2004, № 72 "Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон"// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ.1, мод. 699; с. 2008, №10, мод. 805, мод. 817; с. 2013, №12, мод. 896; с. 2015, №3, мод. 215; Қонуни ҚТ аз 6.10.2008 № 424, № 436, аз 28.12.2013 № 1052, аз 18.03.2015 № 1193, аз 2.01.2018 № 1498.

ба табиати мурочиатҳо бояд такид намуд, ки агар қаблан танҳо шикоятҳо аз болои агентҳо ба қайд гирифта мешуданд, вақтҳои охир бештар ва зуд-зуд шаҳрвандон барои гирифтани маълумот дар бораи обрӯи ин ё он агенти мурочиат карда, таҳлили шартномаҳо талаб мекунанд, ки ба машварати ҳуқуқӣ шабеҳанд.

Бори дигар бояд қайд кард, ки аксарияти шикоятҳои зидди агентҳо бо тартиби тосудӣ ҳал карда мешаванд ва танҳо дар дигар ҳолатҳо парванда ба суд барои баррасӣ ба манфиати истеъмолкунанда фиристода мешавад. Шикоятҳои маъмултанин инҳоянд: аз ҷониби агенти риоя накардани уҳдадорӣҳои худ дар муҳлати шартнома пешбинишуда; рад кардани баргардонидани пешпардохт дар сурати ба таъхир андохтани иҷрои хизматрасонӣ; вайрон кардани ҳуқуқи истеъмолкунанда ба яктарафа қатъ кардани шартнома ва баҳсҳо оид ба андозаи хароҷоти иҷрокунанда вобаста ба он.

Агар агенти бо мизоҷе, ки нияти бастанӣ шартнома ба мизоҷ дорад маблағи зиёдро ҳамчун пешпардохт мегирад ва уҳдадорӣҳои худро оид ба пур кардани ҳуҷҷатҳои зарурӣ барои бастанӣ аҳд дар муҳлати пешбинишудаи шартнома иҷро намекунад, ин ҳолат мисоли равшани вайронкунии ҳуқуқи истеъмолкунандагон мебошад.

Харидори потенциалӣ вақтро аз даст медиҳад ва мантиқан, аз сабаби он, ки чанд вақт бекор аст мунтазам зиён мебинад. Баргардонидани маблағи пешпардохт ба истеъмолкунанда одатан бо назардошти он, ки агенти барои таблиғ, таҳияи ҳуҷҷатҳо ва ғайра хароҷот кардааст, рад карда мешавад.

Дар чунин ҳолат, дар сурати таъхир кардани иҷрои уҳдадорӣҳо мутобиқи моддаи 29-и Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон», истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад на танҳо баргардонидани маблағи супурдашударо талаб кунад, балки ҷарима, инчунин ҷуброни пурраи зиёдро талаб кунад - алахусус, пардохти фарқият дар нархи амволи дар тӯли давраи гузашта ба даст омада.

Иҷроқунанда ҳуқуқ надорад ҷуброни хароҷоташ ва инчунин ҳаққи хизмати пешниҳодшударо талаб намояд, ба шарте ки агар истеъмолқунанда чунин хизматро қабул нақунад.

Ақсар вақт шикоятҳо дар бораи вайронқунии ҳуқуқҳои истеъмолқунандагон низ ба шартнома дохил карда мешаванд, ки тибқи онҳо дар сурати яктарафа қатъ кардани шартнома бо ташаббуси истеъмолқунанда, ӯ бояд ҷарима пардохт қунад. Аммо, қонун ҳуқуқи истеъмолқунандаро барои яктарафа қатъ кардани шартнома пешбинӣ менамояд, ки аз ин бармеояд, ки ҳама гуна муҷозот барои бекор кардани шартнома аз ҷониби истеъмолқунанда мустақиман хилофи қонун аст. Мувофиқи қонун шартҳои шартнома, ки ҳуқуқи истеъмолқунандаро поймол меқунанд, безътибор мебошанд. Баҳс чун қоида, дар бораи ҳаҷми хароҷоте ба миён меояд, ки истеъмолқунанда ҳангоми риояи яктарафаи шартнома вазифадор аст бо риояи ҳуқуқи молик пардохт қунад. Агар оид ба миқдори хароҷот ягон созиш вуҷуд нашошта бошад, танҳо суд метавонад ба баҳсро хотима бахшад.

Қариб дар ҳама ҷо агентҳои ҳуқуқи истеъмолқунандагонро ба иттилоот поймол меқунанд. Ҳуқуқвайронқуниҳо аз эълон сар мешаванд - агар соҳибкори инфиродӣ фаъолияти амволи ғайриманқулро анҷом диҳад, ӯ ҳуқуқ надорад худро ҳамчун агентӣ ном барад, зеро агентӣ ҳамчун ташкилот фаҳмида мешавад. Баҳс оид ба ин масъала аз ҷониби судҳо ба манфиати истеъмолқунандагон борҳо дар даъвоҳои мақомоти зиддинҳисорӣ ҳал карда шудааст.

Одатан дар ҷои хизматрасонӣ маълумот дар бораи номгуӣ хизматрасониҳо, мӯҳлати хизматрасонӣ, нархҳои хизматрасонӣ мавҷуд нест, ки интиҳоби истеъмолқунандаро ба интиҳоби озод ва босалоҳият мушкил менамояд².

Дар бисёр агентҳои шаклҳои стандартии шартномаҳои, ки ба муштариён пешниҳод карда мешаванд, ноқомиланд, ақсар вақт онҳо

---

² Шаблова, Е. Г. Право потребителя на получение информации об услугах. С. 17.

шартҳоеро дар бар мегиранд, ки ба ҳуқуқҳои қонунии истеъмолкунандагонро поймол мекунад. Дар шартномаҳо номуайянии мавзӯи шартнома, ўҳдадориҳои номуайяни тарафҳо мавҷуданд, мӯҳлати иҷрои онҳо на ҳама вақт нишон дода мешавад. Ҳолатҳои мавҷуданд, ки дар шартнома андозаи подош барои хизматрасонии агентӣ муайян карда намешавад. Ҳамаи ин ҳолатҳо омӯзиши объективии баҳсро душвор мегардонанд.

Бисёр ҳолатҳои муноқишаро метавон пешгирӣ кард, агар истеъмолкунандагон шартҳои шартномаро ҳангоми бастанӣ он зиёдтар талаб мекарданд. Ин қоида қобили қабул нест, ки дар шартнома тафсилоти пурраи тарафҳо дар ҳолати аз истеъмолкунанда гирифтани маблағ, бидуни баргардонидани ҳуҷҷати пардохти шакли қатъии ҳисобот, ба монанди чек ё қвитансия барои гирифтани қвитансия, мавҷуд набошад.

Истеъмолкунандагон ҳангоми имзои шартномаи ба ном барои расонидани хизматҳои иттилоотӣ хавфи ҷиддиро ба зимма мегузаранд, зеро дар сурати баҳс исбот кардани он, ки маълумот пешниҳод нашудааст, душвор аст. Ин, алахусус нисбати хизматрасониҳои таъмин намудан ба ҷойи кор дуруст аст.

Бояд қайд кард, ки агентҳои худ бояд хизматрасониро касбӣ, бовиҷдонона иҷро намуда, қонуншиканиҳоро пешгирӣ намуда, барои такмил додани танзими ҳуқуқии фаъолияти худ кӯшиш наоянд. Аз ин рӯ, бо мақсади ҳимояи ҳуқуқҳои доираи номуайяни истеъмолкунандагон кори самаранок лозим аст, то шаҳрвандон бо мақсади пешниҳоди маълумоти зарурӣ ва боэътимод дар бораи хизматҳо шарикони боэътимодро пеш аз бастанӣ шартнома интихоб кунанд, яъне вақте ки истеъмолкунанда ҳанӯз ният дорад хизматрасониро фармоиш диҳад. Барои барқарорсозии минбаъдаи вазъ дар бозори хизматрасонии меҳнатӣ ва рушди минбаъдаи бозори мутамаддини амволи ғайриманқул захираҳои калон мавҷуданд.

Тавсия дода мешавад, ки вақте ки истеъмолкунанда мувофиқи эълонҳо агентиро интихоб мекунад бояд аз фаъолияти қаблии касбии он маълумот гирад. Дар акси ҳол эҳтимол аст, ки ҳангоми мурочиат намудани истеъмолкунанда ба шабакаи агентии беинсоф ё брокерҳои сиёҳ меафтад.

Таҷрибаи судӣ ғояи татбиқи қонунҳои ҳифзи истеъмолкунандагонро дар шартномаҳои хизматрасонӣ дастгирӣ мекунад, аз ҷумла он қонунҳое, ки андозаи маблағи хизмати агентиро дарбар намегиранд.

Ҳамин тариқ, бо назардошти номукаммалии танзими қонунгузорӣ ва мавҷуд набудани иҷозатномадиҳии ин намуд фаъолият, ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар соҳаи хизматрасонии дар бозори меҳнат яке аз масъалаҳои мубрам мебошад.

Барои ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони ин хизматрасониҳо агентҳо бояд Кодекси одоб ва стандартро барои амалияи фаъолияти хизматрасонии меҳнатӣ таҳия намоянд. Кодекс хусусияти машваратӣ дошта, дар сурати риоя накардан бояд санксияҳои қатъӣ то катънабудани фаъолиятро фаро гирад. Аммо дар ҳоле ки дар сатҳи қонунгузорӣ ҷавобгарӣ муқаррар нашудааст, дар фаъолияти ин агентҳо камбудихо ҷой доранд. Ҳалли мушкилӣ метавонад қабули қонуне бошад, ки то ҷузъиётҳои хурдро фаро гирад.

Тибқи шартнома як тараф (иҷрокунанда) ўҳдадор мешавад, ки хизмати муайяно тибқи дастури тарафи дигар (фармоишгар) иҷро кунад ва натиҷаро ба фармоишгар супорад ва фармоишгар ўҳдадор мешавад, ки натиҷаи хизматро қабул кунад ва арзиши онро пардозад.

Тарафҳои шартномаи хизматрасонӣ метавонанд ўҳдадорихои худро тибқи шартнома вайрон кунанд. Тарафи ҷабрдида ҳақ дорад онро ҳамчун воситаи ҳимояи ҳуқуқҳо мутобиқи моддаи 12 КГ ҚТ чунин тарзҳои ҳимояи ҳуқуқро истифода барад:

- эътирофи ҳуқуқ;

- барқарор намудани вазъе, ки то вайрон гардидани ҳуқуқ ҷой дошт ва пешгирӣ намудани амалҳое, ки ҳуқуқро вайрон мекунад ё барои вайрон кардани он таҳдид менамоянд;

- безътибор дониستاني аҳдҳои мавриди баҳс ва истифодаи оқибатҳои безътибор дониستاني он, истифодаи оқибатҳои безътибор дониستاني аҳдҳои безътибор;

- безътибор дониستاني санади мақоми давлатӣ ё мақоми ҳокимияти маҳаллӣ;

- худҳифозаткунии ҳуқуқ;

- водор намудан ба иҷрои уҳдадориҳо дар шакли асл (натура);

- рӯёнидани товони зиён;

- ситонидани ноустуворона;

- ҷуброни зарари маънавӣ;

- қатъ кардан ё тағйир додани муносиботи ҳуқуқӣ;

- аз ҷониби суд татбиқ нагардидани санади муҳолифи қонун қабул намудаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;

- бо роҳҳои дигари пешбиниамудаи қонун.

Дар баробари ин дар асоси боби 24 (Масъулияти вайрон кардани уҳдадорӣ) КГ ҚТ, инчунин боби 37 (Шартномаи хизматрасонии пулакӣ) КГ ҚТ муқарраро оид ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунанда тасдиқ шудаанд.

Соли 2007 боби 24 Кодекси граждани бо кафолатҳои нав илова карда шуд, ки роҳҳои ҳимояи ҳуқуқҳои уҳдадориҳоро муайян кард. Онҳоро метавонанд иштирокчиёни муносибатҳои хизматрасонӣ истифода баранд. Хусусиятҳои истифодаи қоидаҳои нави муҳофизатӣ дар сурати вайрон кардани уҳдадориҳои шартномавӣ, аз ҷумла бо иштироки истеъмолкунандагон, манфиати махсуси илмӣ доранд.

Ҳимояи ҳуқуқҳои граждани ба маънои моддӣ-ҳуқуқӣ ҳамчун маҷмӯи чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ (чораҳои ҳимоя) муайян карда мешавад, ки дар ҳолати вайрон кардани ҳуқуқ истифода мешаванд ва ба

барқарорсозии он равона карда шудаанд. Интихоби тарзи Ҷимоя аз ду ҳолат вобаста аст - хусусияти ҳуқуқи ҳифзшаванда ва хусусияти ҳуқуқвайронкунӣ.

Ҷимояи ҳуқуқи иштирокчиёни муносибатҳои хизматрасонӣ дар доираи муносибатҳои ҳуқуқи муҳофизатӣ сурат мегирад. Муносибати муҳофизатӣ барои барқарор кардани адолат дар муносибат бо иштироки истеъмолкунандагон тавассути таъсир ба соҳаи амволии ҳуқуқвайронкунанда пешбинӣ шудааст. Мақсади муносибати ҳуқуқӣ ин барқароркунӣ (муҳофизат) -и ҳуқуқи субъективии вайроншуда ё манфиати ӯ мебошад³.

Барқароркунии ҳуқуқи вайроншуда дар муносибатҳои муҳофизатӣ тавассути истифодаи чораҳои маҷбурсозӣ - ин чораҳои масъулият, чораҳои муҳофизатӣ, чораҳои худмуҳофизатӣ ва тасиррасонии фаврӣ мебошанд. Ҳама чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи граждани танҳо дар доираи муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатӣ амали карда мешаванд. Дар муносибатҳои хизматрасонӣ ҳамаи ин чораҳо метавонанд барои ҳифзи ҳуқуқи уҳдадорӣ истифода шаванд.

Алоқамандии чораҳои граждани-ҳуқуқӣ маҷбуркунӣ ва муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатӣ дар он аст, ки онҳо барои ҳифзи ҳуқуқҳои граждани хизмат мекунанд. Пайдоиши онҳо аз вайронкунии ҳуқуқҳои субъективии граждани вобаста аст, онҳо ба меъёрҳои муҳофизатӣ асос ёфтаанд. Татбиқи чораҳои маҷбурӣ берун аз доираи муносибатҳои ҳуқуқии ҷимоявӣ буда наметавонанд.

Роҳи асосии ҷимояи ҳуқуқи хизматрасонӣ ҷуброни зарар аст. Зиён мутобиқи қисми 2 моддаи 15 Кодекси граждани хароҷоте фаҳмида мешавад, ки шахси ҳуқуқаш вайронгардида масраф намудааст ё бояд барои барқарор намудани ҳуқуқи вайронгардида масраф намояд, аз даст рафтани ё хароб гардидани амволи ӯ (зиёни воқеӣ), инчунин даромади ба даст наомадае, ки ин шахс, агар ҳуқуқаш вайрон намегардид, дар

---

³ Кархалев Д.Н. Охранительное гражданское правоотношение. М.: Статут, 2009. С.89.

шароити муқаррари аҳдҳои граждани метавонист ба даст оварад (фоидаи аз дастрафта). Агар шахси вайронкардаи ҳуқуқ дар натиҷаи ин даромад ба даст оварда бошад, шахсе, ки ҳуқуқаш вайрон гардидааст, ҳас дорад дар баробари зиёни дигар рӯёнидани фоидаи аздастрафтаро ба андозаи на камтар аз чунин даромад талаб намояд.

Хусусиятҳои истифодаи муҷозоти дахлдорро Суди Оли чунин шарҳ медиҳад: зиёни аз ҷониби истемолкунанда бинобар вайрон кардани ҳуқуқҳои ӯ аз ҷониби истехсолкунанда (ичрокунанда, фурӯшанда, ташкилоти ваколатдор ё соҳибкори инфиродӣ, воридкунанда) расонидашуда, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун ҳаҷми ҷавобгарии маҳдудро муқаррар накарда бошад, пурра ҷуброн карда мешавад. Дар хотир бояд дошт, ки зиён барзиёдтар аз ноустуворона (ҷарима), ки қонун ё шартнома муқаррар шудааст, ҷуброн карда мешавад ва пардохти ҷарима ва зиён шахсе, ки ҳуқуқи истемолкунандаро вайрон мекунад, ӯҳдадорихои дар назди истемолкунанда ба зиммаи ӯ вогузоршударо дар шакли асл озод намекунад.

Ҳангоми муайян кардани зиёни ба истемолкунанда расонидашуда суд мувофиқи қисми 3 моддаи 423 Кодекси граждании ҚТ амал мекунад. Агар дар қонунҳо ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, ҳангоми муайян кардани зиён нархҳои маҳалле, ки уҳдадорӣ мебоист дар он ҷо ба иҷро расонда шавад, дар рӯзи ихтиёран қонеъ намудани талаби кредитор аз ҷониби қарздор ба эътибор гирифта мешавад, вале агар талабот ихтиёран қонеъ карда нашуда бошад - нархҳои дар рӯзи арз шудани даъво амалкунанда ба инобат гирифта мешаванд. Бо назардошти ҳолатҳо, суд метавонад талаби товони зиёнро бо ба инобат гирифтани нархҳое, ки дар рӯзи баровардани қарор амал мекунанд ё дар рӯзи пардохти воқеӣ ҷорӣ мебошанд, қонеъ намояд.

Тарафҳои ӯҳдадорихои хизматрасонӣ дорои ӯҳдадорихое мебошанд, ки бояд онҳоро иҷро кунанд. Дар сурати иҷро накардани ӯҳдадорихо, қонун як қатор оқибатҳои барои иштирокчии гунаҳкори муносибатҳои

ҳуқуқии хизматрасонӣ муқаррар намудааст. Агар тартиби дигаре тибқи қонун пешбинӣ нашуда бошад, аз ҷониби кредитор истифодаи дигар тарзҳои ҳимояи ҳуқуқҳои вайроншуда, ки қонун ё шартнома пешбинӣ кардаанд, ӯро аз ҳуқуқи талаб кардани ҷуброни зарари дар натиҷаи иҷро накардан ё номатлуб иҷро кардани ӯҳдадорӣ маҳрум намекунад.

Агар шарт шартномаи хизматрасонӣ оид ба сифат, ки камбудихоҷшон моддӣ ва ислоҳнашавандаанд вайрон карда шавад, фармоишгар ҳуқуқ дорад аз шартнома даст кашад ва ҷуброни зарари расонидашударо талаб кунад. Агар даст кашидан аз шартнома чиддӣ набошад, фармоишгар метавонад талаб намояд: камбудиву норасоихоро дар мӯҳлати оқилона бартараф карда шаванд; мутаносибан нархҳои барои хизматрасони кам карда шаванд; ҷуброни хароҷотро барои рафъи камбудихо талаб намояд. Бар хилофи муқаррароти қонунгузори ин талаботҳо дар доктрина ва амалияи судӣ ҳамчун чораҳои таъсиррасонӣ баррасӣ карда мешаванд⁴.

Дар соҳаи муносибатҳои хизматрасонӣ асосан чораҳои таъсиррасонии ғайрӣ (масалан, рад кардани иҷрои шартнома ва ғайра), инчунин нигоҳдории граждани-ҳуқуқии амвол истифода мешаванд. Даст кашидан аз шартнома ва нигоҳ доштани мол бо тартиби ғайрисудӣ бо амали мустақили тарафҳо оид ба ӯҳдадории хизматрасонӣ татбиқ карда мешавад. Амалигардонии ҳуқуқи рад кардани иҷрои ӯҳдадорӣ бояд ба талаботи оқилона ва поквичдонӣ ҷавобгӯ бошад. Иҷро накардани ин шарт боиси рад кардани ҳифзи ин ҳуқуқ ё безътибор донишани иҷрои ӯҳдадорӣ шуда метавонад.

Дар Олмон қабули хизматрасонӣ масъулиятро аз зиммаи иҷроқунанда барои камбудихо ошкоршуда бартараф мекунад. Агар фармоишгар хизматрасониро бидуни шарҳи камбудӣ қабул кунад, ӯ аз ҳуқуқи ислоҳи минбаъдаи он маҳрум мешавад (§ 640 УГГ). Дар Англия

---

⁴ Гонгало Ю.Б. Общие положения о подряде // Гражданское право: В 2 т. / Под ред. Б.М. Гонгало. М.: Статут, 2016. Т. 2. С. 290. См.: Егорова М.А. Односторонний отказ от исполнения гражданско-правового договора. М., 2010. С.32.

ва ИМА қабули хизматрасонӣ аз ҷониби фармоишгар иҷрокунандаро танҳо барои камбудихои ошкоро озод намуда, масъулиятро барои камбудихои ниҳонӣ дар доираи маҳдудияти умумӣ нигоҳ медорад⁵.

Агар камбудихо дар мӯҳлати муқарраркардаи фармоишгар бартараф карда нашаванд, ӯ метавонад пурра аз иҷрои шартнома (чораи фаврии таъсиррасонӣ) даст кашад ва ҷуброни зарарро талаб кунад. Дар ҳолати риоя накардани шартҳои хизматрасонӣ фармоишгар инчунин ҳуқуқ дорад аз иҷрои шартнома даст кашад ва ҷуброни зиёнро талаб кунад.

Хусусиятҳои ҳисоб кардани мӯҳлати даъво оид ба сифати номатлуби хизматрасонӣ дар он аст, ки агар тибқи шартномаи хизматрасонӣ натиҷаи хизмат аз ҷониби фармоишгар қисман қабул карда шавад, пас мӯҳлати даъво аз рӯзи қабули натиҷаи хизмат дар маҷмӯъ шурӯъ мешавад. Агар қонунҳо, дигар санадҳои ҳуқуқӣ ё шартномаи хизматрасонӣ мӯҳлати кафолат ва изҳоротро дар бораи камбудихои натиҷаи хизматрасонӣ дар дохили он муқаррар кунанд, мӯҳлати даъво аз рӯзи ислоҳи камбудихо сар мешавад.

В.В. Витрианский чунин мешуморад, ки маънои ҷуброни зарар дар он аст, ки дар натиҷаи истифодаи ин чораи масъулияти амволи кредитор бояд дар ҳолате қарор гирад, ки агар қарздор ўҳдадорихоро ба таври матлуб иҷро мекард. То ба имрӯз, воситаи асосии ҳимояи ҳуқуқи кредиторон дар ҳолати аз ҷониби қарздор вайрон кардани ўҳдадорихои шартномавӣ ҷуброни ноустуворона аст. Дар сурати вайрон кардани шартҳои шартномаи тарзи самараноки муҳофизат талаби ноустуворона мебошад. Ноустуворона барои вайрон кардани мӯҳлатҳои муқарраршуда барои оғоз ва анҷоми хизматрасонӣ ва мӯҳлатҳои мобайнии иҷрои хизматрасонӣ ситонида мешавад. Агар иҷрокунанда дар як вақт мӯҳлати оғоз ва анҷоми хизматрасонӣ, марҳилаҳои он

---

⁵ Телицин В.М. Договор подряда // Гражданское и торговое право зарубежных стран / Под общ. ред. В.В. Безбаха, В.К. Пучинского. М., 2004. С. 385.

вайрон карда шуда бошад, ноустуворона барои ҳар як қонуншиканӣ ситонида мешавад, вале маблағи он наметавонад аз нархи як навъи изматрасонӣ ё нархи умумии фармоиш зиёд бошад, агар навъи алоҳидаи хизматрасонӣ дар шартнома муайян карда намешавад.

Дар ўҳдадориҳои пулие, ки аз шартномаҳои граждани-ҳуқуқӣ бармеоянд ва ўҳадории қарздорро дар бораи пардохти маблағи хизматрасонӣ ё пардохти маблағи бо шarti баргардонидан гирифташуда медиҳад, ба маблағи мўҳлати пардохташ гузашта фоизҳо ҳисоб карда мешаванд. Ноустуворона барои ҳамон як вайронкунии ўҳадории пулӣ ҳамзамон бо фоизҳои муқаррарнамудаи ин меъёр ҷуброн карда шуданаш мумкин аст, ба шarte ки он ҷазо дорои хусусияти ҷаримаӣ бошад ва он бояд барқарор карда шавад, ба ҷуз зарари ҳангоми иҷро накардани ўҳадории пулӣ.

Иҷрокунанда метавонад аз ин тарзи ҳифз ҳуқуқи ўҳадориҳои худро дар ҳолате истифода барад, ки фармоишгар барои иҷрои он маблағ пардохт накарда бошад. Ғайр аз он, дар сурати чунин вайронкунии шартнома и хизматрасонӣ иҷрокунанда ҳуқуқ дорад таҷҳизоти ба фармоишгар тааллуқдошта, ашёи барои коркард супоридашуда, боқимонда маводи истифоданашуда, инчунин амволи дигари фармоишгарро, ки то пардохти пурраи маблағи худ, нигоҳ дорад. Нигоҳдории амвол аз рӯи хусусияти ҳуқуқии худ, як ченаки таъсири амалиётӣ, ки аз ҷониби иҷрокунанда мустақилона бидуни муроҷиат ба суд амалӣ карда мешавад.

Талаботи иҷрокунанда, ки ашёро дорост, аз арзиши он ва ҳамон тавре, ки барои талабот бо гарав пешбинӣ шудааст, қонеъ карда мешавад. Барои ӯ далели он, ки ҳуқуқи нигоҳ доштани ашё ба даст омадааст, яъне имконияти нигоҳ доштан аҳамият дошта бошад.

Дар муносибатҳои шартномаӣ фармоишгар метавонад усули ҳимояи ҳуқуқҳои ўҳадории дар моддаи 428 Кодекси граждани

пешбинишударо истифода барад. Ҳангоми аз ҷониби қарздор иҷро накардани ўҳдадорӣ оид ба тайёр кардан ва ба моликияти хусусӣ, пешбурди хоҷагидорӣ ё дигар идораи оперативӣ супоридан ё инки додани мол ба истифодаи кредитор, ё барои ў иҷро намудани кори муайян ё расонидани хизмат ба ў кредитор ҳас дорад иҷрои ўҳдадориро дар мўҳлати мувофиқ, бо нархи муносиб ба шахси сеюм супорад ё онро бо қувваи худ иҷро кунад ва агар аз қонун, дигар санади ҳуқуқӣ, шартнома ё моҳияти ўҳдадорӣ тартиби дигаре барнаояд, аз қарздор ҷуброни хароҷоти зарурии масрафшуда ва дигар зиёнро талаб намояд.

Ғайр аз он, бо мақсади ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, суд метавонад ҷуброни ғайримуқаррарии зарари амвол ва ҷуброни зарари маънавиро истифода барад. Иҷрокунанда ё истеҳсолкунанда барои зарари ба ҳаёт, саломатӣ ё амволи истеъмолкунанда дар натиҷаи норасоӣҳои конструктивӣ ва истеҳсоли расонидашуда, инчунин зараре, ки дар натиҷаи пешниҳод накардани маълумоти саҳеҳ ё пурра дар бораи кор ба даст оварда мешавад. Зарар новобаста аз гуноҳи онҳо ва новобаста аз гуноҳи ҷабрдида дар муносибатҳои шартномавӣ бо онҳо пурра ҷуброн карда мешавад. Яъне, асоси ҷавобгарии делектӣ дар ин ҳолат таркиби кутоҳкардашуда ҳуқуқвайронкунӣ (зарар, ғайриқонунӣ, робитаи сабабӣ) ба ҳисоб меравад.

Дар сурати ҷуброни зарари ба истеъмолкунанда дар натиҷаи пурра ё қисман гум кардан ё зарар дидани ашёи фармоишгар ба иҷрокунанда барои хизматрасонӣ додашуда, иҷрокунанда вазифадор аст арзиши дукардаи маводи (ашёи) гумшуда ё зарардида, инчунин хароҷоти истеъмолкунандаро ҷуброн кунад.

Суд ҳуқуқ дорад иҷрокунандаро аз ҷавобгарӣ барои пурра ё қисман гум кардани (зарар) -и ашёи истеъмолкунанда гирифта дар ҳолатҳое озод кунад, ки ў ба истеъмолкунанда дар бораи хусусиятҳои махсуси ин ашё (ашё), ки боиси гум шудан ё вайрон шудани он шуда метавонад ё агар ин хосиятҳо оварда расонад, огоҳ карда бошад ва ё ашёро ҳангоми қабули

дурусти ин мавод (ашё) аз ҷониби иҷрокунанда ошкор кардан ғайриимкон буд.

Дар асоси моддаи 15 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» зарари маънавие, ки истеҳсолкунанда (иҷрокунанда, фурӯшанда) дар натиҷаи риоя накардани ҳуқуқҳои бо қонунгузорӣ пешбиниамудаи истеъмолкунанда ба ӯ расондааст, аз ҷониби гунаҳкор ҷаброн карда мешавад. Зарари маънавӣ сарфи назар аз пардохти товони зиёни амволӣ ҷаброн карда мешавад. Зарари маънавӣ бо пул ҷаброн карда мешавад. Ҳаҷми ҷабронпулии зарари маънавиро суд муайян мекунад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло дурнамои рушди қонунгузорию граждании, ки муносибатҳои хизматрасонию дар қисмати ҳифзи ҳуқуқҳои граждании танзим мекунад, васеъкунии тарзҳои барқарорсозии ҳуқуқҳо дар баланд бардоштани масъулияти амволӣ бо мақсади риояи интизоми шартномавӣ зарур аст.

Дар доираи ин муносибатҳо барои расонидани хизмат шахрвандон талаботи худро барои ба даст овардани натиҷаҳои гуногуни хизмат қонеъ мекунад. Аз ҷумла ин натиҷа сифати нави хизматрасонии фармоишгар-истеъмолкунанда мебошад. Татбиқи устувори талаботи маишии ташкилот бо ёрии маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳо оид ба хизматрасонӣ ташкил карда мешавад.

Барои фармоишгар-шахрванд муҳим аст, ки қонунгузорию амалкунанда ба вай тарзҳои ҳуқуқии пешбинишудаеро фароҳам орад, ки таъминкунандаи сифат ва саривақтии гирифтани натиҷаи шартномаи хизматрасонӣ мебошанд, яъне манфиатҳои асосии истеъмолкунандагонро қонеъ мегардонанд. Ҳамзамон аз мавқеи иҷрокунанда, дастгирии манфиати ӯ барои гирифтани даромади доимӣ аз фаъолияти соҳибкорӣ, ки дар шакли хизматрасонии муназзам барои қонеъ кардани ниёзҳои хоҷагии фармоишгар - шахрванд амалӣ карда мешавад, таъминоти ҳуқуқӣ лозим аст.

Муносибатҳо оид ба пудрати маишӣ аксар вақт хислати вайронкунандаро доранд, ки боиси ихтилофи ҳуқуқии марбут ба иштироки фармоишгар ва иҷроқунанда мегарданд. Дар ин ҳолат ҳам ҳуқуқи фармоишгар ва ҳам ҳуқуқи иҷроқунанда метавонад зери шубҳа гузошта шавад. Албатта бо назардошти таҷрибаи мавҷуда, вақте иҷроқунанда пардохтро аз ҷониби фармоишгар мегирад, одатан дар шакли пешпардохт (пурра ё қисман) ҳуқуқвайронкуниро нисбат ба фармоишгар баъд содир мекунад. Бо назардошти ин махсусият қариб тамоми танзими ҳуқуқии муносибатҳо дар шартномаҳои хизматрасонӣ хусусияти истеъмолий дошта, манфиатҳои фармоишгарро ҳимоя мекунад. Ин низом воситаи кафолати манфиатҳои фармоишгар-шаҳрванд тавассути рафъи нобаробарии иқтисодии ин субъект ва иҷроқунанда-соҳибкор мебошад.

Дар баробари ин чиҳати дастгирии самти мазкури танзими ҳуқуқии дар боло зикршуда зарур аст, ки ҳимояи ҳуқуқии иҷроқунанда, пеш аз ҳама бо мақсади рафъи сӯиистифода аз ҳуқуқҳои субъективӣ аз ҷониби фармоишгар, тақвият дода шавад. Сарфи назар аз миқдори зиёди меъёрҳои ҳуқуқӣ оид ба шартномаҳои хизматрасонӣ танзими ҳуқуқӣ бояд такмил дода шавад. Бо назардошти мураккабии торафт афзояндаи таҷрибаи ҳуқуқӣ, чунин такмилдиҳӣ бояд идома ёбад.

Барои ҳимоя ва муҳофизати ҳуқуқҳои субъективии фармоишгар-истеъмолкунанда дар муносибатҳо оид ба шартномаҳои хизматрасонӣ, қонунгузорӣ истифодаи тарзҳои умумии ҳуқуқии гражданин ва чораҳои махсуси пешбининамудаи қонунгузориро оид ба ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандаро иҷозат медиҳад.

Вайрон кардани ҳуқуқҳои субъективии муштарӣ - истеъмолкунанда дар шартномаи хизматрасонӣ метавонад боиси истифодаи тарзҳои ҳифзи ҳуқуқӣ гардад. Ҳамаи ин тарзҳои умумӣ ва махсуси ҳуқуқӣ дар

қонунгузории амалкунанда ба мафҳуми “механизми ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” муттаҳид карда шудаанд⁶.

Механизми ҳифзи ҳуқуқи фармоишгар дар муносибатҳои ҳуқуқӣ тибқи шартномаи хизматрасонӣ дорои якчанд унсурҳои муайян мебошанд.

Аввалан, қонунгузорӣ маҷмӯи оқибатҳои ҳуқуқиро муайян менамояд, ки муштарӣ дар сурати вайрон кардани ҳуқуқаш метавонад ба амал орад. Оқибатҳои ҳуқуқие, ки ҳамчун ҳуқуқи субъективӣ амал мекунад, вобаста ба хусусияти вайрон кардани ҳуқуқҳои фармоишгар муайян карда мешаванд.

Дуюм, дар сурати содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ фармоишгар ҳуқуқи талабкуниро дорад.

Сеюм, механизми мавриди баррасӣ қарордошта як қатор воситаҳои оммавӣ-ҳуқуқии таъминкунандаи барқароркунии ҳуқуқҳои субъективии вайроншудаи фармоишгар-истеъмолкунандаро дар бар мегирад (озод кардан аз пардохти боҷи давлатӣ).

Амали механизми ҳифзи ҳуқуқи фармоишгар, яъне динамикаи онро метавон ба таври зерин нишон дод. Дар марҳилаи аввал фармоишгар мавҷудияти ҳуқуқвайронкуниро ошкор намуда, моҳияти онро муқаррар мекунад. Масалан, фармоишгар муайян кард, ки мӯҳлати иҷрои хизматрасонӣ вайрон карда шудааст. Ғайр аз он дар марҳилаи дуюм, фармоишгар бо назардошти манфиатҳои худ ҳуқуқи талаби он ҳуқуқеро интихоб мекунад, ки ба иҷрокунанда пешниҳод менамояд. Ғайр аз он ин ҳуқуқҳо аз маҷмӯи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ интихоб карда мешаванд. Баъзе ҳуқуқҳои метавонанд дар якҷоягӣ талаб карда шаванд. Масалан талабот оид ба паст кардани нарх ва ҷуброни зарари маънавӣ. Пас аз интиҳоби ҳуқуқҳои субъективӣ, дар марҳилаи сеюм муштарӣ ҳуқуқи интихобкардаи худро ё маҷмӯи онҳоро ба фармоишгар пешниҳод

---

⁶ Бычков, А. Защита прав потребителей: сфера действия закона/А.Бычков // ЭЖ-Юрист. – 2012. – № 24. – С. 5.

мекунад. Қонунгузорӣ дар ин ҷо шакли пешниҳоди ҳуқуқро ба ихтиёри фармоишгар намондааст. Аммо бо назардошти манфиатҳои фармоишгар ва бо назардошти мушкилоти моддӣ-муурофиявии исботкунӣ чунин ба назар мерасад, ки ин амал бояд асосан бо шакли хаттӣ бо назардошти он, ки иҷроқунанда арзи (иддаои) дахлдори фармоишгарро қабул кардааст, иҷро карда шавад. Дар марҳилаи чорум фармоишгар, ки манфиати қонунии худ ва талаботи асосноки худро қонеъ накардааст, мустақиман ба суд мууроҷиат мекунад. Дар ин ҷо бояд гуфт, ки марҳилаи чоруми нишондодашуда метавонад ба ҷои марҳилаи сеюм гузаронида шавад. Далели он аст, ки вобаста ба муносибатҳои баҳсталаби ҳуқуқӣ тибқи шартномаҳои хизматрасонӣ қонунгузор ҳатмӣ будани ҳалли тосудии баҳсро, аз ҷумла даъвоҳо, тартиби ҳалли баҳсхоро байни фармоишгар ва иҷроқунанда муқаррар намекунад. Ҳамзамон чунин тартибро бевосита тибқи шартномаи хизматрасонӣ муқаррар кардан мумкин аст. Дар ин сурат дар динамикаи механизми ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолқунандагон дар марҳилаҳои сеюм ва чоруми динамикаи механизми ҳимояи истеъмолқунандагон ҳатмӣ мебошанд ва дар ин ҷо марҳилаи чорум ба ҷои сеюм гузаронида намешавад. Дар акси ҳол, мувофиқи Кодекси муурофияи граждани ҚТ оқибатҳои манфии муурофиявӣ бавучуд меояд.

Мувофиқи моддаҳои 221 ва 222 Кодекси муурофияи граждани ҚТ суд метавонад дар асоси аризаи иштирокчиёни парванда ё бо ташаббуси худ дар ҳолатҳои зайл баррасии парвандаро боздорад: ҳангоми дар муассисаи табобатӣ будани тараф; ҷустуҷӯи ҷавобгар; аз ҷониби суд таъин намудани экспертиза; таъин намудани санҷиши шароити истиқомат аз ҷониби мақомоти васӣ ва парастор оид ба парвандаҳои фарзандхондӣ ва дигар парвандаҳое, ки ба ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдакон дахл доранд; дар сафари хизматӣ будани тараф; аз ҷониби суд ирсол намудани супориши судӣ.

Баррасии парванда дар мӯҳлатҳои зерин боздошта мешавад: мутобиқи сарҳатҳои якум ва дуюми моддаи 220 КМГ ҚТ, то муайян намудани вориси ҳуқуқии шахси иштирокчии парванда ё ба шахси ғайри қобили амал таъин намудани намояндаи қонунӣ; мутобиқи сарҳати сеюми моддаи 220 ва моддаи 221 КМГ ҚТ то аз байн бурдани ҳолатҳое, ки барои боздоштани мурофиаи парванда асос гардидаанд; мутобиқи сарҳати чоруми моддаи 220 КМГ ҚТ то эътибори қонунӣ пайдо кардани қарор, ҳалнома, ҳукм, таъинот; мутобиқи сарҳати панҷуми моддаи 220 КМГ ҚТ то баррасӣ намудани дархост аз ҷониби Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон⁷.

Дар ин таъинот суд вазифадор аст, ки чӣ тавр бартараф кардани ҳолатҳои дар моддаи 221 Кодекси мурофиаи граждани ҚТ пешбинишударо, ки ба баррасии парванда ҳалал мерасонанд, нишон диҳад. Пас аз бартараф намудани ҳолатҳое, ки барои баррасии ариза ҳамчун асос шудаанд, шахси манфиатдор ҳуқуқ дорад бо тартиби умумӣ бо ариза ба суд муроҷиат намояд. Муқаррароти хатмии дар боло зикршудаи КМГ ҚТ нишон медиҳанд, ки фармоишгар ҳангоми ҷимояи ҳуқуқҳои худ на танҳо талаботи қонунгузори граждани, балки инчунин меъёрҳои ҳуқуқи мурофиавии гражданиро бояд ба назар гирад. Ҳамин тавр ҳулоса карда мешавад, ки механизми ҷимояи ҳуқуқҳои субъективии истеъмолкунанда дар муносибат бо шартномаҳои хизматрасонӣ танҳо тарзҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ, балки тарзҳои граждани-мурофиавиро низ дар бар мегирад.

Истифодаи тарзҳои граждани-ҳуқуқии номбаршударо дар соҳаи ҷимояи ҳуқуқҳои субъективии вайроншудаи истеъмолкунанда дар муносибатҳои шартномави хизматрасонӣ дар мисоли дигар мушоҳида кардан мумкин аст.

---

⁷ Кодекси мурофиавии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008, №1, с. 1, мод. 6, мод. 7; с. 2010, № 1, мод. 6; с. 2012, №7, мод. 721; с. 2014, №7, с.1, мод. 388, №12, мод. 821; с. 2015, №11, мод. 953; с. 2016, №5, мод. 360; с. 2018, №1, мод. 6; с. 2019, №1, мод. 6; Қонуни ҚТ аз 12.01.2010 № 582, аз 03.07.2012 № 871, аз 26.07.2014 № 1091, аз 31.12.2014 № 1167, аз 23.11.2015 № 1232, аз 14.05.2016 № 1309, аз 2.01.2018 № 1474, аз 2.01.2019 № 1559, аз 20.06.2019 № 1612.

Мувофиқи қисми 2 моддаи 134 КМГ ҚТ дар аризаи даъвогӣ бояд ҳатман ҳисоби маблағи ситонидашудаи фармоишгар, аз ҷумла андозаи ҷарима нишон дода шавад. Дар сурати мавҷуд набудани ҷунин ҳисоб, суд мутобиқи моддаи 139 КМГ ҚТ даъворо дар асоси таъинот беҳаракат мемонад ва оид ба ин масъала шахси пешниҳодкарда (фармоишгар-истеъмолкунанда) даъворо огоҳ мекунад ва ба ӯ барои ислоҳи камбудихо вақти кофӣ медиҳад. Агар аризадиханда дастурҳои додаи судро, ки дар таъиноти суд муқаррар шудааст дар мӯҳлати муқарраршуда иҷро кунад, ариза аз рӯзи пешниҳоди аввали ба суд пешниҳодшуда эътироф мегардад. Дар акси ҳол ариза пешниҳод нагардида эътироф шуда, бо ҳама ҳуҷҷатҳои ба он замидашуда ба аризадиханда баргардонида мешавад. Нисбати таиноти суд оид ба беҳаракат мондани ариза шикояти хусусӣ метавон пешниҳод намуд. Оқибатҳои манфии гражданӣ-мурофиавии баёншуда оиди дар аризаи даъвогии фармоишгар набудани ҳисоби маблағи талабшуда зарурати аз ҷониби фармоишгар ба сомон расонидани ҷунин ҳисобро дар доираи даъвои пешниҳодшуда нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, амали фармоишгар дар марҳилаи ҷоруми таҳқиқшаванда на танҳо манфиати шахсии ӯ ва талаботи қонунгузории гражданӣ, балки инҷунин баъзе талаботи қонунгузории мурофиавиро талаб менамояд. Ҷунин тарзҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ дар марҳилаи панҷуми ниҳоии механизми таҳлилшаванда истифода мешаванд. Дар ин ҳолат барқароркунии воқеии ҳуқуқҳои субъективии фармоишгар дар соҳаи истехсолоти иҷро ба назар мерасад⁸. Маҳз дар ҳамин марҳила ҳангоми татбиқи истехсолоти иҷро, ҳадафи ҷавобгарии гражданӣ-ҳуқуқӣ - барқароркунии воқеии ҳуқуқҳои вайроншудаи истеъмолкунанда дар шартномаи хизматрасонӣ ба даст оварда мешавад.

---

⁸ Постатейный комментарий к Федеральному Закону от 2 октября 2007 г. № 229-ФЗ «Об исполнительном производстве» /под ред. О.В. Исаенковой. [Электронный ресурс]// СПС Консультант Плюс. – М., 2013. – Загл. с экрана.

Ҳамин тариқ, динамикаи механизми Ҷимояи ҳуқуқҳои вайроншудаи истеъмолкунанда дар шартномаи хизматрасонӣ татбиқи ин Ҷимояро дар панҷ марҳилаи дар боло зикршуда дар назар дорад. Ин марҳилаҳо комплексӣ буда, дорои хусусияти гуногунанд ва ба қоидаҳои қонунгузори мурофиавии граждани ва ҳуқуқи мурофиавии иҷро дахлдоранд. Ҳамзамон асоси механизми таҳқиқшуда ҳуқуқи граждани мебошад ва дар маҷмӯъ ин механизм барқароркунии ҳуқуқҳои субъективии граждани вайроншудаи истеъмолкунандаро дар шартномаи хизматрасонӣ ифода менамояд.

Механизми баррасишудаи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандаи шартномаи хизматрасонӣ қисми ҷудонопазири механизми умумии Ҷимояи ҳуқуқи истеъмолкунанда мебошад. Чунин механизми ҳифзи табиати байнисоҳавӣ дорад ва дар худ дар баробари механизми ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, инчунин механизми татбиқи ин ҳуқуқҳо, ки воситаҳои меъёрии зеринро дар бар мегиранд:

- мустақиман муттаҳид кардани ҳуқуқҳои дахлдори фармоишгар-истеъмолкунанда дар қонунгузори амалкунанда ва алахусус дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон»;

- дар қонунгузори муқаррар кардани ҳуқуқҳои фармоишгар оид ба ўҳдадориҳои иҷрокунанда ва муайян кардани мундариҷаи онҳо;

- дар санадҳои қонунгузори барасмият даровардани муҳлати аз чониби фармоишгар иҷрои баъзе ўҳдадориҳо, инчунин муҳлатҳои иҷрои як қисми ўҳдадориҳо аз чониби иҷрокунанда;

- кафолатҳои ҷудогонаи оммай-ҳуқуқии истеъмолкунандагон - фармоишгар (таъмини ҳуқуқ ба бехатарӣ ва ғайра).

Ҳамаи унсурҳои муқарраршудаи механизми Ҷимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар ин ҳолат ба табиати худ (мундариҷа) фарқ мекунад. Дар якҷоягӣ онҳо дар амалия ба таври кофӣ ба ташкил ва Ҷимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон - фармоишгар мусоидат мекунад. Ба ибораи дигар Ҷимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ҳам ташкили

меъёрии амалинамоӣ ва ҳам ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагонро дар бар мегирад⁹.

Мушкилоти мушаххаскунии ҳуқуқҳои истеъмолкунандаи хизматрасонӣ дар бозори меҳнат аз ҳайати субъективии он (яъне фармоишгар ҳам шахси воқеӣ ва ҳам шахси ҳуқуқи буда метавонад) ва пурра тадбиқнашаванда будани баъзе тарзҳои ҳифзи ҳуқуқҳои граждани бо назардошти хусусияти ин шартномаи хизматрасонӣ вобаста аст. Паҳншавии меъёрҳои ғайрирасмӣ ҳам дар марҳилаҳои пешакӣ ва ҳам пас аз бастанӣ шартномаи хизматрасонӣ байни ташкилотҳо оид ба истифодаи қувваи корӣ ба он оварда расонд, ки аксари ин ҳуқуқҳои истеъмолкунанда дар шартномаи хизматрасонӣ ё дарҷ намегарданд ва ё дар қисми номаълуми шартнома муқаррар мешаванд, ки барои корманд дар амалӣ кардани манфиатҳо ва ҳуқуқҳояш мушкилиҳои минбаъдаро ба вуҷуд меоранд. Вай пеш аз ҳама амалан аз имкони истифодаи иттилооти расмӣ маҳрум аст. Мушаххасоти ғайрирасмӣ ҳуқуқҳои истеъмолкунанда аксарияти субъектҳои расмӣ иттилоотро бесамар мегардонад ва инчунин ўро ҳамчун корманд маҷбур месозад, ки агентҳои хусусии бақортаъминкуниро баъд аз поймол шудани ҳуқуқҳояш аз ҷониби фармоишгар ҷустуҷӯ кунанд ва барои ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунияш чораҳои ғайрирасмиро истифода баранд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 декабри соли 2004, № 72 "Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон"// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ.1, мод. 699; с. 2008, №10, мод. 805, мод. 817; с. 2013, №12, мод. 896; с. 2015, №3, мод. 215; Қонуни ҚТ аз 6.10.2008 № 424, № 436, аз 28.12.2013 № 1052, аз 18.03.2015 № 1193, аз 2.01.2018 № 1498.

---

⁹ Чельшев, М.Ю. О структуре и межотраслевой природе механизма охраны субъективных прав потребителей// Материалы конференции «Два века юридической науки и образования в Казанском университете» / М.Ю. Чельшев. – Казань. 2009. – 234 с. С.234.

2. Шаблова, Е. Г. Право потребителя на получение информации об услугах. С. 17.
3. Кархалев Д.Н. Охранительное гражданское правоотношение. М.: Статут, 2009. С.89.
4. Гонгало Ю.Б. Общие положения о подряде // Гражданское право: В 2 т. / Под ред. Б.М. Гонгало. М.: Статут, 2016. Т. 2. С. 290. См.: Егорова М.А. Односторонний отказ от исполнения гражданско-правового договора. М., 2010. С.32.
5. Телицин В.М. Договор подряда // Гражданское и торговое право зарубежных стран / Под общ. ред. В.В. Безбаха, В.К. Пучинского. М., 2004. С. 385.
6. Бычков, А. Защита прав потребителей: сфера действия закона/А.Бычков // ЭЖ-Юрист. – 2012. – № 24. – С. 5.
7. Кодекси муурофиавии граждании Чуумхурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумхурии Тоҷикистон, с. 2008, №1, с. 1, мод. 6, мод. 7; с. 2010, № 1, мод. 6; с. 2012, №7, мод. 721; с. 2014, №7, с.1, мод. 388, №12, мод. 821; с. 2015, №11, мод. 953; с. 2016, №5, мод. 360; с. 2018, №1, мод. 6; с. 2019, №1, мод. 6; Қонуни ҚТ аз 12.01.2010 № 582, аз 03.07.2012 № 871, аз 26.07.2014 № 1091, аз 31.12.2014 № 1167, аз 23.11.2015 № 1232, аз 14.05.2016 № 1309, аз 2.01.2018 № 1474, аз 2.01.2019 № 1559, аз 20.06.2019 № 1612.
8. Постатейный комментарий к Федеральному Закону от 2 октября 2007 г. № 229-ФЗ «Об исполнительном производстве» /под ред. О.В. Исаенковой. [Электронный ресурс]// СПС Консультант Плюс. – М., 2013. – Загл. с экрана.
9. Чельшев, М.Ю. О структуре и межотраслевой природе механизма охраны субъективных прав потребителей// Материалы конференции «Два века юридической науки и образования в Казанском университете» / М.Ю. Чельшев. – Казань. 2009. – 234 с. С.234.

Бозори истеъмолӣ: мафҳум, таркиб ва хусусиятҳои он

Фишурда: Дар мақолаи мазкур чанде аз паҳлуҳои бозори истеъмолӣ баррасӣ гардида, мафҳум, таркиб ва хусусиятҳои он бо дарназардошти фикру ақидаҳои олимони соҳа таҷассуми худро ёфтааст. Қобили қайд аст, ки дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки пеш аз ҳама таъя ба адабиётҳои соҳавию иқтисодӣ намуда, аз андешаву ақидаҳои олимони барҷаста оид ба кушодан ва амиқ намудани мафҳуми бозори истеъмолӣ иқтибосҳо биёрад. Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки таҳлили пурра ва ҳаматарафаи мафҳуми бозори истеъмолӣ аз омӯзиши хусусият ва нишонаҳои объектҳои ин муносибатҳо ба даст меояд.

Калидвожаҳо: бозор, бозори истеъмолӣ, иқтисоди бозорӣ, муносибатҳои пулию молӣ, истеъмолкунанда, хизматрасонӣ, маҳсулот, харидор, фурушанда.

Аннотация: В данной статье рассматривались некоторые сегменты потребительского рынка их концепция, структура и особенности с учетом мнения ученых в данной области. Стоит отметить, что в этой статье автор попытался, в первую очередь, опираться на отраслевую и экономическую литературу, опираясь на идеи ведущих ученых по раскрытию и углублению концепции потребительского рынка. Автор правильно указывает на то, что полный и всесторонний анализ концепции потребительского рынка выводится из изучения свойств и признаки объектов этих отношений.

Ключевые слова: рынок, потребительский рынок, рыночная экономика, товарно-денежные отношения, потребитель, услуги, товары, покупатель, продавец.

The summary: This article examined some segments of the consumer market, their concept, structure and features, taking into account the views of scientists in this field. It is worth nothing that in this article, the author tried, first of all, to rely on industry and economic literature, relying on the ideas of leading scientists to disclose and deepen the concept of the consumer market. The author correctly points out that a complete and comprehensive analysis of the concept of the consumer market is derived from a study of the properties and signs of the habits of these relations.

Keywords: market, consumer market, market economy, commodity - money relations, consumer, service, merchandize, customer, seller.

Инсон бо назардошти эҳтиёҷот ва рисолати иқтисодии худ, ҳамеша эҷодгари имконпазири шароити зарурӣ барои рушди оптималии иқтисодиёт тибқи талаботи қонунҳои объективи иқтисодӣ мебошад. Ва ин таъсир пеш аз ҳама тавассути механизми истеъмол муайян карда мешавад². Ҳамзамон, истеъмол бояд ҳамчун раванди қонунгардонии эҳтиёҷот бо манфиатҳои моддӣ ва маънавӣ, ба вучуд овардани ҳавасмандӣ ба кор, истифодаи маҳсулоти иҷтимоии эҳтиёҷоти муайян ва аломати ниҳони такрористеҳсолии иҷтимоӣ бошад. Ба ин маъно, рушди бозори истеъмоли шартӣ пешрафти иқтисодии кишвар буда, вазифаҳои он мусоидат ба назорати истеъмолкунандагонро дар истеҳсолот ва афзоиши рақобат байни истеҳсолкунандагони мол ва хизматрасонӣ дар бар мегиранд.

Шартӣ мавҷудият ва рушди ҳар гуна ҷомеа ин истеҳсоли молҳои моддӣ мебошад. Назарияи иқтисодӣ тахмин мезанад, ки ҳадафи ниҳони фаъолияти ягон системаи иқтисодӣ қонунгардонии қонунҳои ҷомеа ва

---

² Сорока И.В. Мотивация предпринимательства как экономико-философский феномен: Сущность, эволюция, современные проблемы. Донецк: ДГУЭТ. 1990. С. 340.

шахсони алоҳида мебошад³. Ҳамин тавр, истеъмол ҳамчун як ангеваи тамоми истеҳсолот амал мекунад, ки дар он робитаи мустақими рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа зоҳир мешавад.

Қоньгардонии эҳтиёҷоти шахрвандон дар бозори молу хидматҳо ба амал меояд. Бо ин мафҳум, бозор шакли махсуси такрористеҳсоли иҷтимоӣ, доираи гардиши муштарӣён ва истеҳсолкунандагон мебошад. Бозор як системаи муносибатҳои иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ дар ҷараёни фаъолияти худ мебошад ва аз ин ҷиҳат ҳалқай муҳимтарин дар ташаккули иқтисоди бозаргонии иҷтимоӣ нигаронида шуда, дар системаи таҷдиди иҷтимоӣ нақши муҳимро мебозад.

Дар адабиёт таърифҳои зиёди бозор мавҷуданд. Ин бо он вобаста аст, ки бозор як категорияи мураккаб ва бисёрҷанбаъ аст, ки зӯҳуроти гуногунро дарбар мегирад, аз қабилӣ муносибатҳои инсонӣ барои савдо бо ҳамдигар, маҷмӯи муносибати байни харидорон ва фурӯшандагони мол ва хизматрасонӣ дар соҳаи мубодила, маҷмӯи муносибатҳои, ки татбиқи гардиши маҳсулоти иҷтимоӣ, ки дар шакли мол-пул ифода мешаванд муайян мекунад, мубодила, самти истеҳсолот ба қонь кардани ниёзҳои иҷтимоӣ ва намуди муносибатҳои иқтисодӣ байни субъектҳои хоҷагидорӣ.

Ғайр аз он, дар доираи муомилоти мол бозорҳои гуногун мавҷуданд. Бозори яклухт мавҷуд аст, ки дар он фурӯшандагон истеҳсолкунандагон мебошанд ва харидорон (истеъмолкунандагон) дигар истеҳсолкунандагон ва миёнаравон мебошанд; бозори асёр - бозорест, ки дар он нархи молҳои пешниҳодшаванда ташаккул меёбанд; бозори савдо ва миёнаравӣ, ки дар он харидорон ширкатҳои гуногуни савдо мебошанд, ки молҳоро барои дубора фурӯши минбаъда мехаранд; дар бозори истеъмолии чакана харидорон истеъмолкунандагони ниҳой мебошанд, ки молҳоро барои истеъмоли шахсӣ ва барои хонавода

---

³ Экономическая теория: Учебник / Под ред. В.Д. Камаева М.: Гуманит изд. центр «ВЛАДОС» 1998. С.24.

истифода мебаранд. Бино ба маълумоти В. С. Марчин, бозор муҳитест, ки дар он равандҳои иқтисодӣ сураат мегиранд. Ин як категорияи иқтисодии мол ҳам дар дохили давлат ва ҳам берун аз он мебошад. Бо вучуди баробарии бозорҳои мавҷуда, ӯ дар байни онҳо фарқияти асосӣ - бозори молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ ё молҳоро ҷудо мекунад.

Л.О. Лигоненко бозори истеъмолиро ҳамчун яке аз сегментҳои (зерсистемаҳои) бозор муайян менамояд, ки маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоию иқтисодии истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаро тавсиф мекунад, ки дар раванди хариду фурӯш (иҷора) -и молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ барои истеъмоли ниҳонии (шахсӣ) ба вучуд омадаанд. Ғайр аз он, вазифаҳои бозори истеъмоли миёнаравӣ, ҳавасмандкунӣ, иттилоотӣ-ҳамоҳангсозӣ, нархгузорӣ ва танзимкуниро дар бар мегиранд, ки мавқеи марказии бозори истеъмолиро дар системаи бозор муайян мекунад.

Бозори истеъмоли робитаи байни истеҳсолот ва истеъмоли шахсӣ буда, минтақае мебошад, ки муомилоти молҳо ва сармояҳо ба итмом мерасад, дар ҳоле ки арзиши он арзиши ниҳониро мегирад⁴. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, болоравӣ ё кам гардидани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар аз динамикаи савдо дар бозори истеъмоли вобаста аст.

Баъзе олимони бозори истеъмолиро ҳамчун "бозоре, ки дар он ашхос ва хонаводаҳо мол мехаранд ва хизматҳоро барои истеъмоли ва истифодаи шахсии оила" истифода мебаранд, муайян мекунад. Энциклопедияи иқтисодӣ бозори истеъмолиро ҳамчун раванди хариди молҳо ва хизматрасонӣ аз ҷониби хонаводаҳо барои истеъмоли шахсӣ муайян мекунад ва бозори молҳои истеъмоли ҳамчун маҷмӯи алоқаи зарурии устувори байни корхонаҳо, ташкилотҳои савдо, аҳоли ва давлат (ба таври ғайримустақим) оид ба хариду фурӯши молҳои истеъмоли.

И.Н. Сосунова «бозори истеъмоли» - ро ҳамчун системаи муносибатҳои иқтисодии байни фурӯшандагон (истеҳсолкунандагон) ва

---

⁴ Азарян Е. М. Потребительский рынок: становление и развитие. 191с.

харидорон (истеъмолкунандагон) -и молҳо ва хизматрасонӣ, муайян мекунад, ки барои истеъмоли шахсӣ пешбинӣ шуда дар асоси механизми бозории талабот ва пешниҳод ба амал меоранд. Ҳамзамон, он унсурҳои зерини ташаккули сохторро муайян менамояд: субъектҳо ё интиқолдиҳандагони талабот - истеъмолкунандагон, ки тамоми аҳолии минтақаро намояндагӣ мекунанд, инчунин демографҳои инфиродӣ (ҷавонон, кӯдакон, пиронсолон) ва гурӯҳҳои иқтисодӣ (гурӯҳҳои камдаромад ва даромадноки аҳоли), аҳолии шаҳр ва деҳот.

Субъекти бозори истеъмоли аз ҷониби таъминкунандагон молистеҳсолкунандагон ва истеҳсолкунандагони хидматҳо дар шахсияти корхонаҳо, созмонҳо, муассисаҳо ва шахсони алоҳида мебошанд. Ғайр аз ин, субъектҳои инфрасохтори бозори истеъмоли корхонаҳои савдои яқлухт ва чакана, ширкатҳои миёнаравӣ, биржаҳо, палатаҳои савдо, анборҳои умумӣ, маркетинг, хизматрасониҳои табиғотӣ ва иттилоотӣ ва ғайра низ маҳсуб меёбанд⁵.

Т.И. Николаев ва Н.Р. Егорова бозори истеъмолкунандагонро ҳамчун доираи муомилоти мол, маҷмӯи шартҳои, ки хариду фурӯши молҳои истеъмолиро аз ҷиҳати мазмун ва арзиши онҳо тавсиф мекунанд, муайян мекунад ва онро аз рӯи молҳо (хӯрокворӣ, молҳои истеъмоли, молҳои техникӣ мураккаб ва фарҳангӣ, масолеҳи сохтмон, мошинҳо ва мотоциклҳо) ва хизматрасонӣ (маишӣ, коммуналӣ, нақлиёт, алоқа) тасниф мекунад.

Дар адабиёти илмӣ бозори истеъмоли ҳамчун "унсури муҳимтарини ташкили ҳудудии иқтисодиёти миллӣ" ба назар гирифта шудааст. Яъне бозори истеъмоли як унсури сохтори иқтисоди бозорӣ мебошад.

И.М. Шабунина, О.Д. Ломовцева ва М.Ю. Трубин бозори истеъмолии минтақаро ҳамчун ҷузъи таркибии сохтори иқтисоди муосири бозаргонӣ муайян мекунад, ки дар он як қисми МММ дар

---

⁵ Николаева Т.И. Егорова Н.Р. Потребительский рынок и торговли: проблемы развития и регулирования. Екатеринбург, 1998 с.17.

шакли мол ва хидматҳои истеҳсолие, ки аз ҷониби истеъмолкунандагони минтақа барои истеъмоли шахсӣ харида мешавад ё ба тариқи дигар ба даст оварда шудааст. хизматрасонӣ ва истеъмолкунандагони онҳо медонанд⁶.

Э.М. Азарян бозори истеъмолиро ҳамчун системаи муносибатҳои иқтисодӣ муайян менамояд, ки тавассути ҳаракати эҳтиёҷоти иқтисодӣ ба ҳамдигар амалӣ шуда, тавассути талабот, пешниҳод ва нархи молҳои истеъмолӣ ифода меёбад. Дар ин системаи муносибатҳои иқтисодӣ талаботи ҳама иштирокчиён тавассути молҳо ва хизматрасониҳои хос ё хусусияти хос қонун карда мешаванд.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, мафҳуми "бозори истеъмолӣ"-ро С Кузьмина, Л. Левчук медиханд ки бозори истеъмоли ба худ муносибатҳои оиди инкишофи мол (хизматрасонӣ) аз истеҳсолкунанда то ба истеъмокунанда ё ки бевосита ё бо иштироки занҷири яклухт ва чакана дар бар мегирад.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки мафҳуми "бозори истеъмолӣ" то андозае мафҳуми дастаҷамъӣ аст, зеро он маҷмӯи муҳими намудҳои алоҳидаи бозорҳои истеъмолиро тавсиф менамояд, ки онҳоро объектҳо, субъектҳо, хусусиятҳои ҳамкорӣ ва ғайра тасниф кардан мумкин аст. Бозори истеъмолӣ танзимгари муносибатҳои байни истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда мебошад, истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирро ҳавасманд менамояд, ки дар натиҷа ба иқтисодиёт дар маҷмӯъ таъсир мерасонад.

Рушди бозори истеъмолӣ ба гурӯҳҳои мухталифи омилҳо вобаста аст. Аз қабилӣ омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва технологӣ.

Бозори истеъмолиро мувофиқи меъёрҳои зерин тасниф кардан мумкин аст:

1 Аз рӯи хусусияти хос:

---

⁶ Шабунина И.М. Ломовцева О.Д. Трубин М.Ю. Теория и практика региональной экономики. Волгоград. 1996. С. 65.

а) бозори фаъол - бо тавозуни талабот ва пешниҳод тавозуни калон бо тавсиф мешавад, тамоюлҳои афзоиш ва нархҳои мутавозини мусоид;

б) бозори номуътадил - бо миқдори ками амалиётҳо дар тӯли давраи тӯлонӣ, мавҷудияти номутобиқати талабот ва дархост амал мекунад;

в) бозори коҳишбанда ё ихтисоршуда - он бо коҳиш ёфтани фурӯши мол муайян карда мешавад, сарфи назар аз паст шудани нарх, кам шудани шумораи муомилот, пешниҳоди талабот ва захираҳо афзоиш меёбанд.

2. Аз рӯи хусусияти молҳо: бахшҳои хӯрокворӣ ва ғайрихӯрокворӣ.

3. Аз рӯи таркиби субъективи: бозори фурӯшанда ва харидор.

4. Мувофиқи шакли ташкил:

а) бозори хусусӣ, ки дар онҳо савдо танҳо байни ширкатҳои хусусӣ ва корхонаҳо сурат мегирад;

б) бозори давлатӣ ва кооперативӣ, ки дар онҳо фурӯш ва хариди мол байни субъектҳои гуногуни бозор сурат мегирад (ширкатҳои давлатӣ ва хусусӣ, кооперативҳо ва давлат, ширкатҳои хусусӣ ва кооперативҳо)

5. Хусусияти иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ ташкили фаъолиятро дар бозорҳои ҳуқуқӣ (яъне мувофиқи меъерҳои қонун амал мекунад), нимқонунӣ ва ғайриқонунӣ, ки қисман ё пурра вайронкунии қонунро дар гардиши моли баҳисобгирифташуда, ширкатҳои тижорати ба қайд нагирифта фаъолият менамояд, дар бар мегирад.

6. Аз рӯи хусусиятҳои демографӣ, бозорҳо аз рӯи хусусиятҳои даромадноқӣ ва иҷтимоии аҳоли фарқ мекунанд.

7. Аз рӯи хусусияти ҷуғрофӣ: бозорҳои глобалӣ, федералӣ, байниминтақавӣ, минтақавӣ, маҳаллӣ.

Нақши бозори истеъмолӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии ҳудуд аз он вобаста аст, ки:

- дар рушди иқтисодии кишвар, минтақа, шаҳр саҳми назаррас гузошта, ҳамчун манбаи даромади андозҳо ба буҷаҳои ҳама сатҳҳо хизмат мекунад;

- ҷойҳои нави корӣ таъсис медиҳад, ки неқӯаҳволии мардумро баланд мебардорад;

- мутобиқи даромад ва афзалиятҳои истеъмолии худ талаботи аҳоли ва дигар субъектҳои бозорро ба молҳои моддӣ ва хизматрасонӣ ба мақсадҳои истеъмоли қонеъ мегардонад;

- ҳамкориҳои тарафайни фурӯшанда ва харидорро тавассути амалиёти хариду фурӯш таъмин менамояд, манфиатҳои фарқкунандаи харидорон ва фурӯшандагонро дар заминаи муносибатҳои бозорӣ мувофиқ месозад;

- хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии талабот ва пешниҳодро муайян мекунад, нархҳоро танзим мекунад;

- иштироки ҳудудро дар муносибатҳои тиҷоратӣ иқтисодии байниминтақавӣ ва байнидавлатӣ таъмин менамояд; барои кори истеҳсолкунандагони ватанӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

- рушди бозори истеъмоли дар дигар соҳаҳои иқтисодиёт самарани зарбкунанда медиҳад (масалан, дар бахши бонкӣ - афзоиши қарздиҳии истеъмоли) ва ғайра.

Дар охир метавон гуфт, ки дар асоси тафсириҳои мавҷуда, мо бозори истеъмолиро ҳамчун як системаи муносибатҳои пулӣ ва муносибатҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, ки дар байни субъектҳои хоҷагидорие, ки молҳо ва хизматрасониро истеҳсол ва ё мефурӯшанд ва истеҳсолкунандагони инфиродӣ, ки ин молҳоро барои истифодаи шахсӣ харидорӣ мекунанд, дарк хоҳем кард. Иштирокчиёни бевоситаи бозори истеҳсолкунандагон истеҳсолкунандагон, фурӯшандагон ва истеҳсолкунандагон мебошанд. Иштирокчиҳои ғайримустақими бозори истеъмоли давлат ҳамчун танзимгари муносибатҳо дар бозори мол ва хизматрасонӣ мебошад. Вазифаи илми ҳуқуқ оид ба тиҷорат дар тақмили танзими ҳуқуқии

бозори истеъмолӣ бо мақсади ҳимояи ҳамаи иштирокчиёни он дида мешавад.

Адабиёт:

1. Азарян Е. М. Потребительский рынок: становление и развитие / НАН Украины, Ин-т экономики промышленности. Донецк, 2002 г. 304с.
2. Левин А.И. Яркин А.П. Экономика потребления М. Наука 1984 316с.
3. Николаева Т.И. Егорова Н.Р. Потребительский рынок и торговли: проблемы развития и регулирования. Екатеринбург, 1998 с 17
4. Шабунина И.М. Ломовцева О.Д. Трубин М.Ю. Теория и практика региональной экономики. Волгоград. 1996. С. 65.
5. Экономическая теория: Учебник / Под ред. В.Д. Камаева М.: Гуманит изд. центр «ВЛАДОС» 1998. 640 с.

Джонмахмадзода Ф. - магистр
кафедры предпринимательского и
коммерческого права
юридического факультета ТНУ

МЕХАНИЗМ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ СОЦИАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

Фишурда: Мақола ба масъалаи механизми ҳимояи граждании ҳуқуқии соҳибкорони иқтимои бахшида шудааст. Барои баррасии мавзуи мазкур аз як қатор адабиётҳои ҳуқуқӣ истифода шудааст, ки дарбаргирандаи ҷанбаҳои мушахасси масъала мебошанд.

Калидвожаҳо: соҳибкорони иқтимоӣ, механизми ҳимояи ҳуқуқҳои граждании онҳо, танзими ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқҳои субъективӣ.

Аннотация: Статья посвящена механизму гражданско-правовой защиты социальных предпринимателей. Для решения этой проблемы

был использован ряд юридических литературных источников, посвященных конкретным аспектам данной проблемы.

Ключевые слова: социальные предприниматели, механизмы защиты их гражданских прав, правовое регулирование, защита субъективных прав.

The summary: The article is devoted to the mechanism of civil legal protection of social entrepreneurs. A number of legal literatures covering specific aspects of the issue have been used to address this issue.

Keywords: social entrepreneurs, mechanisms for protection of their civil rights, legal regulation, protection of subjective rights.

Признание, соблюдение защиты прав и свобод предпринимателей, в том числе и социально ориентированных, является важнейшей обязанностью государства, декларирующего себя правовым и социальным. Конституционно-правовое обеспечение средств охраны и защиты прав и свобод человека и гражданина позволяет сделать реальным существование в правовой системе действенного механизма юридической охраны и защиты прав предпринимателей независимо от отраслевой принадлежности. Однако именно предпринимательское право в силу особенностей предмета и метода отраслевого регулирования обладает наиболее эффективным набором правовых инструментов по воплощению в жизнь конституционных требований защиты социально-экономических, личных прав и свобод социальных предпринимателей.

В научной литературе дефиницию механизма гражданско-правовой защиты формулируют, исходя из анализа общеотраслевых определений механизма правового регулирования и соответственно механизма защиты субъективных прав. По мнению В.В. Бутнева, механизм защиты субъективных прав состоит из трех элементов: юридических норм, регулирующих общественные отношения в разрешении конфликта; правоотношений, в рамках которых осуществляется защита

субъективных прав, и актов реализации прав и обязанностей в разрешении конфликта¹. Другие ученые полагают возможным выделять 5 элементов механизма: нормы права; юридические факты и фактические составы, в основе которых лежит организационно-исполнительный правоприменительный акт; правоотношения; акты реализации прав и обязанностей и охранительно-правоприменительные акты². Делается вывод, что механизм защиты прав состоит из двух категорий: «санкций охранительных норм права – средств защиты и актов реализации (применения) охранительных прав – способов защиты»³. По мнению Д.В. Микшиса, средства являются статическим элементом, а способы – динамическим⁴.

Под данным механизмом ученым понимается «эффективно действующая, динамичная, внутренне согласованная, взаимно обусловленная система правозащитного регулирования и защиты, элементов защиты, используемых в определенной взаимосвязи и последовательности (стадии); совокупность регулятивных и охранительных норм позитивного (гражданского) права, субъективных прав и юридических обязанностей, охранительных гражданских правоотношений, реально исполняемых правоприменительных актов, фактических и юридических действий по самозащите и защите нарушенных (оспариваемых) прав; комплекс реально действующих адекватных гражданско-правовых способов, средств (инструментов, форм), организационных, процессуальных (процедурных) норм приемов и технологий защиты права, стадий, иных факторов и условий в целях предупреждения возможных и пресечения совершаемых правонарушений; устранения препятствий в осуществлении субъективных гражданских прав; восстановления нарушенных

---

¹ Бутнев В.В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. Владивосток, 1989. С. 9.

² Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М., 1997. С. 627-631.

³ Микшис Д.В. Механизм самозащиты гражданских прав // Академический вестник ТГАМЭУП. Тюмень: ТГАМЭУП, 2010, № 3. С. 95.

⁴ Микшис Д.В. Механизм самозащиты гражданских прав // Академический вестник ТГАМЭУП. Тюмень: ТГАМЭУП, 2010, № 3. С. 95.

субъективных гражданских прав и законных интересов обратившегося за защитой лица (правообладателя); укрепления конституционного порядка». Исходя из данного довольно пространного определения, Ю.Н. Андреев полагает обоснованным к основным элементам механизма защиты гражданских прав отнести способы, средства и формы защиты⁵.

Сущность элементов механизма гражданско-правовой защиты устанавливается путем выявления юридической природы права на защиту. Понятие защиты гражданских прав является общим для гражданского права и гражданского процесса. В институте осуществления и защиты гражданских прав в наибольшей степени прослеживаются межотраслевые связи этих двух отраслей⁶. В материально-правовом смысле защита гражданских прав в первую очередь связана с содержанием субъективного гражданского права. Однако проблема заключается в том, что единое определение данного понятия, раскрывающее содержание данного права, среди ученых отсутствует. Некоторые ученые рассматривают право на защиту как одно из правомочий субъективного гражданского права, элементов его содержания⁷, другие полагают, что это самостоятельное – охранительное – субъективное гражданское право. Е.Е. Богданова не видит принципиальных различий в обеих позициях: «поскольку право на защиту составляет элемент соответствующего субъективного права, то ему (праву на защиту) должны быть присущи те же характеристики, что и субъективному праву в целом».

В научной литературе обращается внимание на следующие признаки права на защиту, определяющие его характер и содержание: а) данное право, как и субъективное право в целом, является мерой возможного поведения правомочного лица, но поведения целевого и более узкого по объему, направленного на достижение восстановительно-пресекающей

---

⁵ Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. М., 1972. С. 154-155.

⁶ Чельшев М.Ю. Проявление межотраслевых связей гражданского права в действующих правовых источниках (на примере Гражданского кодекса Российской Федерации) // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2006. № 2 (30). С. 240-248.

⁷ Власова А.В. Структура субъективного гражданского права : дис.... канд. юрид. наук. Ярославль, 1998. С. 94;

цели и связанного с использованием мер правоохранительного характера; б) меры правоохранительного характера должны соответствовать характеру самого субъективного права; в) право на защиту, как и субъективное право в целом, предусматривает несколько возможностей, обеспечивающих его реализацию на разных ее этапах, исходя из различных ситуаций, в которых существует нарушенное субъективное право.

Под способами защиты прав предпринимателей понимаются закрепленные законом материально-правовые и процессуальные меры принудительного характера, посредством которых производится восстановление (признание) нарушенных (оспариваемых) прав и осуществляется воздействие на правонарушителя. В зависимости от содержания юридических действий данные способы подразделяют на материально-правовые (в соответствии с охранительными нормами материального права) и процессуальные (деятельности определенных органов по защите нарушенных или оспариваемых прав и охраняемых законом интересов предпринимателя). В зависимости от поставленных целей выделяют пресекательные, восстановительные и штрафные материально-правовые способы защиты прав предпринимателя, также материально-правовые способы защиты могут классифицироваться в зависимости от условий, характера, отраслевой принадлежности, вида защищаемых прав и т.д.

Литература:

1. Бутнев В.В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. Владивосток, 1989. С. 9.
2. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М., 1997. С. 627-631.
3. Микшис Д.В. Механизм самозащиты гражданских прав // Академический вестник ТГАМЭУП. Тюмень: ТГАМЭУП, 2010, № 3. С. 95.

4. Микшис Д.В. Механизм самозащиты гражданских прав // Академический вестник ТГАМЭУП. Тюмень: ТГАМЭУП, 2010, № 3. С. 95.
5. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. М., 1972. С. 154-155.
6. Чельшев М.Ю. Проявление межотраслевых связей гражданского права в действующих правовых источниках (на примере Гражданского кодекса Российской Федерации) // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2006. № 2 (30). С. 240-248.
7. Власова А.В. Структура субъективного гражданского права : дис.... канд. юрид. наук. Ярославль, 1998. С. 94.

Мундариҷа

<i>Сангинов Д.Ш.</i> Бавучудой ва рушди заминаҳои ҳуқуқии рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар Тоҷикистон	5
<i>Раҳимзода М.З.</i> Доир ба баъзе масъалаҳои имконнопазирии иҷрои уҳдадорихои шартномавии соҳибкорон дар шароити сирояти вируси короно (COVID-19)	14
<i>Мирзозода П.З.</i> Ҷавобгарӣ барои вайрон кардани талабот оид ба сифат ва беҳатарии мол, кор ва хизмат	24
<i>Кабутов Э.Д.</i> Понятие и формы торгов	32
<i>Муминзода Н.И.</i> Мафҳум, хусусият ва намудҳои хизматрасонӣ дар соҳаи таълим	44
<i>Самадов Б.О.</i> Масъалаҳои ҳуқуқии сармоягузорӣ ба рушди ҳунарҳои мардумӣ	53
<i>Рофиева А.Ҳ.</i> – Сайёҳӣ ва масъалаҳои тақомули қонунгузорию он дар Тоҷикистони муосир	65
<i>Ғафурова Б.Д.</i> Масъалаҳои таъмини ҳуқуқи сайёҳии дохилӣ мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон	73
<i>Исмонализода С.И.</i> Мафҳум ва моҳияти таъмини иҷрои уҳдадорӣ	80
<i>Zaynidinov F.</i> The concept and types of tourism in accordance with foreign and Tajikistan legislation	89
<i>Солиев И.М.</i> Меъёрҳои коллизсионӣ ҳамчун асоси татбиқи ҳуқуқи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили илмӣ назариявии масъала	97
<i>Саъдиев И.З.</i> Мафҳуми раванди бучетӣ ва вазифаҳои он	114
<i>Очилова Ф.А.</i> Особенности ответственности акционеров в акционерном обществе по законодательству Республики Таджикистан	120
<i>Азамқулов Ф.Ҳ.</i> Мафҳуми аъзогӣ (иштирок) дар муносибатҳои ҳуқуқии кооперативӣ	140
<i>Раҷабзода Х.Р.</i> Баъзе масъалаҳо оид ба вазъи ҳуқуқии агенти андоз	145
<i>Каримов Х. С.</i> Мафҳум ва моҳияти пул ҳамчун арзиши асъорӣ	153

<i>Ходжаева Р.М.</i> Правовые аспекты оценочной деятельности	158
<i>Шарипов Ш. Ҷ.</i> Намудҳои шартномаи хизматрасони пулакӣ дар бозори меҳнат	170
<i>Ғанизода У.Ғ.</i> Асосҳои ҳуқуқи иштироки ҳимоятгар дар давраи тафтишоти пешакӣ	195
<i>Шарипов С.С.</i> Зӯроварии хонаводагӣ нисбат ба кӯдакон ҳамчун омили ҷинояткории ноболиғон ва роҳҳои пешгирии он	202
<i>Давлатзода К.Д.</i> Банақшагирии тафтиши ҷиноят: ҷанбаҳои назариявӣ ва амалиявӣ он	208
<i>Тавкиев Э.Ш.</i> Понятие и виды предпринимательской деятельности	217
<i>Акобирзода Н.</i> Низоми танзимномаи зиддиинҳисории бозори хизматрасони бонкӣ	226
<i>Сангканова Т.</i> Правовая характеристика отдельных режимов осуществления предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах	233
<i>Мирзошарифзода Х.</i> Бозори хизматрасони нақлиётӣ: мафҳум ва зарурати танзими ҳуқуқӣ	240
<i>Раҳимзода Ф. М.</i> Доир ба баъзе масъалаҳои зарурияти танзими ҳуқуқи мафҳуми оила	246
<i>Рофиева А.Х.</i> Ҷанбаҳои ҳуқуқи соҳибкории оилавӣ дар соҳаи сайёҳӣ	258
<i>Каримзода Р.</i> Договорная ответственность сторон и защита прав потребителей услуг культуры	264
<i>Майнусова З.М.</i> Юридическое и экономическое значение дистанционной торговли	277
<i>Муродзода Дж.</i> Развитие предпринимательского права до принятия Гражданского кодекса Республики Таджикистан	283
<i>Самизода Ф.Д.</i> Санадҳои қонунгузори миллии танзимкунандаи сайёҳии байналмилалӣ	291

<i>Турсунова С.</i> Таснифи уҳдадорихо тибқи хизматрасонии пулакии техникии бино ва иншоот	301
<i>Шарипов Ш.Ҷ.</i> Тарзҳои ҳуқуқи ҷимояи ҳуқуқи истеъмолкунандаи хизматрасонӣ дар бозори меҳнат	314
<i>Насридинзода Ф.М.</i> Бозори истеъмолӣ: мафҳум, таркиб ва хусусиятҳои он	339
<i>Джонмахмадзода Ф.</i> Механизм гражданско-правовой защиты социальных предпринимателей	347

